

SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN

Nemesi társadalom és politika

Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről



Universitas

SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN

Nemesi társadalom és politika

SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN

Nemesi társadalom és politika

Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről



UNIVERSITAS KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2006

A kötet megjelenését támogatta

Cet ouvrage a bénéficié, dans le cadre du projet Allia, du soutien de la Fondation Maison des Sciences de l'Homme (Paris), du Council of American Overseas Research Institutes (Washington, D.C.) et de la Andrew W. Mellon Foundation (New York).

Publication of this book has been made possible by a grant for the project Allia from the Fondation Maison des Sciences de l'Homme (Paris), the Council of American Overseas Research Institutes (Washington, D.C.) and the Andrew W. Mellon Foundation (New York).



A borítón: Mária Terézia magyar urakkal kártyázik – rajz, 1751. (Vikol Katalin: *A Habsburg-birodalom keleti felén*, Bp., Reflektor K., 1989, 35.)

© Szijártó M. István
© Universitas Könyvkiadó, 2006

ISBN 963 9671 00 2

A kiadásért felelős az Universitas Könyvkiadó vezetője
Borítóterv és tipográfia: Szentés Éva

Benda Dani emlékének

Bevezetés: A 18. századi magyar rendiség és a *bene possessionati* felemelkedése

Jelen kötet fejezetei a 18. századi nemesi társadalom és nemesi politika kérdéskörét próbálják meg körüljárni, a vizsgálódásban előbb a vármegye szintjén maradva, majd onnan az országos szint felé elmozdulva. A hangsúly az 1708 és 1792 közti időszakra esik, de van tanulmány, mely intézménytörténeti vizsgálatát már Mohács után indítja, s olyan is, melyben az adatgyűjtést 1848-ig vittem el. A középpontban általában az ebben a politikai életben irányító szerepet játszó, *bene possessionatinak* nevezett réteg áll, de a társadalomtörténeti tanulmányokban szükségszerűen felbukkannak a nemesség egyéb csoportjai is, illetve a politika intézményi vizsgálata alkalmával nem mindig a jómódú birtokos köznemességre irányul elsődlegesen a figyelem. A tanulmányok azonban, ha tág körökben is, mégis egyetlen téma körül forognak: milyen volt a 18. század politikai életét meghatározó *bene possessionatus* politizálás, milyen emberek és hogyan formálták a kor politikáját, legyen szó akár a vármegye, akár az országgyűlés szintjéről. Tehát nem konkrét politikai kérdésekről, nem eseménytörténetről esik szó, hanem jelen vizsgálat témáját a politika társadalomtörténete és „a politika szerkezete” alkotja, ahogy Lewis Namier fogalmazott. Végeredményül pedig a 18. századi nemesi-rendi politizálás új értelmezésének, sőt új értékelésének kísérletét kapjuk.

Legelőször is illendő körütekintnünk a kérdéssel foglalkozó történeti irodalomban, legalábbis a máig alapvető munkák körében. Ha megvizsgáljuk a 18. századi magyar történelem néhány fontos, átfogó 20. századi interpretációját, akkor könnyűszerrel megállapíthatjuk, hogy milyen értékek jegyében születtek. Wellmann Imre a Domanovszky-féle *Művelődéstörténet* negyedik kötetének szerkesztőjeként jegyzi a kötet programadó, *Barokk és felvilágosodás* című bevezetését.¹ Érzelemtől fűtött hangon ad képet a századról, különösen annak kezdetéről, a pusztulásról. Úgy tűnik, hogy Wellmannál az egyszerű néppel való azonosulás dominál egyfelől, másfelől szintúgy megtaláljuk nála – különösen a nemzetiségekkel való ellenségességben, de akár 1741-gyel kapcsolatban is – a régi nacionalista hangot is. Wellmann politikai tekintetben a 18. századot a kiöregedett, anakronisztikus rendiség és az erős abszolutizmus küzdelmének tartja. Tragédia – mondja –, hogy az abszolutizmus idegen, azaz nem magyar érdekek szolgálatában áll, mert az képviseli az új eszméket, a közjót és a humanitást. A rendiséget szükséges rossznak tartja, melyet csak a nemzeti célok képviselete éltet. Látható, hogy Wellmann egy nemzeti abszolutizmussal tudna teljesen azonosulni.

¹ Wellmann: *Barokk és felvilágosodás*.

Szekfü Gyula pár évvel a Domanovszky Sándor szerkesztette *Művelődéstörténet* megjelenése előtt írta a reprezentatív *Magyar történet* 18. századi részeit.² Értékei lényegében nem térnek el Wellmannéitól. Látszik, hogy Szekfü nem szimpatizál a 18. századi magyar rendiséggel. Rámutat, hogy tévedés azt a nyugat-európai alkotmányos fejlődés mellékágának tekinteni, inkább középkori maradvány. Mégis nemzeti büszkeséggel konstatálja, hogy a korban csak a kis magyar rendiséggel kényszerült kompromisszumra az abszolutizmus. Ez a kettősség belengi a teljes problémakör tárgyalását. Szekfü 1711-ről írva, de az egész századra kiterjedő érvennyel kompromisszumról beszél a központi hatalom és a rendiség közt, de nem két egyenlő fél megegyezéséről. Szerinte a rendiség defenzívába szorult már, s még örülhetett, hogy megmaradhatott jogainak élvezetében, míg az abszolutizmus lendületben volt. Békés megegyezésük tehát már nem hozott létre rendi dualizmust. Úgy tűnik, Szekfü, annak felvilágosult elemei miatt, inkább az abszolutizmus oldalán áll – ezek szerint ugyanis összeegyeztethetetlenek a rendiség politikájával. Ugyanakkor a rendiség alacsonyabbrendűsége mellett nyitva hagyja számára a fejlődés lehetőségét. Róla mondott ítélete nem olyan éles, mint Wellmanné.

A szocializmus évtizedeinek tízkötetes magyar történeti szintézisében, annak legutoljára megjelent kötetében Ember Győző írta meg a vonatkozó részeket.³ Ő úgy látja, hogy a 18. századra a király és a rendek küzdelme már mindenütt eldőlt az uralkodó javára, így a Habsburg-birodalomban is, ha nem is mindenhol egyformán: a magyar rendekkel ugyanis kompromisszumot kötött az uralkodó. Az 1760-as években azután megváltozott abszolutizmus és rendiség viszonya: a termelőerők fejlődése kikényszerítette a termelési viszonyok bizonyos mérvű változását – bevezették a felvilágosult abszolutizmust. A rendiséget visszaszorították, és az állam az élet egyre több területét vonta befolyása alá. Ember megközelítése s így ítélete láthatóan hosszú távú gazdasági-társadalmi szempontú. A rendiségről pedig ítélete keményebb a korábbiaknál: az önző, kiváltságvédelmi politikát folytatott, a haladás elől pedig elzárkózott. Míg Wellmannál vagy Szekfűnél a nemzeti tényező még enyhítette a haladás szempontjából meghozott elmarasztaló ítéletet, Embernél ez már nincsen így. Ki is fejt, hogy az nem változtat a lényegen, hogy az abszolutizmus idegen volt, a vele szembenálló nemesség pedig magyar. A Habsburgok csak azon az alapon kaphatnak szerinte elmarasztalást, ha nem a birodalom érdekében, hanem egyébként kezelték hátrányosan Magyarországot.

Ember szövegénél korábban született Kosáry Domokos klasszikus monográfiája a 18. századról.⁴ Modelljében általában a felvilágosodás, illetve konkrétan a késő barokk keretei közül kilépő, a felvilágosodás felé tájékozódó nemesség játssza a pozitív hős szerepét. A rendiség erői egyértelműen negatív megvilágításba kerülnek, a „régí típusú, feudális tendenciák” számára nem jelenthet felmentést a „nemzeti» törekvé-

² Szekfü: Magyar történet.

³ Ember: Magyarország.

⁴ Kosáry: Művelődés.

seket” „messzemenően átható” „régí típusú feudális rendi nacionalizmus vagy prencionalizmus.”⁵

Míg tehát a korábbi nemzeti szellemű történetírás teljes mértékig azonosult a Habsburg-abszolutizmussal szembenálló magyar rendiséggel, a 20. század első felének reprezentatív történetírói a nemzeti értékek mellé a haladást társították értékelésük fő szempontjaként. Ebből a kettősségből fakad a 18. századi magyar rendiség ambivalens megítélése mind Szekfünél, mind Wellmannál. Szekfü Gyula ítélete enyhébb, Wellmanné szigorúbb, de a nemzeti értékek képviselője miatt ő sem tud teljes mértékben szembehelyezkedni a magyar rendiséggel. Mindkét történészre igaz, hogy szívvel-lélekkel egy nemzeti abszolutizmussal tudott volna azonosulni, amely a haza és a haladás értékeit együtt képviselné. A 20. század második felére viszont a nemzeti szempontok háttérbe szorulása a jellemző. A haladás, mint érték egyedülként került a középpontba – és ezért a magyar rendiségről hozott ítéletek egyértelműen negatívvá váltak. Ezt láttuk mind Ember Győző, mind Kosáry Domokos kapcsán.

Úgy gondolom, hogy a mai történeti diskurzusban továbbra is teljes mértékben jogosult mind a társadalmi haladás, mind a nemzeti értékrend középpontba állítása. De ezek mellett más szempont is indokolt lehet. A második világháború után a német történetírásban megtörtént a nemzeti szempontokkal szemben, a kora újkort tekintve konkrétan a német nemzetállam kiépítésével szemben addig a háttérbe szorult, demokratikusként is értelmezhető hagyományok utólagos felértékelése. A rendeknek így a visszahúzó történelmi erő helyett az alkotmányosság előfutárainak szerepe jutott. A történeti értékelés szempontjai közt igencsak indokolt, hogy nálunk is megjelenjen a demokratikus értékek központi szerepe. Az itt következő tanulmányokban láthatóan ezen az alapon próbáltam megközelíteni a magyar rendiséget, tehát szimpátiával szemléltem, hiszen a központi hatalommal szemben valamiképpen az alkotmányosság princípiumát képviselte. Jóllehet a korban ez nem nyugodhatott a teljes népesség képviselőjén, a magyar rendiség intézményei 18. századi mércével mérve igen széles politikai participációt valósítottak meg.

A kötet fejezetei közül több foglalkozik a rendiség intézményeivel. Első közelítésben a rendi dualizmus kardinális viszonyát, tehát a király és a magyar rendek erőviszonyait lehet megvizsgálnunk. Ezt teszi a 7. és a 8. fejezet. A diétai adómegajánlási jog története (7. fejezet) azt mutatja, hogy a rendi dualizmus erőviszonyainak alakulása a Rákóczi-szabadságharccal eltért a régió trendjétől, és a rendek ismételt megerősödése fenntartotta a 18. századra is a rendi dualizmus immár anakronisztikus alap helyzetét. A *conkursus* intézményének története (8. fejezet) pedig megerősíti ezt a konklúziót: a rendek helyzete a 18. század elején határozottan megerősödött. A rendek sikere egyfelől a nemesség elitjének, a birtokos nemességnek szerezte meg hosszú távra a hadiadó fizetése alóli mentességet (habár ennek alapján erős túlzás a teljes nemesség kora újkori vagy akár 18. századi adómentességéről beszélni, ahogy az a köztu-

⁵ Uo. 342.

datban él – 6. fejezet) – másfelől a *misera plebs contribuens*re nehezedő adóteher nagyarányú csökkenése a Rákóczi-szabadságharc eredményeképpen azt is jelenti, hogy a rendek sikere az ország teljes lakosságának is komoly eredményeket hozott: az erősebb rendiség alacsonyabb adókat jelentett. Mindez azt sugallja, hogy a magyar nemesség és parasztság, pontosabban a magyar rendiség és az ország teljes lakossága viszonyát is érdemes újragondolnunk az osztályszempontú megközelítés hosszú dominanciáját követően. Kétségtelen, hogy a birtokos nemesség által a 18. század elején megszerzett, majd a század folyamán vehemensen védelmezett adómentesség sokféle alapon éltélhető volt – ahogy sokféle érveléssel el is ítélték a kortársaktól az utókorig. De ez csak egy aspektusa a politikai nemzet és a *misera plebs contribuens* viszonyának. Ha a 18. század második felében az elmaradt fejlődés hasznát (tudniillik mi lett volna, ha a nemesség lemond adómentességéről⁶) még megbecsülni sem nagyon lehet, úgy gondolom, hogy Magyarország adófizetői számára a 18. században a – persze saját csoportprivilegiumait is szilárdan védelmező – erősebb rendiség az alacsonyabb vagy csak kisebb mértékben megemelt hadiadó révén könnyebb életet jelentett. Ebben az értelemben tehát bizvást van létjogosultsága annak a modellnek is, mely Magyarországot lakóinak érdekközösségét feltételezve az országot egységként látja az uralkodóval szemben állva, és a rendiségnek a királlyal szembeni küzdelmére összpontosít. Sőt ennek a megközelítésnek mindenképpen helye van a 18. századi magyar nemzeti történet diskurzusában.

Gondolatmenetünk második lépcsőjében érdemes lenne a rendiséget részekre bontanunk. Jelen kötetben olyan tanulmányok olvashatók, melyek nagyrészt már megjelentek, éspedig 1992-től 2005-ig, illetve néhány olyan írás is, mely másutt még nem látott napvilágot. Ebben az időszakban figyelmem középpontjában a kérdéskörnek egyetlen problémája állt: az országgyűlés intézménytörténete 1708 és 1792 között. Erről külön könyv született⁷, azaz az országgyűlés története ezen megalapozó szintjének tárgyalása teljesen hiányzik ebből a kötetből. Bizonyos értelemben tehát jelen tanulmánykötet az intézménytörténeti monográfia amolyan kísérő kötete.⁸ Röviden össze-

⁶ A szokásos érvelés Eckhart óta más Habsburg-gazdaságpolitikát helyez kilátásba erre az esetre – azonban a döntő faktor a magyar nemesség hipotetikus önfeláldozása esetén sem változott volna: a komparatív előnyök miatt mindenképpen a többi (hagyományosan örökösnek nevezett) tartomány iparfejlesztése volt a logikus birodalmi politika. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejtenünk ezzel kapcsolatban, hogy – amint arra Benda Gyula már régen felhívta a figyelmet – a magyar gazdaság 18. századi növekedése szempontjából elhanyagolható volt a hírhedt vámrendelkezések hatása: a döntő ekkor a mezőgazdaság volt (amely mellett a kézműipar említhető még talán), mert a népsűrűség és a termelés, az egy főre eső nemzeti jövedelem adott szintje alatt nem az iparosodás volt a gazdaság „feladata”. (Benda Gy.: Megjegyzések)

⁷ Szijártó M. István: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792. Budapest, 2005.

⁸ Elsősorban az ötödik, hatodik és nyolcadik fejezetben nyilvánvalóak keletkezésük ezen körülményei. Elvégeztem a partikuláris vizsgálatokat a Somogy vármegyei politika társadalomtörténetéről, a rendek adómegajánlási jogának alakulásáról, illetve a *concursum* intézményéről,

foglalva vizsgálódásaim fő tanulságát – ami tehát e kötet fejezeteiben nem tükröződhet; ezt a lépcsőfokot jelen kötet mintegy átugorja – azt mondhatnák, hogy a magyar rendiség a 18. században átstrukturálódott: a század első évtizedeinek főnemesi vezetésű magyar rendisége a század végére átadta helyét egy, a *bene possessionati* által dominált magyar rendiségnek. A reformkori társadalmi-politikai felállás kialakulása tehát már a 18. század végére megtörtént. A rendiség táborán belül tehát korszakunkban történt egy átrendeződés az arisztokrácia rovására és a jómódú birtokos köznemesség javára. Ez lecsapódott a nemzeti szinten a diéta intézménytörténetében, de gyökereit nyilvánvalóan máshol kell keresnünk. Ahogyan a 18. század közepétől a diéta politikai ereje a vármegyéken alapult, úgy a rendiség átstrukturálódásának gyökereit is itt kell keresnünk. Úgy is fogalmazhatunk tehát, hogy míg az említett monográfia végkövetkeztetése abban summázható, hogy a diéta intézményfejlődése háttérben egy társadalomtörténeti folyamat, a *bene possessionatus* nemesség fokozatos felemelkedése áll, addig a jelen kötet tanulmányai ezt a gondolatot próbálják meg sok apró vizsgálattal körültagogatni. Ezek alkotják tehát gondolatmenetünk harmadik lépcsőjét. Arról van szó, hogy vajon milyen társadalmi fejlődés állt a diétán tapasztalt politikai átrendeződés háttérben.

A 18. század történeti irodalma már régen felfigyelt arra a változásra, mely a század elején történt. A megelőző század végével, amikor a nagybirtokos arisztokrácia által a török elleni harcokban ellátott közhatalmi funkciók megszűntek, foszladozásnak indult az a társadalmi háló, mely addig szorosan hozzájuk kötötte régiójuk népességét, különösképpen pedig köznemes familiárisaikat. Nemcsak a főúri vár és magánhadsegred védelmi szerepe szűnt meg, de ezzel párhuzamosan a főúri udvar már sokkal kevesebb feladatot (állást, megélhetést) tudott kínálni a környék köznemességének. Jóformán csupán a birtokirányítás jelentett állásokat, méghozzá a professzionalizáció előrehaladásával feltehetően egyre kevesebbet, illetve a központi állam hivatali posztjaira pályázó köznemes számára nyújtott támogatás, „protekció” marad meg. Drasztikusan megváltozott tehát fő- és köznemes viszonya, és ellentétük később politikai szinten is manifesztálódott.⁹ Ezt követően pedig az 1740-es évektől tartó hosszú gazdasági konjunktúra időszakában, művelődési és mentalitási változásoktól kísérve a köznemesség lassan a politika szférájában is emancipálódott az arisztokrácia dominanciája alól, és előbb – H. Balázs Éva szavaival – a magyar társadalom „ha nem is dirigens, de mérleget elbillentő réteg”-évé¹⁰ vált, majd pedig 1790 rendi-nemesi mozgalmában már a politikában is kezébe vette a gyeplőt. A Somogy megyei források is

majd ezekből tanulmányokat írtam, mivel túlságosan terjedelmesek lettek ahhoz, hogy egy az egyben beilleszsem őket a diétáról írt monográfiába. Oda csak a vizsgálatok eredményeinek rövid összegzése került be. Ezért a gondolatmenetek, sőt bekezdésszinten a szövegek részleges egyezése is megfigyelhető.

⁹ Wellmann: Az udvari ember 298–299., Vörös K.: A társadalmi fejlődés 680–681., 685–687., 717., Ember: A barokk 152–153., Mályusz: A reformkor nemzedéke 40–41., 53–59.

¹⁰ H. Balázs: Bécs és Pest-Buda 134.

arra utalnak, hogy a *bene possessionatus* köznemesség a vármegye szintjén már a 18. század folyamán önálló erőként lépett fel.

Azt láthatjuk ugyanis, hogy a *bene possessionati* által irányított vármegye politikai szervezete a központi hatalommal szemben jelentős önállóságot mutatott fel: erről tanúskodik mind az inszurrekció kiállítása az osztrák örökösödési háború időszakában (3. fejezet), mind az országgyűlési követek napidíjának története a század folyamán (4. fejezet). Az 5. fejezetben azt is láthatjuk, hogy a somogyi folyamatok világosan megmutatják, miként nőtt meg a birtokos nemesség érdeklődése a politika iránt, hogyan ment fokozatos növekedésen keresztül részvételük a vármegyei közéletben és miként próbáltak a követutasítások tanúsága szerint egyre jelentősebb mértékben befolyást gyakorolni az országos politikára. Ez volt a diéta intézménytörténete kapcsán észlelt emancipációs folyamat másik oldala: ott ugyanis az tapasztalható, hogy a 18. század derekától nőtt meg a diéta alsótáblájának politikai ereje a felsőtáblával szemben, azaz a vármegyei követek csoportja, tehát a jómódú birtokos köznemesség emancipálódott az arisztokrácia befolyása alól.

Ennek az emancipációs folyamatnak legalábbis somogyi szinten egyik fontos pontjára szintén az 5. fejezet, a kötet kardinális tanulmánya mutat rá, mikor azzal a tanulssággal szolgál, hogy a nagybirtokos arisztokrácia nem uralta közvetlenül Somogy vármegyét, erőforrásait a *bene possessionati* csoportjába beépülő helyi képviselői részben feltehetőleg magánérdekeik szolgálatába állították.

A fenti gondolatmenettel a 18. századi magyar rendi politika problémájától jutotunk el harmadik lépcsőben a megyei szintű vizsgálatokig. A kötet fejezetei ezzel éppen ellentétes szerkezetben követik egymást: induktív úton a részekből, részletekből próbálók eljutni az egészhez, a partikulárisból az imént előrebocsátott tézishez.

A legelső fejezet (*A köznemesség társadalmi kapcsolatainak térbelisége*) a vármegyei nemesség rétegződésének kérdésével foglalkozik. Alapkérdése a társadalmi kapcsolatok térbelisége, méghozzá a házasságkötések alapján. Ebben a fejezetben arra tettem kísérletet, hogy a somogyi nemességet ne egyetlen jellemzője alapján próbáljam rétegekre bontani, hanem egy összetett kategóriarendszer alapján. Közelebbről a birtokos nemesség társadalomtörténetének két rétegével ismerkedünk meg: a viszonylag jómódú birtokos köznemesi derékhaddal és a vármegye helyi politikai életében is domináló *bene possessionatus* elittel. Az 5. fejezetben látni fogjuk, hogy a somogyi nemesi társadalomban igen erős volt e második csoport.

A második fejezet (*Nemes nők és földtulajdon a 18–19. század fordulóján*) elsődlegesen a nemes nők státuszával, egyenlőségével vagy elnyomott voltával foglalkozik, méghozzá egyetlen aspektust tekintve: milyen volt viszonyuk a földbirtokláshoz, lehetek-e földbirtokosok, mit mond erről a Somogy megyei gyakorlat. A tanulmány végül megfogalmaz egy jóval általánosabb tanulságot is a nemesi családról. A birtokos nemesség örökösödési kérdései azt mutatják, hogy a családokat nem lehet a konfliktusok alapegységeinek tekinteni, hanem pont fordítva: a legtöbb konfliktus a nemesi

családokon belül lehetett – miként amint már a családot is az örökösödés, annak vagy ténye vagy legalább reménye kapcsolta egybe.

E két tiszván társadalomtörténeti tárgyú fejezetet két olyan követi, mely már a helyi szint politikai szerveződésével foglalkozik, konkrétan a vármegye önállóságával a 18. században. Az első tanulmány (*Somogy megye 18. századi betelepülése és az 1740-es évek nemesi felkelései*) az osztrák örökösödési háború nemesi felkelései kapcsán keletkezett forrásokat elemez azt vizsgálva, hogy Somogy megye 18. század közepi népességének mekkora része települt be a vármegyébe a török kiűzése után. A népességmozgás nagyságának és irányának vizsgálata közben azonban részleteiben megismerjük azt a módot is, ahogyan a vármegye az inszurrekciót kiállította, és láthatjuk, milyen jelentős függetlenséget élvezett a korban a vármegye. Ugyanez a konklúziója a 4. fejezetnek, amely az országgyűlési követek napidíjával foglalkozik, szintén elsősorban somogyi adatok alapján (*Követi napidíj és vármegyei önállóság*).

Az első, *A köznemesség mozgástere Somogy megyében* című részt terjedelmes fejezet zárja le: *A vármegye és a jómódú birtokos köznemesség*. Miután feltérképezte Somogy birtokos társadalmát, arra keresi a választ, hogy melyik társadalmi csoport uralta azt a vármegyét, amelyet a megelőzőekben nagyfokú önállósággal bíróként ismertünk meg. Ehhez előbb az 1730-as és 1740-es évek egyes forrásait hívja segítségül, majd a vármegyei politika egyes általános jellemzőit és az 1790-91-re feltárható részleteit vizsgálja meg. Végül is azt láthatjuk a helyi politikai élet struktúrájának és résztvevőinek vizsgálatából, hogy nem *bene possessionatus* családokból álló klikk vagy klikkek uralták a vármegye szervezetét és működtették érdekeik szolgálatában, hanem a vármegye önkormányzata a 18. század folyamán a jómódú birtokos köznemesség egy szélesebb csoportjának érdekében és irányítása alatt működött.

A Somogy vármegyei résztanulmányok a megyei szintet próbálták meg bemutatni, a kötet második részében (*A vármegyétől az országgyűlésig*) pedig már egy magasabb aggregációs szinten, az ország (a kor terminusával: *regnum*) szintjén folytatjuk vizsgálódásainkat a 18. századi nemesi politizálás természetét illetően. A legelső fejezet (*A nemesi adómentesség*) még átmenetet jelent a társadalom- és a politikatörténeti kérdésfeltevés közt. Megpróbálom bemutatni, hogy mit is jelentett konkrétan a 18. század kapcsán oly sokat emlegetett nemesi adómentesség: a törvények és a (természetesen somogyi) adóztatási gyakorlat tükrében. A részletek vizsgálata egyértelművé teszi, hogy általában nemesi adómentességről beszélni a kora újkori Magyarországgal, de még a 18. századival kapcsolatban is erős túlzás. Európai összehasonlításban pedig a magyar fejlődésnek az a specifikuma domborodik ki, hogy a birtokos nemesség a 18. század elején képes volt visszaszerezni a – ha nem is teljes – adómentességet. Ez a magyar rendiség kivételes erejét mutatja ebben a periódusban.

A következő fejezet (*A magyar rendek adómegajánlási joga és a 18. századi adómegajánlási rend kialakulása*) gondolatmenete szintén ide konkludál, miközben már a diéta intézménytörténetének egy töredékét, az országgyűlés adómegajánlási jogának történetét járja körül. Az adómegajánlási jog fejlődése az uralkodó és a rendek

közti erőviszonyok hosszú távú alakulását tükrözi, mely a 18. század kezdetéig beleillett a régió trendjébe: a rendi dualizmus mérlege az uralkodó javára látszott véglegesen elbillenni. A Rákóczi-szabadságharc viszont jelentős visszalépést eredményezett ebben a tekintetben, a rendek ismét erős pozíciókra tettek szert, melyek később gyengülésük ellenére a rendi dualizmus viszonyait tartották fenn a 18. században Magyarországon, ami kivételessé vált mind a régióban, mind Európában.

Az adómegajánlás kapcsán kerülhet a történelmi érdeklődés homlokterébe a kora újkori rendiség egyik kevésbé kutatott intézménye. *A concursus a 18. századi politikában* című tanulmány a diétát elsősorban adómegajánlási jogkörében helyettesítő *conkursusokkal* foglalkozik. Az intézmény története jól mutatja a Habsburg-hatalomnak a rendiséggel szembeni erősödését a Rákóczi-szabadságharcot követően. A rövidebb lélegzetű 9. fejezet pedig egy másik intézménytörténeti részletkérdést szeretne tisztázni: hogy tudniillik mi is volt a gyakorlatban az, amire a jogtörténet büszkén hivatkozik, mint a magyar összeférhetlenségi törvényhozás több mint háromszáz éves előzményére (*Összeférhetlenségi törvényhozás a kora újkori diétákon*).

A kötet végén a kéziratos diétai naplókra vonatkozó forráskritikai megjegyzések-ből kiindulva egy ismeretelméleti kérdőjelet szeretnék tenni az egész munka végére (*Az országgyűlési naplók forrásértéke – avagy a történelem, mint konstrukció*).

Nem marad más hátra, mint hogy megkíséreljem megindokolni, milyen szempontból lehet jelentős ez a vizsgálat. Talán abból érdemes kiindulni, hogy a magyar (vagy a közép-európai) történelemmel kapcsolatban azért nem lehet egyszerűen megkétszerezni beszélni, mert az azt jelentené, hogy ugyanaz történik nálunk is, ami mássutt (Nyugat-Európában) egyszer már megtörtént, csak éppen később. De mivel később történik, más helyzetben és más körülmények között, már nem történhet meg ugyanúgy, azaz már nem történhet meg ugyanaz – amit persze már Hérakleitosz megmondott.

A megkétszerezés koncepciója segítségével könnyen megérthetjük, hogy megerősödő központi hatalom ugyanúgy szembekerült a rendekkel a Habsburg-birodalomban is, mint Franciaországban, csak nem a 16. században és a 17. század első felében, hanem a 17. században és a 18. század elején, de már túl kell rajta lépnünk, hogy megmagyarázzuk a 18. század második felében Közép- (és Kelet-) Európában uralkodó abszolutista rendszerek sajátosságát, felvilágosult karakterét – hiszen katonailag megpróbálták felvenni a versenyt az erősebb, „fejlettebb” nyugati államokkal, és ehhez az állam erőteljesebb beavatkozásra volt szükség a gazdasági és társadalmi élet sok területén. Vagyis a „megkétszerezés” diakroniája helyett éppen hogy a szinkronitásból kell kiindulnunk. Ugyanígy a kései magyar rendiség legszembeötlőbb sajátossága, hogy tudniillik képes volt a reformkorban a liberalizmus hordozójaként alapvető társadalmi reformokat megvalósítani, annak köszönhető, hogy nem a 17. században élte végnapjait, hanem a 17–18. század fordulóját szerencsésen túlélve megérte a 19. század első felének egészen más viszonyait.

Ezért van jelentősége az itt vizsgálandó 18. századi fejlődésnek, amely során ráadásul nemcsak megőrződött, hanem alapvetően át is strukturálódott a magyar rendiség. Ha nem is elfogultság nélkül, de állíthatom: itt találhatjuk meg a kulcsát a 19. századi magyar politikai fejlődésnek.

A kötet fejezetei egyfelől a 18. századi rendiségnek a korábbinál kedvezőbb megítélése mellett érvelnek, másfelől helyi vizsgálataik a jómódú birtokos köznemesi elit fokozatos felemelkedésének tézisét fogalmazzák meg, összhangban az országos szintű intézményekben észlelt változásokkal. Igencsak kíváncsún lennék, ha a somogyi vizsgálatok eredményét több más megyében végzett kutatások eredményeivel lehetne összevetni, s így a *bene possessionatira* vonatkozó állítást meg lehetne erősíteni – vagy esetleg cáfolni.

Vizsgálódásaink végén arra juthatunk, hogy ha nem is azért, mert az összeférhetlenséget európai léptékkal is igen korán szabályozta volna, a politikai participáció méretei miatt igenis van okunk büszkének lenni a kora újkori magyar rendiségre. Fontosnak érzem a magam részéről ezt a konklúziót, mert azt gondolom, hogy a jó történelemnek nemcsak a céhes szabályokat kell kielégítenie, melyek előírják előállításának folyamatát, nemcsak az olvasóját kell meggyőznie állításainak helyességéről, hanem jelentős következtetésre is kell jutnia. Márpedig az, hogy mi tekinthető jelentősnek, mindig az aktuális jelentől függ.

„A politika Oakeshottnál tradicionális tevékenység és tradíciók folytatása” – írja Szabó Márton. „Nem olyan értelemben, hogy nem változik az időben, hanem úgy, hogy egy adott térben vagy közösségben nyeri el értelmét, mégpedig az eddigi politikai gyakorlatokhoz való megőrző vagy változtató viszony révén. Oakeshott szerint a politikai tett környezetét nem az absztrakt értelem univerzuma, hanem a hagyomány tere alkotja, aminek négy vonatkozását írja le négy kérdés köré csoportosítva. Mi a hagyomány, milyen értelemben kondicionálja a politikai cselekedeteket, mi a sugalmazása, és a hagyomány milyen jellegzetes gondolkodásmódot képvisel? Minden kérdés bele van ágyazva egy értelmező attitűdbe, Oakeshottnál a hagyomány nem a távoli események máig érő objektív folyamata, hanem a jelen diskurzus tárgya s alakítója. A múltat politikailag olvassuk, és az értelmezett múlt része a politikai jelennek.”¹¹ Ezeket a gondolatokat kétféleképpen is vonatkoztathatjuk az itt vizsgált témára. Egyfelől állíthatjuk – s joggal, azt hiszem – hogy a rendi politika hagyományai Magyarországon nyomaikban máig élnek. Másfelől azonban azt is gondolom – amit pedig még fontosabbnak tartok –, hogy a mai magyar politika, ha kívánja, visszanyúlhat a rendi politika bizonyos hagyományaihoz, és beépítheti ezeket a mai politikai diskurzusba. A döntés a politikáé és nem a történelemé – én csak arra szeretnék rámutatni, hogy van mihez visszanyúlni, van olyan hagyomány, melyet érdemes feleleveníteni.

*

¹¹ Szabó M.: Diszkurzív politikatudomány 108.

A rövid hivatkozással idézett források és feldolgozások teljes címleírását a *Bibliográfiában* lehet megtalálni. Ez tehát csak a ténylegesen idézett munkák és források rövidítésjegyzéke, nem pedig minden, a témára nézve releváns forrásmű felsorolása. Megjegyzem, hogy néha kisebb, néha viszont jelentősebb módosításokat, kiegészítéseket a korábban már közölt szövegeken is tettem.

A 4. fejezetet megalapozó kutatást a Közép-Európai Egyetem *Research Support Scheme* programjának 933/94. számú ösztöndíja támogatta. A résztanulmányok összedolgozását, köteté formálását a Habsburg-kori Kutatások Közalapítvány ösztöndíja segítette. Ezúton köszönöm Fenyves Katalinnak a szerkesztést segítő megjegyzéseit. A könyv megjelenését a Fondation Maison des Sciences de l’Homme (Paris) anyagi támogatása tette lehetővé és a Magyar Országgyűlés is segítette.

2005. június 25.

Szijártó M. István

I. A KÖZNEMESSÉG MOZGÁSTERE SOMOGY MEGYÉBEN

1. A köznemesség társadalmi kapcsolatainak térbelisége

A magyar történetírásban szilárdan meggyökerezett nézet szerint a megye a köznemesség birodalma volt. De vajon igaz ennek az állításnak a fordítottja is? Megismerhetjük-e a köznemesi társadalmat úgy, hogy vizsgálódásunkat egyetlen megyére korlátozzuk? Számos esetben talákoztam például a Spissich család tagjaival, amikor Somogy vármegye 18. századi köznemesi társadalmával próbáltam meg behatóbb ismeretséget kötni. Őket olyan viszonylag szerény anyagi háttérrel rendelkező birtokos köznemeseknek könyveltem el, akik semmilyen szempontból nem emelkedtek a köznemesség átlaga fölé. Később jutott tudomásomra, hogy a Spissichék három alispánt is adtak a 18. század folyamán, csak éppen nem Somogyban, hanem Zala megyében, illetve Horvátországban¹. Feltehetően a somogyi Spissichék presztízsét is megemelte az, hogy rokonaik a környékbeli vármegyék vezetésében foglaltak helyet: a megyehatárok nem jelentettek áthághatatlan akadályt a társadalmi jellegű hatások számára. Mi tehát a kutatás adekvát régiója a társadalomtörténettel foglalkozó történész számára?

A 18. századi magyar köznemesség társadalomtörténetének jobb megismerése érdekében az elkövetkezőkben arra teszek kísérletet, hogy erre a kérdésre Somogy vármegye példáján adjak választ. Mégpedig egyetlenegy, de kiemelkedő fontosságú társadalmi jelenség, a házasság tipikus földrajzi kiterjedését szeretném felrajzolni. Egy teljes körű, a megye egész köznemességét felölelő vizsgálat hosszú évek kiterjedt kutatómunkáját tenné szükségessé. Becslést azonban már néhány egyedi eset alapján is adhatunk. Természetesen arra kell törekednünk, hogy a kiválasztott családok valamilyen módon reprezentálják a helyi köznemesi társadalmat. A mintába kerülő familiákat tehát igen gondos mérlegelés után kell kiválasztanunk.² Az egyik célravezető megoldás az lehet, hogy meghatározzuk a köznemesség egyes tipikus szintjeit, és a hozzájuk kapcsolható családokból veszünk mintát. A legelső probléma tehát, mellyel szembe kell néznünk, a köznemesség társadalmi rétegződésének kérdése.

¹ Nagy I.: Magyarország családai X. 330.

² Családon a továbbiakban fiágon leszármazó, tehát azonos férfiőstől származó és így azonos családnevet viselő vérrokonok összességét értem, vagyis nem tekintem a familiák ágakra hasadását, mely akár már vizsgálati időszakunk kezdetére végbemehetett, akár azalatt is megtörténhetett. Ez a család fogalmának leszűkítését jelenti. Ennek feloldására, vagyis a család szélesebb, a kor társadalmi valóságához közelebb álló meghatározása irányába a következő fejezetben teszek lépéseket.

Klasszifikáció és mintavétel

A nemesi kiváltságok a magyar társadalom viszonylag széles körére terjedtek ki, és az „*una eademque nobilitas*” jogi fikciója rendkívül eltérő társadalmi helyzetű csoportokat fogott össze egyetlen rend keretei között. Közülük csak a főnemesség elkülönülése volt vitathatatlan és nyilvánvaló, holott a köznemesség tömbjén belül néha markánsabb különbségek maradtak rejtve, mint amilyenek a tituláris arisztokráciát a nemesség többi rétegétől elválasztották. Megpróbáltam ezért egy több szempontú megközelítés alkalmazása révén a köznemességen belül egyes világosan elkülönülő szinteket definiálni. Rájuk alapoztam azután a mintavételt és a nemesség társadalmi kapcsolatainak térbeli alakulását differenciáltan bemutatni kívánó képet.

Megkísértem következetesen ragaszkodni ahhoz a célkitűzéshez, hogy csak a kor saját kategóriáit alkalmazzam. Úgy vélem, hogy a történészeknek állandó erőfeszítéseket kell tenniük annak érdekében, hogy az általuk vizsgált korszak képét ne nagyon torzítsák el azzal, hogy saját fogalmaik kényszerzubbonyát húzzák egy másik (és más belső logika alapján szerveződő) korra – már amennyire ez lehetséges.

A vizsgálat azokra a köznememesi családokra terjedt ki, melyek 1715 és 1815 között Somogyban éltek. Noha általában nem ezekkel az évekkel szokás megadni a 18. század határait, ez ebben az esetben talán mégis indokolt. A hódoltság korában Zalával egyesített Somogy vármegye önállóságát az 1715. évi 86. törvénycikk³ állította helyre.⁴ A 19. század első éveinek a vizsgálatba való bevonását pedig az teszi szükségessé, hogy a napóleoni háborúk kora forrásokban rendkívül gazdag. A megelőző század végének viszonyairól sok tekintetben csak ezek a dokumentumok tudósítanak olyan, a gyors változások által kevésbé jellemzett tényezők tekintetében, mint a földbirtoklás és a presztízs.

A vizsgálatban hét ismérv tekintetében vizsgáltam a köznememesi családokat. Nem merném állítani, hogy ezzel minden egyes család státuszát egyértelműen meghatároztam volna, de céloom ennél jóval kevesebb volt: csupán néhány tiszta esetet akartam kiválasztani.

1807-ből fennmaradt egy összeírás, mely éves jövedelmük feltüntetésével sorolja fel Somogy vármegye azon lakosait, akik kötelesek voltak hozzájárulni valamilyen módon a nemesi felkeléshez.⁵ Köztük 39 olyan köznememesi családdal találkozhatunk, melyek 2000 forint feletti jövedelemmel rendelkeztek. Az 1805. évi 1. törvénycikk értelmében az ezen jövedelmi kategóriába tartozóknak személyesen kellett felkelniük,

³ A jegyzetekben rövid, a szövegben a teljes formával hivatkozom a törvénycikkekre, tehát „1715:86. tc.”, illetve „az 1715. évi 86. törvénycikk”. A Márkus Dezső által kiadott törvénytári köteteket használtam. (Lásd a bibliográfiát.)

⁴ Reiszig: Somogy története 481.

⁵ *Nobilitaria* 49. csomó: „Nemesség szavazati jogáról, 1774–1845”, Ö: 944/955 „Somogy vármegye laistroma mind azoknak jövedelmei eránt, kik az országos felkelésre kötelesek az 1807. esztendei országos ajánlásra tett bevallások szerént”.

vagy – ha erre nem voltak alkalmasak – az inszurrekcióhoz saját költségükön egy lovas katonát kiállítaniuk. A törvényben ez volt a legmagasabb jövedelmi kategória, ami nem hagy kétséget afelől, hogy az ide tartozók nemcsak a múltra, a valamikori érdemekre való hivatkozással élvezték a nemesi kiváltságokat, hanem őket valóban alkalmasnak tartották a haza védelme ősi nemesi kötelességének teljesítésére, ehhez a kor megítélése szerint elégséges gazdasági erőt mondhattak a magukénak.⁶

Az 1754–55. évi átfogó nemességvizsgálat eredményeképpen született lajstrom 332 nemes férfit és özvegy nőt tüntet fel Somogy vármegyénél, valamint – meglepő módon – két további családot.⁷ Vizsgálatunk második szempontja az, hogy a szóban forgó köznemesi família legalább egy képviselője szerepel-e ezen a listán.

Harminc olyan családot találtam, mely minden kritériumnak megfelel. Ezeket a családokat tehát az önerőből való katonáskodás képessége mindenki számára látható módon emelte magasan a nemesség átlaga fölé. A második kérdésre adott pozitív válasz pedig arra ad biztosítékot, hogy ezek a köznemesi familiák nemcsak 1807-ben éltek Somogyban, hanem már fél évszázaddal korábban is, vagyis az 1715 és 1815 közti száz esztendő időszak nagyobbik részében. A harminc családból minden második kívül esett a hamarosan tárgyalandó további öt ismérv hatókörén. Belőlük választottam ki a birtokos köznemesség egy középső helyzetű rétegét reprezentálni hivatott három családot, a Bakó, a Borda és a Mérey familiát. Ők a kor értékelése szerint is megütötték a mércét, mint jómódú nemesek, de ennél lényegesen feljebb már nem léptek társadalmi tekintetben.

A magasabb szintet öt további szemponton keresztül próbáltam megragadni. Néhány nemes tiszteletbeli címet kapott: királyi tanácsosok vagy kamarások lettek. Ezek a titulusok magától értetődően a köznemesség átlaga fölé emelték családjukat. Vizsgálódásaim során kilenc ilyen családdal találkoztam a 18. századi Somogy vármegyében.

A megyei önkormányzat tisztségviselőit többnyire a vármegye nemesi közössége (pontosabban a közgyűlésen megjelenő kisebbség) választotta. A legmagasabb presztízzsel azok a hivatalok bírtak, amelyek a legnagyobb függetlenséggel jártak⁸ – vagyis a legnagyobb hatalmat jelentették. A vármegyei közigazgatás és igazságszolgáltatás élén az alispán állt. Mellé sok esetben másodalispánt választottak. A közigazgatási apparátus közvetlen irányítása a főispán által kinevezett főjegyző feladata volt.⁹ Fontos-

⁶ Némiképpen eltérő az inszurrekció 1808. évi szabályozása (1808:2. tc.). Ekkor 3000 forintnál megosztották a 2000 forintnál magasabb éves jövedelemmel bírók kategóriáját. Csak a 3000 forint feletti jövedelműeket kötelezték arra, hogy a lovassághoz vonuljanak be, a 2000 és 3000 forintos határ közé esők választhattak a gyalogos és a – számukra jóval nagyobb anyagi megterhelést jelentő – lovassági szolgálat közt. Ha az 1000 és 2000 forint közti kategóriába esők önként vállalták a lovas szolgálatot – nyilván a magasabb presztízs vonzásának engedve –, akkor ők ehhez már anyagi támogatást is kaptak.

⁷ Illésy: Az 1754–55. évi 87–89.

⁸ Mocsáry: Régi magyar nemes 165.

⁹ Vörös K.: A feudális megye 15.

ságát mi sem tükrözi jobban, mint az a tény, hogy a főjegyzőt nemritkán alispánná választották a következő tisztújításkor. A főszolgabírák egy személyben képviselték a megye hatóságát a járásokban. Ezen vezető hivatalok viselőihez, a helyi hatalom gyakorlóihoz még hozzátettem a Somogy megyét a diétákon képviselő két-két követet, az országos szintű hatalomgyakorlásban a rendi dualizmusnak a 18. századi Magyarországon érvényesülő formája szerint részt vevő köznemeseket. Azt vizsgáltam, hogy mely köznemesi családok adtak legalább két főt az ily módon körülírt aktív politikai elitbe az 1715 és 1815 közt eltelt száz év során. Nyolc ilyen családra bukkantam.

Somogy megye 1756 és 1815 közötti hitelviszonyait egy alapos monográfia tárja fel. A gazdag birtokos köznemesség soraiból az általuk nyújtott hitelek nagysága tekintetében kilenc család emelkedik ki.¹⁰ Ezek a családok nemcsak gazdagok voltak, hanem jelentős társadalmi befolyással is bírtak az adósok széles csoportja felett.

Az 1806. évi földbirtok-összeírás az 1807. évi jövedelem-összeíráshoz hasonlóan a Napóleon elleni háborúra való felkészülést szolgálta.¹¹ A megye által kiállítandó portális katonaság felállításának költségeit a földbirtokosok közt tulajdonuk arányában osztották fel. A teljes holdszámot 4000-rel csökkentették azon családok esetében, melyek egy lovas katonával gyarapították a nemesi felkelés haderejét: ők a megye kötelezettségének teljesítéséhez csak fennmaradó földtulajdonuk alapján járultak hozzá. Ez a kalkuláció másképpen becsüli meg egy inszurgens kiállításának anyagi bázisát, mint az 1805. évi imént idézett 1. törvénycikk: 4000 holdas birtoka kevesebb családnak volt, mint évi 2000 forintos jövedelme: csak 23-nak (leszámítva az arisztokratákat).

Két Somogy megye nemességét előszámláló lajstrom különbséget tesz a köznemességen belül a „méltóságos nemesek” és a „nemesi rend”-hez tartozók közt.¹² Egyike ez azon kevés esetnek, melyben a kortársaknak a presztízst illető értékítélete világosan kifejezett formában nyilvánul meg. Mind 1806-ban, mind két évre rá öten kerültek be a kiemelt kategóriába.

A vármegye birtokos köznemességének felső rétegét képviselő mintát úgy választottam ki, hogy az első két kritériumot teljesítő harminc családból kiemeltem azokat, melyek a további öt próbából legalább három esetben pozitív eredményt mutattak.¹³

¹⁰ Tóth T.: Hitelezők 51–52.

¹¹ MOL Ft 37097 Ó: 282 *Conscriptio possessionis* 1806.

¹² MOL Ft B1329 T. n. Somogy vármegyének fő papi, zászlós, előkelő és nemesi rendjeinek laistroma. Készült 1806-dik esztendőben augusztus 10-dikén. T. n. Somogy vármegyének fő papi, zászlós, előkelő és nemesi rendjeinek laistroma. Készült 1808-dik esztendőben augusztus 8-kán.

¹³ Felmerülhet, hogy egyes közismert birtokos családok azért eshetnek ki a rostán, mert nem teljesítik a második kritériumot, vagyis nem szerepelnek az 1754–55. évi összeírásban, hiába éltek a megyében. (Lásd az ide vonatkozó forráskritikai megjegyzéseket Illésy: Az 1754–55. évi 3-4., 149. és Wellmann: A köznemesség gazdálkodása 62–64. A nemességvizsgálat Somogy megyei összesítésének azonban tartalmaznia kellett ezeket a családokat is, mert összesen

Hét ilyen családot találtam. Közülük azután kihagytam a „méltóságos nemesek” kiscsiny csoportjába tartozókat, hogy a minta egy viszonylag szélesebb rétegre legyen reprezentatív. Így három família maradt a kosárban: a gyulai Gaál¹⁴, az Inkey és a Somssich család. Ők képviselik vizsgálatunkban a *bene possessionati* gazdag és előkelő rétegét.

Az ilyen módon meghatározott mindkét szint a birtokos köznemességen belül a legfelső jövedelmi decilisben helyezkedik el, ezen belül egy jobb, majdnem legfelső, illetve egy gyengébb, mindenképpen inkább az alsó határhoz közelítő helyzetet képvisel.¹⁵ Alattuk helyezkedik el a köznemesség túlnyomó többsége: a kisebb birtokúak és a birtoktalanok. Célszerű ezért még egy viszonyítási pontot rögzíteni, és – mintegy kontrollcsoportként – egy harmadik szinttel bővíteni a vizsgálatunkat.

A kisnemesség kategóriája a tradicionális szóhasználatban több társadalmi csoport sokszínű együttesét fogja át. Legnagyobb létszámú csoportjukat Somogy megyében az öt nemesi községben (Nagyszakácsiban, Nemesdédén, Nemeskisfaludon, Nemespátrón és Nemesviden) élő *curialisták* alkották.¹⁶ Közülük választottam ki a Bereczk, a Kovács és a Kulcsár családot, hogy összehasonlítási alapot nyújtsanak a birtokos köznemesség soraiból vett két minta elemzésekor kapott adatok értékelésénél.

Nem állítom persze, hogy az ily módon definiált szintek elkülönült társadalmi életet éltek volna. A valós társadalmi kapcsolatok hálójába eleve sokkal sűrűbb szövésű annál, hogy néhány amúgy is csak horizontális jellegű szerveződési szempont felvázolásával megragadhatnánk.

Háromszor három köznemesi családuk van tehát. Három csoport három karakterisztikus szint képviseletében. Minden csoportban három család, hogy kisebb legyen annak a kockázata, hogy véletlenül egy kivételt mutatunk be tipikusként, valamint hogy némileg kiegyensúlyozzuk a források elkerülhetetlen egyenetlenségét. Ami azonban a harmadik, a legalacsonyabb társadalmi helyzetű csoportot illeti, meg kell jegyezni, hogy olyan családokat kellett kiválasztanom, amelyekről elegendő forrás-

csak egy família akadt, a Paiss család, amely három kritériumot teljesített az utolsó ötből, és csak azért kellett félretennem, mert a második ismérvnek nem felelt meg.

¹⁴ A kötetben nemesi előneveket (sárdi Somssich, pallini Inkey) általában nem tüntetek fel. Kivételt a gyulai Gaál család esetében azért teszek, hogy megkülönböztessem a vármegyében csak a 18. század végén megjelenő, de akkor alispánt is adó alsószilvágyi Gaál családtól. (Lásd a második fejezetet.)

¹⁵ A már idézett 1807. évi jövedelem-összeírásban 1016 nemes szerepel név szerint és négy család, valamint tíz alkalommal fordul elő az „XY örökösei” formula. Közülük 2000 forintot meghaladó évi jövedelemmel 39 família tagjai: 52 fő, egy család, valamint a Mérey- és az Ország-örökösök rendelkeztek – jóval kevesebb, mint 10% tehát.

¹⁶ Kovács Zoltán becslése szerint a 300–400 somogyi nemesi családból 130–150 lehetett *curialista* (Kovács Z.: Somogy népességi viszonyai 73.) Az 1784–85. évi népszámlálás adatai szerint 2108 volt a megyében talált nemes férfiak és fiúgyermekek száma, közülük 799 élt az öt nemesi községben (MOL A39 1786–4772: *Summarium der Bevölkerungs-Beschreibung von der Simegher Gespanschaft von Jahr 1784/5*).

anyag maradt fenn ahhoz, hogy ezt a vizsgálatot el lehessen végezni. Már maga ez a tény arra utal, hogy ezek a családok a *curialista* nemesek átlagánál magasabb szinten éltek. Ezt le kell szögezni még akkor is, ha okkal remélem, hogy a vizsgálatban nekik szánt kontrollcsoport-szerepet ettől függetlenül el tudják játszani.

A házassági kapcsolatok térbelisége

Az elkövetkezőkben a házasságok alapján szeretnék következtetéseket levonni a társadalmi kapcsolatok térbeli kiterjedését illetően. Úgy vélem, hogy azon földrajzi helyeknek a hálózata, ahonnan a szóban forgó családok házasodtak, illetve ahová leányukat férjhez adták, jó indikátora mindenféle társadalmi érintkezésnek. Távolról sem véletlen ugyanis, hogy az egyik lány a szomszéd nemes felesége lesz, míg a másikért egy herceg jön el fehér lován.

Mielőtt a részletekre térnék, fel kell vetnem azokat a lehetséges, sőt valószínű hiányosságokat, amelyek ennek a megközelítésnek szükségszerű velejárói. Az első mindjárt az, hogy minden rokont persze nem találtam meg a forrásaimba, még a mintába került kilenc család esetében sem sikerült tehát teljes körűre az adatgyűjtés. Továbbá egyes esetekben csak a házassággal szerzett rokon, sógor család birtokközpontját tudtam megjelölni a térképen, csupán remélve, hogy a család valóban ott is élt. A közölt térképeken feltüntettem az összes birtokot, mely 1715 és 1815 közt a vizsgált családok tulajdonában volt, és minden rokont, akit sikerült felkutatnom és azonosítanom.

A továbbiakban sokszor „rokon” családokról vagy egyszerűen „rokonokról” fogok beszélni. Most kell leszögezni, hogy a továbbiakban senki mást nem értek ezen, csak az általam vizsgált kilenc nemesi családba bekerülő férj vagy feleség eredeti családját, tehát szüleit és velük együtt élő testvéreit: azaz házassággal szerzett rokonokról van szó, sógorságról, sőt ezeknek is csak egy szűkebb köréről.

A Bereczk család tagjai Nemesdédén éltek, és ugyanitt birtokolták nemesi földjüket. Rokonaik többsége (hét család) ugyanebben a nemesi községben élt, egy rokon család nem messze innen, Csákányban. A família egy nőtagja a szomszédos Zala megyei Szentpéterúrra ment férjhez.

1. térkép
A Bereczk család rokonai és birtokai¹⁷



<i>Jelmagyarázat:</i>	+	rokon család
	+?	rokon család (bizonytalan eset)
	x	rokon család, melynek pontos lakóhelyét nem ismerem (a jelet azon megye székhelyéhez rajzoltam, melyben laktak)
	x?	lásd mint fent (bizonytalan eset)
	○	település, ahol a család földet birtokol
	●	település, amelyet a szóban forgó család birtokol
	⊙, ⊗	a család (vagy egyik ágának) lakóhelye

¹⁷ A térképek megrajzolásához az alapadatokat a következő források szolgáltatták: *Orphanalia* 4., 6., 11–12., 24–27., 29–32., 41–42., 50–51., 53–55., 57., 60–61. csomó; MOL Ft 37095 Ö: 284 *Conscriptio possessorum et praediorum* 1786; MOL Ft 37097 Ö: 282 *Conscriptio possessionis* 1806; *Nobilitaria* „Ba”, „Be”, „Bi–Bu”, „Ga”, „I–J”, „Ki–Ko”, „Kö–KV”, „Me–Mu”, „Somssich” csomók és 49. csomó: „Nemesség szavazati jogáról, 1774–1845”, Ö: 944/955 „Somogy vármegye laistroma mind azoknak jövedelmei éránt, kik az országos felkelésre kötelesek az 1807. esztendei országos ajánlásra tett bevallások szerént”; *Miscellanea* Vegyes iratok XVIII–XIX. század 1., 4., 6–7., 11. csomó; *Archiva familiaria Depositum* Bereczk 2–3. csomó, 1–5., 7–9., 13., 16. kötet; MOL Ft 3803. doboz, *Matricula Parochiae* Nemesvid, *Taufregister 1784–1816.*; Baranyai: Somogy nemes családai; Felhő: Úrbéres birtokviszonyok; Nagy I.: Magyarország családai; Reiszig: Somogy története; Somssich: Somssich Pál.

A Kovács család szintén a *curialista* nemesek közé tartozott. Nemesviden éltek, csakúgy, mint házassággal szerzett rokonaik többsége. Földjük ebben a faluban volt és a szomszédos Nagyszakácsiban. Somogy vármegye határain túlról nősülő vagy oda férjhez menő Kováccsal nem találkoztam.

2. térkép
A Kovács család rokonai és birtokai



A legalsó szinthez tartozó utolsó család, a Kulcsár család tagjai szintén Nemesviden éltek. Kisebb földjeik nekik már a nemesi községen kívül is voltak, a legtávolabbi lakóhelyüktől mintegy 5 mérföldnyire (körülbelül 42 kilométerre). A velük házasság révén rokonságba kerülő családok azonosítása során csak somogyiakkal találkoztam

3. térkép
A Kulcsár család rokonai és birtokai



A középső szintet képviselő családok közül elsőként a Nagyszakácsiban lakó Bakó família viszonyait vesszük szemügyre. A családnak a 17. században még hatalmas kiterjedésű birtokaiból a 18. századra csak töredékek maradtak. Mind ezek, mind a rokon családok elég egyenletesen oszlottak meg a vármegyében. Mindazonáltal a Bakó családnak sem volt egynél több házasság révén szerzett rokon családja Somogy megye határain túl.

4. térkép
A Bakó család rokonai és birtokai



A Borda család egy másik típust képvisel. A család tagjai egy egész falut (Pamukot) mondhattak a magukénak, és rokon családjaik hálózata szemmel láthatóan e település, mint központ köré rendeződik.

*5. térkép
A Borda család rokonai és birtokai*



A Méreyek a magyar köznemesség legrégibb családjai közé tartoztak. A família Árpád-kori gyökerei Somogy földjébe kapaszkodtak, de ágai a 18. századra már az ország területének nagy részét befönták. Korszakunkban a család három ága élt a vármegyében: Bárdon, Szerdahelyen és Tabon. Birtokaik a megye 25 falvának határában feküdtek. Házasság révén szerzett rokonaik jelentős része a megyén kívül élt – valamennyien az ország nyugati felében.

6. térkép
A Mérey család rokonai és birtokai



A gyulai Gaál család már a legfelső szintet képviseli vizsgálatunkban. Fészkük Büssü volt, de 1807-ben a család egy tagja Boronkán élt, ahol a família szintén birtokos volt. A velük sógorságba kerülő családok többsége már nem somogyi volt

7. térkép
A gyulai Gaál család rokonai és birtokai



A különösen gazdag Inkey család birtokainak tömbje a megye délnyugati csücskében helyezkedett el, csatlakozva a kevésbé kiterjedt zalai birtokokhoz. Az Inkeyek Somogy megyében teljes falvakat tartottak a kezükben. A család fészke Iharosbényben volt. Ami rokonaikat illeti, alig találtam egyet-kettőt. Erre részben magyarázatot nyújt az a körülmény, hogy a család két ága közül a népesebbik a Zala vármegyében fekvő Pallinba költözött, és tagjai így kívül kerültek e vizsgálat keretein.

8. térkép
Az Inkey család rokonai és birtokai



A Somssich család a megye köznemességének talán legnevesebb, a 19. század folyamán országos hírnévre jutott, és két ágában is főnemesi rangra emelkedett családja. Birtokaik szét voltak szórva a megye szinte teljes területén. A család birtokközpontjai Somogyárdon és Kadarkúton voltak. A velük sógorságba kerülő családok többsége a vármegyén kívül, sőt kettő közülük az ország területén kívül élt: az egyik Bécsben, a másik pedig a cseh koronához tartozó valamelyik tartományban.

9. térkép
A Somssich család rokonai és birtokai



A különböző köznemesi rétegek társadalmi kapcsolatai

Láttuk tehát, honnan házasodtak a vizsgált családok tagjai. Az egyes családok házassági adataiból azonban statisztikai következtetés még nem vonható le: ehhez csoportonként összegeznünk kell a rendelkezésre álló információkat. (Lásd az 1. számú táblázatot.)

1. táblázat
A vizsgált családok rokonai

A család neve	Rokon családok				Az összes azonosított család	Nem azonosított családok	Összesen
	Somogyban		Somogyon kívül				
Bereczk	8		1		9	8	17
Kovács	5		0		5	0	5
Kulcsár	5		0		5	1	6
1. csoport	18	95%	1	5%	19	9	28
Bakó	9		1		10	4	14
Borda	9		0		9	2	11
Mérey	9		7		16	14	30
2. csoport	27	77%	8	23%	35	20	55
gyulai Gaál	3		9		12	14	26
Inkey	2		1		3	2	5
Somssich	2		10		12	2	14
3. csoport	7	26%	20	74%	27	18	45
Összesen	52		29		81	47	128

Sajnálatosan magas azoknak az eseteknek a száma, melyekben nem tudtam a rokon családokat azonosítani. A három csoport közti különbség mindazonáltal az első pillantásra szembeötlő. A vizsgált *curialista* családok házasság útján szerzett rokon családjainak 95%-a Somogy megyei volt. A középső csoport rokon családjainak majdnem negyede más vármegyében élt, a birtokos nemesség felső rétegét képviselő csoport esetében pedig ugyanez az adat már 74%-ra rúg.

Ez az eredmény cseppet sem meglepő. Sőt mindenféle vizsgálat nélkül előre megjósolhatta volna a korszakban csak egy kicsit is jártas történészek bármelyike. De nem kell ezen a ponton megállnunk. Tehetünk ugyanis még egy további lépést az összesített adatok feldolgozása terén: térképre vihetjük őket. Csakhogy az összes rokon család feltüntetésével összemosódna a kivétel és a szabály. Hogy ezt elkerüljük, a követ-

kező megoldást javaslom. A házassági kapcsolatok 20%-a elég magas érték ahhoz, hogy tartalmazza a kivételes eseteket, melyekben a megkötött házasság inkább a véletlennek köszönhető, mint a rendszeres társadalmi kapcsolatoknak. A fennmaradó 80% még így is felöllelheti a frigyeknek a rendszeres társasági érintkezés talajáról sarjadó túlnyomó többségét. Az elemzés eredményét összegző 10. számú térképen látható vonalak a vizsgált három szint házasság révén szerzett rokon családjainak 80%-át zárják körül. A kívül maradó 20%-ba persze a sógor családok közül azok kerülnek, melyek a mintában szereplő köznemes famíliák lakhelyétől legmesszebb éltek, és ez a csoport nem egyezik meg automatikusan a rendkívüli, nem szokványos alapon kötött házasságokkal. (Ezeket természetesen nem ismerjük, feltárásuk a forrásadottságok mellett a lehetetlennel határos.) Mégis feltételezhetjük, mintegy durva közelítésképpen, hogy minél távolabb élt egymástól két család, annál gyengébb volt köztük a társadalmi kontaktus, és így annál inkább csak a puszta véletlennek volt köszönhető az egy-egy tagjuk közt létrejött házassági kapcsolat.

10. térkép
A három vizsgált csoport rokonai kapcsolatai



Jelmagyarázat:

—————	az 1. csoport rokonainak 80%-át keretező vonal
- - - - -	a 2. csoport rokonainak 80%-át keretező vonal
- - - - -	a 3. csoport rokonainak 80%-át keretező vonal

A három *curialista* család házassággal szerzett rokonainak négyötöde két, egymástól mindössze egy mérföldre eső nemesi községben élt, ahol persze a vizsgált három család is lakott, Nemesdédén és Nemesviden. Az elemzett középső csoport esetében a vonal egy olyan területet zár körül, mely meglepően emlékeztet Somogy vármegyére. Egy Zala megyei falu belül kerül (és persze a Balaton egy része), Somogy legdélebbi területei pedig kívül esnek rajta – de mindössze ennyi a különbség. Ami pedig a *bene possessionati* rétegét illeti, a vonal majdnem pontosan a Dunántúl területét ke-

retezi. A Dunántúl világosan körülhatárolható földrajzi régió, a történelemben is nemegyszer szolgált szerveződési alapként, de hogy társadalomtörténeti szempontból valós működéssel bíró egység lenne, ez olyan új hipotézis, melyet érdemes további vizsgálatoknak alávetni.

Nyilvánvaló, hogy komoly szerepe volt a véletlennek abban, hogy milyen térbeli elrendeződést mutat térképünk. Ha a mintába más családok kerültek volna, ha több rokont tudtam volna felkutatni (vagy éppen kevesebbet), akkor másképpen alakult volna a három vonal rajzolata. Úgy vélem azonban, hogy ettől egy magasabb absztrakciós szinten eltekinthetünk, és általánosabb érvényű következtetéseket is levonhatunk.

A köznemesség társadalmi kapcsolatainak térbeliségét a házasságok példáján vizsgáló megközelítésünk arra az eredményre vezetett, hogy a rendszeres társadalmi kapcsolatok által kialakított tipikus élettér a kismemeseknél falujuk szűkebb környezete, a viszonylag jómódú birtokos köznemesség esetében körülbelül a megye lehetett, a gazdag és befolyásos vezető családok esetében pedig egy ennél tágabb földrajzi keret.¹⁸

Az érvelés során számos logikai lépés közt csupán a valószínűség teremtett kapcsolatot és nem a bizonyosság. Ráadásul csak egy kilenc családból álló mintára van alapozva, nem pedig teljes körű felmérésre. Következtetésünk ezért inkább csak hipotézis. Mindazonáltal remélem, hogy kiindulópontul szolgálhat a további kutatások számára.

¹⁸ Sajnos hasonló kutatások híján nem tudom összevetni eredményeimet másokéval. A házasság vizsgálatakor a társadalomtörténészek általában elsősorban társadalmilag és nem földrajzilag értelmezték azt a kérdést, hogy „Vajon honnan is jött a házastárs?” Ezért csak két munkát tudok itt említeni, mely érinti az általam vizsgált problémát. Fügedi Erik négy rokon 15. század eleji köznemes („középnemes”) családot vizsgálva azt állapította meg, hogy a korabeli terminussal *castellan*nak nevezettek házasságai nemcsak társadalmi tekintetben mutatják a réteg exkluzivitását, hanem ők földrajzilag tekintve is saját körükből házasodtak. (Fügedi: Szentgyörgyi Vincze 265.) Sajnos nem konkretizálja, illetve fejti ki bővebben ezt a tézist. Glósz József a Somogygyal szomszédos Tolna megye középbirtokos nemességét a 19. század első felében vizsgálva megállapítja, hogy nekik az egész Dunántúlon voltak birtokaik, mert egyfelől a török hódoltság időszakában ezen családok tagjai Északnyugat-Magyarországon és a Kisalföldön laktak, másrészt házasságuk és örökségük miatt. (Glósz: Tolna 7.) Tézisének második fele megerősíti ezen vizsgálat eredményét, míg első felét jelen kötet harmadik tanulmánya támasztja alá, de immár nemcsak a dél-dunántúli nemesség hódoltságkori lakhelyére, majd az onnan való visszavándorlásra, hanem a teljes somogyi népesség ilyen mozgására nézve.

2. Nemes nők és földtulajdon a 18–19. század fordulóján

A Hajnal István Kör 2002. évi konferenciája ürügyén, melynek témája a „nemek története” volt,¹ azt próbáltam megvizsgálni, hogy milyen volt a nők helyzete a magyar társadalomban a 18. században és a 19. század elején. Mivel pedig mindig kell egy mérce, amellyel mérni próbálunk, és kézenfekvő, hogy ez a mérce ebben az esetben az ugyanezen társadalomban élő férfi legyen, nyilvánvalóvá válik Joan Scott igazsága, hogy a nőkről szerzett ismeretek szükségképpen a férfiokról szerzett ismereteket is jelentenek, azaz a kimondottan a nőkről szóló kutatások is az egész társadalomról szóló ismereteinket gyarapítják.² Konkrétan arra a kérdésre keresve a választ, hogy a 18–19. század fordulóján Somogy vármegyében a földtulajdonlás tekintetében milyen helyzetben voltak a birtokos köznemességhez tartozó nők, egy példából szeretnék kiindulni, majd mellé több másikat sorakoztatni, azután sejtéseimet két kvantitatív vizsgálat eredményeivel szeretném alátámasztani, egy kitekintést követően a korabeli jogi irodalom megállapításaival összevetni, s végül – mindehhez már csak távolabbról kapcsolódva – a nemesi családdal kapcsolatban vetnék fel egy hipotézist.

Egyértelmű, hogy a földtulajdon kérdése a korszakban kulcskérdés akkor is, ha már a korszakkal kapcsolatban a (kései) feudalizmus fogalmát nemigen szoktuk emlegetni. Részproblémánknak tehát direkt relevanciával kell bírnia arra nézve is, hogy milyen helyet foglaltak el a nők a kor nemesi társadalmában. Élére állítva a kérdést: lehetett-e nemes nő földtulajdonos? Nemeseknek tekintették őket, akik véletlenül nőnek születtek, vagy „csak” nők voltak, akik történetesen éppen nemesi ágyban látták meg a napvilágot? Werbőczy alapján ugyanis ismerni véljük a magyar nemes nők jogi helyzetét az *ancien régime* idején, mikor a *Tripartitum* szelleme és betűje uralkodott: a nemesi társadalom nőellenes, a család patriarchális volt, a nők apai hatalom alól férji alá kerültek, attól a kivételes esettől eltekintve pedig, ha nem nemes férfihoz mentek feleségül, a leányok örökségüket, az úgynevezett leánynegyedek ingóságokban kapták meg, hasonlóan a nekik járó egyéb javakhoz. Nő nem lehetett földtulajdonos, hacsak nem fiúsították, amitől persze jogilag férfi lett.³ Mivel viszont a késő középkorra vonatkozóan Fügedi Erik megállapítja, hogy az oklevelek tanúsága szerint egyes kérdésekben „Werbőczy határozottan – és nyilván tudatosan – eltért korának gyakorlata-

¹ Ott hangzott el jelen írás erősen rövidített változata.

² Scott: A társadalmi nem 130–131.

³ Fügedi: Az Elefánthyak 39.

tól”⁴, indokolt a forrásokhoz fordulnunk, hogy megvizsgáljuk: vajon érvényes volt-e Werbőczy világrendje a 18. és 19. század fordulóján, ténylegesen ilyen volt-e a nők helyzete ekkor.

Tallián Mária ügye

A Somogy vármegyei törvényszék előtt 1806 és között 1809 folyt egy per, melynek vádlottja Tallián Mária volt, alsószilvágyi Gaál László alispán özvegye, aki – a vád szavaival – „a’ helyett, hogy tekintetben élt ’s élő eleinek ’s vérségének jó hírét nevét, vagy elhunyt férjének és az után nyert tulajdon rangját szeme előtt tartott[a] ’s mind kettőhöz méltó istenes jámbor özvegyi életet élt ’s számos gyermekeit az Istennek félelmében sorsokhoz meg kívántato tudományokban nevelte volna, [...] magát [...]a zabolátlan bujaságnak adván, nemesi szép értékét ’s ingo vagyonnyát-is mellyet mind maga élelmére mind gyermekei nevelésére ’s boldogíttására örizni köteleztetett volna[,] elvesztegetni ’s elbitangolni czinkossáival [...] sem szégyenlett, sem iszonyodott [...]” A vármegye hamarosan gyámság alá helyezte a gyermekeket, és zár alá a vagyont.⁵

Nem csoda, hogy sokszor előkerül, hogy kié is a föld. Werbőczy logikájából persze az következik, hogy a kiskorú gyermekek a tulajdonosok, az anya csak gyámjukként rendelkezhet vele, míg ezektől a jogaitól meg nem fosztják. Ezzel szemben a vádlevél azt állítja, hogy Tallián Mária *vagyonát* elvesztegeti, az özvegy ügyvédje *védcének* ura után maradt jószágairól beszél, a tanúvallomások szerint a jobbágyok és a gazdaság is az *övé*. A vármegye is az *ő* javainak összeírására ad utasítást. Maga a kancelláriához intézett folyamodványában *saját* birtokairól beszél, melyek szülei után maradtak rá, és a kancellária ugyanebben az értelemben ír.⁶ Másrészt viszont a vármegye azért helyezte zár alá Tallián Mária birtokait, mert azok *gyermekeit* illetik, József nádor a *gyermekek* apjuk után maradt javairól beszélt, és a gyám is kifejezetten az *árvák* jószágairól szólt.⁷ Most akkor ki volt a tulajdonos?

A kérdéssel telekkönyvi nyilvántartás híján fordulhatunk a kor összeírásaihoz. Azt találjuk, hogy 1786-ban Tallián Ádám özvegye volt az egyik birtokos Kaposmérőben, Jákón és Ecsenyben.⁸ Azon birtokoknak tehát, melyekről az imént volt szó, döntő

⁴ Uo. 54.

⁵ *Processus varii*, „Nemes és nemzetes Noszlopi Antalnak, mint fent írt tekintetes nemes Somogy vármegye második magistrualis fiscalisának következésképpen törvényes actor félnek nemes Talián Mária asszony néhai tekintetes királyi tanácsos Gaál László ur özvedje mint incattus fél ellen.” (A továbbiakban: Tallián Mária pere.)

⁶ Uo. *Orphanalia varii* 30. csomó: „*Rationes orphanorum nobilium* Gaál I. Özvegy Gaál Lászlóné javainak összeírása, 1807”; MOL A39 *Acta generalia* 1770–1848, 1808. év, 746. iktatószám.

⁷ *Processus varii*, Tallián Mária pere.

⁸ MOL Ft 37095 Ö: 284 Conscriptio possessorum, praediorum 1786.

többségére tényleg igaz, hogy tulajdonjoguk Tallián Márián keresztül származhatott csak tovább. Ráadásul ezen birtokokat apai örökségképp kapta⁹, akinek csak két lánya maradt, tehát állítólag Werbőczy szerint a Talliánok fiúágaira kellett volna szállniuk. Mégsem így történt, ráadásul 1786-ban még csak nem is Tallián Ádám árváit, hanem özvegy feleségét tartották tulajdonosnak az összeírók. Az 1806. január 8-i megyegyűlésre beterjesztett birtokösszeírásban Kaposmérőnél és Jákónál a birtokosok között – ugyan „Gaál Lászlóné” néven – Tallián Mária szerepelt.¹⁰ Szintén a Napóleon elleni készülődés során keletkezett egy jövedelem-összeírás, ahol viszont már nem Tallián Mária nevével találkozunk. Itt „Gál László maradéki vidi jószággal együtt” 1952 forint 94 dénár éves jövedelemmel szerepelnek.¹¹

Egy 1814-ben kelt szerződés nemes Gaál József, vagyis Tallián Mária legidősebb fia nemesvidi jószágáról beszél. Ő 1789-ben született, ekkor fél évvel elmúlt 24 éves, nagykorú volt tehát.¹² Azt is tudjuk mindazonáltal, hogy pont ez a birtok, a legkisebb értékű az összesből, apai öröksége volt. Másik ági javait pedig, noha azok hatéves bérlete is 1814-ben járt le, nagykorúságát elérve és nősülése után sem vehette birtokba.¹³ 1816-ban is csak, ahogy visszaemlékezett, „mint édes anyám javai administratora” lépett fel egy vitában a paraszttal, s mérői birtokszerzését anyja halálához kapcsolta.¹⁴ Tallián Mária fiának nagykorúsága után sem adta ki annak *anyai* (ha akarjuk, anyai nagyapjától származó) jószágait. Maga viszont anyjától ugyanezen javakat, mint *apai* örökségét nem kapta meg évekig férjhez menetelét követően sem, míg anyja, Tevely Teréz 1790-ben egy szerződésben át nem engedte a birtokokat két férjezett lányának és férjüknek – magának készpénzjáradékot, terményeket és ráadásul szállást és természetbeni ellátást kikötve, móríngjáról a rendelkezé-

⁹ Tallián Ádámot eredetileg kitagadta az apja. Miután Ádám pert indított ellenük, testvérei 1765. március 29-én atyafiságosan megegyeztek vele, s átengedték neki Somogyban a mérői, jákói és Tokaj pusztai birtokokat, és Vasban az ivánegerszegi jószágot a terestyénfai porcióval és a geresdi rétet. (MOL P650 15. csomó 6. és 9. *fasciculus*.) Hogy vasi javaiban egyáltalán birtokba helyezték-e, nem tudom, de ha igen, akkor sem sokáig lehettek az övéi. Visszatekintve az emlékezet csak a somogyi javakat tartja örökrészenek. Jáko részben anyai öröksége Tallián Máriának, de ez talán csak arra utal, hogy Tevely Teréz ott házat vett. (Gaál 4.)

¹⁰ MOL Ft 37097 Ö: 282 *Conscriptio possessionis* 1806. (Ecsenynél Tallián Mária már nem szerepel a birtokosok közt.)

¹¹ *Nobilitaria* 49. csomó: „Nemesség szavazati jogáról, 1774–1845”, Ö: 944/955 „Somogy vármegye laistroma mind azoknak jövedelmei eránt, kik az országos felkelére kötelesek az 1807. esztendei országos ajánlásra tett bevallások szerint”. (Ezzel a két összeírással az előző fejezetben már találkoztunk.)

¹² MOL Ft A3870, a csökölyi plébánia anyakönyvei; Gaál 1. A nagykorúságról: Kövy: A' magyar törvénynek 8.

¹³ Gaál 10. Alsószilvágyi Gaál József 1814-ben nősült. (Uo.)

¹⁴ Gaál 1.

si jogot magának fenntartva.¹⁵ Fél századdal később pedig Tallián Mária egyik unokája, alsószilvágyi Gaál Ferdinánd is perelni volt kénytelen özvegy anyját, mert nem adta ki neki részét az alsószilvágyi Gaál József által szerzett birtokokból, melyeket az végrendeletében élethossziglan feleségére hagyott.¹⁶

Nők a törvény előtt

Mivel ezek az adatok egyetlen család történetéből származnak, érdemes mindenféle következtetés levonása előtt vizsgálódásunkat szélesebb körre kiterjeszteni. A korszak bírósági ügyei és szerződései jó példatárral szolgálnak. A nők megjelenését a jogügyletekben a következő skála szemlélteti:

Az első fokozat az, ha egy özvegy perel, mint például Árvay Teréz, Tallián Farkas özvegye, vagy Tevely Teréz, Tallián Ádám özvegye.¹⁷ Ez utóbbi testvérét, Tallián Lászlót Megyessy Boldizsár és özvegy Szecsődy Ferencné Megyessy Borbála perelték 1774-ben egy jószág visszavételéért, melyet tőlük bírt. De a pert saját költségén özvegy Megyessy Gáborné Beliczai Teréz folytatta, akivel megegyeztek, hogy 10 évig bírhatja a jószágot. Az ügyben 1774-ben folyt vizsgálat. Egy másik ügyben született irat egy olyan jószágról beszél, melyet Tallián László zálogban bírt, s mely Megyessy Borbáláé.¹⁸ Az özvegyek birtokosnak és jogképesnek tűnnek ezen gyakorlat fényében.

A második fok az, ha feleség férje életében lép fel a bíróság előtt, de ezt magyarázza a férj nemtelen mivolta. Ez történt nemes Dely Erzsébetnek, Uj János feleségének nemes Dely József elleni perében.¹⁹

A harmadik lépcső az az eset, ha meghatalmazást adnak – tudniillik erre szüksége van a férjnek, hogy felesége jogi ügyeiben felléphessen. Tallián Mária férje és húgának férje egymással zálogszerződést kötöttek 1804-ben, mikor is feleségük „*plenipotentíariusaiként*” szerepeltek, s a szerződést ugyanakkor a nővérek is aláírták. Pecsétjük, akárcsak nevük, leánykori volt.²⁰ Egy alkalommal megegyezés született Ötvös falu birtoklásáról a Bolla és a Tallián családhoz tartozó tulajdonosok között. A felek többsége nő, de a konkrét aláírók többsége férj volt, akik viszont feleségük teljes hatalmú megbízottjaként léptek fel. A férjeknek egyenesen írásbeli meghatalmazás kellett, amit egy hiteles helyen tett *fassió*-val állították ki a feleségek: a pécsi káptalan, Somogy vármegye, illetve a vasvári káptalan előtt.²¹ 1782. május 2-án a pécsi káptalan előtt Tallián János felesége, Fábry Teréz ügyeinek vitelére felhatalmazta Hermann

¹⁵ Tallián Mária és alsószilvágyi Gaál László 1784. október 23-án kötöttek házasságot. (MOL Ft A3870, a csökölyi plébánia anyakönyvei.)

¹⁶ Gaál 7.

¹⁷ Hatalmaskodási perek.

¹⁸ MOL P650 16. csomó, 13. *fasciculus*, 22–23., 28. *fol.*

¹⁹ *Processus varii*.

²⁰ Gaál 7.

²¹ MOL P650 17. csomó, 6. *fasciculus*, 5–6. *fol.*

Istvánt. Noha „gyengeségéről” és „más törvényes gátjairól” beszél, ügyeit olyannyira önmaga intézte, hogy nem férjét bízta meg jogi képviselésével.²²

A negyedik lépcsőben a házaspár együtt lépnek fel, mint Boronkay József és felesége Somogyi Borbála, akik jobbágyaikkal együtt perelték 1798-tól Spissich Sándort.²³ 1800. szeptember 15-én egy perben az egyik fél, Kovács József és Bakó József, „mint bolhási rész jószágunknak földes ura ’s asszonya” jelenik meg.²⁴

Végül, ötödszörre felléphettek a férjzett nők is önállóan. Amikor Gaál József a már említett Döry Jozefával, Svastics Antal feleségével kötött szerződést, akkor az asszony saját neve és Döry pecsét alatt írt alá 1817. július 11-én.²⁵ Tevely Teréz férje állítólagos kisémmizése miatt perelte annak testvéreit, pontosabban sógornőit és sógora örököseit. Közülük négy volt nő, s mind a négy férjzett, de a per a nők ellen indult meg 1765-ben.²⁶

Jóllehet mindez azt sugallja, hogy Werbőczy állítólagos rendszere a 18. században és a 19. század első felében nem érvényesült a birtokos köznemesség életében Somogy megyében, jogos ellenvetés lehet, hogy fél tucat vagy egy tucat eset még nem általános érvényű bizonyítás. Most a nők és a földtulajdon kérdését illetően az általánosításra statisztikai úton tesztek kísérletet – noha elvi meggyőződése, hogy nem ez az egyetlen út, s afelé mikrotörténelmi megközelítéssel is komoly lépést lehet tenni. Tallián Mária földtulajdonos voltának vizsgálatakor már használtuk az összeírásokat. Ugyanezt megtehetjük a teljes somogyi nemességre nézve is.

Nők a birtokösszeírásokban

A már jól ismert, 1807-ből fennmaradt összeírás a nemesi felkelés kapcsán veszi számba az annak kiállításához hozzájárulni köteles somogyiak, döntően a földbirtokos nemesek éves jövedelmét. A nemesek kategóriájában a 146 nő a bevallásra kötelezettek 14,4%-át alkotja, és az összes bevallott jövedelem 12,1%-a az övék.²⁷ Ha azt mondjuk, hogy a nemesség elitje az a csoport, melynek megvolt az anyagi ereje ah-

²² *Miscellanea* 15. csomó: „Tekintetes nemes vizeki Tallián György tábla bíró urat illető irományok, 1841. nov. 12a”.

²³ Hatalmaskodási perek.

²⁴ Csépan.

²⁵ Gaál 1.

²⁶ MOL P650 17. csomó, 4. *fasciculus*, 9. *fol.*

²⁷ Az összeírás „nemes” kategóriájából kihagytam az „XY örökösei” formulával leírt bevallókat, valamint a teljes családokat, a nemesi községeket és az egyházi birtokosokat is. A fennmaradó 1015 bevallóból 869 férfi (85,6%) és 146 nő (14,4%). A férfiak által bevallott jövedelem (928 014,87 forint) a teljesnek 87,86%-a, a nők által bevallott jövedelem (128 184,89 forint) pedig 12,14%-a. Látszik, hogy jövedelmeik az átlag alattiak: míg az a férfiaknál 1441 forint (átlagos eltérés 2461 forint, szórás 10 647 forint), a nőknél csak 878 forint (átlagos eltérés 1269 forint, szórás 3225 forint).

hoz, hogy teljesítse a haza védelmének kötelességét, és az 1805. évi 1. törvénycikket vesszük zsinórmértéknek, mely egy inszurgens felállításának költségeit 2000 forintos éves jövedelemhez köti²⁸, de eltekintünk az arisztokráciától, akkor azt mondhatjuk, hogy ebben az elitben, a jómódú földbirtokosok körében a nők aránya már 23%, akik a csoport bevallott jövedelmének 17,5%-ával rendelkeztek.²⁹ Mindez arra utal, hogy a jövedelmileg (voltaképpen társadalmilag) magasabb szinten a nők pozíciói erősebbek voltak. Ezt megerősíti egy másik összeírás elemzése.

A Napóleon ellen kiállított portális katonaság felállításának költségeit a birtokosok közt osztották fel földbirtokaik arányában, de a teljes holdszámot 4000-rel csökkentették azok esetében, akik egy lovas katonával gyarapították a nemesi felkelés haderejét, ők a megye kötelezettségeinek teljesítéséhez csak fennmaradó földtulajdonuk után járultak hozzá.³⁰ (Emlékszünk, ekkor másképpen számították egy nemesi felkelő kiállításának költségeit, mint az 1805. évi *decretumban*.) Nem tekintve az arisztokratákat, egyházi birtokosokat, a közbirtokosságokat és az egész famíliákat (melyek osztatlanul birtokoltak), harminc köznemesi birtokost találunk, akiknek több mint 4000 holdjuk volt. Közülük hat volt nő (azaz 20%), akik viszont a csoport által birtokolt összes földből 27,4%-ot birtokoltak. (A holdszám biztosan nem világos tükrözte a tényleges földbirtoklásnak, miként a korábban elemzett jövedelmeket is hiba lenne egyszerűen elfogadni a nemesség jövedelmi adatainak, de a számított viszonyszám feltehetően jól jelzi, hogy a nők nevéen nyilvántartott föld jelentős mennyiségre rúgott.) Nem tudom, hogy a mai Magyarországon bejegyzett ingatlanoknak vagy általában a termelőeszközöknek mekkora része van nők nevéen, de a kétszáz év előtti aránynál nem biztos, hogy jóval nagyobb hányada.

De az összeírások elsősorban nem a földtulajdonlás kérdésével foglalkoztak. A statisztikai bizonyítás második elemeként ezért a Somogy megyei Levéltár végrendeleti gyűjteményének áttekintését végeztem el.³¹ Ez az 1848 előtti időszakra alig több mint két csomónyi anyagot, 22 darabot jelent, melyek mind 1735 után keletkeztek. Itt az örökösödés módjára általában vonatkozó tanulságokat mellőzve itt csak a kiinduló

²⁸ Ez volt az első fejezet vizsgálatának azon kritériuma, melyet minden család teljesített, mely a két (átlagos helyzetű, illetve elit) jómódú birtokos nemesi csoporthoz tartozott.

²⁹ Kihagytam a Kubinyi famíliát és Mérey János maradványait a számításból. A fennmaradó 2000 forint feletti jövedelmet bevallókból 41 férfi (77%), 12 nő (23%). A férfiak összesen 410 614,69 forintot vallottak be, átlagosan 10 265 forintot (átlagos eltérés 7164 forint, szórás 10 345 forint), a nők összesen 86 967,41 forintot, átlagosan 7247 forintot (átlagos eltérés 4807 forint, szórás 8202 forint).

³⁰ Ez az első fejezet vizsgálatának egy olyan kritériuma volt, melyet az átlagos helyzetű, jómódú birtokos nemesi családok már nem teljesítettek.

³¹ *Acta testamentaria* 4. csomó: „*Acta testamentaria* (Végrendeletek) I.” és 5. csomó: „*Acta testamentaria Fasc. 2*”, valamint néhány darab a döntően 1848 utáni testamentumokat tartalmazó 3. csomóból: „Végrendeletek”. Én 1848 utáni végrendeleteket nem vizsgáltam.

kérdésre közvetlenül releváns eredményekre térnek ki: a leánygyermeknek az örökségből való részesedésének módjára, a nők általi szerzésre és örökítésre.

Nők a végrendeletekben és az osztálylevelekben

17 releváns, 1735 és 1833 közt született végrendelet alapján a nők legalábbis elvben birtokképesnek tűnnek (13 eset), felmerül viszont az a törekvés, hogy egyes nőket (például nem mindegyik nővért, hanem a vénlányt) vagy mindegyiket (mondjuk „dupla” pénzüsszeg felajánlásával) kiszorítsanak az ingatlan örökösei közül (három eset). Az ősi és a szerzett kettéválasztandó. Az egyértelmű gyakorlat ősinek az örököltet tekinti³², szerzettnek pedig a maga az örökhagyó által szerzett jószágokat.³³ Az ősi javak tekintetében a nők részesedésére kilenc eset utal, további kettő kifejezetten nőági (anyai vagy apai nagyanyai örökölt vagyon öröklésére), míg a másik oldalon öt eset van arra, hogy úgy gondolják a leánygyermekről, mint 1832-ben Zichy József, hogy „ezek a jószágban nem *succedálhatnak*”. Ő fiát „természetes, és a” végrendeletben is kijelölt örökös”-nek tekinti. Mindenképpen tekintetbe kell venni, hogy az illető birtokot a család tulajdonába juttató vételi vagy adományozási okirat csak a fiágra szól, vagy a birtokszerző mindkét nembéli utódaira. A konkrét egyedi esetekben ez lehetett a döntő.³⁴ Tehát jóllehet a gyakorlat arra nézve világos volt, hogy a nők is birtokolhatnak, örökölhettek földet, de az ősi jószágok örökítését tekintve már megoszlott, ha az esetek többsége (körülbelül kétharmada) a nők öröklését mutatja is. A szerzett jószágok tekintetében az örökhagyónak szabad keze volt. Itt a gyakorlat egyenlően megoszlott a fiúk kedvezményezése (többnyire a lányoknak pénz, nekik a birtokok) és az egyenlő elbánás közt (főleg mikor nem kellett földön osztozkodni, de nem kizárólag akkor): öt-öt eset. Az egyenlő örökösödés szép indoklását adja Tallián Gábor végrendelete a 18. század legvégéről: „A természetnek hajlandósága és a szülőknek magzattyukhoz vonszó szeretete magával úgy hozza, és kívánnya, hogy gyer-

³² „Az östül maradtott készpénzbéli *successió*”-ról beszél Tallián Gábor például. Egyértelmű, hogy itt az „ős” szülőt (apát) jelent, vagyis „ősi” jószág az lesz, ami valakire szüleitől marad.

³³ Bár ezt is lehetett vitatni. Apósa végrendeletét 1826-ban megtámadva Mérey Emánuel 1827-ben ellentmondott, és szabad rendelkezésű jószágként (melyről apósa szabadon rendelkezhet) mindössze a *melioratió*kat ismerte el. Mivel én nem tudom, miként kerültek javai annak birtokába, nem tudom, jogosan állította-e ezt veje. Esetleg ősi jószág eladásakor kapott pénzből vásárolhatta a szóban forgó birtokokat.

³⁴ Tallián Mária szereplése a birtokkal kapcsolatos minden okmányban, akár egyedül akár férjével (később gyermekeivel) együtt véletlen nem lehet. A Tallián család iratai közt találtam egy kisebb birtok megvételét leszögező szerződést vagy száz évvel korábbról, mely mindkét ági örökösökre szól. A kedvezményezett Tallián Mária ükapja, Tallián Gergely, annak felesége, fia, és mindkét nembeli utódai. (*Nobilitaria*, „Ta–Tha” csomó.) Szinte biztos ugyanez vonatkozott a Tallián Mária perében emlegetett birtokokra is.

mekeit Isten ő szent felsége kegyelméből szerzett keresményeikbe egyarányosan részesültessek, ugyan ebben különböztetni egyik gyermekemet sem kívánom.” De ez, mint később kiderül, csak az ingóságokra és a szerzett vagyon tőke formájában megtestesülő részére vonatkozott, annak kamataiból kapott lánya egyenlő részt, az általa szerzett ingatlanokat Tallián Gábor csak fiaira hagyta. A gyakorlat tehát erre a magatartásra és a fentebb hangoztatott elvek tényleges érvényesítésére egyenlő módon szolgáltat példákat.

A végrendeleti gyűjteményben 17 releváns eset van arra nézve, hogy vajon a nők örököltek vagy örökíttettek-e földet, s ha igen, hogyan.³⁵ Felsőbüki Nagy István alnádor 1735-ben „mindennémő atyai és anyai eőssi és kereset jószágocskák és jók”-ról írt. Harminc évvel később Festetics Kristóf „az ősi, atyai és anyai jók” kifejezést használta. Teljesen világos, hogy nemes nők is örököltek és örökíttettek földtulajdont (15 eset). Jellemzőnek tűnik, ha nem is kizárólagosnak, hogy a lánygyermek az anyai³⁶ örökségüket kapták meg földben (négy eset). Mivel több eset mutatja, hogy csak az apa végrendelete adja ki a gyermekek anyai örökségét (négy eset, még ruhák és ékszerek esetében is előfordul), ebből arra következtethetnénk, hogy a döntő időpont az apa halála lehetett a birtokátruházás tekintetében. Tallián Mária és családjának története viszont ennek az ellenkezőjét mutatta három generációban is: az özvegy anyja adta csak ki (később vagy végrendeletileg) gyermekei apai örökségét is. Vagyis a túlélő házastárs volt erősebb helyzetben – a szó szoros értelmében birtokon belül –, és ezt gyakran ki is használta gyermekeivel szemben.

Néhány eset azt mutatja, hogy a nemes nők láthatóan képesek voltak birtokszerezésre: 1825-ben nem nemes második férje kapcsán mondja Szentmiklósy Zsófia, hogy „ettől való fiamat nem hagyhatnám semmi nélkül, és mint édes anya köteles volnék annak is szerezni.” Az özvegyek természetesen ezen a téren is könnyebb helyzetben voltak. Özvegy Kovács Istvánné Bezerédy Teréz kijelenthette (1817) földjeiről és egyéb javairól, hogy „mind magam szerzeménem.” 1794-ben özvegy Szelestey Sándorné Rosty Teréz viszont nem érezte rendelkezési jogát a szerzett felett sem támadhatatlannak, noha ezek közt nem volt föld. (Pénzéből, móríngjából szőlőt vett, birtokot váltott ki, a szerzett jószágon befektetett, javított, épületeket emelt.) Mikor gyermek híján unokahúgára hagyta pénzben ennek nagy részét, szükségesnek érezte hozzátenni rendelkezéséhez: „kemény átok alatt.”

A 18. századi végrendeletekben felbukkan a közös szerzemény modernnek látszó jogi fogalma. Pár adat alapján azt mondhatjuk, hogy a feleséget a házasság ideje alatti szerzemények szerzőtársának tekintette több végrendelet. Nem akárcsak, hanem az ország első szakjogásza, az idézett felsőbüki Nagy István tartja szükségesnek kifejtetni, hogy első házassága idején hivatalviseléséből, éjt nappallá tevő fáradságából és „deáki tudomány”-ából „nehéz és véres verítékkal” keresett javai felett teljesen szabadon rendelkezhet, mert első feleségét „hosszám hasonló kereső félnek, se nem mondhatok,

³⁵ Az ezeket tartalmazó végrendeletek 1735 és 1844 közt születtek.

³⁶ Az unokák javára való végrendelkezés esetén nagyanyai örökségről van szó.

se jó lélekkel nem esmérhetek”. Később nemcsak „attyai és anyai össi”, hanem „attyai és anyai szerzett” jószágokról is beszél. Ugyanezen logika alapján gyulai Gaál Gábor végrendeletében azon az alapon hagy vagyonából sokkal kevesebbet első házasságából való gyermekeinek, hogy ezen házasság tartama alatt feleségével keveset szereztek.³⁷ A házasság idején szerzett jószág tehát a feleséggel közös szerzeménynek számít, és ez korlátozza az apa szabad rendelkezési jogát a szerzemények felett, jogot adva – ebben az esetben az első – feleség gyermekeinek. A közösen épített házhoz Sárközy János is úgy véli, hogy feleségének van valami joga. (Egy vegyes érvelés részeként említi, nem érzi önmagában elég erősnek ezt az argumentumot.) Boronkay József hangot is ad a kettősségnek: a feleség szerzőtárs, de nem egyenrangú a férfival. Ahhoz, hogy „a’ miket nagy szorgalmatossággal néha kedves társommal szereztünk” hozzáteszi: „én úgy mint fő kereső.”

A végrendeletekből adódó következtetések érvénye ellen indokolt ellenvetés lehet az, hogy a végrendelet még csak szándékot tükröz, amelyet egy ezzel ellentétes szokás esetleg nem engedett érvényesülni. Ezért néhány osztálylevél vizsgálata elengedhetetlennek tűnik. A Somogy megyei Levéltár 36 osztálylevelet tartalmazó gyűjteményét dolgoztam fel.³⁸ Az első, amit megállapíthatunk, hogy itt „végre” megjelenik az a leánynegyed, melynek felbukkanását Werbőczy alapján már a végrendeletekben vártuk volna. De csak három eset van. Az első – ez nem jelentőség nélkül való – egy *curialista* községben: Tizedes Márton örökösei osztzkodása 1749-ben. Érdemes az esetet kicsit részletesebben megvizsgálni. Tizedes Mártonnak egy lánya és két fia volt. Ezek viszont már meghaltak, és utánuk egy, illetve két leánygyermek maradt. Az osztály alkalmával „mint hogy nevezett familiát illető joszagh leányágot nem illet”, előbb Tizedes Márton lánya részére kihalították a *quartalitast* „mind az régi ház helybül, mind régen és ujonnan implantált szőlőbül, pinczébül, és rétbül” (de a szántóból nem), majd a fiági örökösök a maradék két, illetve egy-egy negyedét kapták. (Összességében tehát 4/16 rész jutott az örökhagyó lányának, 6/16, 3/16 és 3/16 unokáinak.)

A másik eset kevésbé világos. 1759-ben a Bárány család tagjainak osztályakor a következőt rögzítették: „Ezek végheben pedig egy darab három kötélbül allo réth a Seedigh, és dűlejében lévő egy hold föld Bárány Tamás ur leány ágon levő successorok quartájában és törvényes competentiájokban assignáltatott Dancs János urnak nemes Bárány Éva asszony férjének jelenlétében.” A közeg ismét kisnemesi, és könnyen lehet, hogy itt is leánynegyedről van szó, jöllehet immár messze nem negyedrészt jelentésben, viszont rétből és szántóban.

A harmadik eset ugyanehhez a társadalmi körhöz köthető. Kövér Márton örököseinek első osztzkodásakor „a’ leány ágot illető *quartaliumot* vagy is negyed részt ki

³⁷ MOL P290 4. csomó.

³⁸ *Divisionales*. Ez egyetlen csomó anyagot jelent: „*Divisionalium* (osztálylevelek) 1737–85.” Ideális esetben persze a fentebb megvizsgált végrendeletekhez kellene az osztályleveleket megtalálni, s az összevetést egyenként elvégezni.

nem adtuk”, erre két évvel később, 1768-ban került sor, mikor három leánygyermek ága földben kapja meg a leánynegyedét. Ugyanekkor az adósságot és a zálogjóság értékét is elosztják, de nem ágak szerint, hanem személyek (gyermekek és unokák vegyesen) kapnak egy-egy egyenlő részt. Az osztozkodás ismét nem szabályos, ha a jogból indulunk ki, miként a leánynegyed kiadása öt különböző dűlőben a földek negyedét átengedve sem az, amit Werbőczy helyeselt volna.

Fiú- és leányág egyenlő örökösödésére 15 példát találtam a vizsgált osztálylevelekben, ebből két esetben per után volt az osztály, vagyis a bíróság ítélete is így kellett, hogy szóljon, két további esetben csak az állatokra vonatkozott a fiú- és leánygyermek egyenlő részesedése (ingatlan híján). Egy esetben pedig, a Zichy család 1749. évi osztálya alkalmával a leányágnak csak az ingóságokból juttattak egyenlő részt, és a vő azonnal ellentmondást is jelentett be. Ez tehát példa egyszerre mindkét felfogásra. Nem tudom, később perre mentek-e, s hogy végül kinek lett „igaza”. Mindez 17-18. példa szemben a három, kisnemesi környezetből származó leánynegyed-előfordulással. Azt hiszem, egyértelmű, hogy itt azokban az esetekben sem a „valódi” leánynegyedre látunk példát, hanem – ez az egyik lehetőség – inkább a jogban járatlan kisnemesek felemás kísérleteire, hogy alkalmazzanak egy olyan jogszokást, amelyről talán hallomásból szereztek tudomást, s a nemesi birtokjogra jellemzőnek hitték. Vagy – és ez lenne a másik lehetőség – arról van szó, hogy a leánynegyed földben való kiadása itt középkori maradvány, hiszen a kérdés kutatója ezt kifejezetten a zárt nemesi közösségek jellemzőjének tartja a 14. század után.³⁹ Ezt azonban más korszakok kutatóinak kellene tisztázniuk. Mi most csak annyit mondhatunk, hogy a végrendeleti gyűjtemény és az áttekintett osztálylevelek azt valószínűsítik, hogy a 18. századi és 19. század eleji jómódú birtokos nemesi társadalomban nem élt a leánynegyed intézménye. A fiúörökösök preferálása a végrendeletekben még hasonló súllyal jelent meg, mint a fiú- és leányági egyenlőség elve, az osztálylevelek viszont egyértelműen ez utóbbi érvényesülését támasztják alá. Árulkodó, hogy kétszer a bíróság döntését végrehajtva érvényesítik ezt az elvet.⁴⁰

³⁹ Banyó: Leánynegyed 90–91. Ő nem *curialista* falvakat említ, de ezeket is tekinthetjük zártabb nemesi közösségnek. Középkori, döntően 14. századi társadalomtörténeti vizsgálatában egyébiránt arra jutott, hogy a középkori jogi felfogás általában érvényesülő normáitól elég gyakran eltéréseket lehet tapasztalni (konkrétan itt a leánynegyed viszonylag gyakori birtokban történő kiadásáról van szó), amit a mai jogi szemlélettől jelentősen különböző középkori szokásjogi felfogás nem értékelt jogsértésként. (Banyó: Válasz 310.) Tehát a Werbőczy-féle leánynegyed sem a középkorban nem érvényesült teljeskörűen, legalábbis a 14. században nem, sem a kora újkorban nem volt általános gyakorlat, legalábbis a 18. és a 19. században nem.

⁴⁰ Az osztálylevelekben a fent a végrendeletek kapcsán vizsgált kérdések közül elszórt utalásokat találunk még az anyai örökség létére, arra, hogy az apai jószágoknak a gyerekek közti felosztására csak az anya halála után került sor, s arra, hogy a feleséget szerzőtársnak tekintették, akié ennek a közös szerzeménynek a fele lett a férj halála után, s a gyermekek közt csak a másik felét osztották fel apai örökségként (Sárközy János örököseinek osztálya 1737-ben). A feleség szerzőtárs mivolta szilárdabb lábakon állt, mint korábban akár felsőbüki Nagy István

Kitekintés

Ezen a ponton következtetéseinket helyes volna időben és térben kiszélesíteni, illetve erre legalább kísérletet tenni. Hasonló vizsgálatok híján arra szorítkozom, hogy egy mintaszerű forráskiadvány tanulságai alapján a 17. századi Sopron megyei végrendeletekkel vessem össze a fenti vizsgálatokból kibontakozó Somogy vármegyei gyakorlatot. Horváth József a leánynegyed tekintetében úgy véli, hogy nem egyértelmű a kép. A 17. századi Sopron megyei végrendeletekben az örökhagyók „konkrétan nem utalnak alkalmazására; az öröklés arányai viszont a felsorolt vagyontárgyak alapján pontosabban aligha határozhatók meg.” Csak annyit állít ezeknek kiadója, hogy „a leánynegyed alkalmazása nem volt általánosan elterjedt.”⁴¹ A közös szerzemény a jogtörténet szerint az ingatlanokra korlátozódik, és az írásos bizonyíték a feltétele.⁴² A Sopron vármegyei végrendeletek azonban ennél szélesebb körű értelmezését mutatják.⁴³ Mindez inkább egybecseng a későbbi somogyi gyakorlattal, mintsem hogy vele szemben állna.

Joggyakorlat és jogi szakirodalom

Nyilvánvalóan a bíraskodási gyakorlat vizsgálata adhatná a valódi *ultima ratiót* a nők birtokjogi helyzetének vizsgálatakor. Egy ilyen átfogó vizsgálat eredményeinek előtárása helyett csak a királyi kúria döntvényeit tudom megvizsgálni.⁴⁴ Ha nem is túl sok eset alapján vizsgálódhatunk, mégis a bírói hálózat két csúcspontjáról van szó, amelyeknek határozatai feltehetően tükrözték a 18. század közepi és alakították a 19. század eleji bíraskodási gyakorlatot.⁴⁵ Mindenesetre a kúria mindkét bíróságának egybehangzó döntését tekintve azt látjuk, hogy a leánynegyed kiadásának kötelezettségét azon javakra szorítják, melyekből a leányág nem részesedhet még a fiág kihalása után

első feleségének még be sem jelentett, de már visszautasított igénye: a szóban forgó birtokok megvásárlásakor Sárközy Jánosné Sándor Zsuzsanna neve is fel volt tüntetve a szerződésben vevőként, ezek fele tehát rá, „országunk törvénye szeréntis [...] ugymint *coacquisitrix*ra száll.”

⁴¹ Horváth J.: Végrendeletek xli.

⁴² A szakirodalom szerint a polgárokkal és a jobbágyokkal ellentétben a nemesek közt csak akkor számított szerzőtársnak a feleség, ha az ingatlan szerzőlevelébe nevét befoglalták. (Eckhart Ferencet idézi Horváth József, uo. xxxix.)

⁴³ Uo. xxxix–xli.

⁴⁴ Mária Terézia megbízásából, a jogegység megőrzése céljából gróf Niczky Kristóf kancellár és hétszemélynök, Vörös Antal országbírói és Kelcz József személynöki ítélőmester gyűjtötte össze a Kúria 1724 és 1769 közti döntvényeit. A *Planum tabulare* azonban csak 1800-ban került nyomdába. (Degré: *Planum tabulare* 292–295.)

⁴⁵ Jóllehet Degré Alajos arra hívja fel a figyelmet, hogy a *Planum tabulare* más rendszerben tárgyalta a döntvényeket, nem a magánjog bevett Werbőczy-féle rendszerében, s ez a rendszer csak lassan tudott elterjedni a 19. század első évtizedeiben. (Uo. 297.)

sem.⁴⁶ Ez a felfogás pedig megegyezik a korabeli jogi kézikönyvekével: Kövy Sándor szerint a *donatiók* akkor illetik mindkét ágat, amennyiben ez *explicite* ki van kötve, ha pedig nem, akkor a fiágot. Az egyéb jószágok viszont mindkét ágat illetik, hacsak a birtokszerző másképpen nem rendelkezett. A csupán a fiágot illető adományok esetében köteles az a leányágnak leánynegyedét adni.⁴⁷ És valóban: a csak a fiágot vagy mindkét ágat illető birtokokra vonatkozó kúriai döntésekben sokszor előfordul a leánynegyed. Azt láthatjuk, hogy azon javak után jár csak, melyek kizárólag a fiágot illetik.⁴⁸ Mindez arra irányíthatja figyelmünket, hogy talán a leányágot ki nem záró adományozási gyakorlat – hisz az adományok a *nova donatiókkal* együtt komoly volumenre rúgtak – volt az oka a leánynegyed háttérbe szorulásának.⁴⁹ Azt is láthatjuk továbbá, hogy a királyi tábla előtt egyes nőágak is indítottak pereket a fiágak ellen egyenlő jogaik elismertetése céljából.⁵⁰ A kúriai bíraskodás összhangja a kor jogi szakirodalmával arra ösztönöz, hogy érvelésem utolsó lépcsőjeként, mintegy közelítéseként az érvényesülő joggyakorlatnak a korabeli jogi irodalom áttekintésével próbálkozzam meg. Ez természetesen sokkal nagyobb részletességgel és alapossággal foglalkozik a nők helyzetével, mint ahogyan a korábban ismertetett egyes jogi esetekből ez látszik. Kövy Sándor, Georch Illés és Nánásy Benjámin munkái alapján próbálkozom meg a 18. század végi – 19. század eleji jogi felfogás rekonstrukciójával.

Általánosságban szemlélve a birtokok öröklésének kérdéseit, először is ősi és szerzett birtokokat kell megkülönböztetnünk. Ahogy a somogyi gyakorlatban is láttuk, csak az első szerző esetében számítottak a jószágok szerzettnek.⁵¹ Az örökölt vagy osztályban kapott javak viszont már ősinak minősültek.⁵² Csupán az első szerző jogai voltak korlátlanok:⁵³ ő rendelkezhetett ezekről életében, illetve végrendelkezhetett felőlük szabadon, ő adhatta el ezeket (*perennialis fassio*), miután az ősi esetleges

⁴⁶ Planum tabulare 430. szám, 84. oldal.

⁴⁷ Kövy: A' magyar törvénynek 31–45.

⁴⁸ Planum tabulare 406. szám, 80., 412. szám 81.

⁴⁹ Ami az ellenkező irányú változás lehetett volna, tudniillik hogy korábban mindkét nemet illető birtokok a *nova donatio* révén csak a fiágéi legyenek, ez láthatóan a kúria ellenállásába ütközött: szigorú megszorításokat tettek ugyanis ennek elkerülésére (Uo. 348. szám, 65–66. oldal, 403. szám, 79. oldal, 405. szám, 79–80. oldal, 419. szám, 82. oldal.) E tekintetben Werbőczyt követték, aki a Hármaskönyv első részének 37. címében (12–14. §) leszögezi: a *nova donatio* adománylevele sem elég a leányág kizárására, sőt az osztálylevél vagy a leánynegyed átvételéről szóló nyugta sem, csak a birtokjog eredeti szerzéséről szóló oklevél, ennek híjában ötvenedmagával tett eskü arról, hogy eredetileg sem illette az illető birtok a leányágot (Werbőczy).

⁵⁰ Planum tabulare 408., 410., 411., 417. szám, 80–82.

⁵¹ És csak akkor, ha azokat nem közös és osztatlan jószágok jövedelméből szerezte. (Kövy: A' magyar törvénynek 36.)

⁵² Uo. 36., Georch: Honnyi törvény II-1. 51.

⁵³ Georch: Honnyi törvény II-1. 51.

fogyatkozását kipótolták.⁵⁴ Először is tehát a szerző jogaiból kell kiindulnunk.⁵⁵ Akár a királyi adomány kieszközlőjének, akár pedig a vétel útján szerzőnek lehetőségében állott mind az adománylevél, mind pedig a *litterae fassionales perenniales* tartalmának megszabása, tehát – ami minket itt különösképp érdekel – a nőág befoglalása avagy kizárása, sőt később, végrendeletileg ennek a rendelkezésnek a megváltoztatása.⁵⁶ A szerző természetesen meghatározhatta a jószág öröklésének módját.⁵⁷ Fontosságát tekintve a második szinten helyezkedik el a következő jogforrás, melyet csak Nánásy említ. Szerinte ha a jószág törvény szerint mindkét ágot illeti, akkor a leányág is örököl, még akkor is, ha ez a királyi adománylevélben nincs kikötve.⁵⁸ Harmadjára a szerzőlevél az irányadó az örökösödésben. A két ágra szóló adomány illeti csak a leányágot, de akkor egyenlően osztozzanak, mondja Georch Illés, de hozzáteszi: még ebben az esetben is a fiúké a jószág, a lányok pedig a pénzből részesülnek.⁵⁹ Nánásy is úgy mondja Werbőczyt követve, hogy ha az eredeti szerző levél nem szól a lányok örökléséről, akkor csak a fiágot illeti a jószág, még akkor is, ha a feleség vagy a leány szerzőtárs.⁶⁰ Az adománylevél rendelkezhet arról is, hogy a leányág csak a fiág magvaszakadása után örököl.⁶¹ Negyedszer és végül: ha sem a szerző nem rendelkezett, s a szerzőlevélben sincs kitéve, akkor a szerzettben egyenlően örökölnék fiúk és leányok.⁶² Pénzen vett vagy zálogos jószágokról van itt szó.⁶³ Itt tehát más a főszabály, mint az adományos jószágoknál.

Külön megvizsgálhatjuk a leánynegyed és a közös szerzemény speciális problémáit. A leánynegyed a leányágot nem illető királyi adománybeli jószág becsújének negyede pénzben kiadva. Nem jár tehát nem királyi adomány után, s akkor sem, ha a leányág nem teljesen jogfosztott, habár jogai csupán a fiág kihalása után lépnek életbe.⁶⁴ Csak az első szerző lánygyermekének jár⁶⁵, pontosabban „a szerző őshöz leg-

⁵⁴ Kövy: A' magyar törvénynek 45.

⁵⁵ Voltaképpen ezeket is korlátozta a király joga, melyet végső instanciának tekinthetünk. Ahogy Georch Illés mondja: az első szerzőt a végrendekezésben, elajándékozásban, elidegenítésben a király joga korlátozza: ha a szerző magvaszakadáshoz közelít, akkor a fentiekhez királyi hozzájárulás kell. (Georch: Honnyi törvény II-1. 91.)

⁵⁶ Nánásy szerint az adomány szerzője korlátozhatja a két ágra szóló adományt, illetve kiterjesztheti a fiágra szóló adományt. Ennek érvénye a fiág kihalásáig tart, s utána örököl az első esetben a *fiscus* (és nem a leányág), a másodikban a leányág. (Nánásy 42., 51–52.)

⁵⁷ Kövy: A' magyar törvénynek 31.

⁵⁸ Nánásy: A' magyar polgárnak 41. (Megvallom, nehezen tudom elképzelni, hogy konkrétan milyen törvényi rendelkezésről lehet itt szó – talán ezért nem is csoda, hogy erről az esetről más nem tesz említést.)

⁵⁹ Georch: Honnyi törvény II-1. 12–13., 53., 168.

⁶⁰ Nánásy: A' magyar polgárnak 34., 37–38.

⁶¹ Georch: Honnyi törvény II-1. 53.

⁶² Kövy: A' magyar törvénynek 31.

⁶³ Nánásy: A' magyar polgárnak 29., 32.

⁶⁴ Uo. 61–62.

közelebb-levő leány maradékot” illeti⁶⁶, hiszen a leánynegyed örökösei az első szerző lánygyermekének mindkét nembéli leszármazottai, ha pedig ilyenek nincsenek vagy ezek örökösei kihaltak, akkor az első szerző fiainak leányai öröklik és ezek mindkét rendbeli leszármazottai.⁶⁷ Tehát csupán egyszer kell kiadni, mégpedig a birtokszerző halála után.⁶⁸ A leánynegyedet méghozzá nem birtokban, hanem készpénzben, közönséges becsű szerint kell kiadni.⁶⁹ Ugyan jószágban is ki lehet hasítani, de ezt azután bármikor visszaválthatja a fiág, tehát zálogként tekinthető. A kivétel az a – jól ismert – eset, ha a leány az atyafiak engedelmeivel birtoktalanhoz megy feleségül – ekkor örökre az övé lehet ez a birtoktest.⁷⁰

„Nem csak a’ gyermekek’ nemzésekre, és nevelésekre czéllyoz a’ házassági kötés; hanem az is kötelességjekben áll a’ hitveseknek, hogy egyesült erővel, és összevetett vállakkal iparkodjanak értékjeket gyarapítani, és nemzendő gyermekeiket menél jobb karba helyhezetni, szemmel tartván azt, hogy nem lehet oly temérdek kincs, mely idővel több részre el-oszolván kevesebb ne légyen. Ne támaszkodjanak tehát éppen vóltságokra; hanem azt, a’ mennyire lehet, gyarapítani igyekezzenek: mellyre való nézve a’ mit a’ Férj izzasztó fáradsággal, és talán véres vér-ejtékkel szerez, azt az asszonynak meg- tartani, és részéről-is a’ házi gazdaságot serényen folytatni hitese kötelessége hozza magával.

[...] Így háromlik a’ hitvesekre Isten’ áldása, és így történik gyakorta, hogy a’ szegény jegyesek gazdag hitvesekké lesznek idő’ járttával. Azt tehát, a’ mit a’ hitvesek egyesült erővel, és összevetett vállakkal, gyors munkálkodások, és jó gazdálkodások által házasságjuk alatt együtt keresnek, nevezzük természetes értelemben vett köz-szerzeménynek (coacuisita), akár álljon az adományi, vagy örök vallás mellett szerzett fekvő jószágból, akár zálogos, vagy más valamely ingó jószágból, kész pénzekből ’s a’ t’⁷¹ Mégis azt mondja később Georch Illés, hogy csak akkor közszerzemény egy örökre szerzett jószág, ha a szerzőlevélben szerepel a feleség, míg ez a zálogos jószágok és tőkepénzek esetében nem szükséges. A közszerzemény persze úgy állapítandó meg, hogy az eladott ősi jószág értéke és az adósságok levonandók értékéből.⁷²

Kérdés tehát, milyen jogai vannak az asszonynak a közös szerzeménnyel kapcsolatban. Először is örökölheti ezeket (az ingóságokat is), ha férje magtalanul és végrendelet nélkül halt meg. Ha pedig vannak gyermekek, akkor ezek öröklik a közszerzemények felét (és a feleségnek nem jár ebből egy rész), a feleségé a másik fele (de

⁶⁵ Uo. 64.

⁶⁶ Georch: Honnyi törvény II-1. 173.

⁶⁷ Nánásy: A’ magyar polgárnak 65–66.

⁶⁸ Georch: Honnyi törvény II-1. 176.

⁶⁹ Lovakat el kell fogadni, legfeljebb 50-et, mást nem, mondja a láthatóan középkori szabály.

⁷⁰ Georch: Honnyi törvény II-1. 177–179., hasonlóan Nánásy: A’ magyar polgárnak 65.

⁷¹ Georch: Honnyi törvény II-1. 222–223.

⁷² Uo. 225–226.

ebből a gyerekeknek nem jár). Az ingóságához és pénzhez hasonlóan a zálogba vett jószágban is osztozik az özvegyasszony azokkal a fiaival, akik még nem kapták meg osztályrészüket és a lányaival, akiket még nem házasítottak ki. Neki is csak akkora rész jár, mint egy gyermeknek.⁷³ De ha valaki a feleségével közösen szerzett javakról nem a törvénnyel egyező módon tett végrendeletet, akkor az illető közös szerzeményű jószág akkor a felesége lesz – állítja Kövy Sándor.⁷⁴

Georch Illéstől azt is megtudjuk, hogy a Boronkay József által említett „fő kereső” nem üres kitétel. Az asszony jogai a szerzeményhez ugyanis még akkor sem érnek fel a férjeivel, mikor nevét belefoglalták a szerzésről szóló okmányba, „ugyan még-is bizonyos marad az, hogy mindenkor a’ Férj a’ szerzeménynek fő eszközlője”, ezért az szabadon rendelkezhet felőle, és csak annyiban illeti meg a feleséget a közszerzemény, ha a férj másképpen nem rendelkezett. És ezért van az, hogy a meghalt anya közszerzeményét gyermeke nem keresheti az apán, míg életben van, s azután sem, ha arról rendelkezést tett. A közszerzemény rá eső feléről a nő csak férje engedélyével végrendelezhet, de ha később, a feleség halála után a férj rendelkezik a közszerzeményről, akkor az lesz érvényes, érvénytelenítve volt felesége végakarátát. Ezen főszabály alól az a két kivétel volt, legalábbis Georch szerint, hogy (1) ha a férj egyszer már hozzájárult a feleség végrendelezési jogához a közszerzemény feléről (mondjuk házasságkötéskor, vagy később, a végrendeletet jóváhagyva), akkor ezt a hozzájárulását utóbb már nem vonhatja vissza, illetve (2) „ha ki-bizonyosodik az, hogy felesége’ segedelmével, és eszközlésével kereste a’ Férj a szerzeményét [...]” – értve ez alatt egészen nyilvánvaló és könnyen bizonyítható eseteket, mint példának okáért azt, ha a feleség nemes volt, vagyont vitt a házasságba, és ebből nemtelen férje birtokot szerzett.⁷⁵ Az esetek többségében azonban tehát a feleségnek a közös szerzeményhez fűződő jogait a férj rendelkezése korlátozhatta.

Nézhetjük az egészet a nők szemszögéből is. Milyen jószágai lehetnek egy nemes asszonynak? – teszi fel a kérdést Nánásy Benjámin, s a következő pontokban felel a kérdésre: (1) ősi vagy szerzett ingóságai, (2) ősi vagy szerzett ingatlanai, főleg (3) a leánynegyed, továbbá (4) a hozomány, (5) a hitbér – a törvény által szabott, illetve az ennél nagyobb önként adott⁷⁶ –, valamint (6) a menyegzői ajándék (ingóság vagy ingatlan), és végül (7) a férjével közös keresményű jószág, ha a szerzőlevélben az asszony neve is szerepelt, feltéve hogy a férj nem rendelkezett erről. Mindezekre igaz, hogy mindkét ági gyermekek közt egyenlően osztandók fel.⁷⁷ Tehát általánosságban igaznak tűnik Georch Illés megállapítása: „Egyenlőkké teszi ugyan a’ Természet’ Törvénye a’ leányakat a’ fiakkal az örökösödésre nézve; de valamint egyéb Europai Nemzeteknél közönségesen, úgy Honnyunkban is inkább kedvez a’ Törvény a’ fiak-

⁷³ Uo. 228–230.

⁷⁴ Kövy: A magyar törvénynek 37.

⁷⁵ Georch: Honnyi törvény II-1. 230–234.

⁷⁶ Az ennek fejében adott jószág csak zálognak számít.

⁷⁷ Nánásy: A’ magyar polgárnak 67–69.

nak [...] nevezetesen azért, mivel az ellenségtől körül-véetett országot fegyverrel védelmezik, és a' jószágot közönségesen vér-ontással szerzették, az aszszony-állatok pedig erre tehetetlenek. [...] De még-sem oly közönséges ezen törvény, hogy ne volna több példánk, hogy a' leány-ág-is örökösödik az adományi jószágban.”⁷⁸

Ha most visszatérünk korábban ismertetett példáinkra, hogy összevessük őket a kor jogi normáival, nyilvánvalóvá válik, hogy Tizedes Márton leszármazottainál a „leánynegyed” nemcsak azért anomália, mert jószágban adták ki (sőt erről azt is mondhatnánk, hogy erre lehetőség lett volna, és csak zálognak tekintették – noha erre semmi utalás nincs), hanem mert igencsak kérdéses – sőt szerintem teljesen kizárt –, hogy Tizedes Márton adományjószágából hasította volna ki a leánynegyedet. Ezt gondolom Kövér Mártonról is, és – ha ott egyáltalán leánynegyedről van szó – a Bárány család esetéről is. A jogi irodalomból nyilvánvaló, hogy az „igazi” leánynegyed felbukkanását csak a kizárólag fiágra szóló adományokból várhattuk volna, még hozzá a szerző halálakor. Meglehet, hogy ezen esetek száma a 18–19. század fordulóján tényleg nagyon kicsi volt, s ezért nem jutott somogyi mintánkba egy sem. Mindenesetre ahol felbukkan adatainkban a „leánynegyed”, az egyértelműen szabálytalan volt, tájékozatlanságból, téves jogértelmezésből fakadt.

A közös szerzemény kapcsán Georch Illés mindvégig Werbőczyre hivatkozott, tehát maga a koncepció nemhogy nem modern, de már igen régóta részét alkotta jogrendszerünknek. Jóllehet ez messze nem jelentett egyenlőséget, és a házastársak közös szerzeményére vonatkozó jogi szabályozásban a nők hátrányos helyzete egyértelmű maradt, azért látható volt az idézett végrendeletekben is, hogy a férfiak elismerték a közös szerzemény létét, azaz feleségük hozzájárulását a házasságuk alatt szerzett jószágokhoz, s azt, hogy ez valamiféle, ha nem is az övékkel egyenlő jogot nekik is ad.

Alapvetően összhang mutatkozik a somogyi gyakorlat és a századforduló jogi irodalma közt mind a két ágra szóló vagy csak a fiágra szóló adományozás lehetőségét tekintve, mind pedig arra nézve, hogy a szerzőnek is szabad keze volt a fiág preferálására vagy a két ág közt egyenlő örökösödés megszabására. Abban a kérdésben, hogy Tallián Mária vagy gyermekei voltak a mérői és jákói családi birtokok tulajdonosai, a kor szakirodalmi alapján egyértelműen állást foglalhatunk az özvegy birtoklása mellett: mint két ágra örökölhető jószágok, ezek a birtokok az övének voltak tekinthetők. És fia, Gaál József birtokba lépése, pontosabban ennek időpontja valóban ennek a szemléletnek az érvényesülését tükrözi. Ellenben az, hogy Tallián Mária anyja, Tevel Teréz lányai férjhez menetelét követően sem adta át nekik apai örökségüket (egészen az 1790. évi kontraktusig), már azt mutatja számunkra, hogy a 18–19. század fordulóján a nők földbirtoklása tekintetében érvényesülő gyakorlat még az ezt jelentős mértékben megengedő jogi szabályozásnál is kedvezőbb lehetett a nők számára.

Ez már nyilvánvalóan nem Werbőczy jogrendszerének érvényét jelenti. Werbőczynél ugyanis a leányágot csak a pénzen vett birtokokból illette egyenlő rész, az

⁷⁸ Georch: Honnyi törvény II-1. 51. A szöveg Werbőczy Hármaskönyvére támaszkodik, az I. rész 18. címre.

adományos jószágokból sohasem, s azt tudta legfeljebb elképzelni, hogy az adomány szövegében arról szerepel záradék, hogy a fiág kihalása után a leányág örökölheti azt.⁷⁹ Úgy tűnik továbbá, hogy Werbőczy minden egyes nemzedékben indokoltnak tartotta a leánynegyed kifizetését⁸⁰ – mint láttuk, ez is döntően módosult a 18–19. század fordulójára. Végül a közös szerzeményt illetően Werbőczy nem arra gondolt, hogy maga a házasság ténye ad a fennállása alatt szerzett javakat illetően jogokat a feleségnek, hanem kizárólag arról beszél, hogy a férj a pénzen szerzett jószágok „bevalló levelébe” beírathatja felesége nevét.⁸¹ A leányági öröklés, a leánynegyed és a közös szerzemény fogalmai a Werbőczy korától az általunk vizsgált időszakig eltelt közel három évszázad alatt döntő mértékben átalakultak, a „feudális”-nak nevezett jogrendszer felszínes folyamatossága dacára. A nemes nők helyzete is jelentősen megváltozott.

A nemes nők és a nemesi család

Abból a kérdésből indultunk ki, hogy ki volt a tulajdonosa mindazon földeknek, melyeket Somogy vármegye zár alá vett Tallián Máriától az árvák érdekében hivatkozva. De a földtulajdon kérdése bizonyos tekintetben akadémikus: mindegy, kit tüntet fel egy összeírás, az ősiség rendszerében a föld nem adható-vehető szabadon, az ebben az esetben mindenképpen csak Tallián Mária fiáé, alsószilvágyi Gaál Józsefé lehetett. Az út Tallián Ádámától unokájáig egyenesen és egyértelműen vezetett. A földhöz joga van az egész családnak, az eredeti adományos minden leszármazottjának, végső soron pedig a királynak, az aktuális tulajdonos mai értelemben nem is tulajdonos. De – és ez a dolog másik oldala – ez sem teljesen volt így. Alsószilvágyi Gaál József már csak a kaposmérői jószág birtokosa lett, az ecsenyi, jákói és (apjáról maradt) nemesvidi jószágai így vagy úgy, de elvesztek, mire gazdálkodásba fogott, azokat apja és anyja elvesztették. A gyakorlatban tehát véglegesen is el lehetett idegeníteni örökölt (tehát „ősi”) földeket is.⁸² Azaz mégsem volt egészen mindegy, ki rendelkezett a földdel, és a nők is bizony igen sok esetben földtulajdonosok voltak: Tallián Mária teljes joggal, Tevelly Teréz jogok nélkül, s ha rövidebb ideig is, de ugyanúgy. Werbőczy feltételezett patriarchális rendszere nem érvényesült, a nők jogait a gyakorlat igen széleskörűnek mutatja: vagy egyenlőséget látunk, vagy a fiúgyermek preferálását olymódon, mely nem járt együtt a nők jogfosztásával. A birtokos köznemességben, különösen annak jómódú elitjében, a *bene possessionati* körében (melyre adataink jórészt vonatkoznak) a férfiak egyértelmű dominanciája ellenére a nők helyzete nem mondható sem kismérettűnek, sem elnyomottnak. A nemesi társadalom integráns részei voltak.

⁷⁹ Werbőczy I. rész 18., 19., 20., 28., 48., II. rész 60. cím.

⁸⁰ Uo. 92., 97., 101. cím.

⁸¹ Uo. 102. cím.

⁸² Nem is szólva most arról, hogy a zálogbirtoklás is fontos kiskaput jelentett az ősiség elviekben merev rendszerén.

Tallián László „két egy testvér atyámfiái”-ként említi húgait, Annát és Magdolnát.⁸³ A többször említett felsőbüki Nagy István fiának özvegye, Filszky Anna Gabriella Babócsa örökös „földes asszonyaként” szerepel Somogy vármegye közgyűlési jegyzőkönyvében, egy perben pedig „Nemes és Nemzetes Armpruszter Anna, Nemes és Vitézlő Jedlitska György felesége, mosdósi földesasszony” lépett fel.⁸⁴

Végül a nemesi családokkal kapcsolatban szeretnék tenni egy észrevételt, mely bizonyos nőket már nem egyenlő, hanem éppenséggel kitüntetett szerepben mutat. A nemesi család, azaz klán, nemcsak Werbőczy, de Fügedi szerint is „az egy konkrét és ismert, a hagyományban különféle módon fenntartott őstől fiágon leszármazók összessége.”⁸⁵ Találtam egy alsószilvágyi Gaál családfát, rajta Gaál Lászlóval, Tallián Máriával, Gaál Józseffel, leszármazottaikkal, egy-egy oldalági rokonukkal. Több Gaált is ismerek, aki nincs rajta. Szintén az alsószilvágyi Gaálok levéltárban található viszont egy mintegy másfélszer másfél méteres lepedő nagyságú családfa, melyen koncentrikus körök formájában Tallián Gergely leszármazottai szerepelnek (annak néhány felmenőjével).⁸⁶ Hat generáció leszármazottai, jóval több, mint száz név. Tallián Mária a negyedik nemzedék tagja negyvenvalahányad-magával együtt. Az alsószilvágyi Gaál családfa funkciója csupán annyi volt, hogy egy kései sarj őseit kereste, s akiről tudott, azt feltüntette rajta. A Talliánok és a hozzájuk beházasodott familiák viszont egy hatalmas örökségen osztozni jogosultakat tartották nyilván. A Perneszy család utolsó sarja, egy egyedüli leány kezével került ez a Talliánokhoz, és osztódott rendületlenül több mint 200 évig. A 18. századi összeírások gyakran alkalmazzák a hatalmas terebélyesedő rokonságra a Perneszy familia elnevezést. Ez szimbolikus értékű, azt hiszem. Nem a férfi a fontos, hanem a nő, ha az ő révén kerül a családba a vagyon.⁸⁷ Vagy itt van a megye másik nagy familiája, a Somlyay-Fajszy familia. A vagyon itt is nőkön keresztül került örökítésre, Somlyay Anna és ennek lánya, Fajszy Katalin révén. E családnak tehát, mely évszázadokon keresztül számon tartotta tagjait, két nő lett a névadója.⁸⁸ Fajszy Katalin férje után Lengyel volt tagjainak nagy része, de nem ez volt a lényeg. Mindezek alapján az a véleményem, hogy a kiscsaládnál nagyobb leszármazási egységeket nem a közös férfiőstől való leszármazás tudata

⁸³ MOL P650 15. csomó 1. *fasciculus*.

⁸⁴ P 1766–1767 20. 1157., illetve Hatalmaskodási perek.

⁸⁵ Fügedi: Elefánthyak 38.

⁸⁶ Gaál 4.

⁸⁷ Biztosan nem ez az egyetlen családfa, amelyik nem patrilineáris, hanem a birtok leszármazását követi. Niczky Judit pereskedett harmadfokú unokatestvére, Tallián László ellen a somogyi *sedria* előtt 1766-ban. Itt hivatkoznak egy korábbi királyi tábla előtti megegyezésre a felperes szülei és szentgyörgyvölgyi Horváth Lajosné Bakacs Orsolya közt 1747-ben. A mellékelt családfa a peres felek viszonyát mutatja, és egészen Niczky Judit szépanyjáig, Batthyány Katalinig megy vissza. Annak már nem volt jelentősége, hogy ennek férje Rummy György volt, ezért ezt fel sem tüntették. (MOL P650 16. csomó, 14. *fasciculus*, 1–2. *fol.*)

⁸⁸ Divisionales.

tartotta össze, hanem az egyazon örökségből való részesedés ténye és reménye⁸⁹, és ez a 18. és korai 19. század kapcsán úgy látszik, hogy többnyire mindkét ági leszármazásra igaz.

Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a közös örökség inkább hozott konfliktusokat, mint békés együttműködést, illetve ha bizonyos családtagok (vagy ágak) mások ellen együtt is működhetnek, például perelhetnek bizonyos birtoktestekért, sikerük esetén csak az egymás közti konfliktusok magját vetették el.⁹⁰ Az a határozott benyomásom, hogy a kétszáz évvel ezelőtti birtokos nemesek konfliktusainak túlnyomó része családtagjaikkal volt. Talán ez az oka annak is, hogy kudarcot vallottam, mikor hosszú évekig próbálkoztam azzal, hogy feltárjam a somogyi nemesség egyes családjainak vagy az ezekből szerveződő klikkeknek egyfajta Montague-Capulet típusú szembenállását, mely a helyi politika erőterét határozta volna meg.⁹¹ A nemesi család nem annyira a társadalmi konfliktusok összetartó alapegysége, hanem inkább azok melegágya volt. De bármilyen is legyen ez a család, úgy látom, hogy benne a nők szerepe igen jelentős volt. A nemes nőknek a földtulajdonhoz való kétszáz év előtti viszonyát megvizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy az akkori helyzet legalább olyan messze volt Werbőczy patriarchális elméletétől, mint a mától, és az akkori nemes nők esetében jogfosztottságról biztosan kevésbé beszélhetünk, mint jogegyenlőségről.

⁸⁹ Benda Gyula keszthelyi vizsgálódásai közben arra az enyémhez igen hasonló eredményre jutott, hogy az „embereket leginkább az öröklés rendje tartotta össze, de a leszármazás is fontos volt.” (Benda Gy.: Zsellérből polgár 208.)

⁹⁰ Megerősítőnek érzem David W. Sabeant megállapítását, aki neckarhauseni vizsgálata alkalmával arra jutott, hogy a rokonság nem feltétlenül integrál, és a vérrokonok közt nagyobb arányban találhatók valakinek az ellenségei, mint a sógorságban. Noha itt parasztokról van szó, az ok ugyanaz, melyet én a magyar birtokos nemesség körében feltételezek: a rokonság ugyanis ugyanarra az örökségre aspirált. (Sabeant: *The Conscience of the Poor* 170.)

⁹¹ A legtöbb, amit találnom sikerült, az volt, hogy bizonyos 18. század közepi konfliktusokat esetleg az Esterházy- és a Batthyány-nagybirtokok körül szerveződő csoportok ellentétével lehetne magyarázni – de ez édeskevés. (Erről lásd az 5. fejezetet.)

3. Somogy megye 18. századi betelepülése és az 1740-es évek nemesi felkelései

A 18. századi nagy népességmozgások története nem tartozik még azon kérdések körébe, melyeket a történettudomány lezártként kezel. Nem tekinthető teljesen tisztázottnak, hogy mekkora volt Magyarország lakossága a 18. század elején, és hogy miként jött létre II. József korára az akkor konstataált s a kortársak számára is meglepően magasnak tűnő népességszám.¹ Somogy vármegye a töröktől visszafoglalt területen feküdt. Újratelepülésének kérdései részben az országos szinten felmerülő problémákat tükrözik, s az ezekre adott válaszok nem érdektelenek Magyarország 18. századi demográfiájának összefüggéseiben.

Kováts Zoltán kismonográfiája amellet teszi le a garast, hogy a 17. század végén jelentős számú népesség élt a megyében, s ez a nyugalmasabb évek beköszöntével gazdaságilag is megerősödve fokozatosan került az adózás alá és így a nyilvántartásokba. Szerinte az 1784–85-ben összeírt népességnek ez a populáció s ennek természetes szaporulata tette ki a nagyobb, s a betelepülők a kisebb hányadát (a határvonalat köztük 1720-nál húzva meg). Tanulmánya az 1784–85-ös arányokat eredeti lakosság és betelepülők közt – négy változatban – 55:45-re, 59:41-re, 63:37-re vagy 68:32-re teszi.²

¹ Acsádi: Az 1784–85. évi népszámlálás 231. Az egyik oldalon N. Kiss István (még Acsády Ignác adataira támaszkodva) az 1715–20. évi összeírások alapján a népességet 1,7 millió, a szükséges pótlásokkal együtt is csupán 2,5 millió főre teszi, s erről a bázisról indítva a népszámlálásig 80-90%-os (mintegy évi 1%-os) hatalmas növekedésről beszél, melyhez körülbelül 2 milliós bevándorlási többlet is járul. (N. Kiss: Új adatok 209–224.) A leginkább elfogadott adatok Dávid Zoltán nevéhez fűződnek: ő 4 millióra becsüli Magyarország és Erdély 1720. évi népességét. (Dávid: Az 1715–20. évi 173.) Acsádi György a népszámlálási adatokból visszakövetkeztetve ugyanezt az adatot 3,5 és 4 millió közé teszi. (Acsádi: Az 1784–85. évi népszámlálás 234.) A másik végletet Kováts Zoltán véleménye jelenti (lásd Wellmann: Magyarország népessége 1287.), akinek számítása szerint 5 milliós volt ez a népesség. Ezen meggyőződésével nyilvánvalóan összefügg Somogy megyére vonatkozó véleménye.

² Kováts: Somogy népessége 46. Az arányokat az ugyanitt található táblázatból számoltam ki. A négy változat annak felel meg, hogy 1720-ra 65 000, 70 000, 75 000 vagy 80 000 fős népességet tételez fel. Az 1720-tól 1785-ig betelepült németek számát 15 000-nek véve a 163 500-as össznépességből évi 5% természetes szaporulattal számolva adódnak a feltüntetett értékek, melyekből én a viszonyszámokat számítottam.

Szita László alapos monográfiájának témája a nemzetiségek 18–19. századi somogyi története, de mivel betelepülésük különleges figyelmet kap, a szerző véleményét nyilvánítja a megye újratelepülésének általánosabb kérdéseiben is. Úgy véli, hogy ebben a döntő erőt a magyar etnikum jelentette, a bevándorlás a megyébe elsősorban Vas, Zala, Baranya, Tolna, Fejér és Bács megyéből történt.³ Bő anyaggal szemlélteti a vármegye betelepülését, de nem von le számszerű következtetést a betelepülőknél már a török kiűzésekor is a megyében élő népességhez viszonyított súlyát tekintve.

Somogy vármegye közgyűlési jegyzőkönyvében megtalálható a megye által 1744-ben kiállított katonaság névsora, amely alkalmas forrásnak tűnik ahhoz, hogy a kérdéshez érdemben szóljunk hozzá.⁴ A névsor a négy fős, nemesekből álló tisztkaron túl tartalmazza a lovasok nevét és a gyalogos katonák névsorát. Az előbbieknél megadják a katona keresz- és vezetéknévét, anyanyelvét, születésének helyét (a helységet és a vármegyét vagy a kerületet), korát, mesterségét (mely rovat viszont szinte mindegyikükönél üresen maradt), vallását, azt, hogy házas vagy nem, valamint lovának színét, fajtáját és korát. A gyalogos katonákra nézve nemcsak a hátszlóra vonatkozó információk maradtak ki a táblázatból, hanem anyanyelvükről sem értesülünk. A légnység a lovasságnál 103, a gyalogságnál 81 főt számlált. Közülük csupán egy káplár volt nemes, és a lovas katonák közt még két kurialista nemest találunk – státuszukat külön feltüntetik –, a többiek mind a nem kiváltságoltak közé tartoznak. Számuk (összesen 184 fő) már eléggé magas ahhoz, hogy statisztikailag is értékelhető sokaságot alkossanak. Különösen kedvező, hogy a katonák feltehetőleg egyenletesen reprezentálják a megye össznépességét, amit más, korábban használt forrásokról nem lehet elmondani.

Kováts Zoltán összesített adatokat használt annak meghatározására, hogy honnan érkeztek a Somogyba betelepülők.⁵ Táblázatában összesen 190 személy szerepel, akik közül 22 ismeretlen helyről érkezett. Ez az adatbázis 1720 és 1725 közti megyei összeírások elszórt adatait, 1730. évi kaposvári adatokat és az 1736-ban végrehajtott megyei összeírás 19 községéből való 35 adatát egyesíti. Ha a kérdés szakértője nagy munkával ilyen adatokat tudott csak összegyűjteni, s ezekre volt kénytelen építeni, akkor laikusként is kötelességemnek érzem, hogy – mint egy adalékot Somogy megye 18. századi betelepülésének kérdéséhez – a kutatók rendelkezésére bocsássam a vármegye által 1744-ben kiállított katonaság névsorát, mely egyetlen időpontból származik, s reprezentativitásában is messze felülmúlja például Kováts Zoltán több forrásból származó adatait. Néhány következtetés levonása és a szükséges forráskritikai vizsgáldások után függelékben közlöm a névsorokat, hogy az esetleges mikrovizsgálatok is lehetővé váljanak.

³ Szita L.: Somogy megyei nemzetiségek 9., 13.

⁴ P 1744–1746 8. 294–315.

⁵ Kováts: Somogy népessége 45., 52.

Betelepülés Somogyba a 18. század első felében

Az első kérdés, melyet feltehetünk, a bevándoroltak és a már Somogyban születettek arányára, vagyis a bevándorlás méreteire, jelentőségére vonatkozik. Mivel a forrás 1744-beli, nyilvánvalóan az immigrációnak csupán első fázisára derülhet némileg fény. Nem tudjuk, hogy a nem somogyi születésű katonák mikor érkeztek a vármegyébe. Ez lehetett már felnőtt korukban de még kisgyermekkorukban is. Ami biztos, az a *terminus post quem*, vagyis a születési időpont, amikor még bizonyíthatóan máshol laktak. Ebből a szempontból jelentőséggel bír a katonák életkora. Ez a Somogy megyén kívül születettek esetében 17-től 35 évig terjedt, a legtöbben (25-en) 20 évesek voltak, míg az átlagos kor 22 év volt, ettől átlagosan mintegy három évvel tértek el az egyes adatok.⁶ Vagyis a sokaság tagjai tipikusan 1719 és 1726 közt születtek, és így szinte biztosan nem tartoztak az 1720 előtt a megyében élő népességhez, miáltal következtéseink jól összehasonlíthatóak lesznek Kováts Zoltán adataival.

Meglepő, hogy a megyebeli születésű katonák aránya ebben az 1744-es mintában csak 51% (93 fő) szemben a máshol született 49%-kal (91 fő). Ez az 51% alacsonyabb a Kováts Zoltán által végkövetkeztetésként megadott lehetséges intervallum (55-68%) alsó végpontjánál is, noha az 1784–85-re vonatkozik, és 1744-et még négy évtized követte, kétségtelenül számottevő betelepüléssel. Vagyis ez a minta inkább arra utal, hogy a betelepülés a feltételezettnél esetleg jóval nagyobb mérvű volt, s a századvégi népesség nagyobbik részének szolgálhatott forrásául.

A második kérdés, melyet vizsgálni módunk nyílik, a bevándorlás iránya. Az adatok első közelítésben történt csoportosítását a 2. táblázat tartalmazza.

⁶ Egy átfrás van 20 évről 28-ra vagy fordítva. Mivel a végleges adat sajnos nem határozható meg, ezt az egy katonát nem vettem figyelembe a számtani átlag számításánál. (Ha a helyes adat 20 lenne, akkor ez a móduszt is tovább erősíthetné 26. esetként.) A számtani átlag 22,28, a szórás pedig 3,48 év.

2. táblázat

A nem Somogy megyében születettek megoszlása tájegységenként⁷, illetve a szűkebb értelemben vett Magyarországon kívül országok és tartományok szerint

Dunántúl (dunántúli kerület)	56	62%
Felföld (Dunán inneni kerület)	10	11%
Duna–Tisza köze (Tiszán inneni kerület)	-	-
Tiszántúl (tiszántúli kerület)	1	1%
Magyarországon összesen	67	74%
Horvátország a Határőrvidékkel	14	15%
Csehország	1	1%
Morvaország	2	2%
Szilézia	1	1%
Stájerország	3	3%
Krajna	1	1%
Bosznia	2	2%
Magyarországon kívül összesen	24	26% ⁸
Összesen	91	100%

⁷ Feltüntettem mind a mai tájszemlélethez közelebb álló nagytájakat, mind a korabeli tükörző beosztást, mely az országgyűlés négy kerületéhez igazodott (Dunán inneni, dunántúli, Tiszán inneni és tiszántúli). Utóbbiak elhatárolása a 18. században, különösen annak első felében nem követett teljesen egységes gyakorlatot. Egyes tiszaháti megyék a tiszántúli kerülethez sorolódtak kezdetben, majd később a Tiszán innenihez, illetve besorolásuk ingadozott. A Duna–Tisza közének déli területeivel éppen fordítva állt a helyzet: a tiszántúli kerülethez tartoztak előbb, s csak később kerültek helyükre a Dunán inneni kerületbe. Egyes esetekben kirívó anomáliák is előfordultak. Az 1764–65. évi országgyűlés alsótáblájának ülésrendjében Pozsony a dunántúli megyék közt szerepel, Esztergom a Dunán inneniek közt, noha az általános gyakorlat mindkettőt a Dunán inneni kerületbe sorolta. (MOL N55 6. kötet) Az alább következők során Esztergomot és Pest-Pilis-Solt vármegyét (a forrásban csak Pest szerepel megyemegjelölésként) a dunántúliak közt szerepeltettem, tekintettel arra, hogy a konkrét települések, melyekből az itt született katonák származtak (Esztergom, illetve Alberti, mely feltehetően a későbbi Albertfalvával azonos a mai Budapest területén) a földrajzi értelemben vett Dunántúl területén találhatók, s a merev ragaszkodás a korabeli tájszemlélethez csak feleslegesen bonyolítaná a huszadik század végi olvasatot. A földrajzi tájegységeknek és a kerületek nevének egyazon táblázatban történő feltüntetését csak az teszi lehetővé, hogy a keleti Felföldről, vagyis a Tiszán inneni kerülethez tartozó Felső-Magyarország megyéiből nem érkezett egyetlen katona sem, különben a két rendszer tájegységei egymásnak természetesen nem lennének egyértelműen megfeleltethetők.

⁸ Az alkalmazott kerekítések miatt a feltüntetett megoszlások összege csak 25% lenne, de az helyesen (szintén kerekítve) 26%. Az alkalmazott kerekítésre szükség van, mivel a sokaság csak 91 elemet számlál, és a százalék törtrészeről értelmetlen lenne beszélni.

Az első következtetés, melyet ez a vizsgálat kínál, a szűkebb értelemben vett Magyarországáról érkező bevándorlók mintegy háromszoros számbeli fölényének megállapítása nem meglepő. Szembeötlő viszont, hogy e minta szerint Somogyban a horvátok legalábbis jelentős szerepet vittek a „külföldiek” között az újratelepülésben. Ami a Magyarországon belüli migrációt illeti, Somogyba – ezt sugallja vizsgálatunk – döntően dunántúliak érkeztek. Vagyis a még északabbról érkező betelepülők nagyobb része nem jutott el Somogyig, legalábbis nem az első generációban. Ha a Dunántúl újratelepülésében a később Felvidéknek nevezett viszonylag sűrűn lakott területek játszották a legnagyobb szerepet, akkor ez a folyamat nem egy menetben, hanem jóval hosszabb idő alatt, észak-dunántúli megtelepedés közbeiktatásával zajlott le.

De igazából az is vizsgálendő, hogy tényleg a volt királyi Magyarországnak a Dunától északra fekvő vidékei jelentették-e a végső népességforrását a Somogyba irányuló betelepülésnek. Választ természetesen csak kiterjedt kutatások adhatnak erre a problémára, de adatainkat érdemes erről is kifaggtatni.

3. táblázat

A nem Somogy megyében, de a Dunántúlon születettek megoszlása megyénként

Sopron	3
Győr	1
Komárom	1
Esztergom	1
Vas	15
Zala	24
Veszprém	4
Fejér	1
Pest-Pilis-Solt	1
Tolna	3
Baranya	2
Dunántúl összesen	56

Noha az alapadatok köre természetesen még szűkebb, a kirajzolódó tendencia a korábbiaknál is világosabb. Zalából érkezett a Dunántúlon született bevándorlók közel fele, Vashól mintegy negyedrésze, s e két megye mellett eltöprel a Dunántúl többi megyéjének Somogyba irányuló népesség-kibocsátása. Ha a később Felvidéknek nevezett területekről érkezett volna a lakosság Somogyba egy, a Dunántúlra már áttelepült népesség második generációjának formájában, akkor itt más megoszlást kellett volna észlelnünk, akkor a somogyi letelepülőket az Észak-Dunántúl vármegyéi sokkal egyenletesebb számban bocsátották volna útjukra. Ehelyett Vas és Zala kiemelkedő szerepe a vármegye újranevelésében könnyen jelentheti azt, hogy a 16. századi somogyi őslakoságnak az északnyugati volt a természetes menekülési iránya a török elől, s az ő utódai, illetve az áttelepülésük révén felduzzadt zalai-vasi népesség egy

megfelelő hányada húzódozott aztán vissza a török uralom alól felszabadult somogyi területekre. Ez a folyamat a kiváltságosoknál könnyebben figyelemmel kísérhető, jobban feltérképezhető, s ekképpen régóta ismert.⁹ Az igen erős zalai és vasi kapcsolatok cáfolhatatlan tényét jelentik a Somogy megyei nemesség 18. századi társadalomtörténetének.

Wellmann Imre a Magyarország története sorozatnak a korszakot tárgyaló 4. kötetében demográfiai elemzését nem a szokásos földrajzi egységek, s nem is a korszak saját geográfiai egységei szerint végezte el, hanem a volt királyi Magyarország területét („Vas vármegyétől Máramarosig és Szatmárig”), a volt végvári zónát („Zalától fordított U alakban Arad vármegyéig”) és a volt hódoltságot különítette el.¹⁰ A Magyarországra vonatkozó fenti adatokat ebben a bontásban¹¹ a 4. táblázat mutatja.

4. táblázat

A nem Somogy megyében, de Magyarországon születettek megoszlása a Wellmann Imre által alkalmazott területi felosztás szerint

A volt királyi Magyarország	28
Az egykori végvárövezet	32
A hajdani török terület	7
Összesen	67

Ezt a felosztást alapul véve eltűnik az a túlsúly, melyet a 2. táblázatban a Dunántúl kategóriája képviselt, hisz Zala és Vas más zónákba került. A kép, melyet így kapunk, nem lesz olyan világos, és úgy tűnik, hogy speciális célunkat ennél jobban szolgálja a hagyományos megközelítés.¹²

Kováts Zoltán említett munkája az 1720 és 1736 közti migrációról annak hatalmas méretein kívül azt az említést teszi, hogy az abban résztvevő népesség háromnegyede a volt hódoltsági területekről származott, s csak 12-13%-a érkezett a volt királyi Magyarország területeiről.¹³ A kijelentés értékeléséhez figyelembe kell venni, hogy ő a megyén belüli migrációt is számba vette (ami persze a hódoltsági területek kibocsátó

⁹ Az előző fejezetben láttuk a Tallián család példáját.

¹⁰ Wellmann: Magyarország népessége 41–43.

¹¹ Közelebbi támpont nélkül a következő felosztást alkalmaztam: a volt királyi Magyarországhoz számítottam Vas, Sopron, Nyitra, Liptó és Trencsén vármegyét, a volt végvárvidékhez Zalát, Veszprémet, Győrt, Esztergomot, Komáromot és Bihart, a volt hódoltsághoz pedig Baranyát, Tolnát, Fejért és Pestet. Wellmann Imre beosztása ettől esetleg kismértékben eltérhet, de ez nem érinti a levont következtetés érvényét.

¹² Talán csak annyi látszik, hogy Somogy, mint a volt hódoltság szélén fekvő megye újratelepülésekor nem a többi hódoltsági területről kapta a bevándorlók zömét. A 2. táblázat adatai a Dunántúlt egységként kezelve ezt valóban nem mutatják, bár annak felbontásakor (3. táblázat) ugyanez már nyilvánvaló lesz.

¹³ Kováts: Somogy népessége 45.

szerepét növelte meg jelentékeny mértékben), s Zalát is volt hódoltsági területnek tekintette, hasonlóan Veszprémhez, Fejérhez és az általunk külön kezelt Horvátországhoz, Szlavóniához és Boszniához. Ha – feljebb említett összetételű – vegyes adatait a mieinkkel kompatibilissé tesszük, és a 2. és 3. táblázat rovataiba rendezzük, akkor eredményül az 5. és 6. táblázatot kapjuk.

5. táblázat

A nem Somogy megyében születettek megoszlása tájegységenként, illetve a szűkebb értelemben vett Magyarországon kívül országok és tartományok szerint (Kováts Zoltán adatai)

Dunántúl (dunántúli kerület)	100	72%
Felvidék (Dunán inneni kerület)	4	3%
Duna–Tisza köze (Tiszán inneni kerület)	2	1%
Tiszántúl (tiszántúli kerület)	2	1%
Magyarországon összesen	108	78%¹⁴
Erdély	1	1%
Horvátország és Szlavónia	20	14%
Csehország	1	1%
Ausztria	3	2%
Bosznia	4	3%
Franciaország	1	1%
Magyarországon kívül összesen	30	22%
Összesen	138	100%

6. táblázat

A nem Somogy megyében, de a Dunántúlon születettek megoszlása megyénként (Kováts Zoltán adatai)

Sopron	1	1%
Vas	13	12%
Zala	40	40%
Veszprém	7	7%
Fejér	4	4%
Pest-Pilis-Solt	2	2%
Tolna	18	18%
Baranya	15	15%
Dunántúl összesen	100	100%

A 2. táblázat adataival való összevetésben a Kováts Zoltán adatsorából képzett 5. táblázat ugyancsak a Magyarországról származó beköltözők dominanciáját (74, illetve 78%) és a Dunántúl (62, illetve 72%) meghatározó fontosságát mutatja. Horvátország,

¹⁴ A részmegoszlások összege a kerekítés miatt nem adja ki a 78%-ot.

mint a Somogyba irányuló bevándorlás forrása már jóval kisebb jelentőségű, de mindkét adatsort tekintve második helyet foglal el a rangsorban (15, illetve 14%). A nem Somogy vármegyében, de a Dunántúlon születettek megoszlását tekintve (3. és 6. táblázat) mindkét adatsorban Zala emelkedik ki, mint a messze legfontosabb megye a Somogyba betelepülők születési helyei közt (40% Kováts Zoltán adataiban, ennél valamivel magasabb aránnyal a nemesi felkelés katonái közt), a második helyen mindkét sokaságban Vas megye következik (Kovátsnál 13%-kal, az 1744-es katonaságnál kétszer ilyen magas aránnyal). Míg azonban a kettő hatalmas túlsúlya jellemezte az inszurrekciós adatokat, e két vármegye együtt is mindössze a felét bocsátotta útjára a Somogy megyébe a Dunántúlról betelepülőknek Kováts Zoltán adatai szerint. Miközben a 2. táblázat adatai alapján elhanyagolhatónak tűnt a Dunántúl volt hódoltsági területeiről történő benépesülés, az Kováts Zoltán szerint komoly méreteket öltött, ha az eredeti végkövetkeztetést (hogy tudniillik a betelepülő népesség háromnegyede volt hódoltsági vidékekről érkezett) az adatok ilyenén való csoportosítása meg is kérdőjelezi.

De ez az egyetlen pont, ahol érdemi eltérés tapasztalható. Az eredmények fent bemutatott jelentős egybeesése által Kováts Zoltán adatai megerősítik a betelepülés irányára vonatkozó konklúzióinkat. Másfelől viszont felmerül a kérdés, hogy mi lehet az oka annak, hogy a somogyi és betelepülő népesség arányát illetően viszont olyan komoly mértékben eltér az 1744. évi nemesi felkelés névsorából levont következtetésünk Kováts Zoltánétól. A 2-3. és 5-6. táblázat adatainak hasonlósága azt sugallja, hogy az inszurrekciós névsor nem ad torz képet a vármegye századközepi népességéről. Ha viszont azt szeretnénk, hogy megálljanak Kováts Zoltán komoly demográfiai elemzésével szemben is, akkor alaposabban meg kell vizsgálnunk, hogy milyen reprezentativitású a használt adatsor.

Inszurrekció és reprezentativitás

A névsor elemzése által nyújtott adatok értéke azon múlik, hogy milyen módon állította ki a megye ezt a kontingenst: annak összetétele mennyiben reprezentálja a megye lakosságát. Ezért legelőször az 1744. évi Somogy megyei nemesi felkelést kell körüljárnunk.

Az osztrák örökösödési háború folyamán két alkalommal került sor Magyarországon nemesi felkelésre. Az 1741. szeptemberi 11-i híres jelenet alkalmával („*Vitam et sanguinem pro rege nostro Maria Theresia!*”) személyes felkelést, portális lovasokat és 30 000 gyalogos katonát ajánlottak meg az országgyűlésre összesereglett rendek, de a végső tervezet már csak összesen 22 000 gyaloggal számol. Ebből hat darab négy zászlóalj ezredet állítottak aztán fel (egyenként 4×750 fő létszámmal), és a meglévő

három magyar sereg megerősítését végezték el.¹⁵ Az 1741. évi 63. törvénycikk értelmében, mely részletesen szabályozta a nemesi felkelést, Magyarország rendjei tehát nemcsak a nemesek személyes, illetve helyettesek útján történő hadba szállását ajánlották meg, hanem ezen túlmenően (s ezeknél jóval nagyobb jelentőséggel) a birtokosok által nádori portánként¹⁶ egy-egy lovas és szintén a porták után négy-négy, összesen hat új teljes gyalogezredbe szervezendő 21 622 gyalog kiállítását is.¹⁷ (Vagyis nem egyszerűen nemesi felkelésről, hanem a gyalogság kiállításán túl is insurrekcionális-portális katonaságról van szó.) A gyalogságot Magyarország adójának terhére állították ki.¹⁸

Ennek értelmében, 1742-ben, Somogy vármegyében személyesen 40 nemes kelt fel, 47 pedig helyettest állított. Somogy 90 nádori portája után a vármegye zászlaja alá 34 katonát állítottak, 56-ot más vármegyék felkelő seregéhez csatolták, de egy vasi birtok után kiállított katona a somogyi kontingenst erősítette. Az országgyűlés által

¹⁵ Éble: Törvényhozás az insurrekcióról 190–191., 196–198. Ezzel szemben Marczali Henrik (Magyarország története 246.) még a 30 000 gyalogról és az első tervezetek szerinti 13 gyalogezredről beszél. (Melyek azért kisebb létszámúak lettek volna. Erről lásd: Éble: Törvényhozás az insurrekcióról 187–188.)

¹⁶ Magyarországon ekkor 5405 1/2 nádori porta volt. (Uo. 193.)

¹⁷ Ehhez járult egyes arisztokraták önálló felajánlása. Esterházy Antal herceg például külön ezred felállítását vállalta. Ezt először a rá jutó 700 portális lovas kipótlásával akarta megtenni, de ezt nem fogadták el, s rajtuk túlmenően kellett egy ezredet kiállítania és felszerelnie. (Uo. 575.) Van viszont osztrák forrás, mely 1742 végén 14 877 fő gyalogságra és 13 699 fő lovasságra, tehát összesen mindössze 28 576 főre teszi a felkelés valószínű erejét (Az 1741-ik 279. – ez a közlemény Alexich századosnak a *Mittheilungen des k. und k. Kriegsarchivs* 5. kötetében 1891-ben megjelent munkáját ismerteti). Szekfü Gyula a valóban hadba vonulók számát 20 000 gyalogosra és 10-15 000 nemesi felkelőre teszi. (Szekfü: Magyar történet 247.) Portális lovasokat külön nem említ, nyilvánvalóan a nemesi felkelők számához adja őket.

¹⁸ Zachar: Az állandó hadsereg pénzügyei 865. A „portális” katonaságot állították ki a 2 462 205 forintos hadiadókból és a pótlólagosan fizetendő adóhátralékból (1 168 250 forint). Nyilvánvalóan a gyalogságra kell itt gondolnunk, mert az 1741:63. tc. szerint a portális katonaság eltartása az 1742–43-as katonai évben a kiállítók feladata volt, a felkelés ellátása az országon kívül terhelte csak a királyt. (A gyalogságot, melyet határozott számban ajánlottak meg a rendek – szemben a portánként megajánlott lovasokkal – később persze a törvényhatóságok közt azok *portaszámának* arányában osztottak fel.) Marczali Henrik szerint 1741-ben a nemesi felkelés csak az ország határain kívül kapott ellátást az uralkodó számlájára, addig saját költségén kellett élnie. (Marczali: A hadsereg élelmezése 4.) Éble Gábor ugyanezt mondja a nemesi felkelés előkészítéséről írva (Törvényhozás az insurrekcióról 219.), viszont a végrehajtás kapcsán már arról értesít, hogy a lovasok „kenyeret a királyi tárházakból kapnak, valamint zabot és abrakot is a regulamentum szerint, csupán a széna beszerzése megy az ő terhükre.” (Uo. 375.) De akárhogy is módosult az eredeti elképzelés az insurrekció alatt, az adóból csak a gyalogság kiállítását fedezték. Ezt Somogy idézendő elszámolása is egyértelműen mutatja.

megszavazott újoncokból Somogyra 360 esett.¹⁹ Ők a második (soproni) ezred kötelékébe kerültek.²⁰ Somogy megye adózási elszámolása azt mutatja, hogy a 360 gyalogos kiállításának költségei 10 110 forintba rúgtak, ami a megye évi hadiadójának körülbelül negyedrészt tette ki.²¹

Az osztrák örökösödési háború folyamán másodszor 1744-ben szólították fegyverbe a nemességet.²² Augusztus 10-én, a második porosz támadást követően Mária Terézia Pozsonyban „*conkursus*-szerű” gyűlést tartott,²³ és kérésére a jelenlévők ismét

¹⁹ P 1741–1744 7. 89., 166–167., 240–242. Ez a „véglegesen kiállítottak” összegzés szerinti adat. A 90 portális katona megoszlása egy kicsit más egy másik, a *protocollum*ban néhány oldallal korábban található (de szintén nem az első) összesítésben: az, a „valóban létezők” szerinti 33 somogyi zászló alá állított portalistáról tud, illetve 57-ről, ki más megye csapatában lett feltüntetve. Hasonlóképp ezen másik összesítésben 41 személyes felkelőről s 46 helyettesről történik említés. (Uo. 97.) Noha a két összesítés egy bejegyzésben található, szinte teljesen biztos, hogy az általam használt a végleges, hisz a felkelőket név szerint feltüntető *cathalogus* is annak az adatait adja ki. (Uo. 162–167.) Reiszig Ede szintén azt tartja véglegesnek. (Reiszig: Somogy története 490.) Itt jegyzem meg, hogy érdekes, de sajnos általam más forrásból meg nem vizsgálható epizódról tesz említést Éble (Törvényhozás az insurrekcióról 575.). Az insurrekció felállításával kapcsolatban, különösen az egyenruha miatt jelentkező feszültségek ellenállást váltottak ki. Vas vármegyében a főispán katonaságot hívott, hogy a közgyűlésre nyomást gyakoroljon, mire a helyi nemesség privát gyűlt össze, majd úgy oszlottak szét, hogy – a korabeli jelentés szerint – „feléje sem mentek ő Excelletijának”. A továbbiakban idézem Éble Gábort: „Vasvármegye példáját csakhamar Somogy is követte. Patacsics Sándor gróf főispán repraesentatiói alapján jelenti Szuhányi, hogy »már indulófélben voltak a maga vármegyebeliek [a somogyi kontingens], de megértvén, hogy Vasban zendülés esett, [...] azok is megbakolták magukat.«”

²⁰ Uo. 212.

²¹ Somogy megyének a katonai év hat téli hónapjára eső teljes hadiadója 1741–42-ben 34 162 forint 20 5/6 krajcárba rúgott. Ehhez a hat nyári hónap hátralékát, 5412 forint 11 1/6 krajcárt adva 39 574 forint 32 krajcárt ad meg a jegyzőkönyv az adókötelezettség teljes összegeként. (P 1741–1744 7. 240.) Ha az adózás, mint feltételezhető azt a mintát követte, mint 1722–23-ban, s az adó 5/6 része november elsejétől április végéig volt esedékes, 1/6 része pedig májustól októberig (MOL N50 6. kötetet, illetve ezzel egybehangzóan *Acta Congr.* 1723.), akkor a vármegye éves hadiadója összesen 40 994 forint 49 krajcár volt. 1709-ben az adó még csak a hat téli hónapra volt kivetve. (Szabó D.: Az állandó hadsereg 35.) Amennyiben viszont az 1770. évre vonatkozó arányok (3/4:1/4) voltak érvényesek (P 1770 23. 1979.), akkor Somogy megye éves hadiadója 45 549 forint 47 5/6 krajcár volt, amelynek a 360 gyalogos kiállítási költségei kevesebb, mint negyedrészt, mintegy 22%-át tették ki.

²² Horváth M.: Magyarország történelme VII. 246., Marczali: Magyarország története 247.

²³ A *conkursus regnīne* vagy *conkursus regnicolaris*nak esetleg *conkursus palatinalis*nak nevezett gyűlések a 17. század második fele óta az országgyűlés korlátozott hatáskörű helyettesítésére szolgáltak. Az 1718:8. tc. szabályozása szerint ellenséges betörés és hirtelen kitörő háború esetében össze kell hívni a nádort, a prímást, a főpapokat, a bárókat, a királyi tábla tagjait, a megyék és a szabad királyi városok küldötteit minél nagyobb számban, kik kizárólag a

felkelést ajánlottak meg.²⁴ Somogy vármegyét Mária Terézia augusztus 18-án kelt leirata és – a felkelés fővezérévé kinevezett²⁵ – Esterházy József országbíró öt nappal későbbi keltezésű levele szólította fel „az utolsó *Diaetaban*” hozott törvény szerinti inszurrekcióra.²⁶ A megye elrendelte, hogy javaik arányában a földesurak készpénzben fizessenek 80 portalista gyalogos és 50 lovas kiállítására, akikhez járult az az 55 lovas, kikről Somogy Mária Terézia korábbi felszólítására már május 3-i gyűlésében határozott. A földesuraknak a részletes kivetés értelmében 15 napon belül kellett fizetniük összesen közel 9000 forintot.²⁷ Vagyis mindent összevéve 185 katonáról volt szó, ami nem sokban tér el a névsor tanúsága szerint véglegesen kiállított kontingens-től.²⁸

A megye nemességének létszámát tekintve meg kell állapítanunk, hogy a személyes vagy helyettesek útján történő felkelés méretei mindkét évben messze elmaradtak

hadsereg fenntartására szolgáló adók kivetéséről tanácskozhatnak. (Részletesebben lásd a 8. fejezetet.) Az 1744. évi tanácskozást Szekfű Gyula nevezi „konkurzusszerű”-nek. (Szekfű: Magyar történet 247.) Noha nem mondta ki törvény, hogy a nemesi felkelést országgyűlés nélkül nem lehet egybehívni (ez például II. József uralkodásának a vége felé is hosszú alkotmányos viták középpontjában állt a központi kormányhatóságokban (Marczali: A hadsereg élrelmezése 19.), a rendi alkotmány szokásjogi s ekképpen igen flexibilis rendszerében Mária Terézia az 1740-es évek elején a magyar rendek kivételesen erős pozíciójára való tekintettel helyesnek láthatta a nemesi felkelést egy ilyen „kis országgyűléssel” megajánlatni. Mikor a bajor örökösödési háború alkalmával 1778-ban Mária Terézia még egyszer hadba szólította a magyar nemesi felkelést – melynek hadba vonulására végül mégsem került sor, tekintettel a „krumpliháború” katonailag teljesen eseménytelen voltára –, két ízben is *concursum* hívott egybe. 1744-ben Somogy vármegye közgyűlése azzal a fenntartással hirdette meg a felkelést, hogy ez az eljárás a jövőben precedensül nem szolgálhat, most a porosz támadás indokolja a felkelés elrendelését ezen a módon, de fenntartják jogaikat, hogy arról „előbb a nemességgel országgyűlésileg” kell dönten. (P 1744–1746 8. 139–140.)

²⁴ Katona: Historia critica XXXIX 276., Szekfű: Magyar történet 247. és Andorka: A nemesi fölkelés 116. A felkelést Máramaros vármegyei nemesi inszurrekció részére kiadott utasítás „particularis”-nak, illetve ezt követve egy helyt Zachar József monográfiája is „részlegesnek” nevezi. (Máramarosmegyei 309., Zachar: Habsburg-uralom 50.) Én a somogyi adatok alapján egyáltalán nem látom az 1741. évihez képest *nemesi felkelésként* kisebbnek az 1744. évit, és csak arra tudok gondolni, hogy talán az adóalap terhére történt haderő felállításának híján látszhatott részlegesnek a felkelés. Azt egyébiránt részlegesnek sem Katona István, sem Andorka Kálmán, sem Szekfű Gyula idézett munkája nem nevezi, sőt más helyütt Zachar József is általános felkelésről beszél (uo. 189.).

²⁵ Marczali: Magyarország története 247.

²⁶ P 1744–1746 8. 127–128., 131–133.

²⁷ Uo. 140–141.

²⁸ Az egy-egy kapitányból, hadnagyból, zászlótartóból és őrmesterből, négy káplárból és 180 közlegényből állt. Közülük egy lovas zalai birtok után állítandó portálisként szerepel. Levonásával ez 187 főt ad ki, a tisztikar nélkül (hozzájuk számítva a nemes őrmestert, de a legénységi névsorban szereplő őrmestert, az élrelmezési altisztet és a trombitást nem) pedig 183-at.

a törvényben megkívánttól. Nyilvánvaló, hogy a megyék nem annyi nemesi felkelőt küldtek, amennyit a törvény megkívánt, hanem annyi, amennyit tudtak, illetve hajlandók voltak s amennyit maguk már elfogadhatónak tartottak. Az első felkelés idején Szatmárról olyan hírek terjedtek, hogy 2500 lovast állít, aztán 400 lett belőle.²⁹ Ezt valószínűleg azért türték el, mert a hadvezetés elsősorban a gyalogezredekre számított, a lovasságot seregredei kiegészítésére, a fogyatékok pótlására használta csupán.³⁰

Ha arra teszünk kísérletet, hogy megállapítsuk, hogy miért 184 fős legénység szerepel az 1744. évi névsorban (hiszen ezzel ahhoz kerülünk közelebb, hogy miként állították őket ki, s milyen mértékben képviselik a megye lakosságát), elég nehezen megfejtethető rejtvényre találunk. Az látszik, hogy a nemesség inkább fizetett, mintsem személyesen vagy helyettesek útján szálljon hadba. Itt nemcsak a portálisokra fizettek tehát, az általunk ismert csapaton kívül külön insurrekcióról szó sincs. Ezzel együtt sem tiszta viszont a kép. Minél tovább számolgat az ember a források homályos magyarázatai által kísért adatokkal, annál erősebbé válik benne a meggyőződés, hogy itt nem a törvényszabta kötelezettség becsületes teljesítésével állunk szemben, hanem a kalkulációk mögött annak szándéka húzódik meg, hogy a megye birtokos társadalma a lehető legkisebb tehervállalással tudja le terhes köteleességét. A számok a valóság kifejezése helyett 250 év távlatából is inkább spanyolfalként szolgáltak annak leplezésére.

Az 55 lovasról megtudjuk, hogy a „portálisokat fogják képviselni”, s őket a házipénztárból állítják ki. A földesurak a 80 portalista gyalogosra és 50 lovasra³¹ tervezett csapat kiállítására fizetnek közel 9000 forintot. Erről a portális gyalogságról viszont egyszer azt mondják, hogy „a személyes [felkelés] fejében állítandó ki”, másszor pedig hogy „a nyomorult népre fog maradni a kiállítás terhe”.³²

Támpontot az jelenthet, ha a két évvel korábbival vetjük össze az 1744. évben a megye által kiállított csapatot. Noha meg kell állapítanunk, hogy összességében sokkal kisebb erőt képviselt a második felkelés, ha eltekintünk az első gyalogságától, akkor már a második insurrekció létszáma a magasabb. Elvileg elképzelhető, hogy az 1742. évi 40 személyes felkelő és a 47 helyettes, 87 fő helyett szánták valóban a 80 gyalogot, s a 90 portális lovas fejében az 55+50 lovast, de ez csupán körülbelüli megfeleltetés. Talán többet mond ennél az, hogy a megye 1742-ben véglegesen felkelt létszámának (40 személyes insurgens, 47 helyettes, 35 portális) pontosan megfelel az 1744 augusztusában a falvakra kivetett 122 fő. Ez nem lehet véletlen egybeesés. Csak úgy tudom értelmezni, hogy a megye az 1742-ben már egyszer elfogadott létszámát akarta ismét a harcba küldeni, függetlenül attól hogy ténylegesen kiállított portális katonáiból akkor 56 más megye kontingensét erősítette (most viszont a megye birtó-

²⁹ Éble: Törvényhozás az insurrectióról 571.

³⁰ Éble: Az insurrectio szervezése 174., 187.

³¹ Vajon ők is portalistáknak számítanak? A mondatból ez sem derül ki egyértelműen.

³² P 1744–1746 8. 140–141.

kosai teljes adóalapjuk után Somogyban fizettek hozzájárulást).³³ Itt vélem felfedezni a lényegét: a vármegye birtokos társadalma ezt a módot választotta terhei egy része alól való kibújásra, s utólag úgy tűnik, sikerrel. Talán ehhez a létszámhoz járult a májusban elhatározott és már felállított 55 lovas, és a falvakra kivetett 122 főből a gyalogságon (melyet 80 főre terveztek és 81 fő lett végül) felül maradtak a lovassághoz kerültek, s ez egészült ki valamilyen módon további hét fővel és a tisztiakkal.

A 81 gyalogos ellátását fejenként havi 3 forinttal, a lovasságét kétszer ennyivel számítva egy évre (a tisztiak ellátmányán felül) több mint 12 000 forint jön ki.³⁴ Viszont a már a házipénztárból felállított 55 lovast nem tekintve a költség 8092 forint csupán, ami a tisztek többszörös porcióival együtt közelíti a földesuraktól beszedni kívánt 8953 forint 71 2/3 dénárt. Noha a földesuraknak kellett volna fizetni a teljes felkelést, az egyfelől részben a házipénztárból, vagyis a *misera plebs contribuens* terhére történt, másrészt a létszám kivetése a falvakra kiállításuknak a birtokosok által állt költségeit minden bizonnyal komolyan leszorította. Erre utalhat tehát Somogy jegyzőkönyve, melyben a felkelés kiállításának metódusát indokolandó ez az árulkodó félmondat olvasható az 55 lovassal és a katonák a falvakra történő kivetésével kapcsolatban: „az egyes földesurak [...] említésre méltó jótétemény hasznát fogják maguknak okozni.”³⁵

A *protocollumban* közvetlenül a 8953 forint 71 2/3 dénár kivetése után található egy 1744 augusztus végéről származó lista, melyben – „hogya a gyalogság kiállítása könnyebb legyen” – azt kivetik a vármegye falvaira.³⁶ Bármilyen legyen is a 184 katonára vonatkozó spekulációink valódi érvénye, bizony állíthatjuk, hogy ez a kivetés a legjobb érv névsorunk reprezentativitása mellett, még akkor is, ha összesen

³³ 35 portálist, illetve 122 katonára végleges létszámot úgy kapunk, ha beleszámítjuk az egyetlen más megyebeli birtok utáni portális katonát is. Ez szerintem újabb érv amellett, hogy a vármegye automatikusan akarta megismételni a két év előtti felkelést, attól nemcsak saját „kárára” nem akart eltérni, de még arról is megelégedkezett, hogy az egyetlen hozzá került vasi portális lovas levonja az 1744. évre tervezett kontingensének létszámából. Mária Terézia említett leirata (Uo. 127–128.) szerint gyalogos katonákat is ki lehet állítani, ha az érintettek lovasok küldésére nem képesek. Esterházy József levelének mellékleteként követendő például állítva csatolta Vas vármegye közgyűlésének részletes szabályozását az insurrekcióval kapcsolatban. Itt olvasható többek közt az a megoldás, miszerint a lovasokat két gyalogos katonával lehet kiváltani. (Uo. 138.) A somogyiak ennek sem feleltek meg.

³⁴ Az 1741. évi országgyűlés ajánlata már eleve a rendes porciónál havi fél forinttal alacsonyabban szabta meg a csapatok ellátmányát, s ezt később havi három forintra szállították le. (Éble: Törvényhozás az insurrekcióról 581.) Végül az a négy és fél és – lovakra – három forintos szokásos porció helyett három-három forint lett. (Szabó D.: Az állandó hadsereg 583.)

³⁵ P 1744–1746 8. 140. Pedig II. József idején az alkotmányellenes katonaaállítás teljesítésénél Somogy az eminens megyék közt volt: 1788 augusztusában, mikor az összlétszám tizedét sem állította ki Magyarország, és 31 megye egy katonát sem küldött, Somogy azon hét vármegye közt volt, melyek száznál többet küldtek. (Haselsteiner: Joseph II und die Komitate 149.)

³⁶ P 1744–1746 8. 141., 160–163.

122 katonát ad ki az összesítés, és tudjuk, hogy végleges névsorunkban mindössze 81 gyalogos található. Nem tudjuk, nem maradtak-e végül ki a teljes katonaságból azon falvak küldöttei, kik a gyalogságba nem kerültek bele, de nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy a kivetés összlétszámának kétharmada a gyalogságban megőrződött. A kivetés pedig igen egyenletesen terhelte meg a vármegye 18. század közepi összlakosságát, valószínűleg jóval nagyobb reprezentativitással, mint amilyent a ma demográfusa a rá maradt adatokból elérni képes lehetne. A vármegye 88 településére vetettek ki gyalogokat, melyekre egyenként egy vagy kettő esett, három csak Kaposvárra, Marcálira, Darányra, Csokonyára és Karádra. A kaposvári járásra 50, a szigetvárra 42, a kanizsaira 30 jutott. Mindezek alapján remélhetjük, hogy Somogy betelepülésére vonatkozó vizsgálatunk eredményei is viszonylag jól tükrözik a megye egészének népesedési helyzetét.

A biztonság kedvéért már csak azt a próbát kell elvégezni, hogy a gyalogság által adott (az alapsokaság mintegy kétharmadát feltehetően elég jól reprezentáló) adatoktól nem tér-e el komolyabb mértékben a teljes somogyi sereg által mutatott kép. Elképzelhető lenne persze kizárólag a gyalogságra korlátozni vizsgálatunkat, de a rendelkezésre álló adatok feléről lemondani, alapsokaságunkat önként felére szűkíteni mégsem volna bölcs döntés. Az is előfordulhatott, mint mondtuk, hogy esetleg a lovassághoz kerültek azok az újoncok, kik a 122 fős kivetésből a gyalogok számába nem kerültek, s így összesített mintánkban benne maradtak. Mivel a lovasság rekrutációjáról információ nincs birtokunkban (az erőszakos katonafogások okozta, általánosnak tekinthető panaszoktól eltekintve)³⁷, a követendő eljárás ezért most az említett ellenőrzés elvégzése.

³⁷ Lásd például Koszer Ilona bánfai (Baranya vármegye) özvegyasszony panaszát, kinek fiát Szigetvár mezőváros lakosai fogták meg, s adták katonának. (P 1759–1761 14. 1363–1371.) Vagyis az erőszakkal katonának állított idegenek miatt a katonaság esetében joggal merül fel az a kérdés, hogy esetleg mégsem reprezentálták az őket küldő közösséget. Sorozás és toborzás összekeveredtek a korban, adatok vannak arra, hogy 1793-ban nem csak a törvényhatóságok tiltakoztak a „törvénytelen sorozás” ellen, de a kancellária is abban a téves hitben volt, hogy az országban sorozás folyik. A toborzás ugyanis szintén a polgári közigazgatás segítségével zajlott, s alig különbözött a rendszeres sorozástól. A közvetlenül a toborzóknál felcsapók mellett a törvényhatóságok és uradalmak is küldtek újoncokat, kik vagy önként mentek, vagy erőszakkal szedték őket össze. A Haditanács 1797. júniusában kelt átirata szerint a magyar hatóságok csak a létszám kiállításával törődnek. „A polgári hatóságok katonának elviszik a gazdaságban nélkülözhetetlen egyetlen fiút, sőt a telkes, nő és gyermekes gazdát is; vándorló mesterlegényeket elfognak, utazó tanulóifjakat útközben fognak el, vagy otthonukból hurcolják a sorozáshoz (sic!). Az ilyen könyörtelen eljárás miatt a család, a gazdaság, a gyár vagy üzem gondozatlanul ott marad, az elhurcolt emberek búskomorságba esnek, belebetegszenek, és tele vannak velük a kórházak.” (Demkó: Súrlódások 35., 52., 139–155.) A fél századdal ez előtti állapotokról ilyen leírást nem ismerek, azok hasonlóak lehettek, mégis valószínű, hogy az 1744-ben kiállítandó jóval alacsonyabb csapatlétszám miatt ezek a problémák nem fenyegetik alapvetően a megyei

7. táblázat

A nem Somogy megyében született gyalogok megoszlása tájegységenként, illetve a szűkebb értelemben vett Magyarországon kívül országok és tartományok szerint

Dunántúl (dunántúli kerület)	29
Felvidék (Dunán inneni kerület)	-
Duna–Tisza köze (Tiszán inneni kerület)	-
Tiszántúl (tiszántúli kerület)	1
Magyarországon összesen	30
Horvátország a Határőrvidékkel	8
Csehország	1
Morvaország	2
Szilézia	1
Stájerország	3
Krajna	1
Bosznia	2
Magyarországon kívül összesen	18
Összesen	48

8. táblázat

A nem Somogy megyében, de a Dunántúlon született gyalogok megoszlása megyénként

Sopron	2
Komárom	1
Vas	7
Zala	14
Fejér	1
Pest-Pilis-Solt	1
Tolna	2
Baranya	1
Dunántúl összesen	29

A gyalogságban a Somogyba költözöttek közt a Magyarország területén születettek aránya érezhetően alacsonyabb, a dunántúliak és a horvátországiak részesedése viszont szinte tökéletesen megegyezik a teljes katonaság adatai alapján számítottal (2. táblázat). Következtetéseinket tehát ez megerősíti. Ami pedig közelebbről a Dunántúlt illeti, csak a gyalogságot vizsgálva Zala vármegye részaránya a Somogyba betelepülöket szárnyukra bocsátó megyék közt némiképpen magasabb, Vasé valamelyest alacsonyabb, mint a teljes felkelő sereget tekintve, a kettő együttes részaránya viszont csak egy hajszálnyit tér el az alap- és a részsokaság esetében. (Vesd össze a 3. táblázattal.) Ez másik következtetésünket is megerősíteni látszik. Ha végül a Somogy vár-

„*insurgens cohors*” reprezentativitását, nem tételezném fel, hogy a megye legkevesebb jó fél-száz települése által küldött katonaság komolyabb része rendszeren más megyében lakó lett volna.

megyében és az azon kívül születettek arányát vizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy a 33 megyebeli születésű gyalogos katonával szemben 48-an Somogy vármegye határain kívül látták meg a napvilágot. Itt tehát az eltérés a gyalogság és a teljes katonaság közt nem elhanyagolható, viszont ez éppen következtetésünket erősíti (és Kováts Zoltáné ellen szól) a betelepülés viszonylagos súlyát még nagyobbnak láttatva Somogy 18. századi népességfejlődésében.³⁸

A névsorok végül lehetővé teszik számunkra, hogy néhány megállapítást tegyünk az inszurrekciós katonaság, mint egy 1744. évi somogyi népességminta vallási (9. táblázat) és anyanyelv szerinti (10. táblázat) megoszlásáról.

9. táblázat
Felekezeti hovatartozás

	Római katolikus		Református		Evangélikus		Összesen	
A Somogyban születettek közül	73	78%	17	18%	3	3%	93	100% ³⁹
A megyén kívül születettek közül	85	93%	1	1%	5	6%	91	100%
Összesen	158	86%	18	10%	8	4%	184	100%

10. táblázat
Anyanyelvi megoszlás

	Magyar		Horvát		Német		Szlovák		Összesen	
A Somogyban születettek közül	53		5		-		2		60	
A megyén kívül születettek közül	26		7		2		8		43	
Összesen	79	77%	12	12%	2	2%	10	10%	103	100% ⁴⁰

³⁸ Itt meg kell jegyeznünk, hogy egyes jelek arra utalnak, hogy a gyalogok egyenletesen kivetett létszámának egyharmados hiánya a reprezentativitás csökkenését okozhatja a teljes katonaság névsorához képest. Gyanús például, hogy az összes nem magyar- és horvátországi katona gyalogos, nincs köztük lovas, míg a felső-magyarországi vármegyékben születettek valamennyien lovasok. Mint említettem, esetleg a kivetésben szereplő, de a gyalogsághoz végül nem kerülő katonák (kik valószínűleg a megyei népesség egyharmadát képviselték a 122 fős kivetésből) valamennyien a lovassághoz kerültek. Ezért egyfelől meg kell elégednünk azzal, hogy a gyalogság adatai nem cáfolják a teljes inszurgens sereg lajstroma alapján levont következtetéseket (s így nem állíthatjuk, hogy a betelepülők már 1744-ben a nagyobb részét tették ki a vármegye népességének), másfelől szólnak érvek mellett, hogy a teljes katonaság reprezentativitása még a gyalogságénál is magasabb.

³⁹ A részmegoszlások a kerekítés miatt nem adnak ki összesen 100%-ot.

⁴⁰ A kerekítés miatt nem 100%-ot adnak ki a részmegoszlások.

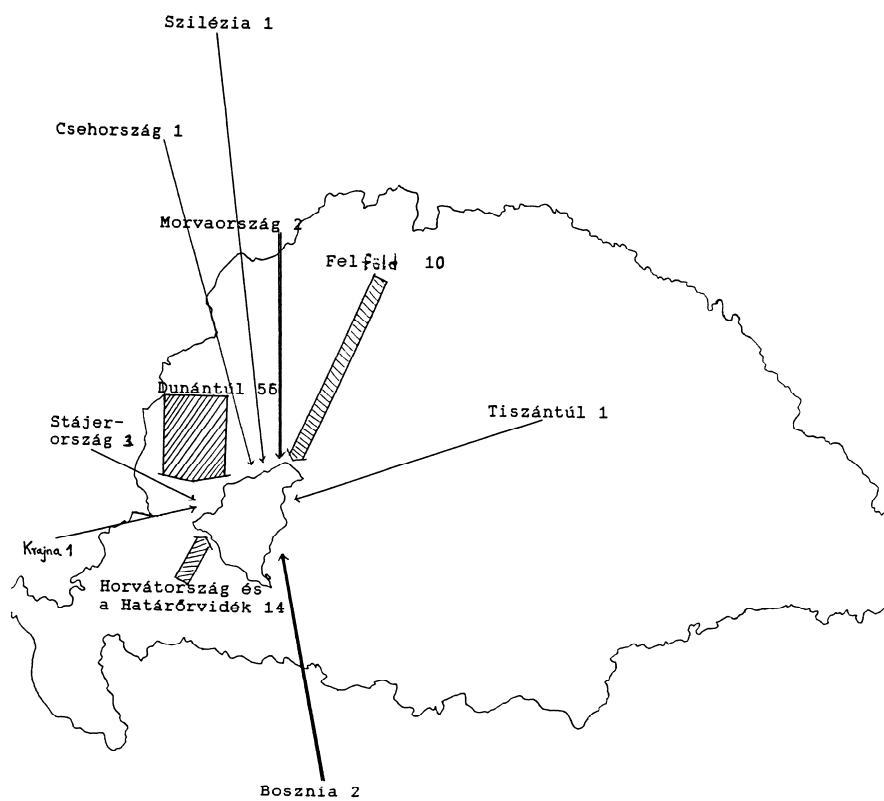
A 9. táblázat adataiból az következik, hogy az 1720-as és 1730-as évek bevándorlása esetleg a református vallású elem súlyát gyengíthette említésre érdemes módon a katolikusok dominanciáját tovább erősítve. Ez valószínűnek tűnik, hisz ez a népesség északnyugat felől, a királyi Magyarországnak az ellenreformáció által jóval erősebben érintett vidékeiről érkezett a volt hódoltságba. Szita László idézett munkája a 18. század első felének immigrációjáról írva (mennyiségi meghatározás nélkül) az első helyre a magyar etnikumot teszi, a másodikra a horvátot és szlovákot, végül őket követi a német.⁴¹ Ezzel egybehangzóan a 10. táblázat viszonyszámai a magyarok többségét mutatják a betelepülők közt, abszolút többségük a mintában magyar anyanyelvű. Abban sincs semmi meglepő, hogy a magyarok aránya a megyén kívül születettek közt alacsonyabb a vármegyében születettek köztinél. A nemesi felkelés adatai megerősítik Szita László állítását, hogy a magyar után a horvát és szlovák etnikum következik a sorban, s csak utánuk jönnek a németek, kik forrásunkból szinte hiányoznak. Betelepítésük Szita szerint a húszas években kezdődött, de 61 somogyi születésű katonánk közt egyetlenegy német anyanyelvű sem akad.⁴²

⁴¹ Szita L.: Somogy megyei nemzetiségek 39.

⁴² Sokaságunk sajnos nem elég nagy ahhoz, hogy részletesebb vizsgálódásokat végezzünk, s olyan kérdéseket tegyünk például fel, hogy honnan milyen nemzetiségű bevándorlók jöttek. Egyetlen kivételként megjegyezném, mert egy korábban felvetett hipotézis mellett szól, hogy a Zalából és Vasból származó 18 katonából, kinek anyanyelvét ismerjük, 14 magyar, s csak 2-2 német, illetve horvát.

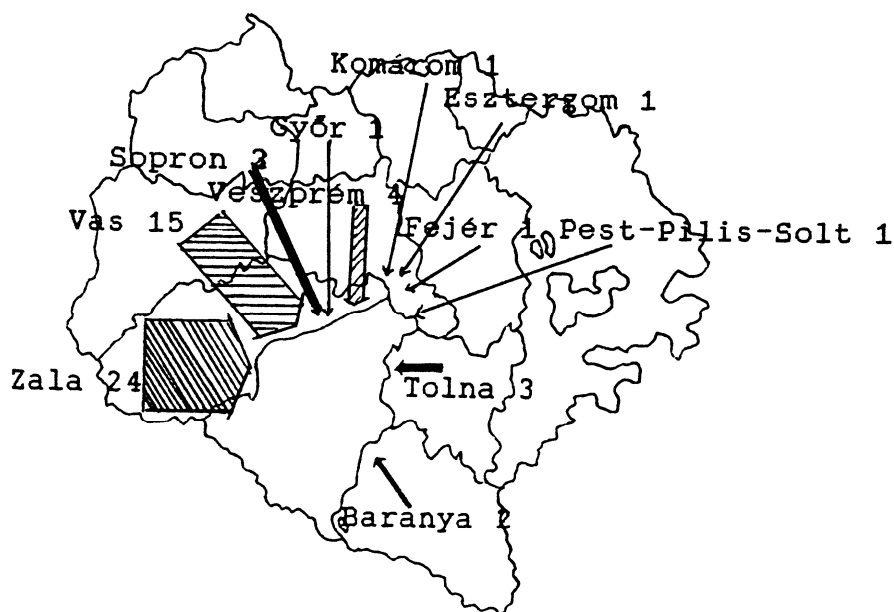
11. térkép

A nem Somogy megyében születettek megoszlása tájegységenként, illetve a szűkebb értelemben vett Magyarországon kívül országok és tartományok szerint (a nyilak vastagsága hozzávetőleg arányos a mintában szereplő betelepülők számával)



12. térkép

A nem Somogy megyében, de a Dunántúlon születettek megoszlása megyénként (a nyilak vastagsága hozzávetőleg arányos a mintában szereplő betelepülők számával)



A Somogy megye által az 1744. évi inszurrekció alkalmával kiállított katonaságnak a vármegye közgyűlési jegyzőkönyvében található névsorát elemezve arra a következtetésre jutottunk tehát, hogy a betelepülés jelentősége esetleg mégis nagyobb lehetett a Kováts Zoltán által feltételezetttnél, s a vármegyébe betelepülők utódai Somogy népszámláláskori népességének nagyobbik részét is kitehették. A betelepülés forrásául mindenekelőtt Magyarország egyéb vidékei szolgáltak, elsősorban a Dunántúl, s ezen belül Zala és Vas megye egyértelműen kiemelkedő szerepet játszott. Talán nem tévedés ezt a népességmozgást az oszmán hódítás elől történő, feltehetően jelentősebb méreteket öltő menekülés természetes ellenmozgásának, az egykori menekültek utódai visszaáramlásának tekinteni.

Függelék⁴³

Tekéntetes nemes Somogy vármegye által föllálatott lovas katonaságnak száma. Kiknek is tisztjei: kapitán Bakó László uram, hadnagy Stephaics Gábor uram, zaszlótartó Babics Ferenc uram, strásamester Vásonyi József. Közkatanaság káprálakkal

Körösz- és vezetékevek	és micsoda nyelvű	Vármegye vagy districtus	Születésének helye	Hány esztendő	Mestersége	Hütti	Rendi
káprál Horváth Ferenc	magyar	Szaladiensis	Keszthely	25	-	pápista	feleséges
káprál Pázman Péter	magyar	Somogy	Darány	20	-	pápista	feleséges
káprál Domonkos József	magyar	Szaladiensis	Hernye	20	-	lutheranus	feleségtelen
káprál Kiraly József nemes	magyar	Somogy	győngyesmelléki	20	-	pápista	feleségtelen
Szarka Mihály	magyar	Somogy	kászoki	26	-	pápista	feleséges

⁴³ A névsort Benda Kálmán szabályzata szerint közlöm. (Benda K.: Forrásközlési szabályzat 436–475.) A táblázat nem közölt részét alkotják a lovasságnál a következő rovatok: „Micsodás szőrű, jeli, hová való ló” és „Hany esztendő”.

Borcs Mihály	magyar	Somogy	darányi	28	-	pápista	feleségtelen
Pulás János	magyar	Sopron	Rőjtők	20	-	pápista	feleségtelen
Rumi György	magyar	Vass vármegye	Rumi	21	-	pápista	feleségtelen
Horváth Bertalan	horvát	Szala vármegye	csáktornyai	30	-	pápista	feleséges
Smicsák Mátyás	horvát	Zagrab	Sipek	22	csizmazia	pápista	feleségtelen
Paczola János	tót	Nitra	Soporna	24	-	pápista	feleségtelen
Szokolai István	magyar	Tolna	Kánya	20	-	pápista	feleségtelen
Horváth Sándor	magyar	Vass	Hollós	20	-	pápista	feleséges
Andrásics Miklós	horvát	kapronczai confinium	Szent György	22	-	pápista	feleségtelen
Böggőzy István	magyar	Nitra	Szentey	20	-	pápista	feleségtelen
Nagy Mihály	magyar	Somogy	Eőszöd	20	-	pápista	feleségtelen
Pap László	magyar	Szala	Keszthely	20	-	pápista	feleségtelen
Botth Pál	magyar	Somogy	Orczy	19	-	pápista	feleségtelen
Molnár János	magyar	Somogy	Taszár	21	-	pápista	feleségtelen

Hegedűs Sándor	magyar	Somogy	Szeliczi Szent Pál	20	-	pápista	feleséges
Bárány György	magyar	Somogy	szántossi	20	tislér	pápista	feleségtelen
Czlenka Máté	tót	Lipto	gyektái	20	szakács	pápista	Feleseges
Pettő István	magyar	Somogy	Endréd	25	-	pápista	feleségtelen
Deősső István	magyar	Somogy	Szárszó	20	-	pápista	feleségtelen
Juhász Mihály	magyar	Somogy	Látrány	19	-	kálvinista	feleségtelen
Kovács János	magyar	Szala	Alsólendva	23	-	pápista	feleségtelen
Vargha János	tót	Nitra	Mocsenkó	26	varga	lutheranus	feleségtelen
Szedlák György	magyar	Nitra	Mocsenkó	25	mészáros	lutrános ⁴⁴	feleségtelen
Takács Miklós	magyar	Somogy	Németh Egress	20	-	pápista	feleségtelen
Lukács Mátyás	magyar	Somogy	Osztopán	20	-	pápista	feleségtelen

⁴⁴ Az ejtés megőrzése végett a „lutheranus” formához képest többségben lévő „lutrános” alakot (mely helyesírási hibának nem tekinthető) a közlésben megtartottam.

Kovács János	horvát	Szala	Dráskócz	20	-	pápista	feleségtelen
Vidotivecs György	horvát	varasdi	Petrina	25	-	pápista	feleségtelen
Hainall György	magyar	Somogy	Büssű	23	-	pápista	feleségtelen
Barabás István	magyar	Vass	Bucsu	28	-	pápista	feleséges
Sopronyi János	magyar	Vass	Bucsu	21	-	pápista	feleségtelen
Fejér András	magyar	Somogy	Lölle	23	-	kálvinista	feleségtelen
Hanák János	tót	Nittra	Mocsenkó	21	varga	lutranos	feleségtelen
Subassics György	magyar	Vass	Baratth falvai	23	-	pápista	feleségtelen
Dombay György	magyar	Somogy	Tapsony	24	-	pápista	feleségtelen
Jakab János	tót	Trencsén	Horka	21	-	pápista	feleségtelen
Finta János	magyar	Somogy	Nemeth Egress	21	-	pápista	feleségtelen
Szent Gothárdi Ádám	magyar	Vass	Kékkuth	21	-	pápista	feleségtelen
Vass Miklós	magyar	Szala	Totthnyirád	20	-	pápista	feleségtelen
Szabó Ádám	magyar	Somogy	Csehi	20	-	pápista	feleségtelen

Szeley János	magyar	Somogy	Vid	20	kovács	pápista	feleséges
Gábány István	magyar	Somogy	Csehi	25	-	pápista	feleséges
Horváth István	magyar	Somogy	Rád	20	-	pápista	feleségtelen
Gletthe Miklós	tót	Somogy	Lak	28	-	pápista	feleségtelen
Sebe László	magyar	Somogy	Lölle	19	-	pápista	feleségtelen
Szűcs Márton	magyar	Somogy	Lölle	20	szűcs	pápista	feleségtelen
Fabián György	magyar	Somogy	Vörss	22	-	pápista	feleségtelen
Tatárics Mihály	horvát	Kőrösd	Bisságh	21	szabó	pápista	feleségtelen
Tórsők Márton	magyar	Somogy	Szárszo	22	-	kálvinista	feleségtelen
Mátthé Ferenc	magyar	Somogy	Eőszöd	20	-	kálvinista	feleségtelen
Darás Mihály	tót	Somogy	Lak	22	-	pápista	feleségtelen
Ujheli Pál	tót	Threncsin	Révvalu	19	-	pápista	feleségtelen
Doczy Ferenc	magyar	Somogy	Csehi	26	-	pápista	feleséges
Eperjessy Mihály	magyar	Somogy	Marczali	30	-	pápista	feleséges

Hottosy Márton	magyar	Vesprimiensis	Eöskü	23	-	pápista	feleséges
Kovács Pál	magyar	Baranya	Kivágó Szöllős	23	-	pápista	feleségtelen
Gyurinecz Márton	magyar	Kőrösd	Ujvár	21	szabó	pápista	feleségtelen
Szarka János	magyar	Somogy	Nagy Gomba	20	-	pápista	feleségtelen
Horváth Jakab	horvát	Varasd	Kasztalanecz	20	-	pápista	feleségtelen
Molnár János	horvát	Somogy	Gadány	22	molnár	pápista	feleségtelen
Balogh János	magyar	Somogy	Kéthely	20	-	pápista	feleségtelen
Göndör Ferenc	magyar	Somogy	Szakácsi	30	-	kálvinista	feleséges
Csépleő Dávid nemes	magyar	Somogy	Vid	30	-	pápista	feleséges
Györfy István nemes	magyar	Somogy	Pátró	20	-	pápista	feleségtelen
Prekler András	német	Vass	Léka	25	bognár	pápista	feleségtelen
Thuri László	magyar	Somogy	Gyöngyösmelléki	22	-	kálvinista	feleségtelen
Sővegh János	német	Vass	Kőszegh	22	kovács	pápista	feleségtelen
Sárdi István	magyar	Somogy	Kéthely	20	-	pápista	feleséges

Eperjessi Samu	magyar	Somogy	Orda	21	-	pápista	feleséges
Egerszeghi Pál	magyar	Szalla	Egerszegh	19	-	pápista	feleségtelen
Farkas Mihály	magyar	Somogy	Marczaly	19	-	pápista	feleségtelen
Veszprémi Mátyás	magyar	Veszprémiensis	Veszprém	19	-	pápista	feleségtelen
Pusztai János	magyar	Somogy	kétheli	20	-	pápista	feleségtelen
Fölöp Mihály	magyar	Somogy	kétheli	26	-	pápista	feleséges
Horváth György	magyar	Somogy	Marczaly	22	molnár	pápista	feleségtelen
Fekete György	magyar	Szala	Egerszegh	19	mészáros	pápista	feleségtelen
Szabó Jakab	magyar	Somogy	Csehi	22	takács	pápista	feleséges
Fülöp István	magyar	Somogy	Kétheli	20	-	pápista	feleséges
Göndör Mihály	magyar	Somogy	Szakácsi	23	-	kálvinista	feleségtelen
Ihárossi Mihály	magyar	Somogy	Korpád	22	-	pápista	feleségtelen
Korláth György	horvát	Somogy	Padány	20	-	pápista	feleségtelen
Kovács Márton	magyar	Somogy	Sámson	20	-	pápista	feleségtelen

Gori János	magyar	Somogy	Sámson	22	-	pápista	feleségtelen
Miszlay Péter	magyar	Somogy	Som	18	-	kálvinista	feleségtelen
Szokoli András	magyar	Veszprém	Podrágh	20	-	pápista	feleségtelen
Borsó Ferenc	magyar	Somogy	Marczaly	20	-	pápista	feleségtelen
Hódos Mátyás	horvát	Somogy	Padány	20	-	pápista	feleségtelen
Vallassek György	tót	Trencsin	gyalai	28	-	pápista	feleségtelen
Pintér Pál	tót	Trencsin	gyalai	28 ⁴⁵	-	pápista	feleségtelen
Végh József	magyar	Somogy	szylly	28	kovács	kálvinista	feleségtelen
Spánovics Balázs	horvát	Somogy	Szigetvár	24	-	pápista	feleséges
Dicsyi Ádám	magyar	Somogy	szilly	20	takács	pápista	feleségtelen
Juhász Illés	magyar	Somogy	Látrán	26	-	kálvinista	feleséges

⁴⁵ Javított adat: vagy 28 vagy 20 – hogy melyik a javítás előtti s melyik a végleges változat, sajnos nem látszik.

Horváth József	horvát	Somogy	Szigetvár	20	gelencsér	pápista	feleségtelen
Kelemen János	magyar	Szala	Szalavár	25	-	pápista	feleségtelen
Nagy János	magyar	Veszprimiensis	Papa	26	csapó	pápista	feleségtelen
Baicz Mihály ⁴⁶	magyar	Somogy	Szárszó	24	-	kálvinista	feleségtelen
Tattay János trombitás	magyar	Esztergom	esztergomi	25	-	pápista	feleséges
Györy József furér ⁴⁷	magyar	Gyűr	Nagy Györg	35	-	pápista	feleséges

⁴⁶ Betoldás: „Lengyel Gáspár urnak Szala vármegyi portalis”.

⁴⁷ Furír, azaz élelmezési altiszt.

Tekéntetes nemes Somogy vármegyinek förlálatot gyalogságnak száma

Kőrösz- és vezetéknevek	Mely vármegyibul vagy districtusbul való	Születésinek helye	Eszendő	Mestersége	Hütt	Rend
Beke Ferenc	Somogy	Ihárass	25	-	pálista	feleségtelen
Horváth István	Somogy	Som	40	-	pálista	feleséges
Prokh János	Tolna	Hidas	21	-	lutranos	feleségtelen
Szalay István	Somogy	Som	23	-	lutranos	feleséges
Szalay Ferenc	Somogy	Alsó Segesd	25	-	kálvinista	feleségtelen
Benkő György	Somogy	Szill	19	-	pálista	feleségtelen
Hegedős János	Somogy	Mernye	19	-	pálista	feleségtelen
Horváth György	Somogy	Szill	18	-	pálista	feleségtelen
Barcza János	Somogy	Kis Gomba	18	-	pálista	feleségtelen
Ballassa János	Tolna	Várong	20	-	pálista	feleségtelen
Szabó Ferenc	Sopron	Szill	28	szabó	pálista	feleséges
Haymassy János	Vass	Doroszló	20	szabó	pálista	feleséges

Máber Gáspár	Kőrösd	Szent Péter	20	csimazia	pápista	feleséges
Pongrácz János	Stájer	Szent György	23	-	pápista	feleségtelen
Horváth Pál	Szala	Kanisa	24	-	pápista	feleségtelen
Salamon István	Vass	Duka	27	-	pápista	feleségtelen
Perissay János	Somogy	Bussák	20	-	pápista	feleségtelen
Presznyi György	Zágráb	Bussonkova	22	szabó	pápista	feleségtelen
Horváth György	Somogy	Attád	18	szabó	pápista	feleségtelen
Handó György	Somogy	Gighe	25	-	pápista	feleséges
Ladanyi Péter	Szala	Kesztely	19	-	pápista	feleségtelen
Juhász János	Sopron	Lőcs	21	-	pápista	feleségtelen
Kertész János	Vass	Aszonffa	20	-	kálvinista	feleségtelen
Penich Antal	Szala	Dombom	19	-	pápista	feleségtelen
Kesztyűs Benedek	Somogy	Marczaly	18	-	pápista	feleségtelen
Pekvár Ferenc	Somogy	Karád	20	-	pápista	feleségtelen

Berta István	Vass	Nyőgér	19	-	pápista	feleségtelen
Jambor János	Szala	Szepetnek	26	-	pápista	feleségtelen
Horvath János	Szala	Szepetnek	20	-	pápista	feleségtelen
Horváth Mihály	Szala	Kanisa	19	-	pápista	feleségtelen
David Ferenc	Szala	Kisfalud	17	-	pápista	feleségtelen
Kiss János	Féjér	Velencze	18	-	pápista	feleségtelen
Tolnai János	Komárom	Eköly	18	-	pápista	feleségtelen
Vidmár György	carnioliai	Labaco	20	takács	pápista	feleségtelen
Sebestén János	Szala	Zanko	24	takács	pápista	feleségtelen
Krunyel János	horvát	Budvecz	20	-	pápaista	feleségtelen
Horváth János	Szala	Szent Péter uri	18	-	pápista	feleségtelen
Fodor Ferenc	Somogy	kadárkuti	19	-	kálvinista	feleségtelen
Mandó János	Somogy	Bakhaza	17	-	kálvinista	feleségtelen
Sumbrák János	horvát	Zamecz	20	-	pápista	feleségtelen

Király János	Somogy	Darány	19	-	kálvinista	feleségtelen
Varga János	Somogy	Csokonya	21	-	kálvinista	feleségtelen
Sárdi István	Vass	sottoni	22	-	pápista	feleségtelen
Sithany János	Morva	Znám	20	szabó	pápista	feleségtelen
Horvath János	boszniai	Zainovicza	28	-	pápista	feleségtelen
Varasdi János	Varasd	Varasd	19	-	pápista	feleségtelen
Iványos Ferenc	Somogy	Korpád	18	-	kálvinista	feleségtelen
Meszárics Vid	boszniai	Grác	20	-	pápista	feleségtelen
Kocsis Ferenc	Somogy	Csőköly	16	-	pápista	feleségtelen
Gasics Pál	Somogy	Szigeth	30	-	pápista	feleségtelen
Thótt György	Pest	Albert	20	-	pápista	feleségtelen
Molnár Pál	horvát	Győrvár	28	-	pápista	feleségtelen
Jaklin János	Vass	Bakicsa	25	-	pápista	feleségtelen
Herbesz Ferenc	Cseh	Policza	21	-	pápista	feleségtelen

Mathaeus Májetics	Somogy	Szigeth	30	-	pápista	feleségtelen
Domokos Mihály	Szala	Légrád	30	-	pápista	feleséges
Nemecz Mihály	horvát	Bukovecz	30	-	pápista	feleségtelen
Felegits Miklós	Somogy	Attád	18	-	pápista	feleségtelen
Molnár Miklós	Szala	Csáktornya	19	-	pápista	feleségtelen
Poszarecz András	Somogy	Berzencze	22	molnár	pápista	feleségtelen
Thorma János	Somogy	Csőköly	20	-	pápista	feleségtelen
Horváth András	Somogy	Gyékényes	24	-	pápista	feleséges
Pintér Mihály	Somogy	Szentes	18	-	pápista	feleségtelen
István János	Bihár	Döbröczen	20	-	pápista	feleségtelen
Beselics Mihály	Somogy	Gyékényes	25	-	pápista	feleségtelen
Horvath József	Szala	Balatnicz	20	-	pápista	feleségtelen
Mathés Ferenc	Morva	Bruna	24	barbél	pápista	feleségtelen
Hadi István	Somogy	Pátró	20	-	pápista	feleségtelen

Horváth Pál	Szala	Légrád	20	-	pápista	feleségtelen
Danka György	Vass	Mihállffa	30	-	pápista	feleséges
Lőrincz Péter	slésiai	Slésia	17	dobos	pápista	feleségtelen
Iván Balázs	Somogy	Vése	18	-	lutranos	feleségtelen
Nyers József	Somogy	Balaton Berény	20	-	pápista	feleségtelen
Sárdi Ferenc	Somogy	Balaton Berény	19	-	pápista	feleségtelen
Sarkadi János	Szala	Légrád	25	-	pápista	feleséges
Perecz Máté	Stájer	Cell	23	-	pápista	feleségtelen
Márkovits Máté	horvát	Szent Péter	23	-	pápista	feleségtelen
Podmer Tamás	Stájer	Cell	20	-	pápista	feleségtelen
Czigán György	Somogy	Vizvár	20	-	pápista	feleségtelen
Bodó György	Somogy	Iharos Berén	18	-	lutranos	feleségtelen
Horváth Imre strásamester	Baranya	Pellérd	28	-	pápista	feleségtelen

4. Követiapidíj és vármegyei önállóság

Somogy megye 1765. július 9-én tartott közgyűlésén ismertettek egy április 29-én kelt helytartótanácsi leiratot, amely arról rendelkezett, hogy a vármegye az útiköltségtérítésen felül 4 forintnál magasabbapidíjat ne fizessen országgyűlési követeinek, akik a nemrég berekesztett 1764–65. évi diétán képviselték. A Helytartótanács egyfelől az egész országra érvényes szabályozásra hivatkozott, másfelől az adóalap védelmére. Ezen az országgyűlésen Somogyot Tallián János első alispán és Csepreghy Mihály főjegyző képviselték. Az április 30-án tartott közgyűlés, amelyen a másodalispán a megye köszönetét fejezte ki volt követeinek, úgy döntöttek, hogy költségeik fedezésére fejenként 5 forintosapidíjat és az utazásra 60 forintot vehetnek fel a házipénztárból. A helytartótanácsi rendelkezés hatására azonban megváltoztatták korábbi döntésüket. Egyrészt arról határoztak, hogy csak 4 forintapidíjat kapjanak a házipénztárból, másrészt viszont arról is, hogy a fennmaradó napi 1 forintot is pótolják valamilyen más alapból.

1766. január 10-én kelt leiratában a Helytartótanács visszatért a kérdésre, és felszólította Somogy vármegyét, hogy feliratban jelentse: hány követet küldött az utolsó diétára, s ezeknek mennyi pénzt fizetett kiapidíjként és bármely más címen. A leiratot a megye soron következő, március 14-i közgyűlése tárgyalta meg, s március 16-án kelt jelentésében Somogy vármegye azt állította, hogy két követ vett részt a nemrég véget ért országgyűlésen, és ők 4 forintapidíjat és 60 forint útiköltséget vettek fel a házipénztárból. Ekkor már tizenhárom napja úton volt a Helytartótanács következő leirata is, melyben a megye választát sürgették a január 10-i leiratban foglaltakra.¹ Bármilyen türelmetlennek mutatja ez a körülmény a központi kormányszék tisztviselőit, a válasszal végül elégedettek lehettek, hisz úgy tűnt, hogy ezzel az ügy le is zárult.

1769. április 25-én viszont az országos szinten egységes gyakorlat kialakítására hivatkozva a Helytartótanács felszólította a törvényhatóságokat, hogy nyújtsanak részletes tájékoztatást az utolsó országgyűléssel kapcsolatos költségeikről: ezeket egy táblázatban kellett részletezniük. A rendelkezés mint az „utolsó országgyűlést” említi az 1764–65. évi diétát. Az ország törvényei szerint három évente országgyűlést kellett volna összehívni,² vagyis ebben az esetben legkésőbb 1768 tavaszán. Mária Terézia

¹ Ezt csak a megye következő, 1766. április 29-én megtartott közgyűlésén tárgyalták meg. Megállapították, hogy a kért információkat már az előző közgyűlés megadta.

² A törvénytárban többféle rendelkezés található arra nézve, hogy milyen időközönként kell egybehívni a diétát. A három évenkénti mellett szól Hajnóczy József szerint az 1635:94., 1647:154., 1649:3., 1655:49. és 1681:58. tc., illetve – azzal a kiegészítéssel, hogy ha a szükség

mindazonáltal nem hívott össze diétát uralkodása utolsó másfél évtizedében, és ezzel időt adott a hivataloknak arra, hogy régi elszámolásokkal foglalkozzanak. Május 8-i közgyűlésében Somogy vármegye csak arról határozott, hogy a kérésnek eleget fog tenni. A Helytartótanács augusztus 18-án kelt sürgető leiratának kellett megérkeznie, hogy szeptember 1-i közgyűléséből valóban megküldje a kért adatokat Pozsonyba.

Közel egy teljes évbe telt, mire az uralkodó a Helytartótanács 1770. augusztus 7-i leiratával „szigorúan és utoljára” megparancsolta a vármegyének, hogy az 1764–65. évi diétára küldött követei haladéék nélkül fizessék vissza az illetéktelenül felvett 580, azaz fejenként napi 1 forintot. Bár Somogy megye szeptember 4-i közgyűlése kitarthatott amellett, hogy volt országgyűlési követi fáradozásaikért csak elismerést érdemelnének, határozatot hozott, hogy Tallián Gábor alispán közölje az érintettekkel a királynő döntését.³ Két hónap múlva viszont a vármegye közgyűlése felírt a Helytartótanácsnak, hogy érdemeikre és a megye szolgálataira való tekintettel Mária Terézia engedje el a volt országgyűlési követeknek ennek az 580 forintnak a visszafizetését: annál is inkább, mert Tallián János alispán már lemondott, Csepreghy Mihály volt főjegyző pedig más megyébe is költözött.

1770. december 17-én kelt leiratában a Helytartótanács „hamarosan foganatosítandó szigorú rendszabályokkal” fenyegetőzve utasította a vármegyét, hogy volt országgyűlési követi fizessék vissza a nekik járó napidíjon felül felvett összeget. Mindezek után végül egyikük, Tallián János visszafizette részét, vagyis 290 forintot. A másikról, Csepreghy Mihályról Somogy megye 1771 februárjában még mindig azt jelentette, hogy nem fizetett, noha az alispán már többször is megkereste, s a vármegye tisztí ügyésze a házipénztár részéről meg is intette. A Helytartótanács február 18-án kelt leirata arra utasította a vármegyét, hogy Csepreghyt is szorítsa rá a fizetésre, és ennek eredményéről értesítse. Ennek a jelentésnek a megírására azonban sohasem került sor: e jelentéktelen ügy itt jutott holtpontra.⁴ A központi kormányszéknek közel hat évbe telt, hogy ezt a félsikert elérje.

úgy kívánja, hamarabb is meg kell tartani – az 1715:14. és 1723:7. tc. Mindezek alapján a 18. századi közjogász szerint egyértelmű, hogy minden harmadik évben kellene országgyűlést tartani. (Hajnóczy: Magyarország országgyűléséről 196.) Régebbi *articulus*okat is idéz Kérészy Zoltán; részben a fentiekkel egybehangzókat, részben olyanokat, melyek más rendelkezést tartalmaztak és a 18. századra már elévültek. (Kérészy: Rendi országgyűléseink 9–10.)

³ Tallián János a megyei követek tekintélyesebbjei közé tartozhatott, hiszen 1765. február 21-én bekerült abba az igen fontos bizottságba is, mely a törvénycikkek végső egyeztetését végezte el a kancelláriával, noha ennek munkájában az alsótábla 12 tagja közt csak négy megyei követ vett összesen részt: Tallián mellett Balogh nógrádi, Hegyi hevesi és Vay szabolcsi követ. (MOL N114 15. kötet.) Mivel tagja volt egy másik vegyes bizottságnak is – ami ismét elismertséget mutatja –, bekerült egy paszkvillusba, melyet e deputáció tagjairól írt „egy elégedetlen hazafi”. (Gúnyirat 563.)

⁴ P 1765 18. 3–4., 225–227., P 1765–1766 19. 746–748., 914., P 1769 22. 714–715., 1458–1459., P 1770 23. 1404–1408., 1862–1864., P 1771 24. 111–114., 544–546. Az ügyről még annyi olvasható a közgyűlési jegyzőkönyvben, hogy Csepreghy Mihályról 1771. március 6-án az

Ebből az epizódból Somogy vármegye, illetve az azt vezető *bene possessionatus* köznemesi elitnek a központi kormányzattól való jelentős függetlensége tűnik ki egy olyan időszakban, amelyet egyébiránt a központi hatalom jelentős mérvű kiterjeszkedése jellemez. Az 1715. évi 47. törvénycikk anélkül állapította meg a díjazási követek jogát a napidíjra, hogy ennek összegéről rendelkezett volna.⁵ Noha Somogy vármegye nem vonta nyíltan kétségbe a Helytartótanács jogát ennek meghatározására, szembe- szegült utasítása érdemi részével, mert a vármegyei elit mintegy félévi alispáni fizetéssel egyenértékű „prémiumban” kívánta részesíteni a soraiba tartozó két követet.⁶ A Helytartótanáccsal való konfliktusból úgy tűnik, hogy ezen elit szilárd hatalmi bázisa volt a vármegye. A *bene possessionati* és a vármegye jelentős függetlenségét tükrözi azonban nemcsak ez az eset, hanem az országgyűlési napidíjak egész 18. századi története.

„Mivel pedig a vármegyei követek úti- és más költségek fejében tetszés szerint zsarolják a vármegyéket, vagy egy összegben kívánván fizetésöket az egész országgyűlés idejére, vagy minden napra bizonyos megszabott díjat, – nehogy eme követelések által is kimeríttessünk, vagy a közjót hátráltassuk, országos törvény útján kell minden követnek bizonyos napidíjat határozni élelmére, melynél ha többet fogyaszt valaki, pótolja a magáéból. És ha az országgyűlés a meghatározott napnál tovább tart, ne kapjanak azután semmit, mert ily módon kényszerítve lesznek a haszontalan feleselések helyett mielőbb hasznos tárgyalásokhoz látni és azokban megállapodásra jutni.”⁷ Jóllehet azt ilyenformán már Esterházy Miklós nádor szorgalmazta 1637-ben született házszabályjavaslatában, az országgyűlési követek napidíját törvény a kora újkorban sohasem határozta meg.⁸ A 17. század egyes törvénycikkei arról tanúskodnak, hogy a vármegyék országgyűlési követeik költségeinek fedezése céljából adót vagy taksát szedtek. Az 1647. évi 134. törvénycikk arról rendelkezett, hogy a vármegyék nem kényszeríthetők „az országgyűlésre küldött követeik költségének fedezése céljából semmi taksa vagy adó fizetésére” az országgyűlésen már jelenlévő követeket (nemcsak vármegyeieket, de főpapi vagy mágnásköveteket sem), míg azok ezt a tiszte-

alispán azt jelentette, hogy Vas vármegyében tartózkodik. (P 1771 24. 545.) Ennek az esetnek egy rövidebb ismertetése már elhangzott a Hajnal István Kör és a Baranya megyei Levéltár „Nemesség a XVIII–XIX. századi Magyarországon” című konferenciáján egy referátum bevezetéseként. Megjelent: Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter (szerk.): Mánások, birtokosok, címerlevelek. Rendi társadalom – polgári társadalom 9. Konferencia: Pécsvárad, 1995. szept. 12–13. Debrecen, 1997. 157–166.

⁵ A királyi tábla bírának országgyűlési napidíját (a magasabb díjazásban részesülő személynek kivételével) az 1647:104. tc. 2 forintban állapította meg.

⁶ Somogy vármegyének az 1770–71. pénzügyi évre vonatkozó fizetési lajstroma szerint 600 forint volt az első alispán éves fizetése. (P 1770 23. 1935.) Ez megegyezik az 1773. évi helytartótanácsi szabályozás által rendelt összeggel. (Vö. Hudi: Politikai elit 101.)

⁷ Salamon: Rendi országgyűléseink 424.

⁸ Hasonlóképp vélekedik Hajnóczy József is. (Hajnóczy: Magyarország országgyűléséről 232.)

viselik. Ehhez hozzátette az 1655. évi 37. törvénycikk, hogy az említett „taksa vagy adó” az országgyűlésre királyi levéllel meghívottak birtokaiból sem szedhető.

Noha e törvényi rendelkezés érvényét semmi sem korlátozta a későbbiekben, a Helytartótanács mégis szükségesnek látta 1730. április 14-i köriratában újra felhívni a vármegyék figyelmét arra, hogy a diétákra személyre szóló regálissal meghívottak javaik után nem kötelezhetők hozzájárulásra a vármegyei követekapidíjának fizetéséhez. A leirat ezeket a kérdéseket intézte a vármegyékhez: „Mennyi időre, milyen alapból vagy kasszából (vármegyei *domesticából* vagy *publicából*), milyen és mennyiapidíjat mely megyei küldötteinek adott a vármegye?” és hogy azt a diétára személyesen meghívottak javaiból is szedték-e.⁹ A vármegyéknek az *intimatumra* adott válaszaiból az derült ki, hogy a nemesség mindenütt részt vett az országgyűléssel járó költségek fedezésében,¹⁰ a legtöbb vármegyében pedig a házipénztár is. Több helyen csak az országgyűlés törvényileg két hónapban megszabott időtartama erejéig viselték a nemesek a terheket, s azon túl a házipénztár.¹¹ Később általában a házipénztárt terhelték az országgyűlési költségek.¹² A század végén ez ellen a gyakorlat ellen – hogy tudniillik a vármegyék országgyűlési köveit a *misera plebs contribuens* tartja el – emelte fel szavát Hajnóczy József.

⁹ P 1724–1731 4. 1064.

¹⁰ Néhol még azokat sem mentesítették, akik a diétára a királytól személyre szóló meghívólevelet kaptak. (Ereký: Jogtörténelmi I. 363.)

¹¹ Uo. I. 363.

¹² Pauler: Alsó-Tábla 1002–1003. Ezt a nézetet osztja Ereký István is. (Ereký: Jogtörténelmi I. 367.) A 18. századról szóló szakirodalmi vélekedések minden bizonnyal az Ereký által idézett 1825–27-i *regnicolaris* bizottsági jelentésre mennek vissza, mely részben az említett 1730. évi vármegyei jelentéseken alapult. Az a benyomásom, hogy végső soron erre támaszkodott Kérészy Zoltán is, noha nála némiképp más módon állnak össze ezek az adatok. Szerinte a 17. század végén–18. század elején a megyei pénztárból fizették az országgyűlésiapidíjakat, majd ezeket a 18. század első felétől a nemesek által e célra fizetett adóból fedezték, egyes megyéket kivéve, ahol csak az első két haviapidíjat fizették ezen a módon, majd a házipénztárból a többit. Később kizárólag a nemesek fizették, méghozzá szabad ajánlás révén, de mindenki, maguk az országgyűlési követek is. (Kérészy: Rendi országgyűléseink 13–15.) Erekýével szinte teljesen egybevág azonban Pauler Tivadar véleménye, ha a korszakokat elég homályosan határozza is meg. Szerinte – ha egy értelemzavaró sajtóhibát helyesen oldok fel – a 18. század elején aapidíjak egyik részét a nemesség, a másikat a házipénztár fizette, egyes megyékben az országgyűlés első két hónapjára (melyre régi törvények időtartamát valamikor maximálták) fizették a nemesek aapidíjat, s ezt követően a házipénztár. Később általában a házipénztárt terhelték az országgyűlési költségek, míg „még újabb időkben” csak a nemesség fizette ezeket. (Pauler: Alsó-Tábla 1002–1003.) A „legutóbbi időszak” már a 19. századra esett, Ereký István ugyanis arról tudósít, hogy volt eset arra, hogy a nemesség vállalta teljes egészében az országgyűlési követség költségeinek fedezését, mint 1805-ben Túrócban vagy 1840-ben minden vármegyében. (Ereký: Jogtörténelmi I. 367.)

Erekly István szerint a napidíj mennyiségét a szabad királyi városok országgyűlési követei számára kamarai rendelet szabta meg, a vármegyei követeknek pedig királyi *resolutio* állapította meg. Amennyiben pedig a vármegyék ennél többet fizettek, ami az 1751. és az 1764–65. évi országgyűlés kapcsán megesett, akkor a különbözetet királyi parancsra vissza kellett fizetniük.¹³ Vagy legalábbis kellett volna. Hiszen például a horvát szábornak a magyar diétára küldött követi konzekvensen napi 5 forintos napidíjat kaptak (vagy havi 150 forintot): ennyit szavaztak meg nekik mind 1722–23-ban, mind 1741-ben és 1751-ben.¹⁴ A korábbi somogyi gyakorlatból is az világlik ki, hogy a vármegyei követek napidíjának központi megszabására már a század első felében is kísérlet történt, és már ekkor tetten érhetők a vármegyei elit törekvései, hogy kibújjon a szabályozás alól – de a központi hatalom csak a század második felében kezdett igazán súlyt helyezni arra, hogy előírásai a gyakorlatban is érvényesüljenek.

A Helytartótanács 1726. december 14-én kelt leirata szerint Somogy megye adószedői számadásainak felülvizsgálatakor¹⁵ többek közt arra derült fény, hogy a vármegye hatalmas napidíjakat utal ki még fizetett tisztviselőinek is. Ezért a leirat felsorolta mindazon eseteket, mikor nem jár külön napidíj a megyei tisztségviselőknek, illetve pontosan meghatározta, hogy a vármegyén belüli és azon kívüli „kiküldetésre” hány forintos napidíj jár. Az országgyűlési követségre, mint kivételes kötelességre a Helytartótanács is jogosnak ítélte meg napidíj kiutalását. A rendelkezés értelmében a diétai követeknek szinte mindig 4 forintos napidíj járt.¹⁶ 1728–29-ben viszont a megyét az országgyűlésen képviselő alispán és főjegyző nem 4, hanem 5 forintos napidíjat kapott.¹⁷ Somogy hihetően nem egyedüli vármegyeként hagyta figyelmen kívül a központi rendelkezést, hisz ezen országgyűlés után adták ki a már ismertetett 1730. április 14-i leiratot, amely nemcsak a diétára regálissal meghívottak érdekében született, hanem megállapította a napidíj mértékét is az 1726. december 14-i rendelkezésre is hivatkozva. Somogy választ a közgyűlési jegyzőkönyv csak kivonatosan őrizte meg, de aszerint a vármegye elkerülte a válaszádat a napidíj mértékét firtató kérdésre, és

¹³ Erekly: Jogtörténelmi I. 374–375.

¹⁴ Zakljucci III. 240–241., IV. 269., VI. 150.

¹⁵ A megye gazdálkodásának ellenőrzésére egy másik adat: *Acta Congr.* 1730.

¹⁶ P 1724–1731 4. 498–501. A szabályozás értelmében mágnásoknak a vármegyén belül napi 3, annak határain kívül 5 forint járt, az alispánnak a megyében 3, azon kívül 4 forintos napidíj, a [jómódú] birtokosoknak, a táblabíráknak, a jegyzőnek „és egyéb jeles nemeseknek” 2, illetve 4 forint, a szolgabíráknak 1,50, illetve 2, az esküdteknek pedig 0,75, illetve 1 forint egy-egy napra. Ami a korábbi gyakorlatot illeti, adalékul szolgálhat Zala 1713. március 7-én jóváhagyott megyei költségvetése, melyben a pozsonyi gyűlésre kiküldöttek napidíjai 910 forinttal és a pozsonyi országgyűlési követek napidíjai pedig 600 forintos tétellel szerepelnek. (Turbuly: Zala közigazgatási feladatai I. 47.) Mivel 1712-ben csak négy hónapig ülésezett a diéta, a szokásos két követtel számolva legalább 2 és fél forintos napidíjat kapunk. Ami pedig a *concursum* illeti, feltehetően szintén az 1712. évről volt szó, melyről nem tudom, hogy mennyi ideig tartott, a követeknek kifizetett napidíj azonban minden bizonnyal magasabb volt a diétainál.

¹⁷ P 1724–1731 4. 1014.

annak közlésére szorítkozott, hogy országgyűlési követeit „a megye közös pénztárából” fizeti, illetve, hogy ezen kiadás fedezésére mely birtokokat terhel meg.¹⁸

III. Károly uralkodása alatt több ízben is tartottak *conkursus*okat, melyek változó jogkörrel elsősorban adómegajánló szerepében helyettesítették a diétákat.¹⁹ Ezek presztízse az országgyűléseké alatt maradt, amit nemcsak a küldöttek rangja mutat, hanem általában – mint látni fogjuk – a kapott napidíj is. 1719-ről csak annyit tudunk meg, hogy Somogy vármegye közgyűlése Niczky György jegyzőt és Sárközy János *perceptor*t „a szokott napidíjjal” küldte követként a *conkursus*ra.²⁰ Az 1734. évi *conkursus*ról jelentést tevő Sidó Boldizsár aljegyző követnek viszont tudjuk, hogy a vármegye határozatára a házipénztár *perceptor*a a követség költségeire 30 napra (az utazást is beleértve) nem kevesebb, mint 124 forintot fizetett ki az utazási (szekér-) költség megtérítésén felül,²¹ ami alig magasabb átlagos napidíjat eredményez a hivatalos 4 forintnál, másképpen szólva egy napnyi plusz napidíjat jelentett az aljegyzőnek. Három évvel később kifejezetten hangsúlyozták, hogy az alispán, mint Somogy megyének a *conkursus*ra küldött követe a Helytartótanács által megállapított napidíjat kapta a szekérköltség megtérítése mellett.²²

A diéták esetében azonban a megye továbbra sem habozott figyelmen kívül hagyni a központi szabályozást. 1741-ben már nem kevesebb, mint 7 forintos napidíj kifizetését határozta el a Somogy vármegyei közgyűlés volt országgyűlési követei részére, valamint a diétai akták leírásáért 50 forintot Stephaics Gábornak.²³ Ugyanennyit kapott ezért a feladatért az írnok a következő országgyűlés alkalmával, tíz évvel később, a követek viszont csak 5 forintos napidíjban részesültek, tehát kevesebben, mint 1741-ben, de még mindig többen, mint amennyit a Helytartótanács számukra előírt. Igaz azonban, hogy ezen kívül a közvetlen útiköltségre (szekérrel utaztak a követek Pozsonyba és Bécsbe) 60, gyászruhára 100, az útra pedig további 20 forintot kaptak fejkenként.²⁴ Azt kell feltételeznem, hogy a járulékos költségek részben az alacsonyabb

¹⁸ Uo. 1064.

¹⁹ Ezekről lásd a 8. fejezetet.

²⁰ P 1717–1722 3. 354–355./349–350. (régi/új oldalszám)

²¹ P 1732–1736 5. 959.

²² P 1736–1741 6. 243.

²³ P 1741–1744 7. 14.

²⁴ P 1748–1752 10. 1408–1409. Az akták lemásolásáért az 50 forint hosszú ideig lehetett bevett honorárium, hisz már 1723-ban is ennyit kapott az írnok „fáradságáért”. (P 1658–1726 2. 878.) 1765-re viszont emelkedett a tarifa. Hihetően a munka jelentősen nagyobb volta miatt kapott a kiskövet (*amanuensis*) 60 forintot (P 1765 18. 4.), mert az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában az országgyűlési naplók közt igen vastag kötetet őriznek az 1764–65. évi diétáról, melynek szerzőjeként Csepreghy Mihály van feltüntetve. (Csepreghy.) Esetleg hasonló okokból kapott 1729-ben Csákány Tamás, aki az alispán írnoka volt Pozsonyban 100 forintot „az országgyűlési akták szorgalmas írásáért”. (P 1724–1731 4. 1015.) 1792-ben a *cancellista* 1 forintos napidíjat kapott (összesen 47 forintot), valamint az országgyűlési napló és akták máso-

napidíj kiegészítését is szolgálták, hisz Sidó Boldizsár szekérköltisége az 1734. évi *concursum*ra Pozsonyba utazva csak 24 forintra rúgott²⁵, illetve 1749-ben a megye ügyeiben Bécsbe és Pozsonyba utazó Nagy János első alispán és Lengyel Gáspár a szekérköltiségre fejenként 30 forintot kaptak.²⁶ Nehezen hihető, hogy két évvel később maga az utazás kétszer ennyibe került volna. 1764–65-ben ugyan hasonlóképpen 60 forintot kapott Tallián János és Csepreghy Mihály 5 forintos napidíjuk mellé, de nemcsak a szekérköltiségre, hanem minden útiköltségük fedezésére.²⁷

Az 1765-től 1771-ig húzódó konfliktus Somogy vármegye és a Helytartótanács közt tehát messze nem volt egyedi eset abban a tekintetben, hogy a megye figyelmen kívül hagyta a központi szabályozást, hiszen ez, mint láttuk, inkább volt szabály a 18. században, mint kivétel: a század nagy részére jellemző volt a központi hatóságok és a vármegyei elit ellentéte a napidíj ügyében. Állandó volt az utóbbi részéről a törekvés arra, hogy ezen a címen minél több pénzhez juttassa saját képviselőit. Az 1764–65. évi országgyűlést követő pénzügyi ellenőrzés sem volt az egyetlen eset, hisz 1730-ban már történt egy hasonló kísérlet a Helytartótanács részéről, de az már újdonságzámba ment, hogy a központi hatóságok makacsul ragaszkodtak rendelkezéseik foganatosításához. Az előzmények tükrében a Tallián–Csepreghy-esetben nem a megye 50 százalékos sikere látszik figyelemre méltónak, hanem a Helytartótanácsé, és már nem is meglepő, hogy megelégedett ennyivel, és nem erőltette tovább a dolgot. Egyfelől a központi hatalom megerősödését mutatja az eset, hogy ugyanis a negyven éves kényszerű türelmi időt követően immár a Helytartótanács komoly kísérletet tett rendelkezése érvényesítésére – másfelől viszont félsikerének ténye a megye erejéről tanúskodik.

1790-ben, 25 éves szünetet követően Somogy vármegye ismét követeket küldhetett az országgyűlésre. Az 1765 és 1771 közti vita arra indította, hogy diétai követeknek csak napi 4 forintot szabjon meg. Viszont kikötötte, hogy a napidíj tekintetében véglegesen a többi vármegye gyakorlatához fog igazodni. Nem is kellett csalódnia. A diéta 1790. december 4-i ülése gróf Zichy Ferenc országbíró javaslatára a már korábban felállított vegyes bizottság elé utalta a vármegyei és városi követek napidíjának ügyét, mivel a megelőző két országgyűlés után az uralkodó több vármegyei és városi követtel visszafizettette a felsőbb helyen megszabott napidíj felett felvett összeget. (Azaz Somogy esete nem volt egyedi.) December 6-án a *deputatio mixta* azt a javaslatot terjesztette elő, hogy a vármegyei követek napidíja maximum 6 forint 40 krajcár legyen, melyhez még az utazási költség, a *cancellisták* részére napi 1 forint és az íróeszközökre fordított összeg járulhat. Egyesek azzal az ellenvetéssel éltek, hogy a házi-

lásáért további 8 forint 19 krajcárt, ami együtt ismét 50 forint körüli összeget jelentett. (P 1792 83. 262.)

²⁵ P 1732–1736 5. 959.

²⁶ P 1748–1752 10. 154.

²⁷ P 1765 18. 4. 1792-ben egyenként 50 forintos útiköltséget kaptak az országgyűlési követek (P 1792 83. 262.) A Melhárd Gyulánál olvasható összesen 1000 forintos útiköltség-térítés (Melhárd: Somogyvármegye 17.) sajtóhiba lehet.

pénztár a vármegyéké, s ők már kiszabták a napidíjat erre az országgyűlésre, tehát ezen változtatni már nem lehet. Egy ilyen rendelkezés a vármegyei hatalom csorbítására szolgált volna precedenst. A javaslatot mégis jóváhagyta a diéta azzal a kitételrel, hogy „a’ Vármegyéknek és a’ domestica Cassákon lévő Törvényes Hatalmok ez után is fenn-maradjon [...]”²⁸ Ezzel a döntéssel összhangban állapította meg „a régi szokás szerint” a király a vármegyék diétai követeinek napidíját.²⁹ Somogy megye is 6 forint 40 krajcáros napidíjat fizethetett országgyűlési követeinek.³⁰

1802-ben törvényhatósági követutasítások kívánták a napidíj országgyűlési szabályozását, s erre sor is került. A rendek mégis bizonytalanok voltak annak tekintetében, hogy ez önmagában, I. Ferenc hozzájárulása nélkül érvényes-e. Ezért bejelentették tárgyalásuk tényét a királynak, s hogy a diéta véleménye szerint 9 forintban állapíttassék meg a napidíj. Leiratában I. Ferenc az ennek megfelelő szabályozás kiadását ígérte – a *dicasteriumok* útján.³¹ Ekkor a somogyi követek napidíja 9 forintra, a *cancellistáé* 2, a két huszáré 1-1 forintra rúgott.³² 1805-ben ismét az országgyűlés állapította meg a vármegyék országgyűlési követeinek napidíját, de a király kifejezett beleegyezésével³³ – mégpedig ugyanebben a 9 forintban.³⁴

A századfordulón tehát a rendek már nem kényszerültek arra, hogy kijátsszák a központi rendelkezéseket, mert a király beleegyezését is megszerezték a napidíj összegének emeléséhez. Nemcsak az 1765 és 1771 közti somogyi napidíj-ügyből, hanem általában a vármegyék országgyűlési követeinek járó napidíj problémakörének alakulásából³⁵ világlik tehát ki a tanulság: habár a 18. század valóban a központi államhatalom a korábnál sokkal nagyobb mérvű kiterjeszkedésének a kora volt, s ez a tendencia később csak tovább erősödött, a vármegye, illetve az azt uraló *bene possessionati* hatalmi pozíciói is kétségtől igen szilárdak voltak.

²⁸ Naponként-való 282–283., 287–288. Darvas Pest vármegyei követ a megye harmadik követének mandátumáról zajló vita során azt mondta, hogy nekik hármuknak sincs annyi napidíjuk, mint Nyitra megye egyetlen követének, aki 15 forintot kap egy napra. (Keresztesi 265.) Anton Virozsil szerint ekkor a Pest megyei követek napidíja 4 forint volt, a vármegyei követeké általában pedig 6-8-13 forintra rúgott. (Idézi Lupkovics: A magyar rendi 11.) Mindebből úgy tűnik, hogy a Pest és a Nyitra megyei napidíjak a két szélsőértéket képviselték.

²⁹ Ereky: Jogtörténelmi I. 375.

³⁰ Melhárd: Somogyvármegye 17. Ez a napidíj a minimálisan szükségesnek öt-hatszorosa volt, legalábbis a diétán a *partiumi* református lelkészek egyik deputátusaként eljáró Keresztesi József számadásaiból ez derül ki. (Keresztesi 241–244., 282–320.) Mivel a diéta a diák költségeire is napi 1 forintot számolt, feltételezhető, hogy szűken akár napi 1 forintból is ki lehetett jönni.

³¹ Ereky: Jogtörténelmi I. 375.

³² Melhárd: Somogyvármegye 17.

³³ Ereky: Jogtörténelmi I. 375.

³⁴ Kérészy: Rendi országgyűléseink 15.

³⁵ A kérdéskörhöz további adalékokért lásd a 26. függelék: Szijártó M. István: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792. Budapest, 2005. 446–448.

Ugyanezt láttuk az előző fejezetben a negyvenes évek inszurrekciói kapcsán. Feladatunk most az, hogy közelebbről megvizsgáljuk: konkrétan kinek az érdekében működtették a vármegye gépezetét.

5. A vármegye és a jómódú birtokos köznemesség

A vármegye a kora újkori magyar politikai fejlődés kulcsintézménye volt. Deák Ferenc az 1835. június 16-i kerületi ülésen úgy vélte, hogy a nemzet minden joga mögött, még a diétai törvényhozás joga mögött is a vármegye áll.¹ 1848-ban a népképviselői országgyűlés hajtott fejet a vármegye, mint „a magyar alkotmányosság védőbástyája” előtt.² A rendi dualizmusban a központi végrehajtó hatalommal szabadon rendelkezett az uralkodó, a helyi hatalomgyakorlás monopóliuma viszont a nemesség bázisául szolgált. Péter László axiomatikus megfogalmazásában: „Az ország jogai (*jura regni*) a földbirtoklásban és a megyében gyökereztek.”³ A diéta mögött is a vármegyék álltak, az országgyűlés politikai súlyát a vármegyerendszernek köszönhette. A megyék ezen fontossága adja a jelentőségét annak a kérdésnek, hogy a köznemesség – pontosabban annak elitje, a *bene possessionati* – csak lakta vagy uralta is a vármegyét. Ez a fejezet erre a kérdésre keresi a választ Somogy megyei források alapján, a vármegye fejlődését a 18. század elejétől 1791-ig tekintve át. A megye birtokos társadalmának feltérképezése után az 1730-as és 1740-es évek egyes forrásai alapján, különösen az 1743. évi pannonhalmi tized kivetése kapcsán azt vizsgáljuk, vajon mely csoport érdekeihez lehet kötni a vármegye tevékenységét, igaza van-e Mályusz Elemérnek, aki szerint a 18–19. században a megye a köznemesség élettere volt: „a köznemesség, az aranykulcsos kamarástól és udvari tanácsos alispántól kezdve le egész a compossessorátusban élő kismemesig, társadalmi életét és politikai szereplését egyaránt megyéjének határai közt élte le.”⁴ Mivel a vármegyei politika egyes általános jellemzői és az 1790–91. évre vonatkozóan feltárható részletek hasonló következtetés levonására ösztönöznek, végül mindezeket értelmezve megfogalmazunk egy társadalomtörténeti hipotézist a *bene possessionatus* nemesség felemelkedéséről.

¹ Idézi Péter L.: Verfassungsentwicklung (1. változat) 1. fejezet 32. jegyzet.

² Bónis: Powers of Deputies 180.

³ Péter L.: Verfassungsentwicklung 251.

⁴ Mályusz: A reformkor nemzedéke 64. Mint emlékeztetés, az 1. fejezetben közölt saját vizsgálatom eredménye az volt, hogy Somogy nemesi társadalmából az átlagos helyzetű, jómódú birtokos nemesi réteg rendszeres társadalmi kapcsolatok által kialakított élettere volt nagyjából a megye, a gazdag és befolyásos vezető *bene possessionatus* családok társadalmi életének valódi keretét viszont a vármegyénél szélesebb földrajzi tér jelentette.

Somogy vármegye birtokos társadalma

Somogy nemes férfilakossága 2108 volt az 1784–85. évi népszámlálási adatok szerint.⁵ A nemesség számát tekintve a megye köztes helyzetet foglalt el a többi újonnan visszafoglalt dél-dunántúli megye, a jóval alacsonyabb létszámú nemességgel rendelkező Baranya és Tolna, valamint a valamikori végvárövezethez tartozó és igen magas létszámú nemességgel büszkélkedő Vas és Zala közt. Ennél is nagyobb súllyal esik viszont a latba az a két sajátossága, hogy egyrészt a 18. században általában a megyétől távol tartózkodtak a legnagyobb birtokos arisztokrata családok, másrészt köznemesek is rendelkeztek nagybirtokkal. E családok azután a 18. században vagy a 19. első felében maguk is sok esetben kaptak főnemesi címet (Hunyady, Festetics, Niczky, Somssich), társadalmilag azonban gyakran akkor sem különültek úgy el a somogyi *bene possessionatitól*, mint az Esterházyak, a Széchenyiek vagy a Batthyányak.

Somogyban az egyházi tized ügyében hosszú pert követően 1726. december 13-án a nádor megbízottai előtt egyezsége lépett egymással a vármegye és a pannonhalmi főapát. Az 18. században azután mindvégig maga a vármegye bérelte az egyházi tizedet évi 6500 forintért.⁶ 1726-ban ennek kapcsán vetettek ki 3000 forintot a megye birtokosaira.⁷ Hozzájárulásuk jól tükrözi a birtokosság rétegződését, durva kivetési kulcsai ellenére is feltehetőleg jobban, mint az úrbéres földek aránya. Az 1726. évi helyzet némileg meglepő módon a köznemességet már viszonylag erős pozícióban mutatja. Noha már ekkor érezhető, hogy a latifundiumok földjén járunk, és az Újszerzeményi Bizottság működése is az arisztokrata nagybirtokot segítette (különösen az idegen birtokosok tulajdonlását: de Prie márki, Harrach gróf és gróf Rindsmaul közülük a legjelentősebb birtokosok), arányuk a teljes beszedett 3013,14 forintból 37,0% csupán. A köznemesség 47,6%-kal van jelen, s aránya a kurialisták nélkül is 39,8%-ot tesz ki.

Érdekes összehasonlításra nyílik mód, ha megvizsgáljuk az arisztokrata birtokosokkal megegyező számú (azaz 15) leggazdagabb köznemesi birtokos adófizetését. Az általuk lerótt összeg a megyeinek 20,8%-a volt. Ha pedig a birtokosokat nem személy szerint vizsgáljuk, hanem a kirovást követve egyes osztatlan birtokokat, különösen famíliákét egynek tekintünk, akkor részarányuk már 31,8%, ami a jómódú köznemesi birtokosság erejét jelzi: ez már nincsen távol a főurak 37%-os részarányától. Azt persze tekintetbe kell vennünk, hogy szemben a köznemesi elit nagyobbik részével, am azok többnyire más vármegyékben is rendelkeztek birtokokkal, ami a különbséget sokszorosára nagyítja. Viszont tárgyunk nem is a *bene possessionati* összevetése az

⁵ MOL A39 1786/4772: Summarium der Bevölkerungs-Beschreibung von der Simegher Gespanschaft von Jahr 1784/5.

⁶ Reiszig: Somogy története 548.

⁷ Pannonhalmi Ó: 420: Repartitio trium millium fl respectu causae decimalis peracta... A pusztákra 2,50 forintot, az első osztályba sorolt falvakra 3 forintot, a második osztályba tartozókra 6-ot, a harmadikba tartozókra pedig 15 forintot vetettek ki.

Esterházy vagy Batthyány család tagjaival, hisz azok általában fel sem keresték vármegyénket. A cél mindössze az egyes birtokos rétegek megyén belüli relatív súlyának megállapítása. A fenti képet kiegészíti a legnagyobb birtokosok listája.

11. táblázat

Somogy legnagyobb arisztokrata és köznemes birtokosai 1726-ban és részesedésük a megye által a birtokosokra kivetett 3000 forintból⁸

	Arisztokraták	Forint	Köznemesek	Forint
1.	Gróf Széchényi Zsigmond	201	Festetics Kristóf	156
2.	Batthyány grófné	181	Jankovich István	153,50
3.	Herceg Esterházy majorátus	178,50	Mérey és Lengyel család	124,33
4.	Gróf Harrach	171,50	Perneszy család	91,50
5.	De Prie márki	140	Koroknay család	77,83

Noha ebben a kimutatásban a köznemesi birtokosok rangsorában a 3–5. helyen családok állnak, melyek közvetlenül nem vethetők össze egy-egy arisztokratával, Festetics Kristóf és Jankovich István somogyi birtokaik alapján az arisztokraták közé illenének. Mindketten Harrach gróf mögött következnek a legnagyobb világi birtokosok sorában, megelőzve de Prie márkot.

Tehát már abban az első pillanatban, amikor átfogó képet alkothatunk a 18. századi Somogy vármegye birtokos társadalmáról, az erős arisztokrata nagybirtok mellett egy összességében még erősebb köznemesi szektort találunk. Ebben fellelhető mind a főúri versenyre kelő nagybirtok, mind a még osztatlanul birtokló *familiák* jelentős birtoktestei.

Az összeírást követő változások tovább erősítették a jómódú birtokos köznemesiséget. Áruklódó a század elején gazdát cserélt uradalmak sorsa. Az egykori Rindsmaul-birtokokból Büssü, Baté és Béc 1731 óta gyulai Gaál Gáboré volt, a babócsai és ladi uradalom 1750-ben került felsőbüki Nagy István kamarai tanácsos kezére. Az utóbbi pár évvel később ismét gazdát cserélve Czindery-birtok lett, a babócsai pedig felsőbüki Nagy István fiúsított lányával a Végh családhoz került. A Harrach-birtokok a később főnemesi címet szerző Hunyady család tulajdonába kerültek, de Prie márki birtokait pedig Festetics Kristóf szerezte meg.⁹

Ezen túlmenően a magyar birtokosok közt is jelentékeny birtokmozgások történtek. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés időszakára mindezen folyamatok eredményeként a 10 000 holdnál nagyobb úrbéres földterületet birtokló hat nagybirtokos közt találjuk gróf Széchényi Zsigmond, herceg Esterházy Miklós és a veszprémi püspök társaságában Festetics Kristótot, báró Hunyady Jánost és gróf Niczky Kristótot is.¹⁰

⁸ Ö: 420: *Repartitio trium millium fl respectu causae decimalis peracta...* (Pannonhalmi)

⁹ Baranyai: Somogy nemes családai 598.

¹⁰ Felhő: Úrbéres birtokviszonyok 182.

Kaposi Zoltán a századfordulós állapotot leírva a köznemesi nagybirtok kategóriájába a Jankovich, Somssich, Lengyel, Inkey és Tallián családokét sorolja, melyek szerint 10 000 és 50 000 hold közé esnek.¹¹ Ez a kategorizálás némileg önkényes ugyan, de ez szükségszerű. Ugyanakkor az említett öt család birtokai kiterjedésükre nézve meglehetősen széles sávban mutatnak szóródást. A Kaposi által felhasznált összeírás¹² szerint (kerekítve) a Jankovichok 39+9+3+7 ezer holddal rendelkeztek, az Inkeyek 43+3, a Somssichok 13+20, a Talliánok 5+3+3+2+1, a Lengyelek pedig 13 ezer holddal. Tehát az azonos családnevű birtokosok közt megoszlottak ezek a birtokok, mégpedig eléggé egyenlőtlenül: a Talliánok birtokai például öt kisebb darabból álltak össze, melyek közül egy sem érte el a 10 000 holdas méretet. Kaposi Zoltán kategorizálását alapul véve említendő viszont itt még a Boronkay (19+8 ezer hold), a Czindery (14 ezer hold), a Horváth (7+5+5 ezer), a Kiss (19+2 ezer), a Végh (13 ezer hold) és a Zichy család (7+7 ezer). Ezek területei ugyan valóban nem vehették fel a versenyt a Festetics, Széchényi, Esterházy-, Hunyady- vagy Batthyány- birtokokkal (80–180 000 hold), de erős bázist biztosítottak a nagybirtokos köznemesi családok számára, hogy kisajátítsák a vármegye vezető hivatalait – állapította meg Kaposi Zoltán. Mindehhez még azt érdemes hozzátenni, hogy a Festetics (106+35+18+19+1 ezer), Hunyady (83 ezer) és Niczky család (29 ezer hold) csak a 18. század derekán emelkedett be az arisztokráciába, miként a Somssichok három ágából kettő a 19. század első felében szerezte grófi címét. Egyes köznemesi családok annyira sikeresek voltak, hogy az utókor vizsgálatai már fel sem ismerik őket.

A megye hitelviszonyait feldolgozó úttörő monográfiájában Tóth Tibor szintén a *bene possessionati* vezető csoportjának kiemelkedő voltára mutatott rá. A köznemességből kitűnt egy csoport – állapította meg – mely az összes hitel valamivel több, mint felét nyújtotta a vizsgált időszakban, 1756 és 1812 között. Közülük a kilenc legnagyobb hitelező család (Boronkay, Vajda, Inkey, Király, Paizs, Tallián, gyulai Gaál és Somssich) nemcsak az összes kölcsön egyharmadát folyósította, hanem egyben ebben az időszakban a vezető hivatalok (alispán, másodalispán, főjegyző, főügyész, főszolgabírák) hivatali éveinek több mint 40%-át töltötték be. Házassági kapcsolatait is figyelembe véve a csoport szorosra zárta sorait, és így a megyében a 20. század közepéig vezető szerepet játszhatott.¹³

A jómódú birtokos köznemesség vezető somogyi csoportjának hatalma mellett tanúskodnak a birtokon, a hivatalviselésen és a pénzkölcsönzésen túl a presztízs olyan

¹¹ Kaposi: Nagybirtok és népessége 209–210.

¹² MOL Ft 37097 Ö: 282: *Conscriptio possessionis* 1806. Özvegy Jankovichnéknál eltekintettem 2000 hold berektől. A Zichyektől csak a köznemesi birtokosokat tüntettem fel, a grófi ág is rendelkezett ekkor több mint 3000 holddal. Nem kizárt, hogy a Kiss és a Horváth családnál a név köznapi volta miatt nem rokon birtokosokat is feltüntettem a nagybirtokos mellett. De ha így volna, az sem érintené a levont következtetést.

¹³ Tóth T.: Hitelezők 49., 51–52. (A kiemelkedő nagyságú hitelnyújtás volt az 1. fejezetben alkalmazott csoportképző kritériumok egyike.)

ritka vegytiszta megnyilvánulásai is, mint az, hogy egyeseket a köznemességen belül külön csoportba soroltak.¹⁴ 1806-ban és 1808-ban a „Nemesi Rend”-től megkülönböztetett „Méltóságos Nemesek” közé nem több, mint öt-öt személyt soroltak: Horváth Zsigmondot, Jankovich Jánost, Zichy Józsefet, Végh Istvánt és Festetics Antalt.¹⁵

Somogy vármegye 18. századi birtokos társadalmában tehát kitüntetett helyet foglalt el a *bene possessionati* csoportja. De mondhatjuk vajon azt is, hogy a vármegye, mint intézmény az ő érdekeik védelmezőjeként működött?

A vármegye uralkodó csoportja Somogyban 1743-ban

A 3. fejezetben láttuk, miként állította ki Somogy megye nemesi felkelését 1744-ben. Noha a földbirtokosoknak kellett volna fizetni a teljes felkelést, annak felállítását és ellátását, ők csak az ellátás egyik részét fedezték, másik részének fizetése a házipénztárból, vagyis a *misera plebs contribuens* terhére történt. A létszámot pedig egyszerűen kivetették a falvakra, pedig kiállításuk jogszerűen a birtokosokat terhelte volna. Ez minden bizonnyal komolyan leszorította a birtokosok költségeit. Erre utalhatott Somogy jegyzőkönyve, melyben – mint korábban láttuk – a felkelés kiállításának módszerét indokolandó ez az árulkodó félmondat olvasható: „az egyes földesurak [...] említésre méltó jótétemény hasznát fogják maguknak okozni.”¹⁶ Ebben az esetben a vármegye törvénytelen eljárása a megye teljes birtokos társadalmának érdekeit szolgálta. Egy másik, egy évvel korábbi eset kapcsán viszont még közelebb juthatunk annak megállapításához, hogy mely szűkebb csoport érdekeit érvényesítette tevékenységében a vármegye.

1743-ban a pannonhalmi tized kivetését a birtokosok közt a régi módon végezték el: a falvak birtokosaira a *dicaszám* arányában, a pusztákéira pedig aszerint rótták ki hozzájárulásukat, hogy azok melyik osztályba soroltattak.¹⁷ Annak ellenére történt így, hogy a vármegye közgyűlése már jóváhagyta azt a módot, melyet ennek a módszernek a felváltására szántak, mely tehát csak később tölthette be ezt a funkciót. Az új kivetés rendje két változatban maradt ránk. Az első egy bizalmas bizottsági munka, a másik ennek négy hónappal később közgyűlés által is elfogadott verziója.¹⁸ A kettő közötti

¹⁴ P 1766–1767 20. 1001–1013.

¹⁵ MOL Ft B1329 T. N. Somogy Vármegyének Fő Papi, Zászlós, Előkelő és Nemesi Rendjeinek Laistroma. Készült 1806-ik Esztendőben Augustus 10-dikén. T. N. Somogy Vármegyének Fő Papi, Zászlós, Előkelő és Nemesi Rendjeinek Laistroma. Készült 1808-ik Esztendőben Augustus 8-kán. (Úgy vélem, hogy kiemelt kategóriákba tartozók akár az 1. fejezet elemzésében szereplő gazdag és befolyásos *bene possessionatus* elit átlagánál is magasabb státuszúak lehetnek.)

¹⁶ P 1744–1746 8. 140.

¹⁷ Pannonhalmi, Ö: 427 *Repartitio decimalium expensarum*.

¹⁸ Pannonhalmi, Ö: 424 *Repartitio. Conscriptio penes deputationis anno 742 die 20 novembris confidentis opus inventu*. Pannonhalmi, Ö: 426 *Extractus prothocolli generalis*

eltérések többféle módon, legvalószínűbben persze egyes okok kombinációjával magyarázhatók. Feltételezhetően ezek közt szerepel a kivetést véglegesítő részrehajlása is a fizetésre kötelezettek egy része iránt. A következőkben először a két összeírást vetem össze, remélve, hogy a kínálgató következtetések közt lesznek olyanok, melyek fényt vetnek Somogy vármegye 1743. évi hatalmi viszonyaira.

Mindkét összeírás a vármegyei birtokosokat tartalmazta – ebben a tekintetben szerencsére csak kevés eltérés figyelhető meg. Sajnálatos körülmény azonban az, hogy a későbbi összeírás élén szereplő Esterházy herceg, Batthyány Lajos és Károly gróf nincs feltüntetve a korábbi lajstromban. Nem lehet kizárni azt sem, hogy az ő adataikat a legelső lap tartalmazta, s ez az idők folyamán elveszett, véleményem szerint azonban ezek az adatok a november végi bizottsági munkát elkészítőinek még nem álltak rendelkezésére, s csak az elkövetkező hónapok folyamán illesztették azokat a többihez. Az összeírás sajnos nem adja meg a kivetés végösszegét, ami pedig a választ adhatna a problémára. Vannak még további birtokosok, akik szerepelnek a második összeírásban, noha a novemberi bizottsági változatban még nem voltak feltüntetve. Ezek azonban mindenképpen kisebb jelentőségű esetek.¹⁹ Hasonlóképpen egyes birtokosok csak a korábbi, eredeti összeírásban szerepelnek, s nem kerültek be a végleges kivetésbe. Ennek oka több esetben az, hogy a birtokuk (a novemberi összeírás szerint) „nem volt összeírva”, azaz felmérve, s ahhoz már akkor sem tudtak konkrét kivetést rendelni.²⁰ Van néhány egyéb kimaradó, akiről nem tudom, miért feledkeztek meg, kihagyásuk okkal (jó okkal vagy mondvacsinált ürüggyel) vagy véletlenül történt-e.²¹ Mindkét összeírás hét olyan birtokost tartalmaz, akik a másikban nem szerepelnek. A vármegye birtokos társadalmának túlnyomó többségét tehát a kivetés mindkét változata feltüntette.

Le kell azonban küzdenünk az összevetésnek egy további akadályát. A két számoszlopot, a birtokosokra kivetni szándékozott hozzájárulás kétféle forintösszegét mechanikusan nem lehet összehasonlítani, hiszen néhol az egyes birtokosoknál a vég-

congregationis anno 1743 die 2 mensis aprilis celebrata. Pagina 732. Repartitio decimalis arendae inter comportionatos inclyti Comitatus Simighiensis terrestres dominos, a modo imposterum observanda, secundum novissimum ejusdem inclyti comitatus institutum individualiter exponitur sequentibus.

¹⁹ Rittlopp Ferenc, Tamási pusztai birtokosa 1,10 forint, Preszek „úrnő” Porrogh pusztai birtokosa 1 forint kivetéssel, a Király család, mint Gyöngyösmellék és Födend pusztai tulajdonosai 15 forint fizetni valóval és Vrancsics János, kire 10 forintot tervezett kivetni a bizottság, mint Örs falu tulajdonosára.

²⁰ X [olvashatatlan] Sándor örökösei, kik Kercseligetet bírták, Antal György, Kozma tulajdonosa és Hanczfelder, akié Geréd (?) fele volt, tartoztak ebbe a kategóriába.

²¹ A Dob/Dobi család, kikre Markóc birtokosaiként eredetileg 4-5 forint körüli összeget akartak kivetni. (A sok javítás miatt nem állapítható meg, hogy mi a véglegesnek szánt összeg.) A Vidos és a Káldy család, akikre 45,77 forintot terveztek kivetni a novemberi változatban, és a Csombárdot birtokló, az eredeti kivetésben 80 dénárral szereplő Csák család. A bizalmas munkát feltünteteti 26,39 forinttal Szigetvárt, mint kamarai jószágot is.

eredményeket kiadó tételek száma is eltér. Mindkét összeírás részletesen felsorolja ugyanis a birtokosoknál a tulajdonukat alkotó falvakat vagy pusztákat, esetleg ezek törtrészét. Ebben a korban elegendő volt ez a részletesség, a települések aprólékosabb felosztása – előbb a jobbágyoké, azután a földé, azaz mindig az aktuálisan szűk keresztmetszetet jelentő termelési tényező – ekkor még nem vette kezdetét. A közgyűlés által jóváhagyott második változat, amennyiben egyáltalán eltér az első kivetéstől, az elsővel egyező sorrendben felsorolt birtokok után általában feltüntet még további birtokokat is – szinte minden esetben pusztákat. Véleményem szerint itt semmi másról nincs szó, mint egyszerű kiegészítésről, az első munkálat hiányosságainak pótlásáról. Amennyiben az adott birtokosra nehezedő teher módosításának esetleges tendenciózusságára szeretnénk rávilágítani, az áprilisi kivetés számoszlopát módosítanunk kell, levonva ezekre a hozzáadott tételekre eső kivetést. Így juthatunk azonos alapra számított, s ezért összehasonlítható adatokhoz. Ritkábban ugyan, de némely esetben szükséges az első kivetés módosítása is.

A novemberi és az áprilisi kivetés végösszege jelentősen eltér: a korrekciókkal együtt 6853,75 illetve 5732,42 forint felosztását tartalmazzák. Azaz az egész birtokos társadalomra kisebb teher járt végül, mint amekkorát eredetileg kivetni terveztek, pontosan annak 83,64%-a. Az a birtokos tehát, akinek esetében azonos birtokalapra vetítve az áprilisi kivetés a novemberi 83,64%-ánál többre rúgott, az végül a tervezettnél nagyobb részt volt kénytelen viselni a közösség közös terhéből. Társaihoz képest a kivetés módosítóinak közreműködésének eredményeképpen javult viszont annak a helyzete, aki végül az eredeti kivetés 83,64%-a alatt fizetett. Érdekes abszolút összegben is összehasonlítani, hogy kinek hány forintot takarított meg a kivetés módosítása. A két összeírás kivetési adatait, az esetleges módosításokat és az áprilisi valamint novemberi kivetett összeg hányadosát és ezek különbségét az 12. táblázat tartalmazza.²² (Az ötödik rovatban szereplő 100 feletti és az utolsóban feltüntetett negatív szám tehát az adott birtokosnak kedvezőtlen változtatást jelzi.)

²² Meg kell jegyeznem, hogy a bizottság „bizalmas munkálata” piszkozatszerű, sok javítással. Több esetben más adat feltüntetése a táblázatban is épp ilyen indokolt lett volna, mert néha nem lehet megállapítani, hogy melyik a véglegesnek szánt összeg. Somssich Antal alispán esetében például sok tétel át volt javítva, miközben a legelső összeget áthúzták, de nem írtak semmit a helyére. Magam adtam össze a számoszlopot. Egyfelől nem biztos, hogy a javítások esetében a végsőnek szánt számot vettem tekintetbe, másfelől könnyen lehetnek ezek későbbi javítások, s így esetleg az első kivetés rekonstrukciója nem sikerült. Balogh Ferenc esetében is nekem kellett összegeznem a javításokkal teletűzdelt számoszlopot.

12. táblázat

A Somogy megye birtokosaira 1743-ban kivetett, a pannonhalmi apátságnak fizetendő tízedhez való hozzájárulás két különböző kivetés szerint, valamint a két összeg hányadosa és különbsége

Birtokos ²³	Ö: 426 1743.04.02. eredeti (ft)	Ö: 426 1743.04.02. módosított (ft) ²⁴	Ö: 424 1742.11.20. (ft) ²⁵	Ö: 426/ Ö: 424 (%)	Ö: 424– Ö: 426 (ft)
hg. Esterházy	639,55				
gr. Batthyány Lajos	125				
gr. Batthyány Károly	313				
gr. Patachich Sándor főispán	33		40,22	82,05	7,22
a veszprémi püspök	461,92	456,92	442,45	103,27	-14,47
a kaposfői Szent Benedek prépostság	59,84	57,84	58,87	98,75	1,03
a sziléziai Szent Jakab apátság	37		25,78	143,52	-11,22
a nagyszombati teológiai kollé- gium ²⁶	30		53,31	56,27	23,31
a székesfehérvári örkanonok- ság ²⁷	401,07	386,26	415,93	92,87	29,67
az esztergomi főkáptalan	159,50	143,50	189,22	75,84	29,72
a veszprémi káptalan	338		523,24	64,60	185,24
a pécsi káptalan	9,50	8	4,20	190,48	-5,30

²³ A táblázat az Ö: 426 jelzetű kivetés sorrendjét követi, s a végére illesztettem azokat a birtokosokat, akik csak a másik összeírásban szerepeltek.

²⁴ Ha a módosítás nem volt szükséges, a rovat üresen maradt. Ebben az esetben a hányadost az előző oszlop adataiból számítottam.

²⁵ Módosítani ezt az összeírást az összevethetőség érdekében olyan kevés esetben kell, hogy ezt nem külön oszlopban tüntetem fel, hanem esetenként jegyzem meg.

²⁶ *Collegium Rubicrum*, Bartalnál *Rubrorum Collegium*: a Pázmány Péter által alapított nagyszombati teológiai kollégium. (Bartal: Glossarium 583.)

²⁷ Az 1743 áprilisi összeírásban eredetileg 401 forint és 7 1/2 dénár szerepel. Értetetlen, hogy hogyan kerül ide a fél dénár, amikor minden egyes tétel egész dénárra végződik. Az összeadás végeredménye egyébként helyesen 399,75 forint, s ezt helyesbítettem, amikor kivontam belőle 13,47 forintot, hogy az időben korábbi összeírással összehasonlítható legyen.

Birtokos	Ö: 426 1743.04.02. eredeti (ft)	Ö: 426 1743.04.02. módosított (ft)	Ö: 424 1742.11.20. (ft)	Ö: 426/ Ö: 424 (%)	Ö: 424– Ö: 426 (ft)
a majki konvent	35		70,43	49,69	27,57
a vaskai Szent Márton apátság	12,98		8,30	156,39	-4,68
gr. Széchenyi Antal	524,55		680,78	77,05	156,23
gr. Széchenyi László	295,33	293,83	298,64	98,39	5,61
Traun grófnő	32	27	31,66	85,28	4,66
br. Majthényi György tábornok	25		55,88	44,74	30,88
Viczay grófnő	35		53,49	65,43	18,44
br. Orczy	20		29,13	68,66	9,13
br. Melczer	32	6	5,53	108,50	-0,47
Festetics Kristóf tanácsos	640,48	615,02	620,57	99,11	5,55
Niczky György	35		64,40	54,35	29,40
Hunyady István	559	553	634,60	87,71	81,60
Inkey János	192,42		151,07	127,37	-41,35
Jankovics István ²⁸	386,39	377,39	441,91	85,40	99,71
Somssich Antal alispán	32,10	24	36,50	65,75	12,50
a Lengyel urak	124	114	125,48	90,85	11,48
a Lengyel urak és br. Majthényi György együtt	148	126	146,48	86,02	20,48
a Perneszy család	136	124	209,24	59,26	85,24
Tallián Ádám özvegye	10		24,86	40,23	14,86
Bogyay Judit	49,90	48,90	37,86	129,16	11,04
a Zichy család	30		35,54	84,41	5,54
Horváth László	20,93	19,80	30,48	64,96	10,68
Tallián József	63		109,51	57,53	46,51
Révay Polixéna	12		22,09	54,32	10,09
a Mérey család	59,50	34	36,23	93,84	2,23

²⁸ A novemberi kivetésben szerepel egy olyan tétel, melyet sajnos nem tudok magyarázni: „*ibid. nobiles* 35,19”. Ez mindenesetre nem került át a végleges kivetésbe, ezért a harmadik oszlopban megjelölt 441,91 forinttal számoltam az eredeti forrásban feltüntetett 477,10 forint helyett.

Birtokos	Ö: 426 1743.04.02. eredeti (ft)	Ö: 426 1743.04.02. módosított (ft)	Ö: 424 1742.11.20. (ft)	Ö: 426/ Ö: 424 (%)	Ö: 424– Ö: 426 (ft)
a Koroknay család	93	79	81,84	96,53	2,84
Szegedy Ferenc	15	14,50	20,81	69,68	6,31
Rittlopp Ferenc	1,10				
Gaál Gábor	100	82	196,71	41,68	114,71
özvegy Dumányi ²⁹	4		9	44,44	5
Perczel József	19	12	21,52	55,76	9,52
a Deseő család	15		28,41	52,80	13,41
a berzencei uradalom birtokosai	103,85	91	71,12	127,95	-19,88
a Kubinyi család	50	46	57,09	80,57	11,09
Balogh Ferenc	28,50	25	26,66	93,77	1,66
Czindery Ferenc	32,98		34,13	96,63	1,15
Petrovszky úrnő	7,40	6	5,49	109,29	-0,51
Mérey Ferenc özvegye	8		13,70	58,39	5,70
Kenessey Péter és mások	3,93		3,93	100	0
Kenessey István és mások	5		18,78	26,62	13,78
Zajgár György	86		55,75	154,26	-30,25
Preszek úrnő	1				
Bakó Farkas örökösei	7,25	6	16,70	35,93	10,70
Szily Márton örökösei	11	10	11,96	83,61	1,96
Antal János	55		93,78	58,65	38,78
Pulay Ferenc „és Katzeros”	8	2	3,13	63,90	1,13
Véssey Ferenc	25		36,73	68,06	11,73
Vasdényey	5		3,59	139,28	-1,41
Balogh László	20		34,90	57,31	14,90
Kálmán Mihály	1,25				
Murlassy Mihály és Borda	1,25				
a Király család	15				

²⁹ „Domina vidua Dumannyiana”

Birtokos	Ö: 426 1743.04.02. eredeti (ft)	Ö: 426 1743.04.02. módosított (ft)	Ö: 424 1742.11.20. (ft)	Ö: 426/ Ö: 424 (%)	Ö: 424– Ö: 426 (ft)
a Keczer örökösök ³⁰	3,1		3,16	98,10	0,06
Vásonyi Ger- gely ³¹	10		15,68	63,78	5,68
a Bárány család	20	18	18,27	98,52	00,27
Adamovics Ferenc	22,47		22,47	100	0
Beleznay János	10		11,33	88,26	01,33
Vichárd Ferenc	28		32,01	87,47	4,01
Sárközy és Siklós	3,77		3,77	100	0
Jeszenák Pál	26,98		26,98	100	0
Schott Ger- gely ³²	20		29,78	67,16	09,78
Vrancsics János	10				
Csányi Ferenc	15		25,90	57,92	10,90
a Thulmon család	58,66	56,25	61,75	91,09	5,50
Póka Miklós	3		3,72	80,65	0,72
Skublics Sándor	10		10,23	97,75	0,23
a Viza család	3		8,00	37,5	5
Nitray	21		21,40	98,13	0,40
a Dob(i) család			4-5		
? Sándor örökö- sei					
Antal György					
Hanczfelder					
a Magyar Ka- mara			26,39		
Vidos és Káldy család			45,77		
a Csák család			0,80		

³⁰ Az Ö: 424-ben vagy 3,16 vagy 3,18 forint szerepel összegként. Nem lehet megállapítani, hogy melyik a végső változat.

³¹ Az Ö: 426-ban tévesen Györgyként szerepel.

³² Az Ö: 424-ben szereplő eredeti adat 34,28 forint, de ez az összeg tartalmaz egy olyan 4,50 forintos tételt is, amely mellett semmilyen magyarázó szöveg nem áll, s amely nem is szerepel az Ö: 426-ban.

Az eredeti kivetésben feltüntetett összegek módosításának egyik útja az volt, hogy egyszerűen levágták az első kivetésben feltüntetett összeg dénárjait.³³ Kivételesen találkozni lehetett olyan esettel is, hogy felfelé kerekítettek a módosítók.³⁴ Előfordult, hogy ugyanannál a birtokosnál egy tételt lefelé, egy másikat felfelé módosítottak, egy harmadikat pedig változatlanul hagytak.³⁵ Ebben az esetben kevésbé valószínű a tendenciózus módosítás, mint ott, ahol minden egyes tételt csökkentettek.³⁶ A módosítás tetemes is lehetett: volt, hogy majdnem a kétszeresére emeltek egy tételt a módosítás során³⁷ vagy éppen felére csökkentették azt.³⁸ A csökkentés így persze abszolút értékben is lehetett kis és nagy mértékű. Gróf Széchényi László esetében éppúgy csökkentették (egy kivétellel) az összes tételt, mint gróf Széchényi Antalnál, de az előbbi ennek eredményeképpen csak 5,61 forinttal fizetett kevesebbet, míg az utóbbi 156,23 forint engedményhez jutott a kivetés módosítása révén. A végösszeg csökkenése oly módon is előállhatott, hogy sok tételt változatlanul hagytak a módosítók.³⁹ Néhány esetben a két kivetés pontosan ugyanazt az összeget tartalmazta.⁴⁰ Előfordult továbbá, hogy a novemberi kivetés végösszegét átjavították arra az összegre, amely aztán az áprilisban helyére lépett.⁴¹

A két kivetés összefüggése, s az első kivetés státusza, mint a végleges „bizalmas” előmunkálataé, kétségen felül áll. Lehetne azt is mondani, hogy az ilyen esetekben már novemberben kialakult az a végeredmény, amelyet áprilisban egyszerűen átvettek. Volt viszont olyan is, hogy egyes tételek javításra kerültek, de nem módosítottak az összegben⁴², márpedig a novemberi munkálat lezárásakor biztosan állt valamilyen végösszeg minden név mellett. Ez viszont azt jelenti, hogy a „bizalmas munkálat” iratára novemberi lezárása után is rájegyeztek, időben korábbi forrásunk iratán későbbi, a második kivetés összeállításának idejéből származó bejegyzések is lehetnek, s ez problémákat vet fel. Például a Thulmon család esete egészen különleges. Az eredeti kivetés szerint 61,75 forint hozzájárulással tartoztak, de a számoszlopot helyesen összeadva 80,87 forint lett volna az eredmény, ráadásul ebben egyedül Nikla először 119,63 forinttal szerepel, aztán 53,23-ra javították, míg a közgyűlés által jóváhagyott

³³ Mint például Skublics Sándor esetében.

³⁴ Zajgár György birtoka, Dombó után eredetileg 5,75 forintot, a módosított listán 6 forintot róttak ki. Hasonló történt Petrovszky „úrnővel” is.

³⁵ Mint például a fehérvári örkanonokság esetében.

³⁶ Mint például a veszprémi káptalan vagy gróf Széchényi Antal esetében.

³⁷ Mint például a pécsi káptalan esetében.

³⁸ Mint például a majki konventnél.

³⁹ Ez történt például Hunyady István esetében.

⁴⁰ Kenessey Péter és mások, Adamovics Ferenc valamint Sárközy és Siklós társbirtokosok esetében.

⁴¹ Példa erre a vaskai Szent Márton apátság. Jeszenák Pál esetében pedig ez olyan jól sikerült, hogy az eredeti szám biztos felismerését lehetetlenné tette.

⁴² Lásd például báró Melczer, Horváth László, Révay Polixéna, Petrovszky úrnő, Szily Márton örökösei vagy a Zichy család esetét.

változatban már csak 35 forintot róttak ki utána. Itt tehát akár szó lehet egy, az általam kimutatottnál is nagyobb mérvű kedvezményről, amennyiben az eredeti kivetési értéknek a 80,87 forintot tekintjük, s feltételezzük, hogy ez nem a novemberi kivetés alkalmával, csak később, a módosítás során csökkent 61,75-re. Mivel azonban itt a kedvezmény egy kiterjedt család tagjai közt amúgy is megoszlott, s így esetleges tévedésem a következtetésben adott névsort nem befolyásolja, azt hiszem, hogy nem okozhat különösebb problémát.

Volt azután olyan eset, mikor a novemberi kivetés tételei úgy módosultak a végösszeg megváltoztatása nélkül, hogy összegük, melyet nem jegyeztek ugyan az iratra, de megállapítható, pontosan az áprilisi kivetésben feltüntetett összeget adja ki.⁴³ Ezt szintén csak úgy tudom magyarázni, hogy a végleges kivetés meghatározásakor a döntéshozók előtt feküdt az előmunkálat, arra ráírtak, ha mellékszámításokat végeztek, annak végösszegét átvették vagy módosították belátásuk szerint.

A fő kérdés persze az, hogy milyen alapon történtek mindezek a módosítások. A nehézséget az jelenti, hogy egyrészt szét kell választani a véletlen tévedés korrigálását a tendenciózusétól, másrészt pedig a körülményeket nem ismerve kellene megállapítanunk azt, hogy az egyes esetekben mi motiválta a módosítókat. Az első probléma az, hogy van-e alapunk azt állítani, hogy az első kivetés tükrözi jobban a valós gazdasági erőt, s annak módosítása a torzítás ehhez képest. Valószínűbbnek látszik az az eljárás, hogy előbb végezték el a kivetést egy bizottság „szakértői” szintjén, s aztán ezt módosították egyes hatalmon lévő „politikuskok”, mielőtt a közgyűlés ráütötte volna a szentesítés bélyegét, mint az a forгатókönyv, hogy egy tendenciózusan eltorzított kivetést próbáltak volna helyreigazítani akár a vármegyét vezető tisztviselők, akár maga a közgyűlés.

Szintén emellett szólnak egyes kerek számok. A módosítók sokszor kerek összegre módosították az eredeti kivetést.⁴⁴ Néhány esetben ez nem szembetűnő, mivel ehhez járulhattak a – talán alárendeltjeik által később elvégzett – kiegészítések, a birtokok sorának végére egy-két korábban tekintetbe nem vett pusztá került, és a kivetés végösszege ismét dénárookra végződött. Így lett a Balogh Ferencre eredetileg kirótt 26,66 forintból 25, majd 28,50, Bakó Farkas örökösei esetében 16,70 forintból előbb 6, majd 7,25 forint, a berzencei uradalom birtokosainál pedig 71,12 forintból 91, majd

⁴³ Ez történt a Koroknay család esetében.

⁴⁴ Új birtokok hozzáadása nélkül ez a kerek szám maradt a végső áprilisi kivetés Patachich Sándor főispánjánál, a sziléziai Szent Jakab apátságánál, a nagyszombati teológiai kollégiumnál, a veszprémi káptalan esetében, a majki konventnél, báró Majthényi György, báró Orczy és Viczay grófnő esetében, Véssey Ferencnél és Vasdényeynél, Balogh László, Vásonyi Gergely, Beleznay János és Vichárd Ferenc, a Deseő, a Zichy család és Mérey Ferenc özvegye esetében. Ugyanez esett meg Zajgár Györggyel, Antal Jánossal, Tallián Józseffel és Révay Polixénával, valamint Niczky György, Tallián Ádám özvegye, Schott Gergely, Csányi Ferenc, Póka Miklós, Skublics Sándor és Nitray, továbbá „Kenessey István és mások” esetében.

103,85.⁴⁵ A kerekítés az összes birtokos jó kétharmadánál megtörtént, márpedig a kerekítés biztosan nem a pontosítás jele, sokkal inkább a nagyvonalú, sok szemponttól motivált osztogatásé, mint az aprólékos tárgyilagosságé.

Valószínűsíthető tehát, hogy egy előmunkálattal és egy tendenciózus, tudatos módosítással van dolgunk. Feladatunk az, hogy olyan következtetéseket vonjunk le, melyek elég szilárdan megállnak még akkor is, ha az esetek többségében nem tudjuk megmondani, mely okok kombinációi állnak a módosítás mögött. Vagy több eset átlagából, vagy az egészen nyilvánvaló esetekből következtessünk. Lehetőség szerint pedig korroboratív bizonyítékokra van szükség – a nagyobb horderejű következtetések levonásához mindenképpen. Az 12. táblázat adataiból az elemzést segítő elkészíttem a 13. és 14. táblázatot.

⁴⁵ További példák: Petrovsky „úrnő”, a pécsi káptalan, Traun grófnő, báró Melczer, Hunyady István, Somssich Antal, a Lengyel urak és ugyanők Majthényi Györggyel, a Perneszy, a Bárány és a Mérey vagy a Koroknay család, gyulai Gaál Gábor vagy Perczel József, Bakó Farkas és Szily Márton örökösei, Pulay Ferenc „és Katzeros”.

13. táblázat
*A kivetés módosításának viszonylagos hatása*⁴⁶

	A kivetett teher csökkenése kiemelkedő (-48,64%)	A kivetett teher csökkenése igen jelentékeny (48,64-58,64%)	A kivetett teher csökkenése az átlagosnál jóval nagyobb (58,64-68,64%)	A kivetett teher csökkenése az átlagosnál valamivel nagyobb (68,64-78,64%)	A kivetett teher csökkenése átlagos (78,64-88,64%)	A kivetett teher csökkenése az átlagosnál valamivel kisebb (88,64-100%) ⁴⁷	A kivetett teher némileg növekedett (100-110%)	A kivetett teher érezhetően növekedett (110-120%)	A kivetett teher jelentős mértékben megnövekedett (120%-)
Egyháziak		a nagyszombati teológiai kollégium, a majki konvent	a veszprémi káptalan		az esztergomi főkáptalan	a kaposfői Szent Benedek prépostság, a fehérvári érkanonokság	a veszprémi püspök		a sziléziai Szent Jakab apátság a pécsi káptalan a vaskai Szent Márton apátság
Arisztokraták	br. Majthényi György		Viczay grófnő	gr. Széchényi Antal br. Orczy	gr. Patachich Sándor főispán Traun grófnő a Lengyel urak és br. Majthényi együtt	gr. Széchényi László	br. Melczer		
A leggazdagabb közneemesek ⁴⁸	Gaál Gábor	Tallián József			Hunyady István Jankovics István	Festetics Kristóf a Lengyel urak ⁴⁹			Inkey János
A többi köznemes	Tallián Ádám özvegye özv. Dumányi Kenessey István és mások Bakó Farkas örökösei a Viza család	Niczky György Révay Polixéná Perczel József a Deseő család Mérey Ferenc özvegye Balogh László Csányi Ferenc	a Perneszy familia Horváth László Antal János Pulay Ferenc „és Katzéros” Véssey Ferenc Vásónyi Gergely Schott Gergely	Szegedy Ferenc	a Zichy család a Kubinyi család Szily Márton örökösei Beleznay János Vichárd Ferenc Póka Miklós	a Mérey család a Koroknay család Balogh Ferenc Czindery Ferenc a Keczer örökösök a Bárány család Jeszenák Pál a Thulmon család Skublics Sándor Nitray	Petrovszky úrnő Kenessey Péter és mások Adamovics Ferenc Sárközy és Siklósy		Bogyay Judit a berzencei uradalom birtokosai Zajgár György Vasdényey

A sokaságot majdnem teljesen egyenlő osztályközökkel⁵⁰ részekre bontva a 13. táblázatból azt láthatjuk, hogy a változtatás (illetve a kedvezés, hisz bizonyos mértékig ezt feltételezzük az előbbi mögött) nemcsak a nemesség vagy a köznemesek körében érvényesült, s nem korlátozódott még ez utóbbi legmódosabb (az első kivetésben 100 forintnál több fizetésére kötelezett) rétegére sem. Igaz, hogy egyháziak a leginkább kedvezményezett kategóriában nem fordultak elő, és valamivel rosszabbul jártak az átlagnál a módosítás révén, ha csak a birtokosok számát nézzük (hisz közülük az átlagnál jobb helyzetbe csak négy birtokos került, míg rosszabba hat), amennyiben viszont a kivetett összeget összeadjuk, azt találjuk, hogy még ez a bánásmód is elegendő volt ahhoz, hogy az egyházi rend összességében a módosítás eredményeképpen 260,87 forinttal kevesebbet tartozzon fizetni.

⁴⁶ Pannonhalmi Ö: 424 *Repartitio. Conscriptio penes deputationis anno 742 die 20 novembris confidentis opus inventu*; Ö: 426 *Extractus prothocolli generalis congregationis anno 1743 die 2 mensis aprilis celebrata. Pagina 732. Repartitio decimalis arendae inter compositionatos incltyi Comitatus Simighiensis terestres dominos, a modo imposterum observanda, secundum novissimum ejusdem incltyi comitatus institutum individualiter exponitur sequentibus.*

⁴⁷ A változatlanul hagyott kivetéseket, a 100%-okat nem ide soroltam, hanem a 100-110%-hoz.

⁴⁸ Ebbe a kategóriába azon köznemesek kerültek, kikre az Ö: 424 100 forintnál többet vetett ki. A Perneszy família egy örökséghez kapcsolódó, de már igen szerteágazó családcsoporthoz volt, melyet nem indokolt ebben az exkluzív kategóriában szerepeltetni.

⁴⁹ A „Lengyel urak” többes száma okot adna arra, hogy őket, mint fejenként 100 forintnál kevesebbet fizetni tartozókat ne ebbe a kategóriába soroljuk. Mivel azonban Majthényi báróval közösen is fel vannak birtokosként tüntetve, s e két kivetés együtt már 272 forintra rúgott az első összeírás szerint, indokoltnak tűnik, hogy itt szerepeltessük a Lengyeleket.

⁵⁰ A kiindulási pont a terhek átlagos csökkentését jelentő 83,64%. Ekörül +/- 5% adta a középső osztályköz s ettől mindkét irányban három részhalmazt hoztam létre ugyanezzel a 10%-os osztályközzel. Egyetlen kivételt ott tettem, ahol a 98,64% helyett a részhalmaz könnyebb – egyértelműbb – értelmezése kedvéért 100%-ot alkalmaztam, miáltal ez a részhalmaz valamivel nagyobb osztályközzel jött létre a többinél. Mivel a határként megjelölt értékeket egy elem sem érte el, azokat mindkét szomszédos részhalmaz esetében feltüntethettem. (Pl. 68,64-78,64% és 78,64-88,64%, nem pedig 68,64-78,63% és 78,64-88,64%.) Kivételt ebben a tekintetben a 100% képez, amely több elem esetében konkrét érték, azaz több birtokos volt, akire a két kivetés pontosan ugyanannyit rótt. Mivel ezek esetében az alsó osztályköz amúgy is nagyobb a többinél, ezeket a felsőhöz soroltam, a 100-110%-ba.

Ami az arisztokratákat illeti, szembeötlő, hogy terheik számottevő növekedését a módosítás egy esetben sem eredményezte. Ennek ellenére megoszlásuk a különböző kategóriák közt nem mondható teljesen egyenletlennek: hat birtokos járt az átlagnál jobban, három rosszabbul. A helyzetet azonban talán jobban tükrözi az a tény, hogy az arisztokraták kezelése inkább az átlagéhoz közeli volt, amely végül is a kivetés 252,11 forint erejéig történő csökkentését eredményezte.

Noha feltételeztem, hogy a *bene possessionati* lehetett a módosítás valódi haszonélvezője, még a leggazdagabb köznemesek közt sem járt mindenki az átlagnál jobban a módosítás következményeképpen. Sőt a hétből csak hárman jártak jól, bár igaz, hogy közülük ketten nagyon jól, s a többieknek sem jutott az átlagosnál sokkal rosszabb elbánás – egyetlen birtokos kivételével. Mindent összevetve viszont ez a (csak *ad hoc* jelleggel kreált) csoport 403,45 forintot takarított meg a kivetés módosítása révén. A köznemesi rend fennmaradó többségének megoszlása szintén viszonylag egyenletes: ezen birtokosok közül az átlagosnál jobban 23, rosszabbul 21 fő járt. Összességében 171,87 forinttal vetettek ki rájuk kisebb összeget a módosítás következtében. Bármennyire is esetleges határ meghúzása révén történt az első kivetésben 100 forintnál többre taksált köznemesek leválasztása, e csoport különválása a köznemesség tömbjéből szemmel látható.

A *bene possessionati* körébe sorolt köznemesek tűnnek tehát a módosítás legnagyobb haszonélvezőinek. E körön belül is találkozunk azonban „vesztesekkel” és ennek körén kívül is „nyertesekkel” – azaz a módosítás nemcsak mechanikusan egy réteg érdekében történt. Ha amögött tendenciózan egy csoport önérdéke is meghúzódott, mint feltételezem, akkor ez nem lehet csupán horizontálisan, hanem legalább részben vertikálisan szerveződő csoport. Bizonyos egyházi tulajdonosok, arisztokraták és köznemesek preferenciális elbánásban részesültek – más egyházi tulajdonosok, arisztokraták és köznemesek rovására.

A 13. táblázatban egymás mellé került a vaskai Szent Márton apátság és Zajgár György azon az alapon, hogy az áprilisi kivetés esetükben a novemberi 156,39, illetve 154,26%-a volt, miközben ez az apátság esetében 4,68 forint, míg Zajgár György esetében 30,25 forint többletköltséget takart. A másik végletet tekintve gyulai Gaál Gábor 41,68%-a 114,71 forintot, míg Mérey Ferenc özvegyének 58,39%-a csupán 5,70 forintot jelentett. Érdemes tehát azt is megvizsgálni, kinek mekkora abszolút nyeresége származott a kivetés módosításából. Lásd erről a 14. táblázatot!⁵¹

⁵¹ Ez a táblázat nem egyenlő osztályközökkel készült, hanem azzal a szándékkal, hogy mindegyik részalmazba hozzávetőlegesen ugyanannyi elem kerüljön.

14. táblázat
*A kivetés módosításának abszolút hatása*⁵²

	A kivett teher csökkenése 50 forint felett van	A kivett teher csökkenése 20 és 50 forint közé esik	A kivett teher csökkenése 11 és 20 forint közt volt	A kivett teher csökkenése 8 és 11 forint közé esett	A kivett teher csökkenése 5 és 8 forint között volt	A kivett teher csökkenése 2 forintnál nagyobb volt, de az 5 forintot nem haladta meg	A kivett teher csökkenése nem érte el a 2 forintot	A kivett teher nem csökkent vagy növekedése 5 forint alatt maradt	A kivett teher növekedése meghaladta az 5 forintot
Egyháziak	a veszprémi káptalan	a nagyszombati teológiai kollégium a székesfehérvári örkanonokság az esztergomi főkáptalan a majki konvent					a kaposfői Szent Benedek prépostság	a vaskai Szent Márton apátság	a veszprémi püspök a sziléziai Szent Jakab apátság a pécsi káptalan
Arisztokraták	gr. Széchényi Antal	br. Majthényi György tábornok a Lengyel urak és br. Majthényi György együtt	Viczay grófnő	br. Orczy	gr. Patachich Sándor főispán gr Széchényi László	Traun grófnő		br. Melczer	
A leggazdagabb közne- mesek ⁵³	Hunyady István Jankovics István Gaál Gábor	Tallián József	a Lengyel urak		Festetics Kristóf tanácsos				Inkey János
A többi köznemes	a Perneszy-família	Niczky György Antal János	Somssich Antal alispán Tallián Ádám özvegye a Deseó család a Kubinyi család Kenessey István és mások Véssey Ferenc	Horváth László Révay Polixéna Perczel József Bakó Farkas örökösei Véssey Ferenc Balogh László Schott Gergely Csányi Ferenc	a Zichy család Szegegy Ferenc Mérey Ferenc özvegye Vásónyi Gergely a Thulmon család	a Mérey család a Koroknay család özü. Dumányi Vichárd Ferenc a Viza család	Balogh Ferenc Czindery Ferenc Szily Márton örökösei Pulay Ferenc „és Katzéros” a Keczer örökösök a Bárány család Beleznay János Póka Miklós Skublics Sándor Nítray	Petrovsky úrnő Kenessey Péter és mások Vasdényey Adamovics Ferenc Sárközy és Siklósy Jeszenák Pál	Bogyay Judit a berzencei uradalom birtokosai Zajgár György

Ennek elemzésekor abból kell kiindulnunk, hogy a nagyobb birtok esetében a kivetés átlagos mértékű módosítása is nagyobb könnyítést jelentett abszolút összegben. Míg az arisztokraták közt találunk mindenféle nagyságú összeggel kedvezményezettet, az egyházi birtokosok világosan a két póluson tömörültek: vagy rontotta helyzetüket a kivetés módosítása, vagy komoly kedvezményekhez jutottak abszolút számban kifejezve is. Természetesnek tűnik, hogy a kisebb vagyonú köznemesség az 5 forintos pozícióromlás és a 11 forintos javulás közti sávban tömörül, s magyarázatot inkább az ezen az intervallumon kívül eső birtokosok esete igényel. Ami viszont a legnagyobb birtokú köznemeseket illeti, szembeötlő, hogy mindössze három személy, Hunyady István, Jankovics István és gyulai Gaál Gábor összesen közel 300 forintnyi kedvezményben részesültek, jóval nagyobbban, mint a kilenc arisztokrata birtokos együtt. (Ezen a ponton ismételtlen emlékeztetnem kell arra, hogy a forrás hiányosságai miatt az elemzés nem tér ki Esterházy hercegre és a két Batthyány grófra. Nem fér kétség ahhoz, hogy amennyiben róluk is rendelkezésre állnának mindezek az adatok, akkor ez az állítás már nem állna meg. A következtetés viszont, e három köznemes birtokos különösen kedvezményezett volta, akkor sem lehetne kétséges.) De a számokból általában véve is a *bene possessionati* tagjainak figyelemre méltó helyzete világlik ki. Azonban nem mindenki járt jól. Inkey János helyzete például átlagos kezelés esetén is 24,72 forinttal javult volna, ehelyett 41,35 forinttal többet róttak ki rá a kivetés módosításakor.

Érdekes a köznemesek közti két „nagyságos úr” kezelését egymás mellé állítani. Festetics Kristóf királyi tanácsos hatalmas birtokai után járó, 600 forint feletti összegű kivetéséből a módosítás mindössze öt és fél forintot vett le, azaz gyakorlatilag változatlanul hagyta azt. Ha úgy csökkentették volna hozzájárulását, mint az átlagos birtokosét, akkor ennél jó 90 forinttal kevesebbet tartozott volna fizetni. Niczky György viszont jóval kisebb somogyi birtokai után közel 30 forintnyi könnyítést élvezhetett a módosításnak köszönhetően. Ha átlagos elbánásban részesült volna, akkor csupán nagyjából harmadekkora könnyítést kapott volna. Festetics tehát éppúgy hátrányos helyzetben volt, mint Inkey. A *bene possessionati* körében tehát polarizációt figyelhetünk meg.

⁵² Pannonhalmi Ö: 424 *Repartitio. Conscriptio penes deputationis anno 742 die 20 novembris confidentis opus inventu*; Ö: 426 *Extractus prothocolli generalis congregationis anno 1743 die 2 mensis aprilis celebrata. Pagina 732. Repartitio decimalis arendae inter comportionatos inclyti Comitatus Simighiensis terrestres dominos, a modo imposterum observanda, secundum novissimum ejusdem inclyti comitatus institutum individualiter exponitur sequentibus.*

⁵³ Ebbe a kategóriába azon köznemesek kerültek, kikre az Ö: 424 100 forintnál többet vett ki. A Perneszy család egy örökséghez kapcsolódó, de már igen szerteágazó családcsoport volt (lásd a 2. fejezetet), melyet nem indokolt ebben az exkluzív kategóriában szerepeltetni.

Érdemes végül ötvözni a 13. és 14. táblázat által képviselt megközelítéseket. Relatív komoly kedvezmények kis vagyónú birtokosok esetén csekély abszolút csökkentést képviseltek, míg a nagybirtokosok esetében komoly tehercsökkenést eredményezett a terhek kismértékű, akár az átlagost el sem érő szintű mérséklése is. Az igazi tendenciózusságot a két dolog egybeesése kellett, hogy jelentse, ha egyáltalán szó volt ilyenről. Mindennek a fordítottját is elmondhatjuk: jelentést annak érdemes tulajdonítanunk, ha valaki a többi birtokos közt úgy került hátrányos helyzetbe, hogy ez egyúttal tényleges terhet is jelentett számára. Jelentékeny és kiemelkedő csökkentést (ami az eredeti terhet több mint 41,36%-kal, az átlagnál több mint 25%-kal mérsékelte), amely egyúttal komoly, 20 forint feletti tehermérséklést jelentett volna, csak kevés birtokosnak hozott a módosítás. Még kevesebben vannak azok, akik a két táblázat mindegyikében a legkedvezőtlenebb helyzetet képviselő szélső rovatba kerültek. Ezt mutatja a 15. táblázat.

15. táblázat

A módosítás által leginkább preferált, illetve leginkább hátrányos helyzetbe hozott birtokosok

A leginkább preferált birtokosok			A leghátrányosabb helyzetbehozott birtokosok		
Neve	A kivetés csökkentése (%)	Nyert így: (ft)	Neve	A kivetés növelése (%)	Vesztett így: (ft)
Gaál Gábor	58,32	114,71	Inkey János	27,37	41,35
Tallián József	42,47	46,51	Zajgár György	54,26	30,25
br. Majthényi György	55,26	30,88	a berzencei uradalom birtokosai	27,95	19,88
Niczky György	45,65	29,40	a sziléziai Szent Jakab apátság	43,52	11,22
a majki konvent	50,31	27,57	Bogyay Judit	29,16	11,04
a nagyszombati teológiai kollégium	43,73	23,31	a pécsi káptalan	90,48	5,30

Mivel az átlagos birtokos terhei 83,54%-ra csökkentek, a táblázat két oldalán a számok aszimmetriát mutatnak: a leginkább preferált birtokosok mind relatíve, mind pedig abszolút számban többet profitáltak a kivetés módosításából, mint amennyit a leginkább hátrányos helyzetű birtokosok veszítettek. Őket viszont már azáltal is veszteség érte, hogy a rájuk kivetett összeget nem csökkentették az átlagos mértékben.

Úgy esett, hogy az 15. táblázat mindkét oldalán hat birtokos kapott helyet. Még meglepőbb, hogy köztük két-két egyházi birtokos is akadt. Arisztokrata viszont csak egy volt a leginkább preferáltak közt, és nem is a legnagyobb vagyonúak közül. Ez azt jelenti – ha feltételezésünket követjük, hogy a módosítás, legalábbis részben, a hatalmon lévők érdekeit követte –, hogy a vármegye vezetése nem szándékozott ujjat húzni az arisztokráciával (bár például Melczer bárótól láthatóan nem féltek), de nem is preferálták őket kiemelkedően – és még a főispánt sem. A köznemesek és – a kiválasztás módja miatt természetesen – közülük is a jómódúak domináltak mindkét póluson: a két leginkább preferált és a két leghátrányosabb helyzetű egyaránt jómódú birtokos köznemes volt. A továbbiakban rájuk, valamint Niczky Györgyre és báró Majthényira szeretnék visszatérni.⁵⁴

A „Lengyel urak” egyszer magukban, egyszer pedig Majthényi báróval közösen szerepeltek a birtokosok közt, és ez lehetőséget ad arra, hogy kontrolláljuk egy megfigyelésünket, mely szerint Majthényi báró, egyedül az arisztokraták közül, különös kedvezésben részesült a módosítók részéről. Ha most a Lengyelek magukban birtokolt jószágait nézzük, a módosítás csökkentette ugyan az ezekre eső terhet, de az átlagosnál kisebb mértékben: 9,15%-kal, ami forintban kifejezve 11,48 forintnyi csökkentést jelentett. A Majthényi báróval közösen birtokolt jószág ehhez képest mindenképpen jobban járt a módosítással: terhének 13,98%-os mérséklése révén 20,48 forintot takaríthatott meg. El kell viszont ismernem, hogy ez még mindig csak valószínűsíti a feltételezéseinket, de nem bizonyítja, hisz sokféle egyéb ok elképzelhető a módosítás mögött, melyeket további adatok híján nem zárhatunk ki.

Az özvegyeket az átlagosnál kedvezőbben érintette a kivetés módosítása. Ugyanez érdekes módon nem mondható el az árvákról. Az összeírásban szereplő három özvegy felét sem fizette az eredetileg kirótt összegnek. A vármegyének azonban ez a jótékonyosság nem került sokba, azt kamatostul behajtotta Inkey Jánoson vagy Zajgár Györgyön, s ennek az összegnek több mint négyszeresét juttatták egyedül gyulai Gaál Gábornak a kivetés módosításakor. Az árvák közül Bakó Farkas örökösei kiemelkedő kedvezésben részesültek: az eredeti összeg alig több mint harmadát rótták ki rájuk, ugyanakkor a Keczer- és a Szily-örökösöknek a módosítás az átlagnál is kevésbé csökkentette a terheiket: csak 6 dénárral, illetve szűk 2 forinttal. Azaz árvának lenni önmagában nem volt elegendő a lényegesen kedvező módosításhoz, Bakó Farkas árváit feltehetően nemcsak árva voltuk tette erre érdemessé.

A reformkori Tolna politikai életéről azt állapítja meg Glósz József, hogy – noha a pártok közt kétségkívül érdekkülönbség is fennállt –, az „két baráti és rokoni szálakkal összekapcsolódó klán [...] háborúskodása volt egymás ellen.”⁵⁵ Nem zárható ki, hogy hasonló motívumokat lehetne kimutatni Somogy 18. századi történetében is. Inkey

⁵⁴ Az egyházi szervezetek szempontunkból nem elsődlegesek, a berzencei uradalom tulajdonosai többen voltak, köztük megoszlott a teher, illetve sajnos Bogyay Juditról nem sikerült semmi közelebbit megtudnom, ami helyzetét magyarázhatta volna.

⁵⁵ Glósz: Tolna 124.

János királyi tanácsosként szerepelt 1735-ben a vármegyei *protocollumban*, mégpedig úgy tűnik, hogy a Batthyány-ház *procuratoraként* tett közzé egy eltiltást az ő nevükben. Ebben sok birtok feltehetően vitatott határáról, haszonvételeitől tiltottak el egyes somogyi és baranyai településeket, illetve birtokosokat. Köztük van a „hercegi ház” (azaz az Esterházyak), Tallián József, Schott Gergely, Vrancsics „úr”, valamint Tuterspergh kamarai tisztartó és bérlő.⁵⁶

Ebből a rövid névsorból a módosított kivetésben Vrancsics János szerepel ugyan, de mivel az eredeti kivetésből neve hiányzik, módosításról, annak esetleges tendenciózusságáról nem beszélhetünk, miként a kamara esetében sem. Schott Gergely viszont azok közt szerepel, akiknél a végleg kivetett teher csökkenése az átlagosnál jóval nagyobb, Tallián József és az Esterházy uradalmat képviselő gyulai Gaál Gábor pedig az utolsó táblázatban Inkey Jánossal szemközt vannak feltüntetve – tehát azok közt, akik a módosítás legnyilvánvalóbb kedvezményezettjei voltak. Ennek a megjelenített szembenállásnak az említett *inhibitio* nem adhatja az okát, de láttathatja, hogy mögötte valós ellentétek fejeződtek ki, s valószínűsítheti, hogy a kivetés módosításának elemzése a többi ponton is Somogy vármegye birtokosságának valós strukturálódását, s nem csupán véletlenszerű elrendeződését tárta fel. Úgy tűnik, hogy az Inkeyvel némiképp konfliktusos viszonyban lévő birtokosok az 1743. évi módosítás alkalmával erősen kedvezményezett helyzetben voltak, szemben vele, aki egyértelműen a másik pólusra került. Mindezek alapján természetesen nem tudom biztosan állítani, csupán felmerül, hogy a két nagybirtok, az Esterházy és a Batthyány uradalmak köré szerveződő társadalmi csoport ellentéte egyike lehetett a Somogy vármegye *bene possessio-natus* társadalmát megosztó tényezőknek.⁵⁷

A kedvezményezett oldalán találkoztunk Tallián Józseffel és Niczky Györggyel. Tallián József 1727. május 3-án még hivatalban nem viselőként van feltüntetve a tisztújítás jegyzőkönyvében, de 1736. szeptember 5-én már táblabíró és alispánjelölt volt Jankovich István, Guary Gábor és Somssich Antal volt főjegyző mellett. A tisztségre ez utóbbit választották meg. Szintén sikertelenül szerepelt Tallián az 1748. november 12-i tisztújító széken, mikor is nem ő vagy Lengyel Gáspár, hanem Nagy János másodalispán első alispánná választására került sor.⁵⁸

⁵⁶ P 1732–1736 5.

⁵⁷ Vö. Ódor Imre megállapításával, mely szerint a 18. század eleji Baranya tisztújításai a pécsi püspök, a Batthyányak és az Esterházyak összecsapásai voltak. (Ódor: Nemesi társadalom 74–75.) Most sajnálhatjuk igazán, hogy a pannonthalmi tized kivetésének 1743. évi módosítása alkalmával sem az Esterházy, sem a Batthyány családról nem maradt ránk értékelhető adat. (Bár azt hiszem, okkal tehető fel, hogy magát a két Batthyány grófot nem sújtották volna úgy a kivetés módosításakor a somogyi köznemesség uralmon lévő csoportjának tagjai, mint velük egy társadalmi szinten élő képviselőjüket.)

⁵⁸ P 1724–1731 4. 554., P 1736–1741 6. 1., 4., P 1748–1752 10. 13–14.

Niczky György viszont szorgalmas hivatalviselő volt: nem is egy, hanem két megye vezető tisztviselője.⁵⁹ 1716-tól 1732-ig viselte Somogy főjegyzőségét, miközben Zala megye alispánja is volt. Mint ilyen szerepelt az 1732. május 26-i somogyi tisztújításon alispánjelöltként, de nem őt vagy Zajgár Györgyöt, hanem Festetics Kristófot választották meg. 1719-ben Somogy *concursum* követe volt Sárközy János *perceptor* mellett. 1732-ben táblabíróvá választották, és 1748. november 12-én már királyi tanácsosként jelent meg a tisztújításon.⁶⁰

A másik oldalon, a kivetés módosításának vesztesei közt Inkey János Niczky elődje volt a zalai alispán székében. Somogynak már 1715-ben táblabírája volt, és 1727. május 3-án a tisztújítás jegyzőkönyve szerint zalai első alispánsága mellett a somogyi másodalispán tisztét is betöltötte. Ekkor első helyen jelölte őt gróf Nádasdy Tamás főispán alispánnak, de Niczkyhez hasonlóan kudarcot vallott, mert Festetics Kristófot választották meg. Az 1736. szeptember 5-i tisztújításon királyi tanácsosként és táblabíróként jelent meg.⁶¹

Zajgár György esetében a kivetés módosítóinak rosszindulata szinte tetten érhető. Már az is kivételes eljárás volt részükről, hogy Dombóra, mely után eredetileg 5,75 forintot kértek, 6 forintot róttak ki. Zákány felének terhét pedig 50 forint helyett 80-ra emelni példátlan eljárás volt.⁶² Vajon találunk-e valamit pályafutásában, ami indokolja mindezt?

Nem volt régi somogyi család tagja. Kastélyosdombót vette meg a zálogbirtokos Borbély Györgytől, és sikerült az eredeti birtokos Pottyodi családdal szemben 1740-ben adománylevelet szereznie rá.⁶³ Ez azonban még nem helyezte őt kívül a „jó társaságon”, hisz a későbbi vezető családok nagy része szintén csak a század első évtizedeiben érkezett. Zajgár György egyike volt az 1727. május 3-án alispánnak jelölt négy nemesnek, azonban visszalépett a jelöltségtől. Az 1732. május 26-i tisztújításon táblabírói minőségben volt jelen, amikor ismét alispánjelölt volt Niczky György, Jankovich István és Festetics Kristóf társaságában, de alulmaradt az utóbbival szemben.⁶⁴ A vármegye közéletétől talán némiképp (de semmi esetre sem teljesen) visszahúzódónak sejteti őt ez a pár adat, de nem látszik indokolni az 1743. évi kivetés módosítóinak ellenszenvét.

⁵⁹ A hódoltság idején Somogyot Zalával egyesítették, és a két megye közt igen erősek voltak az összefonódások a 18. században, különösen annak első évtizedeiben. Somogy vármegye önállóságát hivatalosan csak az 1715:86. tc. állította helyre.

⁶⁰ P 1717–1722 3. 354–355./349–350. (régi/új oldalszám), P 1724–1731 4. 554., P 1732–1736 5. 3., 6–7., P 1748–1752 10. 13., Nagy L.: Levéltári 723–724.

⁶¹ P 1658–1726 2. 330–334./333–337. (régi/új oldalszámozás), P 1724–1731 4. 1., 554., 568., P 1736–1741 6. 1.

⁶² Sajnos a falu másik fele egyszerűen nem lelhető fel az 1743. évi kivetésben.

⁶³ Baranyai: Somogy nemes családai 598.

⁶⁴ P 1724–1731 4. 568., P 1732–1736 5. 1., 3.

Érdekes adalék a fentiekhez az az 1734. évi, azaz az imént tárgyalt esetről nyolckilenc évvel korábbi epizód, amelyre a *protocollum* egy bejegyzése világít rá.⁶⁵ Megkapván a vármegyére eső kivetést az 1735. évi rendkívüli *subsidiumból*, amely 8324 forint 51 és fél krajcárra rúgott, Somogy nemesi közgyűlése aziránti szándékát fejezte ki, hogy ne nehezédjék az egész teher „a szegény adózó nép” nyakába, s Jankovich István főadószedőhöz fordult, aki közölte a *congregatióval*, hogy tíz földesúr kötelezvényei után a megye egy év leforgása alatt 4000 forint kamatot vár. A megye nemességének egy csoportja tehát 67-80 000 forintos⁶⁶ hatalmas kölcsönt használt a vármegye pénzéből. Távolról sem érdektelen, hogy mely csoportot részesített a vármegye ilyen jelentős mértékű kedvezményben.

Okkal feltételezhetjük, hogy a legnagyobb tíz adós vagy nagyjából ők vannak a listán, hiszen komoly összeget kellett előteremtenie a vármegyének, s nem lett volna értelme a kis halakat – ha egyáltalán voltak kis adósai a vármegyének – tucatjával elősorolni. A felsoroltaknak külön terhet nem jelentett a szereplés ebben a névsorban, kamatot mindenképpen kellett fizetniük, ezért nem lett volna értelme eltitkolni egyes adósokat. A tíz nagy adós, kiknek a vármegye komoly kölcsönöket nyújtott, a következők voltak: Festetics Kristóf alispán, Grasso Villibald, báró Majthényi György, gyulai Gaál Gábor, Török András, Guary Gábor, Lengyel Gáspár, Bakó Farkas, Nagy János és Póka Miklós.

A listán csupa köznemes szerepel Majthényi György kivételével, akinek viszont a *bene possessionatus* köznemesi „társasághoz” tartozását már előző vizsgálatunk is sejtette, Grasso Villibald pedig tihanyi apát volt.⁶⁷ Minden eset háttérét ismernünk kellene ahhoz, hogy mindegyikről véleményt formálhassunk, ennek híján viszont ragaszkodnunk kell ahhoz az elvhez, hogy csak a nyilvánvaló esetekből vagy több eset átlagából vonjunk le következtetéseket. Az alispán jelenléte például igen nagy valószínűséggel azt jelenti, hogy a megyei adminisztráció „keze is maga felé hajlott”, s vezetője kihasználhatta helyzetét, hogy közel volt a húsosfazékhoz.⁶⁸ Gyulai Gaál Gábor régi ismerősünk mint a vármegye egyik potentátja, s a névsor szinte minden egyes tagja ismert *bene possessionatus* család tagja.

⁶⁵ P 1732–1736 5. 905–906.

⁶⁶ A korszak 5, illetve 6%-os kamatlábával számolva, ehhez lásd: Tóth T.: Hitelezők 35.

⁶⁷ Kétszer is ilyen minőségben jelent meg a somogyi tisztújításon. (P 1732–1736 5. 1., P 1736–1741 6. 1.)

⁶⁸ Az 1743. évi kivetés módosításának iratán – mint említettem – Somssich Antal alispán esetében sok tétel át volt javítva, miközben a legelső összeget áthúzták, de nem írtak semmit a helyére. Én adtam össze a számoszlopot. Könnyen lehet, hogy az első kivetés rekonstrukciója nem sikerült. Továbbá a novemberi kivetésben szerepel az alispán Vrichárd Ferencsel együtt Simonfa birtokosaként, melyre 18,70 forintot vetettek ki. Ez nem szerepel a végleges kivetésben. Mindezeket egybevéve lehet, hogy az alispán 1743-ban is komoly kedvezésben részesült, csak ezt nem tudtam feltárni.

Guary Gábor régi család sarja volt, de pályafutását inkább kevesebb, mint több siker kísérte. 1724. július 17-én és 1727. május 3-án a szigeti főszolgabíró hivatalára jelölték, de nem választották meg, miként az 1732. május 26-i tisztújításon sem, amikor a kaposvári járásban volt főszolgabíró-jelölt. Ez alkalommal Nagy Jánosnak hívták sikeres ellenfelét. Az 1736. szeptember 5-i tisztújításon főadószedőként és táblabíróként jelent meg. Ő volt a második alispánjelölt Jankovich István után és Somssich Antal volt főjegyző, valamint Tallián József előtt. Mint láttuk, Somssich megválasztására került sor.⁶⁹ Úgy tűnik, kudarcai dacára komoly összegű kölcsönre azért érdemesnek tartották sikeresebb vetélytársai.

Lengyel Gáspár apját a Somlyay-Fajsz örökség hozta Somogyba.⁷⁰ Ő maga 1732-ben lett táblabíró, és az 1746. augusztus 16–17-i tisztújításon Nagy János főjegyző mellett a hivatalban lévő és abban meg is újított Somssich Antal alispán egyik ellenjelöltje volt. Két évvel később, az ismételt tisztújító széken Lengyel Gáspár újra alispánjelöltként szerepelt, mint Tallián József is, de az első helyen jelölt Nagy János másodalispánt választották meg. Vele együtt volt azután 1751-ben országgyűlési követ.⁷¹ Ugyan nem töltött be vezető hivatalt, mégis a megye elitjébe számított tehát, és ezt jelezte a kölcsön is.

Többször felbukkant már Nagy János neve. Az 1732. május 26-i tisztújításon választották többek közt Guary Gábor ellenében főszolgabíróvá a kaposvári járásban. Négy évre rá az ugyanerre a hivatalra jelöltek közt szerepel Póka Miklós és Tallián János mellett. Ez utóbbit választották a hivatalra, valószínűleg azért, mert Nagy János Somssich Antal helyére, a főjegyző hivatalába került. Mint ilyen az 1746. augusztus 16–17-i tisztújításon a hivatalban lévő és az abban meg is hosszabbított Somssich Antal után második helyen alispánjelölt volt. Két évvel később felért pályája csúcsára: helyettes alispánként jelent meg a tisztújításon, első helyen jelölte az első alispáni hivatalra gróf Battyány Ádám adminisztrátor, és meg is választották. A többi jelölt közt találjuk Tallián József és Lengyel Gáspár táblabírót. Az utóbbival, mint láttuk, Nagy a diétára is eljutott.⁷²

Póka Miklós esete viszont külön vizsgálatot érdemelne. A kivetés módosításakor teljesen átlagos helyzetben lévő kisbirtokosként látjuk viszont, s magyarázatot igényel, hogy miként csúszott le ennyire nyolc-kilenc év alatt. Hacsak ez a kölcsön nem egy hajdan neves családnak éppen a lecsúszása ellen adott egyik (eredménytelen) segítség volt, jótékonyági tett. Póka Miklós hivatali pályafutása még Guary Gáborénál is kevésbé volt sikeres. 1727. május 3-án főszolgabíró-jelölt volt a kanizsai járásban, egyik ellenfele Bakó Farkas volt, de Deseő Ádámot választották meg. Öt év múlva

⁶⁹ P 1724–1731 4. 1., 4., 569., P 1732–1736 5. 3., P 1736–1741 6. 1., 4.

⁷⁰ Baranyai: Somogy nemes családai 622. (Erről lásd a 2. fejezetet.)

⁷¹ P 1732–1736 5. 8., P 1736–1741 6. 1., P 1744–1746 8. 1103–1109., P 1748–1752 10. 13–14., Nagy L.: Levéltári 730., Baranyai: Somogy nemes családai 622.

⁷² P 1732–1736 5. 3., P 1736–1741 6. 1., 5–6., 8., P 1744–1746 8. 1103–1109., P 1748–1752 10. 13–14., Nagy L.: Levéltári 730.

mindketten újra alul maradtak Deseővel szemben. Póka az 1736. szeptember 5-i tisztújításon második helyen lett főszolgabíró-jelölt a kaposvári járásban. Nagy János addigi főszolgabíró volt az első, de ő most főjegyző lett. Főszolgabíróvá mégsem Pókát, hanem Tallián Jánost választották. Tíz évvel később sem járt sikerrel, mikor táblabíróként jelölték ugyanebben a járásban főszolgabírónak, de a hivatalban lévő Vlassich Jánost erősítették meg tisztségében.⁷³ Táblabírósága, mely ezekben az évtizedekben még komoly rangot jelentett, mégis azt jelezte, hogy a megyét kormányzó kör tagjának tekintette. Főszolgabírói jelölései talán jobban jelzik családjá, származása presztízsét, az ő státuszát, mint a konkrét hivatalviselés, mert ott az ő személyes kvalitásai (hibái), illetve a vetélytársak tulajdonságai lehettek már döntőek.

Festetics Kristóf nevével már többször találkoztunk. A nagy birtokszerző és családját az arisztokrácia szintjére emelő köznemesek csoportjába tartozott. Nem véletlen, hogy egyike volt azon kevés köznemesnek, akik a 18. században hitbizományt alapítottak. Jogász tudása mellett minden bizonnyal vagyona is szerepet játszott abban, hogy – noha a megye közéletében korábban is részt vett – első megyei hivatala rögtön a legmagasabb volt: 1727-ben az első helyen jelölt Inkey János és a visszalépő Zajgár György előtt alispánnak választották, majd az 1732. május 26-i tisztújításon meg is hosszabbították egy második időszakra Niczky György és Zajgár György ellenében. Négy évvel később, kilencévi szolgálat után királyi tanácsosként búcsúzott el, mivel helytartótanácsossá nevezték ki. 1769-ben hétszemélynökként halt meg. Kapcsolata a vármegyével csak halálával szakadt meg.⁷⁴

A kivetés módosításakor keletkezett adatok alapján azt állapíthatjuk meg, hogy Festetics Kristóf 1743-ra már nem tartozott a kivételezettek közé.⁷⁵ Esetében a kivételen mindkét irányban jelentős változtatások történetek, de végül alig vettek le valamit a rá kivetett összegből. A legkézenfekvőbb magyarázat erre az, hogy időközben elvesztette alispáni tisztét. Így visszamenőlegesen megerősítést nyert az a feltételezésünk, hogy a megye kedvezményt jelentő kölcsönéhez hivatala révén juthatott. Nyomásunk van tehát azt hinni, hogy az 1734. évi forrás elemzése is jó információkat szolgáltat nekünk arról, hogy mely csoport dominált Somogy megyében ebben az időszakban.

Majthényi György és gyulai Gaál Gábor pozíciója a vármegye domináns csoportjában Festeticsénél szilárdabb lábon kellett, hogy álljon, hiszen ők 1743-ban is a leginkább kedvezményezettek szűk csoportjában voltak. Gyulai Gaál Gábor esetében erre a magyarázatot az Esterházy hercegi uradalom vezetése jelentette. Sokkal komolyabb erőforrások felett rendelkezett, mint a közben összegyűjtött – szintén nem elhanyagolható – saját javai. Az Esterházy hercegi ház és uradalom teljhatalmú képviselőjeként

⁷³ P 1724–1731 4. 1., 569., P 1732–1736 5. 3., P 1736–1741 6. 1., 5–6., P 1744–1746 8. 1103.

⁷⁴ P 1724–1731 4. 1., 554., P 1732–1736 5. 3., P 1736–1741 6. 1–2., P 1744–1746 8. 1103., P 1748–1752 10. 13., Baranyai: Somogy nemes családai 615., Ember: A Helytartótanács 202.

⁷⁵ Esetleg nem véletlen egybeesés, hogy éppen 1743-ban távozott Festetics a Helytartótanácsból. (Ember: A Helytartótanács 202.)

volt jelen a közgyűléseken, 1731–32-ben pedig főadószedői tisztséget viselt.⁷⁶ Táblabíróságot kapott, és „nyugalomba vonulása” után már csak ekként jelent meg az 1748. november 12-i tisztújításon. Ekkor az Esterházy-ház tiszttartójaként már Domján Ferenc volt jelen.⁷⁷

Báró Majthényi György volt Madarász László alispán mellett az 1721. október 25-re Pozsonyba összehívott *concursum* a vármegye egyik követe. 1724-től 1732-ig mindvégig részt vett a tisztújításokon, és ezeken kívül is aktív volt a megye ügyeiben.⁷⁸ Mindenesetre a *bene possessionati*val egy társaságba valónak tűnik, különösen a kivetés módosításának és a vármegyei kölcsön tényének tükrében.

Bakó Farkas esetében fényes példáját találjuk annak, hogy jó úton jártunk, mikor tendenciózusságot tulajdonítottunk az 1743. évi kivetés módosításának. Fent azt kellett megállapítanunk, hogy Bakó Farkas árváinak kiemelkedően kedvezményezett helyzete nem magyarázható pusztán azzal, hogy a vármegye az árvákat védte volna. Az apjuk számára folyósított vármegyei kölcsön pedig azt mutatja, hogy tényleg a „belső körhöz”, a *bene possessionati* vezető csoportjához tartozhatott. Gyermekeit feltehetően ezért részesítette szokatlanul nagy kedvezményben a vármegye 1743-ban.⁷⁹ Bakó Farkas 1727. május 3-án főszolgabíró-jelölt volt a kanizsai járásban, de nem őt és nem is Póka Miklóst választották meg, hanem az első helyen jelölt Deseő Ádámot. A következő tisztújításon mint a főadószedőt addig helyettesítő tisztszemelő jelent meg, és ismét főszolgabíró-jelölt volt a kanizsai járásban Póka Miklós mellett, de ismét Deseő Ádámot választották meg. 1736-ban táblabíró volt, majd tíz évvel később egy utolsó kísérletet tett a kanizsai főszolgabíróság elnyerésére, de ismét csak alulmaradt Deseő Ádámmal szemben.⁸⁰

Újra és újra ugyanazok a nevek bukkannak fel. Ha nemcsak a tisztszemelőket vizsgáljuk, hanem a vezető tisztségek jelöltekét is, akkor ez a szélesebb kör meglepő állandóságot mutat. Egyes tagjai maguk nem vitték sokra, mégis táblabíróssággal hono-

⁷⁶ Ekkor az Esterházy-uradalmat Nagy Gáspár képviselte.

⁷⁷ P 1724–1731 4. 554., P 1732–1736 5. 1., 4., 211., P 1736–1741 6. 1., P 1744–1746 8. 1103., P 1748–1752 10. 13.

⁷⁸ P 1717–1722 3. 488./485. (régijű lapszámozás), P 1724–1731 4. 1., P 1732–1736 5. 1., 1144., P 1736–1741 6. 1.

⁷⁹ Úgy vélem, hogy a *bene possessionati* vármegyét vezető csoportja részéről megnyilvánult egy bizonyos csoportszolidaritás, mely elégséges oka ennek a megkülönböztetett figyelemnek, s nem kell az árvák rokonainak nyomásgyakorlására gondolnunk (melyet természetesen nem tudok kizárni). Ez a véleményem alsószilvágyi Gaál László, a nyolcvanas-kilencvenes évek első alispánja árváinak ügye kapcsán erősödött meg bennem. Ő Vasból érkezett a megyébe, és árváinak nem voltak a megyében apai rokonai, kik a megye fellépését kikövetelhetnék volna botrányos életmódot folytató és az árvák örökségét félő, hogy eltékozló anyjokkal szemben. A vármegye mégis vádat emelt az ügyben, mint azt a 2. fejezetben láttuk. (*Processus varii*, Tallián Mária pere) Úgy látom, hogy miként az alispán árváival szemben, Bakó Farkas árvái iránt is megnyilvánult a vezető csoport szolidaritása.

⁸⁰ P 1724–1731 4. 569., P 1732–1736 5. 1., 3., P 1736–1741 6. 1., P 1744–1746 8. 1103.

rálták státuszukat, és esetleg a vármegye pénzével (legalábbis kölcsönével). Egy társaságról van szó. A hivatali rivalizálás nem bontotta őket látható pártokra. Inkey és Zajgár pályafutásuk alapján nem különülnek el a többiektől, kikkel együtt szerepelnek adatainkban. Ezért talán hátrányos kezelésük mögött inkább feltételezhetünk személyi tényezőket, mint pártharcokat vagy esetleg egy „Esterházy-párt kontra Batthyány-párt” ellentétet. De ha ez utóbbiak mégis léteztek, hisz láttuk, hogy vannak források, melyeket ezek feltételezésével lehet a legkönnyebben értelmezni, úgy azt mondhatjuk, hogy a somogyi *bene possessionati* csoportjának aktuális megosztottsága feltehetően nem volt olyan fontos, mint a csoport általában érvényesülő kohéziója.

Az arisztokráciáról azt látjuk – a rendelkezésre álló források alapján –, hogy nincs a színén, és ezért nem igazán számít.⁸¹ Gróf Patachich Sándor főispán kezelése azt mutatja, hogy a köznemesei vezetők jelentős mértékben függetlenek voltak tőle, nélküle intézték a dolgokat, és még kedvét sem igen akarták keresni. Miképpen érvényesült akkor az arisztokrata *latifundiumok* hatása a megye társadalmi és politikai életében? Szinte lehetetlen, hogy az legyen a válasz, hogy sehogyan sem.

Az 1743. évi, a pannonthalmi tizeddel kapcsolatos kivetés módosítása alkalmával a kedvezményezettek közt gyulai Gaál Gábort találtuk toronymagasan az első helyen. Szerepel az 1734-ben nagy kölcsönben részesülők közt is. Az övéhez hasonló eset a nagy összegű kölcsönrel kedvezményezett Török Andrásé, aki a vespérmi püspökség képviselője volt, és Somogy táblabírájává is kinevezték.⁸² Mindketten a legnagyobb uradalmak egyikének képviselői voltak a megyében.

A birtokos köznemesség 18. századi önállósulásának egy sajátos útját, a nagybirtok helyi képviselőségét, majd erőforrásainak részbeni eltérítését, saját célra fordítását példázza a gyulai Gaál család esete. A somogyi ágat alapító Gábor (1690–1754) végrendelete szerint 200 forintot sem érő jószágot örökölt csupán, majd herceg Esterházy Pál dunántúli jószágainak intézőjeként komoly jelentőségre tett szert, három vármegyének lett táblabírája, és lerakta a családi hatalom alapjait mind a vagyon, mind a befolyás tekintetében. (Egy adománylevél tanúsága szerint Padányi Biró Márton püspöknek is teljhatalmú megbízottja volt.⁸³) A családban a következő generációban már két másodalispánt találunk⁸⁴, és ettől kezdve jelenlétük Somogy vármegye elitjében majd 200 évig szinte megszakítatlan folyamatosságot mutat.⁸⁵

Általában is fontos szerepet játszottak a megyében az uradalmak képviselői, különösen a század első évtizedeiben. 1711. július 3-án úgy határozott Somogy kisgyűlése, hogy sem az alispán, sem a szolgabírák nem vethetnek ki többé adót a jószágigazgatók

⁸¹ Festetics Kristóf hétszemélynökkkel is ez lehetett a helyzet.

⁸² P 1736–1741 6. 1., 6.

⁸³ MOL P290 3–4. és 6. csomó. Lásd továbbá például: P 1732–1736 5. 1494. (Gyulai Gaál Gábor Esterházy herceg megbízólevelével lép fel Somogyban.)

⁸⁴ Gyulai Gaál 603., 623.

⁸⁵ Baranyai: Somogy nemes családai 616.

nélkül, akik rossz néven vették, hogy „néhány idők óta” a vármegyei tisztviselők uradalmak jobbágyságra illetéktelen adót vetnek ki.⁸⁶

Nemcsak a gyulai Gaál család felemelkedése kapcsolódik egy nagybirtok képviseléséhez.⁸⁷ A Dél-Dunántúl többi megyéjében is tapasztalunk hasonlókat. Zala több vezető tisztségviselője kezdte pályafutását egy nagybirtokon.⁸⁸ A 18. századi Baranyában az uradalmi tisztviselők komoly birtokszerzők voltak. Egyes családok, mint a Hőlding, a Frieibaisz és a Hegyi a megye vezető családjai körébe emelkedtek.⁸⁹ Tolnában 1728-ban az országgyűlési követek utasításainak kidolgozására választott bizottságba gyulai Gaál Gábor, az Esterházy-uradalom „inspektora”, két uradalmi provizor és egy főszolgabíró került. 1764. április 9-én ugyanezen, többségében megyei tisztviselőkkel és táblabírákban álló bizottság munkájában – miként a határozat megjegyezte – az uradalmak ügyészei is részt vehettek.⁹⁰ Az uradalom fontossága mellett itt azt látjuk, hogy azt már az ügyészek képviselik, és nem a tiszttartók.

Az uradalmak képviselői a századelő bizonytalanabb viszonyai közt feltehetőleg könnyebben találtak módot saját érdekeik érvényesítésére. Mindenesetre Somogyban a jómódú birtokos köznemességbe történő beemelkedésnek ez az útja egy idő után lezárult. A tiszttartók, számvevők, kasznárok és ispánok 1767. évi megyei összeírásában található 121 főből egyetlenegy sem akadt, aki olyan családot alapított volna, mely azután bekerült a vármegyei elitbe.⁹¹ Ez azonban nem teljesen igaz az uradalmi ügyészekre, a nagybirtokot képviselő fiskálisokra.⁹² Az 1760-ban vagy 1774-ben a nagybirtokot képviselő ügyvédek közt találunk ismert nemesi neveket is: de ezek a megbízások inkább már csak a kisebb vagyonú nemeseknek pályát kínáló lehetőségek voltak, s nem az elitbe való felkerülést megalapozó állások.⁹³

⁸⁶ Kanyar: Somogy közgyűlése 91.

⁸⁷ Sigray Károly főispán 1790. szeptember 29-én Budán kelt és alsószilvágyi Gaál László alispánhoz címzett levele a megye lemondott főjegyzőjét mint „praefectus Hegedüs Ferentz ur”-at említi. (Gaál László.) Figyelemre méltó összefonódást jelentett, ha valóban egyazon személy vezette a vármegye és egy uradalom apparátusát. Mindazonáltal Hegedüs Ferencről csak azt sikerült megtudnom, hogy 1786 óta viselte a főjegyzői hivatalt, és tisztségében 1790-ben Sigray is megerősítette (P 1790 77 8.) – uradalmi tiszt voltát sajnos más információval nem sikerült megerősítenem.

⁸⁸ Turbul: Zala közigazgatási feladatai I. 36.

⁸⁹ Ódor: Nemesi társadalom 36–37., 74.

⁹⁰ Horváth Á.: Tolnavármegye 102., 104.

⁹¹ P 1766–1767 20. 525–530.

⁹² Esetleg a század közepén vált következetesebben ketté a nagybirtok képviselése a kisebb hatalommal és presztízzsel járó tiszttartókra és nagyobb befolyású uradalmi ügyészekre, legalábbis ezt mutatja a somogyi közgyűlési részvétel.

⁹³ Nedeczky Mihály hercegségi ügyvéd, Gaál Antal veszprémi püspöki ügyvéd és Bosnyák János, br. Pongrácz János ügyvédje tartoztak az ismertebb nemesi családokhoz és Armprusztér Kristóf, ki a veszprémi püspök jószágkormányzója volt (*universorum bonorum praefectus*), bár ő előrébb szerepel a jelenléti névsorban az ügyvédekénél, s nem a tiszttartók közt. (P 1759–1761

Jóllehet csak pillanatfelvétel-szerűen, de láttuk, hogy a 18. század harmincas-negyvenes éveiben a megye elsősorban a jómódú birtokos köznemesség egy szélesebb csoportjának érdekeit szem előtt tartva működött. A nagybirtokos arisztokrácia nem látszott közvetlenül uralni Somogy vármegyét, erőforrásait feltehetőleg a *bene possessionati* csoportjába beépülő helyi képviselői részben magánérdekeik szolgálatába állították. Hogy a vármegye a helyi nemesi közösség független szerve volt-e, és pedig nemcsak a jelen nem lévő nagybirtokos arisztokráciával, hanem a kormányzat képviselőjével, a főispánnal szemben is, és nem állt-e annak hathatós ellenőrzése alatt, a vármegye politikai életének közvetlen irányítását, illetve befolyásolását feltáró források elemzése révén kísérlem meg felvázolni. Előbb általában a 18. századi tisztújításokat vizsgálom, majd részletesebben 1790–91 egyes eseményeit.

Sigray főispán és Somogy „némely főbb uri rendei”

Amikor azt olvassuk, hogy a nemesség politikai szocializációjának színteréül alapvetően a megyegyűlések szolgáltak a kora újkorban⁹⁴, akkor a jómódú köznemesség elitjére és derékhadára kell gondolnunk. Körükből került ki a vármegye vezetése,⁹⁵ és ők alkották a vármegyei tisztkart is, noha ez a két dolog nem minden esetben esett egybe. Hudi József hívta fel a figyelmet arra, hogy a vármegyei tisztkarban a közhiedelemmel ellentétben igen jelentős lehetett a kisnemesek szerepe: Veszprém megyében a 18. században a 11 magasabb végzettséget is igénylő hivatal betöltő 72 családból csak tíz volt középbirtokos, míg 48 *armalista* és *curialista*.⁹⁶ Más lenne azért a

14. 620–621.) 1774-ben Vály János a herceg Esterházy és a gróf Batthyány család ügyvédje, Árvay László a gróf Niczkyké, Siklósy János báró Majthényié, Szekér Benedek pedig gróf Széchényié volt. (P 1774 30. 404.) Megvan az összes somogyi ügyvéd lajstroma 1770-ből is, de ők már nem mind nagybirtokot képviseltek. 22 megyebeli és négy más megyében lakó, de Somogyban működő ügyvédet sorolnak itt fel. A jól ismert köznemesi családokhoz tartozik Boronkay József, Bakó Mihály, Záborszky László, Mérey József, gyulai Gaál Kristóf, Paiss Boldizsár és mások. (P 1770 23. 1786.) De ők nem nagybirtokosok voltak, s főleg nem ők emelték fel családjukat: úgy tűnik, hogy valamennyire már befutott – és talán többnyire nem is az elit belső köréhez tartozó – családok egyes sarjai kerültek ezekre a pályákra.

⁹⁴ Lásd erről például Heckenast Gusztáv hozzászólását és Benda Kálmán egyetértő válasát: Benda K.: Az országgyűlések 26–27., 29.

⁹⁵ Hasonlóan: Gárdonyi: A vármegye és a város 318.

⁹⁶ Hudi József előadása A köznemesség és értelmiség a XVIII. században című 1990. november 23–24-i szécsényi konferencián: „Curialista nemesek Veszprém vármegye tisztkarában”. 12 család státusza bizonytalan volt, illetve ketten nemtelenek voltak (ezek természetesen a Józsefin évtizedben viselték hivatalukat). A vizsgálatba az alispánokat, másodalispánokat, jegyzőket, aljegyzőket, a számvevőket és helyetteseiket, az ügyészeket és alügyészeket, levéltárosokat, orvosokat és földmérőket vonta be Hudi József, a fősolgabírák nem szerepelnek ebben a csoportban. Hasonló végeredményhez vezethetett azonban az is, ha igen alacsony létszámú vagy – ideiglenesen vagy tartósan – főrendi ellenőrzés alatt álló nemességgel rendelkezett az

kép, ha a valódi hatalommal rendelkező tisztviselők lennének listáján. A legmagasabb presztízzsel azon hivatalok bírtak, melyek a legnagyobb függetlenséggel jártak⁹⁷, azaz a legnagyobb hatalmat jelentették. Az alispán (vagy alispánok) mellett ide sorolható a közigazgatási apparátust közvetlenül irányító főjegyző⁹⁸, a vármegye hatóságát a járásokban egy személyben képviselő főszolgabírák és rajtuk kívül esetleg a *generalis perceptor*. E tisztviselők visszavonulásukat követően általában a táblabírói karba kerültek be.

A szakirodalomból az derül ki, hogy így volt ez nemcsak Somogyban, de a 18. századi Dél-Dunántúl többi megyéjében is. Baranyában a vármegyei politika irányítása fokozatosan egy szűkebb csoport kezébe került. Tagjai Pécsen laktak, a hivatalokat teljesen megszállták, és egymással szoros házassági és keresztkomasági viszonyban álltak.⁹⁹ Ugyanez volt a jellemző a század közepén Zalára és a sümegi nemesi társadalomra¹⁰⁰ vagy a nyolcvanas évek Tolnájára.¹⁰¹ Nemcsak a vármegyei kisgyűlések, de a közgyűlések, sőt a tisztújítások résztvevőit is a döntően a jómódú birtokos nemesség adta az uradalmak képviselői mellett. Rájuk nézve a szakirodalom általában alacsony számokat ad meg. Tolnában a 17–18. század fordulóján 11, illetve 21 résztvevője volt egy-egy közgyűlésnek, az utóbbin pedig tisztújítás történt. A kisgyűléseken feltehetően még kevesebben jelentek meg.¹⁰² Mindenesetre a Simontornyán építendő vármegyházába 1725-ben 20 lóra terveztek istállót. Az 1732. szeptember 15-i tisztújításon azután 22 szavazatot adtak le.¹⁰³ 1724. július 17-én a Somogy megyei alispánválasztáskor Madarász László hivatalban lévő alispán és jelölt társai visszavonultak az „ülés asztalától”¹⁰⁴ – vagyis még egy tisztújítás közönsége is elfért egy asztalnál. Ekkortájt Ódor Imre szerint 20 fő körüli közgyűlések jellemezték a 18. században Baranyát. 1723-ban az alispánválasztáson összesen 19 szavazatot adtak le.¹⁰⁵ Ezen megyék nemességének létszáma jelentősen eltérő volt, ezért figyelemre méltó a megyegyűlések szinte azonos látogatottsága.¹⁰⁶ Esetleg azt mondhatjuk, hogy mindenütt nagyjából a

adott vármegye. Baranyában Ódor Imre szerint a tisztviselők a szegényebb nemességből kerültek ki, illetve az uradalmakból érkeztek, és a század elején a tisztújítások Nesselrode püspök, az Esterházyak és a Batthyányak összecsapásai voltak. (Ódor: Nemesi társadalom 74–75.)

⁹⁷ Mocsáry: Régi magyar nemes 165.

⁹⁸ Vörös K.: A feudális megye 15.

⁹⁹ Ódor: Nemesi társadalom 72.

¹⁰⁰ Benda Gy.: Parraghy 8.

¹⁰¹ Tolna megyében az 1780-as években a táblabírák alkották a megyei nemesség vagyónára, illetve jogászai képzettségére nézve legtekintélyesebb, politikailag hangadó rétegét, állítja Holub József. Ezek a komolyabb birtokkal rendelkező családok adták a főszolgabírákat is. (Holub: Az újjáépítés megindulása 186., 245–246.)

¹⁰² Uo. 70–71.

¹⁰³ Horváth Á.: Tolnavármegye 138., 142.

¹⁰⁴ P 1724–1731 4. 3. (régi számozás)

¹⁰⁵ Ódor: Nemesi társadalom 74–76.

¹⁰⁶ Benda Gyula vetette fel ezt a gondolatot. Ötletét ez úton köszönöm meg.

vármegye irányításához szükséges létszámban jelent meg a köznemesség a megyegyűléseken.

Somogy megye 18. századi közgyűlései résztvevőinek számát pontosan nem tudjuk, mert a jegyzőkönyvekben feltüntetett névsor mellett szinte mindig ott szerepel az „és még több nemes jelenlétében” formula. Ami a név szerint feltüntetetteket illeti, 1765. szeptember 2. és 1767. április 6. közt, tehát másfél év alatt 11 közgyűlést és öt kisgyűlést tartottak Somogyban. Átlagban a közgyűléseken 40-en, míg a kisgyűléseken 23-an vettek részt.¹⁰⁷ Hosszabb időtávot, de csak a tisztújításokat tekintve, ha nem is töretlen, de mindenképpen egyértelmű növekedést tapasztalhatunk. 1715-ben 18, 1727-ben 25, 1736-ban 32, 1746-ban 33, 1760-ban 53, 1790-ben pedig 100 név szerint említett résztvevője volt ezeknek.¹⁰⁸ A megye helyi politikai élete iránt érezhetően növekvő érdeklődést tanúsított a köznemesség.

Degré Alajos arról számol be, hogy Zala megyében, a 18. században és a 19. század első felében „*»communi omnium voto«*, azaz mindenkinek egységes közös szavazatával, magyarán közfelkiáltással” választottak főispán jelöltjei között. Az 1790. évi tisztújítás alkalmával 23 tiszviselőt választottak összesen, de csupán két főszolgabírórt „*»accedente pluralitate votorum«*, tehát szavazással”.¹⁰⁹

Ritka volt a szavazás Tolnában is. 1700 és 1740 közt három rendes tisztújítást tartottak összesen. Az elsőt (1718. július 1-én) az alispánt a főispán három jelöltje közül választották meg, de a többi tiszviselőt úgy, hogy még jelölés sem volt. 1725. október 16-án azután már az 1723. évi 56. törvénycikk által előírt négy jelöltre választottak alispánt. Főszolgabírának kettő volt „első helyen” jelölve, a többi „még”, és közülük összesen hármat választottak meg. A többi tisztségre azonban nem választottak, csupán megerősítették a hivatalban lévőköt. 1732. szeptember 15-én az alispáné mellett már a főszolgabírák hivatalára is négyes jelölés történt, de az alispánt közfelkiáltással újjították meg, szavazás nem történt. A többi állásnál pedig ugyanígy erősítették meg a hivatalok akkori betöltőit.¹¹⁰

Ha ellentétek vagy eljárási szabályok miatt nem jöhetett létre közmegegyezés (bár, mint láttuk, az alispánválasztás kötelező négyes jelölése sem zárta ezt ki), akkor a szavazás fejenként történt.¹¹¹ Baranyában 1701-ben három jelöltre nyílt szavazással

¹⁰⁷ P 1765–1766 19., P 1766–1767 20.

¹⁰⁸ A teljes adatsor: 1715: 18, 1724: 12, 1727: 25, 1732: 30, 1736: 32, 1746: 33, 1748: 29, 1753: 33, 1760: 53, 1767: 26, 1774: 68, 1790: 100. (P 1658–1726 2. 330./333–334./337. [régi/új oldalszámozás], P 1724–1731 4. 1., 554., P 1732–1736 5. 1–2., P 1736–1741 6. 1–2., P 1744–1746 8. 1103–1109., P 1748–1752 10. 13., P 1752–1755 11. 752–753., P 1759–61 14. 620–621., P 1766–1767 20. 941–942., P 1774 30. 403–404., P 1790 77. 1–3.)

¹⁰⁹ Degré: Szavazási rend 122., 124.

¹¹⁰ Horváth Á.: Tolnavármegye 147–148.

¹¹¹ Az 1724. július 17-i tisztújító közgyűlés kapcsán a somogyi jegyzőkönyv szavazásról beszél, ahol „a szavazatok számát” veszik tekintetbe, sőt azt mondja, hogy a név szerint felsorolt „és más nemes urak” mellett „a taksás nemesek osztályába tartozók is” szavazásra ösztö-

a főispán által jelölt személyt választották meg alispánnak.¹¹² 1723-ban az alispánválasztáson összesen 19 szavazatot adtak le a fennmaradt jegyzőkönyv tanúsága szerint, 12 a győztesre, hét ellenfelére esett.¹¹³ Somogy megye 18. századi tisztújításainak 1790-ig terjedő áttekintéséből¹¹⁴ az látható, hogy a legtöbb esetben a jegyzőkönyv

nöztetnek, és „a törvényeknek megfelelően pénzbüntetés terhe alatt a legnagyobb számban megjelentek.” (P 1724–1731 4. 1. [régi számozás]) Ez utóbbi kitélt nehéz elhinni.

¹¹² Béli: Az önkormányzat újjáéledése 40.

¹¹³ Ódor: Nemesi társadalom 76.

¹¹⁴ 1715. szeptember 30.: az alispánt szavazattöbbséggel („*ex pluralitate votorum*”) választják meg, sem nála, sem a többi tisztviselő esetében nincs szó többes jelölésről. Egy alszolgabíró megválasztanak („*electus est*”), egyet kineveznek („*denominatur*”), a többit megerősítik tisztségében („*manet*”, „*confirmatur*”). (P 1658–1726 2. 334./337. [régi/új oldalszámozás])

1724. július 17.: négyes jelölések, de csak egy főszolgabíró esetében hallunk a döntés módjáról: „mindenki egybehangzó szavazatával.” Az alszolgabíráknál nem ismerjük a vesztes jelöltek, már ha voltak egyáltalán. (P 1724–1731 4. 3–6. [régi számozás])

1727. május 3-án: négy-négy jelölt az alispáni és a főszolgabírói tisztségekre, nincs információ a szavazásról. (P 1724–1731 4. 568–569.)

1732. május 26.: Festetics Kristófot négy jelölből „*coniunctissimis votis et communibus suffragiis*” választják meg, szintén négy-négy jelölt a főszolgabíráknál, egy esetben szavazattöbbséggel, egyben az egész *universitas* támogatásával döntenek valamely jelölt mellett, a harmadikat „*communi universitatis voto*” választják meg. (P 1732–1736 5. 3–5.)

1736. szeptember 5.: négyes jelölések történtek a vezető hivataloknál, és három szavazásról is van információnk: egy tisztviselőt „*communi consensu et voto*”, egyet „*pluralitate votorum*” és egyet „*voto et consensu universitatis*” választottak meg. (P 1736–1741 6. 5–6.)

1746. augusztus 16–17: majd minden hivatalnál négyes jelölés, az alszolgabíráknál is összesen négy-négy jelölt, holott belőlük kettő-kettő van. A választás módjáról csak az alispánnál hallunk: „*communi omnium voto*”. (P 1744–1746 8. 1103–1109.)

1748. november 12.: A választás módjáról három esetben szerzünk tudomást: az alispánt „*communi omnium acclamatione*” választották meg, az egyik főszolgabíró „*communi voto*”, a másikat is egybehangzó szavazatokkal erősítik meg tisztségében. (P 1748–1752 10. 14.)

1753. november 5.: az alispán megerősítése „egybehangzó szavazatokkal, mindenki egyetértésével és felkiáltásával” történt, két szolgabíró (fő-, illetve alszolgabíró) szavazással („*per vota electiva*”, „*voto nobilem*”), hármat szavazattöbbséggel („*potiori voto, pluralitate votorum*”), egyet közfelkiáltással („*communi acclamatione*”) választottak illetve hosszabbítottak meg. (P 1752–1755 11. 752–753.)

1760. június 2.: az első alispánt közfelkiáltással választják meg („*communibus votis ac uno omnium consensu et applausu acclamationeque*”), ugyanígy a helyettes alispánt is; egyhangú szavazással három szolgabíró, szavazattöbbséggel négy másikat. (P 1759–61 14. 661–664.)

1767. augusztus 12.: az alispánt közfelkiáltással választották meg, egyhangú döntés még három volt, szótöbbséggel egyet, „szavazással” négyet hoztak. (P 1766–1767 20. 958–961.)

1774. április 13.: szavazattöbbséggel csupán két döntés, a többi 11 esetben egyhangú döntés: „*concordi voce, unitis votis*” (P 1774 30. 405–408.)

hallgat a választás módját illetően. Feltételezhetjük, hogy az esetek ezen nem ismert többsége inkább a közmegegyezéssel történő választás kategóriájába esett, mintsem a nemesi közönség nyíltan megosztott voltát feltáró esetekébe. Ettől eltekintve is elmondhatjuk azonban, hogy egyhangú döntés született azoknak a választásoknak is több mint kétharmadában, amelyeknek módját ismerjük: 75 esetből csak 19 alkalommal döntöttek szavazattöbbséggel, 46-szor viszont közmegegyezéssel.

A közmegegyezés elérésére való törekvés egy szép példáját szolgáltatja az 1790. május 4-én tartott tisztújítás. A szigeti járás főszolgabírójának megválasztásakor az első helyen jelölt Nedeczky Rudolf hivatalban lévő főszolgabíró és Gombay András közt „a szavazatok megoszlottak”, és fejenkénti szavazatszámolás vált szükségessé. Ezt a megosztottságot viszont olyannyira nem viselte el a közgyűlés, hogy azt a javaslatot tették, hogy osszák meg a szigeti járást, úgyis nagyon nagy.¹¹⁵ Ekkor egyhangú döntéssel határozták ekkor el, hogy felállítják a babócsai járást. Nedeczky Rudolfot megerősítették hivatalában, az új járás főszolgabírájává pedig Gombay Andrást választották.¹¹⁶

Noha szinte mindvégig érezhető a törekvés a 18. századi rendi politikában a minimális abszolút többségnél szélesebb alapú megegyezés keresésére, ez nem jelentette soha a konszenzus feltétlen szükségességét. Ha pedig megvalósult, akkor sem kell szó szerint értenünk. Gróf Sigray Károly somogyi főispánnak egy leveléből megbizonyosodhatunk arról, mi állhatott a jegyzőkönyvben rögzített egyhangúság mögött. Egy főjegyző főispáni hatáskörbe eső kinevezése kapcsán a vitázó urak egyikük jelöltje ellen egységfrontba tömörültek, és a főispánt „még *in publicis protestatiókkal*” fenyegették.¹¹⁷ Azaz a nyilvános vita kivételes eljárás volt csak, a szokás pedig a színpalak mögötti előzetes megegyezés lehetett, amely aztán konszenzusként jelent meg. Nem akárkiknek a megegyezésére volt persze szükség, hanem azokéra, akik számítottak. Hogy kik voltak ők, azaz hogy valójában kik is irányították Somogy megye helyi politikai életét, s hogy ez miképpen történt a mindennapokban, a legjobban talán gróf Sigray Károlynak alsószilvágyi Gaál László alispánhoz írt levelei világítják meg.¹¹⁸

1790. május 4.: a döntés módja a tisztújításon egyhangú döntés egy, közfelkiáltás egy másik esetben, majd egy versengés feloldására felállítottak egy új járást, a két versengő felet egyhangúan választottak meg főszolgabíróvá és további tíz alszolgabíró. (P 1790 77. 3–6.)

¹¹⁵ Ez azért talán nem volt teljesen mondvasínált ürügy. Sigray főispán 1791. április 1-én szintén úgy fogalmazott, hogy a „szigeti processust fölöttébb mesze terjedésére nézve költetvén kétfelé vágni”. (Gróf Sigray Károly 1791. április 1-én Kőszegen kelt és alsószilvágyi Gaál László alispánhoz intézett levele. [Gaál László])

¹¹⁶ P 1790 77. 3–6.

¹¹⁷ Gróf Sigray Károly 1790. szeptember 29-én Budán kelt és alsószilvágyi Gaál László alispánhoz intézett levele. (Gaál László)

¹¹⁸ Összesen 30 levél található itt az 1790. március 30. és 1797. június 2. közti időszakból. (Gaál László) Gróf Sigray Károly 1772-től 1798-ig viselte Somogy vármegye főispánjának tisztségét, kivéve az 1785 és 1790 közötti időszakot, amikor gróf Széchényi Ferenc, mint II. József kerületi biztosa volt a somogyi adminisztrátor. Sigrayról azt állítja Reiszig Ede, hogy

(Az utóbbi volt a második fejezetben megismert Tallián Mária férje.) A levelek idézett darabjai 1790–91-ből valók, amit értékelésükkor nem szabad szem elől téveszteni. 1741 mellett ez a rövid periódus (gyakorlatilag a belgiumi felkeléstől a reichenbachi megállapodásig eltelt bő fél év) biztosította a legszélesebb politikai mozgásteret a magyar rendiségnek, amelynek vezető erejeként ekkor már a *bene possessionati* csoportja lépett fel. A legjobb persze az volna, ha ilyen természetű forrás a vizsgált század minden évtizedéből ránk maradt volna – sajnos azonban ez nem mondható el.

Nemcsak a köznemesség legnagyobb előretörése hagyta rajta a bélyegét ezeken a leveleken, hanem magától értetődő módon a főispán személyisége is. Gróf Sigray Károly mindig rohant, állandó időzavarban volt. Szemmel láthatólag a lehető legkevesebb erőfeszítéssel és a lehető legkevesebb idő ráfordításával próbált eleget tenni főispáni feladatainak. Beleznai birtoka arra feltehetően elegendő volt, hogy somogyi vonatkozású kiadásait fedezze, de nem kötötte őt a megyéhez. Leveleit legtöbbször Kőszegről keltezte, de Bécsből vagy különböző birtokairól is írt, illetve az 1790-es időszakban Budáról, ahol kezdetben az országgyűlés ülésezett. A köz- és kisgyűlésekről rendszeresen jegyzőkönyvmásolatot küldtek neki, de ez már csak az utólagos tájékoztatását szolgálhatta: az események jórészt távollétében zajlottak.

A levelekből világosan látszik, hogy a főispán mintegy a lovak közé dobta a gyep-lőt: a megye politikai életét nem kívánta maga irányítani. Elsősorban az alispánra hagyta saját feladatainak egy részét. 1790. március 30-án kelt levelében arra kérte, hirdesse ki helyette a királyi leiratot – ezt neki kellene megtennie, de nem tudja teljesíteni, és ebben egyezett meg a kancellárral. Ezen túlmenően arra kérte, hogy tartsanak egy megyei közgyűlést még a tisztújítás előtt, és a követutasítás előkészítésére állítsák össze a sérelmek és kívánatok listáját. Ha mindezt előre elvégeznék, írta, a tisztújítást, amelyen ő is jelen lesz, gyorsan el lehetne végezni a követválasztással és a követutasítás megvitatásával egyetemben. Neki pedig kevés volt az ideje: „nékem azután azonnal mind az diatához való készültre, mind pediglen egyébbféle okra nézveis megint ide Bécsben költvén jönnem tartok attul; hogy [...] minden üdöbül ki fogyok.”

1790. április 19-én valóban alsószilvágyi Gaál László alispán elnökölt azon a közgyűlésen, melyen ismertették II. Lipótnak a diétára szóló meghívólevelét, és kiküldtek egy bizottságot a követutasítások kidolgozására és a sérelmek összegyűjtésére. A május 4-i közgyűlésre azután gróf Sigray Károly főispán elnöklete alatt került sor, de ekkorra az idő rövideje miatt ezek a dokumentumok még nem készültek el, s jóváhagyásukra csak a május 19-i, ismét csak az alispán elnöklete alatt tartott közgyűlésen került sor.¹¹⁹

Sigray 1790. április 4-én kelt levelében szabad kezett adott alsószilvágyi Gaál Lászlónak nemcsak kisgyűlések, de közgyűlések összehívására is, ha ezt szükségesnek

1772. évi első kinevezése után „egy évtizedet meghaladó idő alatt mindenkor a legnagyobb érdeklődéssel viseltetett a vármegye ügyei iránt.” (Nagy L.: Levéltári 856–857., Reiszig: Somogy története 493., 502.) Mindez a kilencvenes évekre már semmiképpen nem volt érvényes.

¹¹⁹ Melhárd: Somogyvármegye 56–57.

látja, és ezt megerősítette szeptember 29-én, valamint 1791. április 1-én is. A kormányzat általában persze nem ezt várta a főispántól, s amint a nemesi-nemzeti mozgalom viaskodásával ismét nyeregben érezhette magát, nem is tűrte el az ilyen nagyvonalúságot. Alig nyolc nappal a fent idézett levél kelte után Sigraynak azt kellett alsószilvágyi Gaál Lászlónak írnia, hogy terveivel ellentétben személyesen kell elnökölnie azon a megyegyűlésen, amelyen a nemrég véget ért diéta törvénycikkeit kihirdetik, és Somogy követei megteszik jelentésüket. Az ok egy királyi parancs volt, mely Sigrayt egyes királyi leiratok személyes elnöklete melletti kihirdetésére kötelezte.

Azonban nemcsak a főispán távollétéről van itt szó. Az 1790. május 4-i közgyűlésre az ő elnöklete alatt került sor, de a követválasztás alkalmával – Melhárd Gyula szavaival – „a főispán úr ő excellenciája kegyesen kijelentette, hogy e megye eléggé bővelkedik oly jeles férfiakban, akikre ez a tisztség a haza javára bátorsággal bízható, miért is ezt a választást a tekintetes karok és rendek szabad elhatározására és szavazatára bízta [...]”¹²⁰

Nem gondolhatjuk tehát, hogy gróf Sigray Károly ekkor, épp 1790-ben el kívánta volna játszani a kormányzat lojális képviselőjének szerepét. Az ellenzéki hevület némi mérséklése volt a legtöbb, amit ekkor a központi hatóságok elvárhattak tőle, amelyek egyébként a rendi ellenzékiektől maguk sem voltak teljesen mentesek. A józsefi földmérés irataival kapcsolatban egyenesen ezt írta Sigray Károly 1790. április 7-én: „magamnak is az felséges Consilium intimálván, hogy azon dimmensionalis actakat az cameralis administrationnak resignállyam (mely rendelés felül az egész felséges Cancellaria nem csak semmit sem tudott; hanem tőlem azt meg értvén nagyon is tsudálta) valamint Bétsben, minnyájoknak meg mondtam hogy en a dimmensionalis actakat eddig ugyan az illetlenségnek távoztatása kedviért mégh az égetéstől meg menttettem, de az fönt jelentett feőbb rendelés engemis annyira meg bokrosítván, hogy magam jószágát illető actáknak is inkább füstjét, mintsem a cameralis gondviselés alatt látnom kívánván ugyszintén már e dologban ovatkoznom egy általlyában nem akarván, kiki az maga drága pénzen fizetett papirossait én miattam tetszése szerént akár sütheti, akár főzheti.” Mégis arról tanúskodik még ez az eset is, hogy a megye ügyeit a főispán nélkül intézték a *bene possessionatus* nemesek, hiszen a földmérési iratokról azért írt Sigray, mert levelében *utólag* helyesli azt, amit a vármegye részgyűlése ezekkel kapcsolatban korábban és nélküle eldöntött. Ha meg akarta volna menteni a telek-könyvi iratokat, akkor sem tehetett volna már semmit.¹²¹

1790. szeptember 29-i Budán kelt levele egy állás betöltésével kapcsolatban kivételesen közeliről láttatja ennek valószínűleg szokásos eljárását, és mutatja azt a csoportot, mely a hatalmat közvetlenül gyakorolta a vármegyében. A főjegyzőt a főispán joga volt kinevezni, és ezt még 1790-ben sem vitatta el a megye nemesi közönsége.

¹²⁰ Uo. 56.

¹²¹ Mint másutt, Somogyban is megsemmisültek a *fassió*s könyvek, és a felmérési anyagból az összesítések sem maradtak meg, mint ahogy a Hármas Kerületben, Pest, Heves és Zala vármegyében. (Dávid: Kataszteri felmérés 35.)

„Valamely érdemes uri ember”-t keresett tehát Sigray, de nem maradt magára ebben a kutatásban – „az nemes vármegyénknak itten együvé jött némely föbb uri rendei” siettek segítségére. Olyan vehemenciával tették ezt, hogy „külömbféle ítélet”-eikből vita bontakozott ki, Sigray pedig „kedvetlen viszálykodásban velök bocsájtkozni nem akar”-t, és az alispánt is egy Kaposvár és Buda közt többször utazó és valószínűleg levelét is kézbesítő úrhoz utasította a vita részleteit illetően, hogy „végtére kiben, és mikép nyugtatták meg elméjüket”. Csak annyit közölt, hogy Festetics Lajos a hivatalra Márffy Jánost ajánlotta, ki Sigray szerint is alkalmas lett volna, de „az több itten volt urak [...] egyetemben ebben ellenkeztek [...], sőt gróf Schmideg ur (már előreis) levele által Berkibül ezeránt lévő szándékommal minden tehetséggel ellenkezővén” foglalt állást. A vita tárgya régóta ismert kellett hogy legyen, ha levélben is hozzá lehetett szólni, tehát nem lehet azt mondani, hogy a főjegyző kinevezését azok vitatták meg a főispánnal, akik éppen Budán tartózkodtak a diéta miatt.

Sigray újabb jelöltjei, alsószilvágyi Gaál László alispán sógora, Zarka Károly (aki Tallián Mária húgát vette el) és a levélben jelentkező Rosty Ferenc is általános elutasítással találkoztak. „Valóban sajnálom, hogy ezen emberséges uri embereknek kívánságára tehetségemet nem fordéhattam”, írta a főispán, nyíltan bevallva, hogy nem az ő döntésén múlt a főjegyző kinevezése. Még jobban sajnálja azonban, hogy Szüts László főszolgabíró ajánlkozó levele nem érkezett két nappal korábban, mert iránta a megbeszélésen jelen voltak részéről általános bizalom nyilvánult meg, csak úgy gondolták, hogy rossz szeme miatt a feladatot úgysem vállalná el. A főispán tehát úgy vélte, hogy a megszületett „testületi” döntést, hogy „végtére kiben, és mikép nyugtatták meg elméjüket” a „somogyi földes urak”, ő két nappal később már nem tudja megváltoztatni. Esetleg már felkérte az utódot, kiről a levél csak annyit árul el, hogy „azmi vármegyénknak megyéji [határai] között (azmint mondák) nem találhatik, szomszédban kerest[et]ik.” A főjegyzői állást végül Novák Zsigmonddal töltötték be 1790-ben.¹²² Róla nem tudom bizonyosan állítani, hogy más megyéből jött volna, de családja korábban nem tartozott a *somogyi bene possessionati* soraiba.

1790 tavaszán a tisztújításon Somogyban a nekibuzdult nemesek olyan jogköröket is magukhoz vontak, amelyeket korábban a 18. században sohasem birtokoltak: a közgyűlés az alispán, a szolgabírák, az esküdtek és a hadbiztosok megválasztása mellett a főadószedőt, az adószedőt, a fő- és az alügyészt is választotta, és a főispánnak csak a fő- és az aljegyző kinevezése maradt.¹²³ Ősszel Sigray főispán táblabírónak ajánlotta a leköszönt főjegyzőt az alispánnak és a megyének. Azaz nem nevezte ki, hiába volt ez egyszerű „szokott hűvöztetés”.¹²⁴ A táblabírók választása pedig szintén anakronizmus volt 1790-ben. Zala gyakorlatáról azt tudjuk, hogy a táblabírákat kezdetben választották (az 1614. évi 24. törvénycikk értelmében), de a 18. századtól már

¹²² P 1795 90. 12.

¹²³ P 1790 77. 3–8.

¹²⁴ Gróf Sigray Károly főispán levele alsószilvágyi Gaál László alispánnak. Kelt Budán, 1790. szeptember 29-én. (Gaál László)

a főispán nevezte ki őket.¹²⁵ Somogyban ebben a kérdésben nem követett teljesen egységes gyakorlatot, és ez nem is csupán az említett 1790. évi hatásköri rendellenességek miatt volt így.

A szabály a kinevezés volt, mely főispáni jog. Táblabírák kinevezésére pedig többnyire tisztújítás alkalmával került sor, de néha azon kívül is. 1727-ben, 1732-ben, 1736-ban végig kinevezték a táblabírákat, de 1746. augusztus 16–17-én táblabírák választására került sor. Ezután azonban 1790-ig ismét korlátozás nélkül gyakorolta jogát a főispán, illetve az adminisztrátor: 1753-ban, 1755-ben, 1760-ban (ekkor nem kevesebb mint 14 táblabíróat neveztek ki, ami már a tisztség későbbi inflációjának előjele volt), 1767-ben és 1774-ben (mikor csak öt, illetve három fő kinevezése történt meg).¹²⁶

A táblabírák kinevezése azért árnyalatokban talán különbözött a szakapparátusétól. 1755. január 21-én kisgyűlésen ismertették a főispán levelét, melyben kinevezett egy táblabíróat. Az aljegyző kinevezésére viszont ugyanez a levél „*denominare*” helyett a „*constituere ac tali declarare dignabatur*” fordulatot alkalmazta, azaz talán volt némi különbség. A szakapparátust szinte mindig tisztújításon nevezte ki a főispán vagy az adminisztrátor, s ehhez általában nem fűzött kommentárt a nemesi közönség, mint ahogy az a táblabírák kinevezésénél történt.¹²⁷ A tisztújítások kérdésében tehát a főispán és a megye közönsége közt nem különültek el tisztán a hatáskörök. A megye beléphetett a főispán szférájába, és ott jóváhagyó gesztusának nyilvánításával tartotta fenn jogait, vagy – jobb időkben – magához is ragadott egyes jogokat, másrészt a főispán tisztújítások közt a választáshoz kötött tisztségek tekintetében is gyakorolt kinevezést.

Hegedüs főjegyző utódlásában, mint láttuk, valójában nem is Sigray főispán, hanem a megye „néhány főbb uri rendei” döntöttek: a somogyi birtokos köznemesség legalábbis 1790-ben teljesen uralni látszott a megye szervezetét. A megelőző évtizedet, II. Józsefét a vármegyék életében is a központi hatalom dominanciája jellemezte. Az 1744. évi nemesi felkelés terheinek sikeres áthárítása vagy a 18. századi országgyűlési követi napidíjak története¹²⁸ viszont arra utal, hogy a központi hatalom a 18. század nagyobbik részében nem tudott hatékony ellenőrzést gyakorolni a vármegyére

¹²⁵ Turbuly: Zala közigazgatási feladatai II. 103.

¹²⁶ P 1724–1731 4. 566., P 1732–1736 5. 6–7., P 1736–1741 6., P 1744–1746 8. 1103–1109., P 1752–1755 11. 752–753., 1494., P 1759–61 14. 661–664., P 1766–1767 20. 962., P 1774 30. 409.

¹²⁷ Hogy rögtön ellenpéldákat is hozzak, melyekről nem remélhetem, hogy erősítik a szabályt: 1774-ben a főadószedői tisztséget három éve közmegelégedésre betöltő Paiss Boldizsár hivatalban történő főispáni megerősítéséhez a jegyzőkönyvben a „*concordibus votis approbatur*” fordulatot fűzték. A fent említett 1755-ből származó főispáni levél pedig nemcsak egy táblabíróat nevezett ki, hanem egy főszolgabíróat is. (P 1752–1755 11. 1494., P 1774 30. 406.)

¹²⁸ Lásd a 3., illetve 4. fejezetet.

felett, azt jellemzően a *bene possessionatus* köznemesség uralta. Vajon miként jöhetett létre ez a helyzet?

A bene possessionati felemelkedése

Úgy vélem, hogy a 18. században nagy távlatokat nyitó folyamat zajlott, amelynek során a megyei birtokos köznemesi társadalom emancipálódott a nagybirtokos arisztokrácia korábban kétségtelen dominanciája alól. Noha társadalomtörténészek hosszú sorának munkájára lenne szükség, hogy fény derüljön ennek a folyamatnak a pontos alakulására, és megvalósuljon a kétségkívül igen jelentős területi különbségek feltérképezése is, jó okunk van a folyamat kezdetét az országot dúló háború befejeződéséhez kötni. A 17. században a nemesi társadalom az arisztokrácia dominanciája alatt élt. A főurak széleskörű hatalmát megalapozó uradalmaik és magánhadseregeik általában összefonódtak egyes közhatalmi funkciók ellátásával: nagybirtokos arisztokraták főispáni tisztségeket töltöttek be, gyakran parancsnokságuk alatt állt a régió királyi katonasága is, és ők látták el a határvédelmet, szedték be az adót és részlegesen helyben fel is használhatták azt. A középbirtokos nemesek jórészt közvetlen függésükben éltek, mint az ő „főember szolgálk”, szervitoraik, de a nagybirtok befolyása alól azok sem tudták kivonni magukat, akik nem tartoztak valamely főúr familiájába.¹²⁹

A 17–18. század fordulóján mélyreható változás történt e téren, melynek társadalomtörténeti következményeit egybehangzóan ábrázolja Wellmann Imre és Vörös Károly. A 17. század végén, mikor megszűnt a főúri várak és hadseregek hadászati jelentősége, s megszűntek a főnemesség helyi-regionális közhatalmi funkciói is. A főúri udvarok a 18. század első felére eltűntek, a főurak társadalmi vonzásköre beszűkült, és szétszakadt a familiaritás láncolata. Az érvényesülő főnemes most már nem emelt fel magával köznemesi tömegeket. A következő századok elejének országgyűlései tele vannak panasszal, hogy mióta – ahogy Wellmann Imre mondja – „kihúlóban van a főúri udvarok patriarchális melege”, a köznemes nem érezheti jól magát a főnemes környezetében. Már csak a nagybirtok gazdasági irányítása jelentett állásokat, illetve az állami hivatalokra pályázó birtokos köznemes és arisztokrata pártfogója közt maradt fenn a familiaritás maradványaként a kérelmező-megkeresett viszony, amelyből viszont már hiányzott az együttműködés mozzanata.¹³⁰

A 17. századihoz képest tehát a 18. század folyamán alapvetően átalakult a nagybirtokos arisztokrácia és a birtokos köznemesség viszonya. A köznemes – ismét Wellmann Imrét idézve – „magára marad, s [...] fokozódó bizalmatlansággal tekint a

¹²⁹ Tóth I. Gy.: Három ország 75–76., Vörös K.: A társadalmi fejlődés 680–681. Hasonlóan: Wellmann: Az udvari ember 298., Varga J.: Szervitorok 11–16., 60–65., 146., 162., 182., 187.

¹³⁰ Wellmann: Az udvari ember 298., Vörös K.: A társadalmi fejlődés 680–681., 685–687., lásd még: Ember: A barokk 152–153.

tőle testben-lélekben távolodó, hovatovább elzárkózó főnemes fényes palotáira.”¹³¹ Ellentétük kiéleződése Vörös Károly szerint a harmincas évektől figyelhető meg, és ez elmélyült a század közepétől. Úgy véli, hogy az 1764–65. évi országgyűlésen végleg elvált az arisztokrácia és a köznemesség útja, és ez újra 1790-ben ismét, még nagyobb heveességgel nyilvánult meg.¹³² Nem fér ahhoz kétség, hogy az arisztokrácia és a *bene possessionati* viszonyát tekintve a regionális különbségek meghatározók voltak. H. Balázs Éva a század utolsó harmadáról írva annak a véleményének ad hangot, hogy a nyugati és északnyugati vármegyék nemessége a „foglalkozásával, műveltségével és sokszor érzelmeivel is Bécshez kötődő” arisztokrácia függvénye, a Dunától keletre a familiárisi kapcsolatok pedig még középszinten is élnek: a középbirtokos nemesek komolyabb társadalmi tekintélyre csak a patrónusaik támogatásával elérhető hivatalviselés útján tehetek szert.¹³³ A jómódú birtokos köznemesség kisebb részének kínált, kínálhatott csak kitörési lehetőséget az állami hivatalok betöltése, a többiek szükségszerűen megrekedtek a vármegye szintjén, és számukra szinte adott volt a rendi ellenzékiiség képviselése.¹³⁴

A jómódú birtokos nemesség önállósulásának megvoltak a művelődési vonatkozásai is. Kosáry Domokos az 1770-es évek elejétől számítja a felvilágosult rendiség kezdetét, a késő barokkon túllépő, de a felvilágosult abszolutizmustól is független nemesi irányzat születését. Ez viszont azzal is járt, hogy a késő barokk irányzatán belül a „második szintre” tolódott át a hangsúly, és az „önálló hangot kapott”, „ekkor vált önálló irányzattá”.¹³⁵ Benda Kálmán azt vizsgálva, hogy hogyan nőtt ki a 18. századnak a kortársak és a történetírás által műveletlennek és elmaradottnak lefestett nemességéből a 19. század nemesi elitje és ennek reformpárti vármegyei tömegbázisa, a változást a politika szférájában csak a századfordulóra teszi, de okát az oktatás iránt megnyilvánuló nemesi érdeklődésnek a 18. század második felében történő hirtelen

¹³¹ Wellmann 299. Vörös Károly is „mélyülő szakadék”-ról ír (Vörös K.: A társadalmi fejlődés 687.), és Mályusz Elemér, aki pedig a főnemesség társadalmi szerepének csökkenésével nem ért egyet, szintén a köznemességtől való elválásáról, sőt a két társadalmi csoport közti szakadék kialakulásáról beszél, már a reformkorra nézve pedig hosszan taglalja a fő- és köznemesség közti ellentétet, a köznemességnek a mágnások iránt érzett gyűlöletét. (Mályusz: A reformkor nemzedéke 40–41. 53–59.)

¹³² Vörös K.: A társadalmi fejlődés 717.

¹³³ H. Balázs: Bécs és Pest-Buda 129–130.

¹³⁴ Vörös Károly szerint a birtokos nemesség két út közül választhatott, és ennek megfelelően osztódott meg az 1720-as évek végétől: vagy az udvar híveivé szegődtek kamarási vagy királyi tanácsosi címért, vagy a meddő kiváltságvédelemre szorítkozó rendi ellenzékiiséget szolgálták. Ebben a választásban pedig, mondja, a vallási kérdésnek nagy szerepe volt. (Vörös K.: A társadalmi fejlődés 687–688.) A magam részéről úgy vélem, hogy az első lehetőség értelemszerűen csak kevesek útja lehetett, és többség nem is került valódi választás elé.

¹³⁵ Kosáry: Művelődés 301., 321–322., 342–343. (Modelljében mindennek természetesen negatív értéktöltete van.)

megnövekedésében látja.¹³⁶ E tényező mögött nemcsak a kiépülő államapparátus által teremtett álláslehetőségek szívó hatását feltételezhetjük, hanem a háttérben gazdasági okok is megtalálhatók. A vagyonosabb köznemesség számára a 18. század második fele – az elsővel ellentétben – emelkedést hozott, 1740-től egy hosszú konjunktúra tartott a század végének a nyolcvanas években kezdődő válságperiódusáig.¹³⁷ Ezt tükrözik a kastély- és kúriaépítkezések is: 1740 után hirtelen megugrott a számuk, s a csúcspontot az 1770 és 1785 közti időszak hozta meg.¹³⁸ A század közepén a generációváltást a mentalitás terén is élesebb váltás jellemezhetette a szokásosnál, amint azt Benda Gyula a Parraghyak példáján bemutatta.¹³⁹ Ilyenformán több oldalról is megteremtődtek a feltételei annak, hogy a köznemesség a század második felére – H. Balázs Éva kifejezésével – a magyar társadalom „ha nem is dirigens, de mérleget elbillentő réteg”-évé¹⁴⁰ váljon, s a főnemesség közvetlen gyámkodásától megszabadulva (más oldalról nézve: a főnemességtől magára hagyatva) előbb a vármegye szintjén legyen a maga ura, majd az országos politika színpadán is hallassa hangját.

További kérdés azonban ennek a két eseménynek a datálása. Degré Alajos a 18. századdal veti össze a 19. század első felének Zala megyei közgyűlésein megjelentek számát (pontosabban azokét, akiknek nevét feljegyezték a jegyzőkönyvek). A négy-öttszörös növekedést úgy értelmezi, hogy a megyegyűlések hangadói már nem egyedül a nagybirtokosok voltak, hanem a kisebb középbirtokos táblabírák, az uradalmi ügyészek és ügyvédek és a növekvő létszámú tisztviselői kar (is). A nagybirtokosokkal szemben a középbirtokosok befolyása növekedett, akik az irányítást csak tömeges megjelenéssel tudták a kezükbe kaparintani. Ennek a „táblabíró többség”-nek a főispánnal is szembeszegülő fellépésére a legkorábbi példát Degré 1790-ből hozza.¹⁴¹

A korábban ismertetett somogyi események azt sugallják, hogy 1790-ig sem kell e tekintetben egyöntetűnek tartanunk a 18. századot: nemcsak a közgyűlési részvétel emelkedő tendenciáját láttuk, hanem bizonyítékokat arra is, hogy ott már a század harmincas-negyvenes éveiben is érvényesült a *bene possessionati* csoportjának vezető szerepe. Somogy viszont abszентista nagybirtokos arisztokráciájával és a különösen erős *bene possessionati*val kétségkívül nem volt tipikus vármegye. Következtetéseinknek mégis megvan az országos szintű jelentése is. A diéta intézményfejlődésében 1741-ben észlelhetők az első jelei a vármegyei követek először 1790–91-ben megvalósuló, majd a következő századra jellemző hegemoniája kiépülésének. A kerületi ülések ekkor szabadultak ki a kormányzati tényezők ellenőrzése alól, és feladatkörük jelentősen kiterjedt. Nemcsak ekkor, a magyar rendeket kedvező helyzetbe hozó nemzetközi válság idején, hanem egy évtizeddel később is látható jelei vannak annak,

¹³⁶ Benda K.: A köznemesség művelődési 88., 91.

¹³⁷ Benda Gy.: A tárgyak termelése 88–89.

¹³⁸ Badál: Kastélyok és kúriák 52.

¹³⁹ Benda Gy.: Parraghy 25–26.

¹⁴⁰ H. Balázs: Bécs és Pest-Buda 134.

¹⁴¹ Degré: Szavazási rend 123.

hogy az alsótábla a felsőtábla fölé kerekedett. 1751-ben tovább fejlődött a kerületi ülés. Az 1764–65. évi adómegajánlási vita pedig a vármegyei követeket (azaz végső soron a jó módú köznemességet) mutatta az ügydöntő „*sanior autem et potior pars*” szerepében.¹⁴² Hogy a diéta által megjelenített országos szintű fejlődésmenet mögött milyen helyi szintű változások húzódhattak meg, az országos tendencia milyen konkrét helyi formát ölthetett magára, ezt példázzák a somogyi adatok.

Az országos fejlődés mintegy a megyék társadalmi-politikai változásainak eredője volt. (A matematikából vett hasonlattal élve azok vektorainak összegződésével jött létre.) A fontosabb megyék hosszabb vektorai jobban befolyásolták az országos eredő irányát, mint a jelentéktelenebbeké, a végeredmény azonban egy olyan (fejlődési) irány volt, mely nem esett szükségszerűen egybe a legerősebb megyékével, sőt esetleg csak kivételesen akadt olyan megye, amely társadalmi-politikai mozgásainak iránya megfelelt az országosnak. Somogy megye fejlődésmenete azon vonatkozásaiban, melyet az országos fejlődéssel azonosnak láttunk, szinte bizonyosan nem *modális*, azaz nem azt az utat jelenti, melyet a legtöbb megye bejárt, mégis *átlagos* a szó statisztikai értelmében. Természetesen kíváncsúnak lenné a különböző fejlődési típusok bemutatása, hisz a nagy létszámú köznemességgel rendelkező volt királyi magyarországi vármegyék helyi politikai élete nyilvánvalóan igencsak eltérően alakult a volt végvárovezeti, illetve hódoltsági megyékéhez vagy a tiszaháti protestáns megyéké a nyugat-magyarországiakéhoz képest. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a helyi politika alakulása Somogyban éppen az országos fejlődés fő sodorvonalába esett.

¹⁴² Lásd: Szijártó M. István: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792. Budapest, 2005. 281–348.

II. A VÁRMEGYÉTŐL AZ ORSZÁGGYŰLÉSIG

6. A nemesi adómentesség

Ami a kora újkori európai nemesség legfontosabb kiváltságát, az adómentességet illeti, Jonathan Dewald áttekintése három fő kategóriába sorolja az általa vizsgált (főleg nyugat-európai) területeket. Angliában az arisztokrácia és a *gentry* nem élvezett mentességet az adó alól, sőt százalékosan tekintve adóterhei valószínűleg súlyosabbak voltak a többiekénél. Dél-Franciaországban és egyes német területeken az adómentesség nem a nemes személyéhez kötődött, hanem a nemesi föld volt adómentes, egyéb jövedelmei után pedig a nemesnek is adóznia kellett. A többi német és francia területen, Spanyolországban (a 16. században) és Svédországban a nemesség mentes volt a fő pénzügyi teher alól – de nemcsak a nemesség élvezhette ezt a kiváltságot, hanem mások is, például a királyi tisztviselők és a nagyvárosok legtöbb lakója. Ráadásul a 17. század második felétől erősen meggyengült ez a privilégium: ekkor példának okáért Spanyolországban lényegében kiüresedett a nemesi adómentesség kiváltsága, ahogy az adózás súlypontja a közvetett adókra tevődött át. A francia nemesek pedig 1695 után egyfajta jövedelemadó voltak kötelesek fizetni (ha kevesebbet is a többiek-nél). 1731-ben Piemontban, 1771-ben az osztrák Luxemburgban törölték a nemesek adómentességét. De ahol megmaradt a század végéig, ott a bürokrácia ezt a kiváltságot már visszaélésnek tartotta.¹

Ha mármost közelebb lépünk Magyarországhoz, ugyanezzel a tendenciával találkozhatunk – ha némi megkésettség mellett is. A 18. század elején I. Frigyes Vilmos kiterjesztette az adóztatást a korábbi Porosz Hercegség addig kiváltságos helyzetben lévő nemességére.² 1719 után Kelet-Poroszországban a majorsági föld után is kellett adózni, ha jóval kevesebbet is, mint a nem nemesi föld után. Brandenburgban és Pomerániában a majorsági föld adómentes maradt.³ Bajorországban régóta a rendek fizették az adó egy részét. 1525-től ez 5:4:1 arányban oszlott meg a prelátusok, a városok és a lovagok közt, majd az arányok 1669-ben 3,3:2,4:0,9-re módosultak. Ekkor a rendek által fizetett adó teljes összegét egyébként 100 000 forintról 66 000-re mérsékeltek. (Igaz, hogy esetenként kétszeres adót [*Duplum*] ajánlottak meg.) A tartomány közvetlen adója 300 000 forint volt (szimplán), és ehhez járult még a fogyasztási adó. A lovagok adója 1557-ben 554 család (1124 uradalom) és 1800-ban 254 család közt oszlott meg, ezért az egy családra eső átlagos adóösszeg lényegében megduplá-

¹ Dewald: Az európai nemesség 39–40.

² Baumgart: Der Adel 147.

³ E. Melton: Prussian Junkers 74–75.

zódott: 1557-ben 18, illetve 1800-ban 35 forint volt.⁴ Az osztrák tartományokban a haugwitz-i reform (1749) hozta el a nemesi föld megadóztatását (ha a paraszti földnél enyhébben is).⁵ A cseh korona tartományaiban a nemesség és az egyház szintén 1749-től fizetett rendszeresen adót; korábban ez eseti és rendszertelen volt.⁶

Hogy tézisemet előre bocsássam, úgy vélem, hogy a magyar nemesség adómentességének kora újkori alakulása illeszkedik ezen folyamatokhoz. Mind a meglévő adómentesség szűkülése, mind pedig az nyomon követhető, hogy az adómentességet visszaélésnek kezdi tekinteni az államhatalom. Alapvetően tehát a magyar esetet nem kivételnek tarthatjuk, hanem a szabály érvényesülésének – bizonyos specifikumok megléte mellett. Ezek azonban nem elhanyagolhatóak.

A közvélekedés és a tankönyvek evidenciái közé tartozik az a tétel, hogy a kora újkorban a magyar nemesség adómentességet élvezett, ahogy azt Werbőczy híres *primae nonus*-ában leszögezi, s általánosan vallott nézet az is, hogy a nemesség honvédelmi képességének legkésőbb a 16. század végével elérkező lehanyatlásával, de különösen a 18. század békeidőszakának beköszöntével a már alig vagy éppenséggel semmivel sem ellensúlyozott adómentesség visszaéléssé vált.⁷ Mivel pedig a nemességnek létérdeke fűződött ahhoz, hogy „szűz vállaira” teher ne nehezedjék, adott volt az alapja annak, hogy politikájában önös („osztály-”) érdekei vezessék, melyek könnyen szemben állhattak (és sokszor szemben is álltak) az általánosabb („nemzeti”) érdekekkel.

Az eddigiekből látszik, hogy itt a nemesi adómentességgel szembeni kortársi ellenérzéseknek máig vetülő árnyékával van dolgunk. Ami a gyökereket illeti, rámutathatunk például arra, hogy Kaunitz 1761-ben már úgy tekintette (és álláspontja vált a felvilágosult abszolutizmus Magyarországgal szembeni politikájának alapkövévé), hogy a nemesség teljesen kivonja magát az állami terhek viselése alól.⁸ Jelen tanulmány célja az, hogy közelebbről megvizsgálja, érvényesült-e, milyen körre terjedt ki, illetve milyen módosulásokon ment át a nemesi adómentesség Magyarországon a 18. században. Reményeim szerint a vizsgálat megmutatja az általában sajátosnak tartott magyar fejlődés fentebb említett illeszkedését az európai trendekhez. Először utalunk azokra az esetekre, melyekben a nemesség hadiadó-fizetését láthatjuk, és sorra vesszük a nemesség önkéntes adófizetésének további eseteit. Ezt követően megvizsgáljuk, kikre nehezedett a nemesi felkelések és a *subsidiium* fizetésének terhe. Végül górcső alá vesszük egyes kisenemesi csoportok helyzetét. Az 1708 és 1792 közti idő-

⁴ És minden valószínűség szerint a más adónemekre is ez áll, hiszen más helyen forrásmunkám 1,7 millió forintba teszi az éves összadó nagyságát a 18. században. (Lieberich: *Die bayerische Landstände* 25., 28.)

⁵ Klingenstein: *Skizze* 376.

⁶ Evans: *The Habsburg Monarchy and Bohemia* 147.

⁷ Mint kivételre szeretnék már itt rámutatni Szita János tanulmányára (Szita J.: Adómentesség).

⁸ Poór: *Kényszerpályák* 25.

szakra összpontosítjuk figyelmünket, de többnyire törekszem arra, hogy összegezzük a korábbi fejleményeket is.

Nemesi adófizetés

A török időkben a nemesek tehervállalása⁹ gyakori volt a felkelésen (és a telekkatonaság kiállításán túlmenően is)¹⁰: példának okáért 1595-ben a birtokosok portánként a jobbágyok adómennyiségének nem kevesebb, mint kétharmadát fizették a magukéból.¹¹ 1596-ban a *decretum* arról rendelkezett, hogy a birtokosok egyenesen ugyanúgy 9 forintot tartoznak fizetni portánként, mint jobbágyaik, de ebből a pénzből katonákat kellett állítaniuk.¹² A tehervállalás ölthette további katonák kiállításának formáját is,¹³ vagy szolgálhatott szűkebb, pontosan meghatározott célokat is.¹⁴ Hogy a nemesi kiváltságokon csorba ne essék, a birtokos nemesek által fizetendő adót és a kisnemesek taksáit nem adták a kamarába az 1600. évi 3. törvénycikk értelmében. De csak ennyi volt a nemesi privilégium védelmezése, valójában adóztak a nemesek is. A nemesi adófizetés inkább szabály volt, mint kivétel még akkor is, ha az 1601. évi 2. törvénycikk ki is kötötte a rendi felfogás jegyében, hogy a „földesurak és a nemesség részéről teljesítendő emez adófizetés a nemesi előjogoknak a sérelmére soha ne szolgáljon.”

Az országgyűlési határozat nélküli adókivetések az 1670-es évektől kezdődő időszakában szintén sor került a kiváltságos társadalmi rétegek megadóztatására. Magyarországon addig példátlan módon 1672 februárjában 5 forintos fejadót vetettek ki a nemességre.¹⁵ Akkora ellenállás fogadta, hogy nem erőltették a dolgot.¹⁶ Az 1671. június 6-i pátens portánként 40 forintos adót vetett ki, melynek felét a földesúrnak kellett (illetve kellett volna) kifizetnie.¹⁷ A kilencvenes években az adótól eddig mentesülő parasztrétegeket a kisnemesi csoportok követték az adózók közt.¹⁸ 1696-ban Bécsben I. Lipót Magyarország előkelőinek a hozzájárulását kérte a nemesekre is

⁹ Ld. pl. 1542(besztercebányai):28. tc., 1548:23. és 25. tc., 1556:4. tc., 1595:3. tc., 1600:3. tc., 1601:2. tc., 1638:5. tc., 1647:25. tc., 1655:5. tc., 1659:8. tc. stb. A magyar rendek adómegajánlási jogának kora újkori történetével általánosságban a következő fejezet foglalkozik.

¹⁰ A személyes felkelés helyett rendelkezik nemesi adózásról például az 1602:2., 10. tc., miközben a telekkatonaságot ki kell állítani.

¹¹ 1595:3. tc.

¹² 1596:6. tc.

¹³ Ld. pl. 1543:11–12. tc., 1596:6. tc., 1597:2. tc., 1598:5. tc., 1599:6. tc.

¹⁴ Pl. 1550:70. tc., 1596:30. tc. Ugyanide sorolhatóak a koronázási ajándékok, melyekről hamarosan külön lesz szó.

¹⁵ Benczédi: Rendi szervezkedés 1192.

¹⁶ Nagy I.: A Kamara adóigazgatási 48.

¹⁷ Uo., illetve az 1672. május 25-i pátens (Benda K. [szerk.]: Kronológia 493.) is ugyanígy.

¹⁸ R. Várkonyi: A Habsburg-abszolutizmus berendezkedése 96–97.

kiterjedő új adórendszerhez, de a *conkursus* részéről visszautasításban részesült: az ragaszkodott a nemesek adómentességéhez.¹⁹ 1698-ban a király a korábban állandósult adóösszeg dupláját kérte. Az ebből már beszédett rész „összegéhez mind a négy rend hozzájárult”, mondták a rendek. De ha e kétmillió helyett a kért négymillió forint lenne az adó összege, s azt a nemesek és „alattvalóik” közt osztanák fel, ahogy tervezik, a nemesek a parasztok közé süllyednének – érveltek.²⁰ (Azaz mégsem a nemesi adófizetés pusztá ténye volt számukra elviselhetetlen, hanem a fizetendő összeg.) Végül a négymilliós adó kivetésére került sor, és abból a klérus, a mágnások és a köznemesek terhe összességében is csak negyedmillióra rúgott.²¹ (Megjegyzem, hogy a *conkursus* a nemesek részéről maga is vállalt volna egy összeget, ha ez a végül kivetttnél jóval alacsonyabb volt is.²²)

Az ónodi országgyűlés a kuruc államban a nemesi adófizetés bevezetése mellett döntött²³, ez viszont Magyarország területének csak egy részén érvényesülhetett. A szatmári megegyezéssel konszolidálódó helyzetben – éppen a Rákóczi-szabadságharc eredményeképpen – a nemesség hadiadó-fizetése már nem jelen, és ezt tekinthetjük a 18. századi helyzet kiinduló állapotának. Ha tehát nem is volt a kora újkor általános jellemzője, az általunk elsősorban vizsgált időszakra mindenesetre tényleg létrejött az a helyzet, melyből kiindultunk: a nemességet nem terheli az állami adó.

De a magyar nemesség több alkalommal vállalt egyéb terheket. Ezeket is a törvénytárból ismerhetjük meg a legjobban, hiszen a diéta prerogatívái közé tartozott minden ilyen (később *subsidiumnak* nevezett) megajánlás megtétele, és ezek (szemben például a hadiadó 18. századi megajánlásaival) törvénycikkekbe is kerültek.

Elsőként ezek közül a „koronaörzési pénz”-ről kell említést tenni. A koronaörök és a koronaörség fizetésére szolgáló elkülönített adót az 1622. évi 34. törvénycikk tette az adózó nép terhéből a földesurak terhévé, portánkénti másfél forint évi adót és meghatározott taksákat rendelve e célra. Az *articulus* fenntartotta viszont azt az eljárást, hogy ezt az adórészt – szemben a mindössze két évre megajánlott alapadóval – a következő országgyűlésig tartó érvénnyel vetik ki. Ezt a metódust követte azután az 1625. évi 28. törvénycikk, és a kérdésről később rendelkező törvénycikkek nagyobb része.²⁴

¹⁹ Benda K. (szerk.): Kronológia 519.

²⁰ MOL Ft 17991 9–10. szám.

²¹ 700.528 104.

²² R. Várkonyi: A Habsburg-abszolutizmus és a jobbágyság 686.

²³ Benda K. (szerk.): Kronológia 542.

²⁴ 1635:4. tc., 1647:33. tc., 1655:15. tc., 1659:10. tc., 1662:50. tc., 1681:36. tc. Az 1630:6. tc. 1 forintot portánként a koronaörök és -felvigyázók fizetésére szánt, 50 dénárt pedig az országház építésének folytatására és befejezésére. Az előző (és a következő) évek gyakorlatával szemben itt nem mondja ki a törvény, hogy ennek fizetése a nemességre és a nemesi terheket hordozókra hárul. Ugyanez a helyzet az 1638:8. törvénycikkkel. Ezen esetekben nem kizárt, hogy a már jól ismert gyakorlat folytatódott, csak az *articulus* nem látta szükségesnek ezt ismételt

Másodjára említhető az az ajándék (*honorarium*), melyet a diéta eseti jelleggel ajánlott meg a királyi család tagjainak, különösen a királynak és a királynénak, és általában koronázásuk alkalmával. (Ezt a továbbiakban ezért egyszerűen koronázási ajándékként fogom emlegetni.) A birtokos nemesek fizették a 16. század közepén a királynak és a királynőnek ajánlott koronázási ajándékot.²⁵ (Később a jobbágyokra vetették ki.²⁶) A koronázási ajándék, szemben a koronaőrzési pénzzel, a 18. századot is megérte. 1712-ben a diéta III. Károlynak 70 000 forintot ajánlott meg.²⁷ 1741-ben Mária Terézia éppen annyit kapott, mint apja és 1714-ben megkoronázott anyja együtt: 70 plusz 30 ezer, azaz 100 000 forintot.²⁸ A 18. században a törvényszövegekben viszont már nem is szerepel, hogy ki fizesse a koronázási ajándékot²⁹, magától értetődő volt, hogy nem a nemesek viselik ezt a terhet – legalábbis korszakunk végéig.

1790. december 15-i levelében Inkey Károly és Boronkay József azt jelentették Somogy vármegye közgyűlésének, hogy a diéta álláspontja szerint a koronázási ajándékot – bár az az úrbéresekre van felosztva – a földesurak önkéntes adománya fedezze. Erről az országgyűlés a vármegyék véleményét kéri. Somogy határozata szerint a nemesek a házipénztárba fizessenek, mely a diéta után három hónapon belül megelőlegezi az összeget. Mindenesetre a szokásos jogfenntartó klauzula mellett elmondják azt is, hogy eddig a házipénztárból fizették a koronázási ajándékot, vagyis az adózók viselték ezt a terhet.³⁰

1792. június 11-én a diéta I. Ferencnek az előző országgyűlés példáját követve ajánlotta meg a koronázási ajándékot: tehát ő ugyanúgy 50 000 aranyat kapott, mint II. Lipót, s felesége 25 000-t, mint II. Lipóté két évvel korábban. S mint akkor, 1792-ben is „az Adót fizető Népnél terhe nélkül” ajánlották meg a koronázási ajándékot, azaz csak a nemesek által fizetendően. Másnap délben a rendek audienciára mentek a várba, mely alkalommal a primás bejelentette a koronázási ajándékot, melyet a királyi

kifejteni. Az 1649:96. tc. viszont kivételesen nem nemesi teherről rendelkezik, hiszen kimondja, hogy a török alá vetetteknek fele összeget kell fizetniük, ami nyilvánvalóan a *misera plebs contribuens* terheként jelöli meg ekkor a koronaőrzési pénzt.

²⁵ 1546:5. tc., 1559:42. tc. I. Ferdinánd és felesége, valamint Miksa, akkor még csak cseh király felesége kapott így portánként 20-20-20 dénárt a birtokos nemesek saját zsebéből.

²⁶ Miksa, Rudolf, valamint II. Mátyás házassági ajándékát és felesége koronázási ajándékát a diéta már nem a nemesekre rótt ki (1563:2. tc., 1572 [második *decretum*] 3. tc., 1613:10–11. tc.), s a királyné koronázási ajándékát később is többször a jobbágyok fizették (1622:33. tc., 1638:9. tc., 1655:13. tc., 1655:13. tc., 1681:3. tc.), miként III. és IV. Ferdinánd és I. Lipót koronázási ajándékát is (1625:9. tc., 1647:150. tc., 1655:14. tc.). Nem értek tehát egyet Hajnóczy Józseffel, aki szerint a királynak megajánlott ajándékot a földesurak fizették portáik után 1655-ig, és csak ekkor került át a jobbágyok vállára ez a teher. (Hajnóczy: *De diversis subsidiis* 158.)

²⁷ Kanyar: Somogy közgyűlése 91.

²⁸ Éble: Károlyi Ferencz 525., Benda K. (szerk.): *Kronológia* 554.

²⁹ 1715:4., 6. tc., 1741:3. tc., 1791:4. tc., 1792:3–4. tc.

³⁰ P 1791 79. 229–230., vö. Melhárd: Somogyvármegye 114–115., 126.

pár kegyesen elfogadott.³¹ A koronázási ajándék tehát a király esetében 225 000, összesen pedig 337 500 forintra rúgott.³²

A koronázási ajándék felosztásáról június 17-én vita bontakozott ki. Egyesek javasolták, hogy ez a *subsidium*ra kidolgozandó mód szerint történjék, hisz a nemesek fizetik ezt is, mások szerint a portaszám szerint kell felosztani, mert ők a jobbágyoktól vállalták át. Végül ebben a kérdésben nem hoztak döntést, azt a vármegyék belátására bízták.³³ A vita bizonyíték arra, hogy a magyar rendek továbbra is úgy vélték, hogy alapesetben még mindig a jobbágyok terhe a koronázási ajándék (miként a nemeseké a *subsidium*), s annak részükről immár másodjára történő átvállalása inkább kivételes vagy eseti jellegű, mint egy új rendszer kezdete.

Insurrekció és *subsidium*

Elismerten döntően a nemesség terhe volt viszont a nemesi felkelés és – az 1790-es évek kifejezésével – a *subsidium*. A nemesség „vérrel adózása” nemcsak frázis volt, hanem időnként valóság is. Az általunk vizsgált időszakban a nemesi felkelés meghirdetésére kétszer került sor, 1741-ben és 1744-ben (majd ezt követően több alkalommal a francia háborúk időszakában). Az insurrekcióval összefüggésben a birtokos nemesek kiállítottak nádori portánként egy-egy lovas katonát is. Ez és a személyes vagy helyettesek útján történő felkelés, valamint részben a felkelő csapatok eltartása valódi anyagi terhet jelentett a magyar nemességnek, jóllehet a törvényes terheket legalábbis részben sikerült a köznépre hárítaniuk.³⁴ Továbbá a személyes felkelés a nemesség egy kisebb részénél valódi veszélyek vállalását jelentette.

Ami a *subsidium*ot illeti, a terminus nem egyszerű „adó”-értelemben, hanem rendkívüli „hadi segedelem” értelemben csak a 18. század végén jelent meg. Ugyanis az évente fizetett hadiadóra a *contributio* terminus a 18. század derekán rögzült, majd a rendkívüli, ezen felüli, országgyűlésileg megajánlott hadisegélynek a 18–19. század fordulóján történt újramegjelenésekor a *subsidium* kifejezés már ennek az adófajtnak a megkülönböztető neve lett. Az 1791. évi 19. törvénycikk már „bármely néven nevezendő, akár pénzben, akár terményekben vagy ujonczokban álló hadi segedelmek [*subsidia*]” kirovásáról szólt, azaz a *subsidium* fogalom kiterjedt minden fajtájú rendkívüli háborús tehervállalásra. Ennek ellenére nem használta a terminust ezen *decretum* 66. *articulusa*, mely 6000 újoncot ajánlott meg, sem az 1792. évi, amikor

³¹ Naponként-való 1792 104–105., az ajándék összegéről ugyanígy 1792, *acták* 134., szintűgy 700.434. és MOL N57 1. csomó, *fasc. C. fol.* 228–229.

³² Kivetéskor pontosan 225 017 forint 14 krajcár (P 1791 79. 213–215., 250., vö. Melhárd: Somogyvármegye 106–108., 126.), illetve összesen 337 500 forint 42 1/8 krajcár (700.434) volt.

³³ Naponként-való 1792 118. A vármegyék közti felosztást lásd: 1792, *acták* 134. vagy 700.434 (oldalszám nélkül). Ezt egy országos bizottság végezte el a *subsidium* felosztásával együtt: Naponként-való 1792 149.

³⁴ Mint azt a 3. fejezetben láttuk.

adót, újoncokat és lovakat ajánlottak meg – ekkor „szabad ajánlat”-ról, valamint „segedelem”-ről [*auxilium*] beszélt a törvénytörvény. ³⁵ Az adó felosztása kapcsán már szerepelt a *subsidiium* kifejezés, ha kifejezetten a pénzzadóra vonatkoztatva is ³⁶, az országgyűlési naplóban pedig már általában használták a „Hadi Segedelem”, illetve (többes számban) „*belli subsidia*” kifejezéseket. ³⁷

Az 1792. évi 6. törvénycikk „a karok és a rendek által szolgáltatandó ezer lovat és négy millió forintot” említi. A *subsidiium* újoncokból álló részének kiállításánál az *articulus* az előző állításkor gyakorolt módra hivatkozik, azaz az 1791. évre. Az ezt elrendelő 66. törvénycikk pedig az 1741. évi 63. cikkelyre utal vissza. 1742-ben az újoncok kiállítása a hadiadó terhére történt, ezt viszont a törvény szövege 1792-ben nem kötötte ki, s a lovak és a pénzben megajánlott hadisegély kiállításáról megtudjuk, hogy az egyértelműen a földesurakat terhelte. Azt mondhatjuk tehát, hogy a század végén a *subsidiium* döntően a kiváltságosok terhe lett, amit felosztásának módja is tükrözött. ³⁸

A diéta vegyes ülésében ajánlotta meg ezt a *subsidiiumot*: 5000 katonát, 1000 lovat és 4 000 000 forint készpénzt. Ami a felosztását illeti, egyes vármegyék javasolták, hogy ne a portaszámból induljanak ki (ami a rendes hadiadó, a *contributio* szokásos felosztási alapja volt), hiszen ezt a nemesek fogják fizetni, és az ő erejük a megye portaszámával nincsen arányban. De a nemesek teherviselő képessége, mondták mások, teljesen bizonytalan dolog. Végül abban maradtak, hogy a portaszámból kell kiindulni a *subsidiiumnak* a vármegyék közti felosztásakor, majd egy vegyes bizottság (a törvénycikkben: „egy, a vármegyékből választott s esküvel kötelezett és Ő királyi fenségének, az ország nádorának elnöksége alatt üléselő bizottság”) fogja ezeket az igazságosságot szem előtt tartva módosítani, s az egyes nemesekre való lebontás módját illető utasítást is az ő feladatuk lesz kidolgozni. ³⁹ Az 5000 katona felszereléséről és ellátásáról (az 1741. évi esettel szemben) most nem esett szó.

A bizottság úgy vélte, hogy a *subsidiiumot* nemcsak a jobbágytartó nemeseknek kell fizetniük, hanem még a következőknek is: az armalistáknak; a javakból készpénzben hitbért kapó özvegyeknek; az egytelkes nemeseknek; a *curialistáknak* (akik tehát szerintük az előzőektől külön kategóriát alkotnak!); a *praedialistáknak* (azaz egyházi nemeseknek); az *inscriptionalistáknak* (azaz érdemirományosoknak avagy érdemdíjasoknak ⁴⁰), a pusztáknak és az allódiumoknak (így, megszemélyesítve!); a plébánosok-

³⁵ 1792:6. tc.

³⁶ MOL N57 1. csomó Fasc. C 238–239., 244–245. Ez az adófelosztási táblázatok szóhasználat is. (700.434 oldalszám nélkül, illetve 1792, *acták* 125., 130.)

³⁷ Naponként-*való* 1792 109., 1792, *diarium* 78.

³⁸ A *subsidiium* ekkori és későbbi tényleges kiállításával kapcsolatban már nem folytattam vizsgálatokat, mert ezek kívül esnek vizsgálódásaim időkeretén.

³⁹ Naponként-*való* 1792 112.

⁴⁰ *Inscriptio*: „a birtokszerzés egyik neve volt, és abban állott, hogy fekvő (szerzeményes vagy ősi [adományos]) birtok másra személyes érdemek, illetőleg hű szolgálatok elismerésül

nak, káplánoknak, lelkészeknek és pópáknak; a püspököknek és még azon más személyeknek, akik tizedet kapnak; az *agilis*oknak és a „szabad állapotú embereknek” (azaz *libertinus*oknak, más néven szabadosoknak); a kocsmáltatási és más *beneficium*ok bérlőinek; végül mindenkinek, aki szerepel az 1741. évi 63. törvénycikkben, kivéve a *contributio* fizetőit (amennyiben regálékat nem birtokolnak) és a zsidókat.⁴¹

Azt láthatjuk tehát, hogy a *subsidiium* fizetése sem volt kizárólag nemesi teher, hiszen fizetése ezekkel a rendelkezésekkel a nemességnél jóval szélesebb társadalmi körre lett kiterjesztve. Úgy tűnik számomra, hogy a *subsidiium*ot a *contributio* kiegészítő adójának tekintették a 18. század közepén, végén (és a 19. század elején), azaz azon jövedelmeket terhelte, melyek (nem jobbágysági lévén) nem a rendes évi hadiadó alapját képezték. De ez a megközelítés egyáltalán nem a 18. század végének szülte. Az 1792. évi *diaeta* fent idézett bizottsága az insurrekciót az 1741. évben elrendelő *articulus*ra hivatkozott, de ennél jóval korábbra visszavezethetjük ezt a törekvést, mely megjelent majd’ mindegyik fentebb tárgyalt adóféléseknél.

1596-ban a porták után szedett és külön a földesurakat terhelő adó mellett adófizetésre kötelezték a kismemesi csoportokat (egytelkesek, *armalisták*, *praediálisok*), valamint a szabadosokat, a saját malommal bíró molnárokat, az anabaptistákat, zsidókat, ruténokat, oláhokat, akik nem katonáskodnak, a plébánosokat, a nem birtokos prédikátorokat, a faluban házzal nem bíró szénégetőket, a menekült nemeseket, az apátokat, prépostokat, az oltár- és kápolnaigazgatókat, a főespereseket, káptalanokat „és másokat, a kiknek nagyobb javadalmuk van és tizedet, kilencedet, negyedet és tizenhatodot huznak, de birtokuk nincsen.”⁴² A tizenöt éves háború erőfeszítései jól láthatóan arra sarkallták a diétát, hogy mindenkit bevonjon a terhek viselésébe, s a nemesekkel együtt mindenféle egyéb, nem *contributio* alá eső jövedelmet is adó alá vonjon. Ez a csoport később is alanya lesz a „nemesi” adózásnak.

A saját malommal rendelkező molnárokat az 1613. évi 12. törvénycikk alapján taksálták meg. A koronaörzési pénz kifizetéséhez kellett hozzájárulniuk az 1622. évi 34. cikkely szerint a mindenféle nemesek mellett a kunoknak, jászoknak, nem adófizető falvaknak, a fent említett molnároknak, az egyházi nemeseknek és a szabadosoknak. Az 1625. évi 28. *articulus* értelmében az egytelkes, címeres és menekült nemesek, a jászok és kunok, a zsidók és anabaptisták, a nem adózó falvak és mezővárosok, az egyházi nemesek és a szabadosok, a saját malommal rendelkező molnárok, a favágók és a szénégetők fizették a földesurakkal együtt a koronaöröket és a koronaörséget:

és jutalmául ideiglenesen, határozott időre (pl. 32 évre) vagy határozatlanra (az egyik fél haláláig), visszteherrel vagy anélkül átruházott (esetleg a király által adományoztatott).” Márkus (szerk.): Magyar jogi lexikon 345.

⁴¹ „A’ Hadi Szükségre adandó Segítség eránt a’ közös Deputátiónak Protocolluma, vagy-is Jegyző Könyve.” 1792, *acták* 46–47. Ami a zsidó lakosság adózását illeti, a 18. század közepén Keszthelyen nem fizetett hadiadót, majd később bekerültek az adózó nép fogalmába. (Benda Gy.: Zsellérből polgár 64.)

⁴² 1596:5., 6., 10. tc.

mindenkit igyekeztek tehát megadóztatni, aki hadiadó fizetésére nem volt kötelezett. Ezt az elvet azután az 1647. évi 26. *articulus* ki is mondta. A minden korábbinál hosszabb felsorolást (fizessenek az armalisták, a menekült nemesek, az egyházi nemesek, a szabadosok, az üzérek, kereskedők, kalmárok, marhakereskedők, idegenek, külföldiek, anabaptisták, zsidók, jászok, kunok, rutének, oláhok, molnárok, szénégetők) így zárta: „és az ezekhez hasonló, a kiknek nincsenek portáik”. Őket a vármegyéknek kellett akkor megadóztatniuk, mikor a jobbágyok és a földesurak is adót fizettek portáik után, illetve a portákkal nem rendelkezőknek a koronaörzési pénzt kellett fizetniük a földesurakkal együtt.⁴³

A felkeléshez pénzzel kellett hozzájárulniuk az 1662. évi 12. törvénycikk szerint továbbá a szőlő- és földbirtokos külföldieknek, a Felső-Magyarországon kereskedő skótoknak, a sörfőzőknek és a pálinkafőzőknek is. Az *articulus* kifejti, hogy megyei adóztatásuk azt jelenti, hogy adójukat a megyék katonai szükségleteire kell fordítani. Azaz az *armalisták* házi adózás alá rendelése eredetileg a 17. században még nem jelentett mást, mint azt, hogy sok *contributio* alá nem eső jövedelem megadóztatását a megyére bízták, s a bevételt nem kellett központosítani, hanem (ésszerűen) helyben maradt (talán mert ezen jövedelmeket különben nem lett volna érdekelt behajtani a megyei apparátus), és a hadiadóhoz hasonlóan végül is katonai célokat szolgált.

Az 1662. évi 5. törvénycikk részletesen szabályozta az inszurrekciót. Ennek keretében birtokaik, illetve jövedelmeik után (többféle átszámítási kulcs alapján) katonákat kellett kiállítani a főpapoknak, mágnásoknak, birtokos nemeseknek, a káptalanoknak, konventeknek, zárdáknak, szerzetes- és apácarendeknek, a káptalanokba be nem kebelezett apátságoknak és prépostságoknak, a plébánosoknak, lelkészeknek, oltárigazgatóknak, kápolnamestereknek, a városoknak, a zálogjavak birtokosainak, a mezővárosoknak, a „kiváltságolt vagy másképpen felszabadított” falvaknak, a nem kiváltságolt hajdúknak, a bányabirtokosoknak, a birtokos özvegyeknek és a sárfenéki királynéi uradalomnak. A személyes felkelés (illetve helyettesállás) kötelezettségét a *decretum* kiterjesztette a következőkre: főpapok, (káptalanba be nem kebelezett) apátok, prépostok, mágnások, birtokos nemesek, egytelkes nemesek, *armalisták*, egyházi nemesek, katonáskodásra kötelezett szabadosok, földesúri hajdúk, rácok, valamint az osztatlanul birtokló két vagy három fivér egyike. A hajdúvárosoknak a szokott módon kellett felkelniük, és az idegeneket a nádornak kellett megtaksálnia.

A nemesi felkelés következő szabályozása 1681-ben történt meg a soproni országgyűlésen. A 46. cikkely szerint a személyes felkelésen és a portális lovasok kiállításán túl húsz házanként a jobbágyok költségén is ki kellett állítani egy gyalog katonát. Portális lovasokat az intézményi földbirtokosoknak (káptalanok, konventek, kamarák, városok) is állítaniuk kellett. Az armalisták személyes felkelését is elrendelték. A bányabirtokosokat, molnárokat és serfőzőket valamint a plébánosokat is kötelezték jövedelmük után katona állítására, 200 forint becsült jövedelem után egyre-egyre.

⁴³ Ez utóbbiról: 1647:33. tc.

Ez utóbbi két *articulus*ra utalt vissza az 1741. évi felkelést szabályozó 63. törvénycikk is, amikor megvonta azon nem földbirtokosi, de nem is jobbágyi jövedelmeket húzók körét, kiknek hozzá kell járulniuk a felkelés terheinek viseléséhez. 1741-ben már egyébként nem várták el minden *curialistától* és *armalistától* a hadba vonulást vagy a helyettes kiállítását: a megye „bölcshelátására” és „lelkiismeretes mérlegelésére” bízták, hogy hányan állítsanak ki együtt egy lovast.

Láthatjuk a fentiekből, hogy a kora újkor évszázadaiban mindig törekedtek arra, hogy a nemesi terheket, a felkelés vagy bizonyos adók fizetésének terheit megosszák egy tágabb körrel, melynek határait eltérő részletességgel és eltérő szélességben vonták meg. Ennek általános jellemzője az volt, hogy őket, illetve ezeket az általuk élvezett jövedelmeket nem terhelte a hadiadó. Ennek a szemléletnek a későbbi megnyilvánulására példa a napóleoni háborúk korából az 1807. évi 2. *articulus*. A megajánlott *subsidium* a földbirtok tiszta jövedelmének egy hatodrésztét tette ki, illetve az ingó vagyron becsértéke századrésztére rúgott. Az „önkéntes ajánlatról” szóló rendelkezés igyekezett a hadiadó alá nem vont jövedelmeket és vagyonokat felsorolni. Az életjáradékok, a földesúri regálék, a hámorok, huták, vasbányák és timsóffőzés, valamint a gyárak vagy a városi ingatlanok jövedelme, illetve a bérbe adott jövedelmek is a földbirtok jövedelméhez hasonlóan hatodrésszel adóztak. A kereskedők és az iparosok ingó vagyona és a kihelyezett tőke után is századrészt kellett fizetni. A kamatokat is csökkentették (hogy így a tőketulajdonosok hozzájárulása az egyébként most különösen megterhelt adósok terhét mérsékelje). A hivatali illetmények századrésztét kellett befizetni. Hogy a rendszeres évi adóval szoros összefüggésben van ez a „szabad ajánlat”, világosan mutatja a kiváltságolt és a szerződéses községek megterhelése. Míg az adófizető jobbágyoknak és zselléreknek egyáltalán nem kellett fizetniük, a kiváltságotl községek (hadiadótól mentesek lévén) ingatlan telkeik és házaik után a tiszta jövedelem hatodát tartozták megfizetni, mint a városok, és ingóságai értékeinek századrésztét „leszámítva a törvényhatóságok által lelkiismeretesen fölbecsülendő uri, adózási és más közterheiket”, a „szerződéses községek pedig, melyek sokkal enyhébb bánásban részesülnek, mint az urbéresek, a vármegyék ítélete szerint fognak megrovatni.”⁴⁴

Azt látjuk tehát, hogy míg a rendes hadiadóból a 18. század elejétől már nem vette ki részét a nemesség, az inszurrekcióval, illetve a hadiadótól később *subsidium*ként megkülönböztetett rendkívüli hadisegéllyel valódi terheket viselt, melyek azonban nem kizárólag az ő vállait nyomták, hanem a *misera plebs contribuens*hez nem tartozó társadalmi csoportok elég széles körére kiterjedtek. Másfelől a nemesség 18. századi tehervállalása mégsem merül ki a fenti, meglehetősen ritka alkalmakban. Ugyanis a nemesség igen nagy része rendszeres adófizetésre volt kötelezve a vizsgált időszakban. Illetve inkább így kellene fogalmaznunk, tekintve a fent említett adófizetési előzményeket: a nemesség jelentős csoportjainál a 18. században is fennmaradt az a

⁴⁴ A forradalmi és napóleoni háborúk időszakában megajánlott *subsidium*ok és egyéb nemesi tehervállalások áttekintését lásd: Szita J.: Adómentesség 372–375.

korábbi helyzet, melynek értelmében rendszeresen részt kellett vállalniuk a közterhekből.

Armalisták és egyéb kismanesek

Az egytelkes nemeseket a török kor sok törvénye említi, mint akik a nemesi felkelés alkalmával katonáskodásra vagy adózásra vannak kötelezve.⁴⁵ Bizonyos adófizetésük a török körben mégsem tűnt kiváltságaik csorbításának, hiszen, mint láttuk, a nemesiség egésze nevében vállalt a diéta (ha eltérő mértékben is) terheket. Például az 1546. évi 5–6. törvénycikk a jobbágyoktól összesen portánként két forintot, az egytelkesektől egész udvarhelyük után ötven dénárt, a birtokosoktól portánként negyven dénárt kért. A „címeres nemesek, egyházi nemesek és a szabadosok” az „egytelkesek” mintájára adóznak, mondta ki az 1595. évi 6. törvénycikk. Az 5. *articulus* ugyanis az egytelkesekre már nem szabott meg országosan érvényes adót, csak így rendelkezett: „az egytelkes nemesek [...] az alispánoknak és egy-egy előkelőbb nemesnek a lelkiismeretes kiszabásához képest adóznak és hadcsapatokat állítsanak ki (*taxentur et gentes expediant*).” Sem a kismanesi csoportok, sem a nemesség periferiáján elhelyezkedő társadalmi csoportok megadóztatását nem lehetett ugyanakkor diszkriminatívnak tekinteni, míg a birtokos nemességre is adóteher nehezedett.⁴⁶

Ugyanakkor van olyan törvénycikk is a török kori *Corpus Juris*-ban, mely az egytelkes nemesek adózását akkor írja elő, mikor egyébként csak a jobbágyok hadiadófizetési kötelezettségéről rendelkezik, a földesurakéról nem.⁴⁷ Megemlítem azt is, hogy a törvény szerint dézsmát kellett fizetniük a csak személyükre nézve nemes és jobbágytelken lakó nemeseknek, valamint a városokban lakó, a polgárok terheit viselő nemeseknek 1613 óta.⁴⁸ 1687-ben éppenséggel a nemesi kiváltságok azonos voltára

⁴⁵ 1537:13. tc., 1542(besztercebányai):29. tc., 1542(pozsonyi):15. tc. Az 1537:13. tc. az egytelkesek mellett az egyházi nemeseket is említi. Az 1567:14. tc. azt mondja róluk, hogy ne adóztassák őket, ami nyilvánvalóan e kívánsággal ellentétes gyakorlat hatására született. Ez a gyakorlat bizonyult az erősebbnek: a *praedialisták* hadidó-fizetőkké váltak. Ugyanakkor az egyházi nemesek nagy része országos nemességet is szerzett, ami ebben a tekintetben más helyzetet jelentett a későbbiekben. (Vö. Székely: Az egyházi nemesek 40., 42.) Mivel azonban az egyszerű egyházi nemesek nem tekinthetők teljes értékű nemesnek, ezért adófizetésüket nem feltétlenül kell a nemesek általános adómentességének tévhite elleni érvek sorába illőnek tekinteni.

⁴⁶ 1595:3. tc. Hasonló lesz a helyzet egy év múlva, ekkor az „egytelkes nemeseket; továbbá a címeres nemeseket; az egyházi nemeseket” adóztatják meg ugyanígy sok más csoport mellett, de ekkor is szintén fizettek a birtokos nemesek (1596:6., 10. tc.). Nem történt másként 1598-ban (1598:5., 15. tc.) és 1599-ben sem (1599:6., 7. tc.).

⁴⁷ 1608 (koronázás utáni): 4. tc., 1609:62. tc.

⁴⁸ 1613:4. tc. (Megújítva: 1618:45. tc., 1630:20. tc., 1635:23. tc., 1647:95. tc.)

való tekintettel kötelezték a végvárakban katonáskodó nemeseket a többi nemes által viselt terhekben való részesedésre.⁴⁹

Ha mármost figyelmünket a 18. századra összpontosítjuk, amikor – mint láttuk – általában véve a nemesség részvétele a hadiadó vállalásában megszűnt, s csak átmeneti jelleggel fizetett adót a diéták önkéntesnek tekintett tehervállalásai formájában, azt találjuk, hogy az ármálisták adófizetését *decretumban* rögzítették. Az 1723. évi 6. törvénycikk megerősítette ugyan a nemesi adómentességet, de negyedik paragrafusa szerint a „címeres nemesek (*armalistae*) [...] a megyék házi szükségére, a megyék adózási tervezetéhez képest, lelkiismeretesen adózás alá esnek.”⁵⁰ Jelen rendelkezéssel kapcsolatban két kérdést kell megvizsgálnunk. Vajon kijelenthetjük-e, hogy az idézett *articulus*sal vetették adó alá a címerleveles nemeseket? Továbbá vajon érvényesült-e a gyakorlatban ez a rendelkezés, s csak az ármálisták adózását jelentette-e a kisnemesek közül?

Az első kérdésre könnyebb a válasz, hisz láthattuk, hogy a 16–17. század folyamán a nemesi adófizetés inkább érvényesült, mint nem, inkább szabály volt, mint kivétel. Az ármálisták 1723 utáni adóztatása nem valami kezdetének, hanem egy régebbi gyakorlat folytatásának tekinthető. Az 1723. évi 6. törvénycikk azon intézkedése sem tekinthető teljes újdonságnak, melynek értelmében a címerleveles nemeseknek „a megyék házi szükségére, a megyék adózási tervezetéhez képest” kell adózniuk, hiszen már az 1630. évi 30. törvénycikk is így fogalmazott: a címeres nemeseknek, bárhol is lakjanak, adózniuk kell „a vármegye kebelében”. (Hogy mindez jelenti-e azt, hogy az ármálisták „háziadót” fizettek, hamarosan meglátjuk.) Másfelől pedig már Hajnóczy kétségeit fejezte ki, hogy ez a törvénycikk az adózás alá vontak körének

⁴⁹ 1687:12. tc.

⁵⁰ Ugyanakkor az 1751:19. tc. az osztrák örökösödési háború inszurrekcióiban személyesen és saját költségen részt vett ármálistáknak mentességet adott mindenféle teher alól. Ezen a ponton szeretnék kitérni arra, hogy Szita János tanulmányában úgy véli, hogy az egész magyar nemesség adómentessége csak 1805 és 1836 közt állt fenn a törvények szerint (és még ekkor is csak a törvények szerint, hisz adatokat hoz arra, hogy egyes vármegyékben még ezen három évtizedben is megadóztatták a jobbágytelken ülő nemeseket). Az 1836:11. tc. épp ezeket kötelezte adófizetésre, míg az 1805:1. tc. az ármálistákat mentette fel a háziadó fizetése alól. (Szita J.: Adómentesség 370.) Mivel azonban az utóbb hivatkozott törvénycikk úgy szól, hogy „Hogy pedig a címerleveles nemesek annyiival készebbek legyenek a minden nemes által vagy a lovasságnál, vagy a gyalogságnál való felkelő kötelezettség teljesítésére: Ő szent felsége jóváhagyásával az 1723:6. cikkelyben előírt taksa alól örökre mentesíttetnek, épségben maradván egyebekben azon törvénycikk rendelkezése”, és tekintve az 1751:19. tc.-t, inkább azt hiszem, hogy itt is csak a személyesen felkelő ármálisták mentesítéséről volt szó. (A kérdésben természetesen a 19. század viszonyait ismerő kollégákat illeti meg az utolsó szó.) Egyébiránt Szita tanulmányának gondolatmenete sokban megegyezik az enyémmel, mert a nemesi adómentesség kérdésében kívánja árnyalni a megszokott sommás álláspontot. Kár, hogy nem közismertek megállapításai – olyannyira nem, hogy magam is véletlenül találkoztam munkájával ezen tanulmány első változatának elkészítését követően.

meghatározására vagy az adózás módjára vonatkozott volna. Ugyanő azt is elmondja, hogy a 18. század végén sok megyében, illetve Horvátországban és Szlavóniában nem adóztak a címerleveles nemesek.⁵¹

A magam részéről megnéztem Somogy megye főadószedőjének elszámolásait az 1720-as évekre, hogy meg tudjam mondani, vajon az 1723. évi 6. törvénycikk változtatott-e a kismesek adóztatásának gyakorlatán. Meglepő eredményre bukkantam. 1720-ban előbb a hadiadó öthatodát szedték be, majd egyhatodát a téli időszakra. Az összesítő listák a falvak mellett az egyes egyénekre kivetett adót külön mutatták, eszerint néhány kismes személy szerint került be az adózók körébe, s nem a parasztfalvak adóztatása keretében fizettek *contributiót*, hanem külön, ispánok társaságában, de velük együtt is csak 12 főről van szó, ami igen alacsony szám. Viszont hadiadót fizettek, amiről úgy tudjuk, hogy a nemtelenek terhe volt. A megfektetés az, hogy a vármege nem szedett külön hadi- és a háziadót: a beszedett adóból kifizette a hadiadónak azt a részét, melyet természetben nem rótt le (s ezt is általában katonatiszteknek, azaz a helyben található katonaság ellátására fordítva), a beszedett adó maradékát pedig („háziadóként”) elköltötte.⁵² Ráadásul a falvak listájában megtalálhatjuk a nemesi községeket, azaz a somogyi *curialista* nemeseket is.⁵³ Tehát biztosan nemcsak az ármálisták fizettek adót, ha őket, illetve közülük néhányat a fent említett tucatnyi adózó nemes közt sejthetünk is.

Az 1727. évi adóztatási gyakorlat szerint a falvak díkáitól megkülönböztetve kezelték az ispánokét, kovácsokét, szabadosokét, de ezek ugyanúgy 2,50 forintos adót fizettek díkánként, mint a jobbágyfalvak lakói. A nemesek viszont 3 forintosat – de ekkor sem voltak sokan, összesen 36-an. A falvak sorában ismét csak nem kizárólag taxás falvakat találunk, melyek nem díkánként, hanem egy összegben adóztak, és újfent megtalálhatjuk mind az öt somogyi kuriális községet. Ráadásul a lista külön feltünteteti közülük négy falu *ignobilis* populációját – ők két és fél forintot fizettek minden *dica* után –, és az öt nemesi községet, ahol már három forintot kellett fizetni díkánként.⁵⁴ Tehát biztosan nem kizárólag a nemesi falvak nemtelen lakói fizettek adót: azt egyértelmű adataink szerint a *curialista* nemesek is fizették.

Nemcsak azt látjuk tehát, hogy a törvénytől teljesen függetlenül, annak meghozatala előtt és után is adóztak kismesek Somogyban, de azt is láthatjuk, hogy ezek ugyanúgy *dica* után fizettek adót, mint a nem nemesek. Köztük voltak a somogyi nemesség igen nagy részét kitevő *curialisták* is, azaz összességében már feltehetőleg a nemesség nagyobbik része esett adó alá, ráadásul a nem nemeseknél magasabb adókulcs alapján. Ez teljesen szemben áll a szokásos képpel, mely szerint a nemesek

⁵¹ Hajnóczy: A különféle közterhekről 292–293.

⁵² Adószedői iratok 3. doboz, ezen belül a *Rationes* 1720 című *fasciculus*. Egyébként a kora újkori lengyel *sejmik*, a megyegyűlés lengyel megfelelője pontosan így járt el, csak még a katonaság kiállításánál is így tett, és saját sereget tartott. (Ring: Lengyelország 138.)

⁵³ Adószedői iratok 3. doboz, *Rationes* 1722–24 *fasc*.

⁵⁴ Adószedői iratok 4. doboz, *Rationes* 1726 *fasc*.

nem fizettek adót, illetve közülük csak az ármálisták adóztak 1723 után, és ők is kizárólag a háziadót fizették. A törvény láthatólag nem is érintette az adózási gyakorlatot, mely nem kezelte elkülönítve a hadiadót a háziadótól. Ezt később a Helytartótanács kifogásolta is, amikor ellenőrzése alá vonta a vármegyei elszámolásokat. Válaszában Somogy eljárását a régi szokással indokolta, s hogy a tételes elszámolásból kiderül, milyen összegeket melyik célra fordította. De a jövőben, mint ígérték, „alkalmazkodnak a törvényekhez és a fenséges Helytartótanács üdvös rendelkezéseihez.”⁵⁵

Hajnóczy véleménye és a somogyi adatok tehát megingatják a hitet abban, hogy az 1723. évi *decretum* tényleg új rendelkezés lett volna, és hogy azután az történt volna ezen a téren, amit előírt. Vannak más adatok is, melyek hasonló következtetésekre vezetnek. A törvény meghozatalát követően az első diétán, tehát 1728-ban az országgyűléshez kérdést intéztek a Pozsony és a Komárom megyei *curialisták*, hogy e szerint ők kimaradnak-e az adó alól. (Láthatóan *taxát* fizettek eddig.) A pozsonyi alispán erre referált egy dühös királyi leiratról, mely a régi rend szerinti adózást írja elő: úgymond ha ez így megy, a rendek majd mind testületileg mentesítést akarnak. Később az ügy ismét előkerült (ekkor egy országgyűlési napló a vasi *curialistákat* is említi a kérelmezők közt), s élénk vita kerekedett, melyben a vármegyei követek hajlottak arra, hogy adómentességüket fenn kell tartani, de mivel éppen a Pozsony és a Komárom megyei követek távol voltak az üléstről, a kérdésben nem került sor határozathozatalra.⁵⁶

Úgy tűnik tehát, hogy a törvény ármálistákra való előírását túlzás új gyakorlat kezdőpontjának tekinteni, inkább arról lehet szó, hogy a korábbi szokás ügyetlen kodifikációs kísérletével van dolgunk. A törvény szövegét megismerő *curialisták* joggal gondolták, hogy nekik, mivel ők nem föld nélküli címerleveles nemesek, ezért nem kell *taxát* fizetniük. (Az *articulus* egy szövegváltozatában még kifejezetten a *birtokkal nem rendelkező* ármálistákról van szó⁵⁷ – ez volt a csoport lehatárolásának legfontosabb módja.) Végül azonban a *curialisták*, tehát az egytelkesek adófizetése nem ért véget 1723-ban. Nemcsak ez a vita és a somogyi gyakorlat valószínűsíti ezt, hanem az is közvetett megerősítése ennek egy jóval későbbi időpontból, hogy a diéta 1790. december 7-i vitáján „az Ármálisták és egy Ház-Helyes Nemeseknek a’ Taxa fizetésétől való felszabadítása” került szóba.⁵⁸

De a század derekának–második felének a gyakorlata minden bizonnyal nem volt egységes. Hajnóczy 1792-ben írt munkájából, *A különféle közterhekről* címűből úgy

⁵⁵ Uo. Ugyanakkor Koller Ferenc személynök még 1760-ban is azt írta, hogy az 1723. évi törvényi rendelkezés ellenére az ármálisták a valójában a *cassa contributionalis*ba adóztak. (Kéziratát idézi: Dickson: Finance and Government II. 258.)

⁵⁶ 700.484 144., 203. Az 1723:6. tc. alapján az is felmerült, hogy a jobbágytelken ülő nemesek, mint minden magyar nemes, mentesek lennének a *contributio* alól. (700.482 83.)

⁵⁷ 700.486/1 268–269.

⁵⁸ Naponként-való 293.

tűnik ki, hogy voltak vármegyék, ahol az ármálisták sehogyan sem adóztak.⁵⁹ Ha Benda Gyula keszthelyi kutatásait nézzük, azt láthatjuk, hogy itt (ha egységes volt a vármegye gyakorlata, akkor Zalában a század második felében) a birtokos nemesek, az egytelkes *curialisták*, a megyei tisztviselők nem fizettek *taxát*, miként a volt nemesi felkelők sem. Aki egy helységben birtokos volt, máshol sem került a *taxások* közé. Keszthelyen 1765-től három osztályba sorolták az összeírt *taxás* nemeseket, akik 1,5-1-0,5 forinttal adóztak. A besorolás alapját nem ismerjük. A fennmaradt 1773. évi kivetés a keszthelyi nemesekre a ház-, szántó-, rét- és szőlőtulajdon alapján vetette ki a *taxát*, de ebben az összeírásban előkelő, nem *taxás* nemesek is vannak, és a végösszeg nem egyezik sem az adott, sem a következő évi *taxakivetés* összegével. 1774-től viszont évente összeírták a termést és az állatállományt.⁶⁰

Összességében tehát azt állapíthatjuk meg, hogy az általánosan feltételezett 18. századi „adóparadicsom” biztosan nem vonatkozott mindvégig a kismanesi rétegek mindegyikére. A csoportok, régiók és periódusok különbségei minden bizonnyal tarka összképet alakítottak ki ebben a tekintetben. Az viszont bizonyosnak látszik, hogy az ármálistáknak a háziadóhoz való hozzájárulását előíró 1723. évi *articulustól* függetlenül inkább (vagy egy ideig vagy mindvégig) folytatódhatott a korábbi gyakorlat, mely a kismanesek bizonyos adózását jelentette, melynek mértéke (mint Somogy példája mutatja) arányosan akár magasabb is lehetett a *misera plebs contribuens* által viselt terhekénél.

A kismanesi rétegek adóztatásának diétai vitái kapcsán egy érdekes dolgot nyílik alkalmunk megfigyelni. 1728. július 12-én a nemesi összeírással kapcsolatban a felsőtábla elfogadta az alsótábla kérését, hogy az összeírandó nemesek mentesek legyenek az olyan személyes terhektől, mint a forspont és a kvártély.⁶¹ Ez nemcsak azt mutatja, hogy mitől féltek a nemesek a nemesi összeírások kapcsán, hanem ugyanakkor kiemeli az alsótáblán ülő *bene possessionatus* nemesek szolidaritását azokkal a kismanesekkel, akiket a jobbágyokkal egy szintre való süllyedés fenyegetett, sőt ebben őket a főrendek is hajlandók voltak támogatni. Érdemes rákérdezni, hogy miért volt ilyen erős a magyar nemesség társadalmi koherenciája. Hogy a nincstelen nemes az „egy és ugyanazon nemesség” jogi fikciójához ragaszkodni akart, az világos. De a gazdag, előkelő és művelt nemesek miért voltak hajlandók legalábbis esetenként ennek az elvnek az értelmében cselekedni a politikai életben? De nem érdemes túl messzire menni ebben az irányban, mert nem mondhatjuk, hogy a kismanesek érdekében csak a rendiség erői léptek fel, s törekvései megvalósulását mindig az uralkodó akadályozta volna meg.

Ugyanis, mint már említettem, egy diétán minden kismanes adó alóli mentesítése is felmerült, és nem is akárhogyan. II. Lipót előterjesztéseinek tizedik pontja nem másra, mint Werbőczyre hivatkozott: „Mivel az ország sarkalatos törvényei, az első

⁵⁹ Hajnóczy: A különféle közterhekről 298.

⁶⁰ Benda Gy.: Zsellérből polgár 41–42.

⁶¹ 700.482 86.

rész második és kilencedik címe szerint az ország összes és minden egyes nemese egy és ugyanazon szabadság és mentesség kiváltságait élvezi, Ő legszentségesebb Felsége, abbéli atyai gondoskodásában, hogy a nemesi jogokat is megőrizze, javasolja a tekintetes karoknak és rendeknek, hogy fontolják meg, hogy milyen módon adjanak a többi nemes módjára mentességet az úgynevezett armalista és egytelkes nemeseknek az elkövetkezendőkben az 1723. évi 6. törvénycikk 4. paragrafusa, az 1548. évi 25. articulus és az 1687. évi 12., valamint az 1595. évi 6. törvénycikk értelmében a megyék házi szükségleteire majdan kivetett adó fizetése alól anélkül, hogy ebből az egyébiránt is sokféle szolgáltatás terhét viselő népre új teher háruljon.”⁶² Az uralkodó tehát nem elviekben ellenezte a címerleveles és egytelkes nemesek adómentességét. De *articulus* mégsem lett az ügyben. Ugyan a magyar rendek egyetértettek, 1791. március 5-én a kérdést a rendszeres bizottság elé utalták. Az armálisták és *curialisták* adómentességének II. Lipót által „az Ország Tanátskozása alá botsátotta” ügyét így végül is elfektetették.⁶³

Konklúzió

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a török háborúk időszakában a birtokos nemesség gyakran vállalt részt a hadiadó fizetéséből. A „koronaőrzési pénzt” hosszú ideig fizették. Az uralkodónak vagy feleségének (esetenként az uralkodóház más tagjának) adott ajándékot is volt, hogy a nemesek állták. A nemesi felkelések kiállítása is komoly terhet jelentett. A 18. század időszakára viszont megszűnt az a gyakorlat, hogy az előbb említett adófajtákat részben vagy teljesen nemesek fizessék, és az inszurrekciók is rendkívül megritkultak. (Ugyanakkor a század végén ismét gyakrabban került ezekre sor, a rendes évi hadiadótól elkülönülő rendkívüli hadisegély döntően a nemesek vállára került, s a koronázási ajándékot is újra csak a nemesek fizették.) Ugyanakkor a nemesség döntő többségét kitevő kismanes csoportok a 18. században vagy annak nagyobb részében jórészt *taxát* voltak kénytelenek fizetni. Jóllehet ennek időbeni és térbeni megoszlását külön vizsgálat tárgyává kellene tenni, már az ismert tények is elegendőek ahhoz, hogy kijelentsük, hogy a nemesség általános adómentességéről beszélni nemcsak a kora újkor századaiban, de még a 18. században sem jogos.⁶⁴ Amit tehát látunk, az a nemesi adómentesség kora újkori szűkülése, mely a török háborúk miatt már a 16. században megindult, s az, hogy ennek – korlátozott érvényű – fennállása a 18. század derekától a felvilágosult bürokrácia szemében visszaéléssé vált –

⁶² 1790, irományok 260.

⁶³ Naponként-való 293., 394.

⁶⁴ Hasonló volt Szita János konklúziója 1986-ban megjelent, többször hivatkozott tanulmányában: „Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a magyar nemesség – illetve a nemesség egy része – adómentessége ellenére szinte folyamatosan részt vesz a közterhek viselésében.” (Szita J.: Adómentesség 376.)

azaz a magyar eset a Dewald által leírt európai fejlődésmenetbe többé-kevésbé beilleszthető.

A kétségkívül figyelmet érdemlő specifikum, az eltérés az európai fejlődésmenettől az, hogy a birtokos nemesség⁶⁵ képes volt a 18. század elején visszaszerezni magának a (ha nem is teljes) adómentességet. Ez egyértelműen a Rákóczi-szabadságharcra köthető, és a magyar rendeknek a 18. században európai méretekben is kivételesen erős pozícióját mutatja.⁶⁶ A birtokos nemesi csoportok pedig a magyar nemesség gerincét jelentették, ha számukra nézve nem is, de társadalmi-gazdasági-politikai tekintetben mindenképpen. Ezért végül mégiscsak le kell szögeznünk, hogy „a magyar nemesség adómentessége”, mely, mint láttuk, sem általános nem volt, sem teljeskörűen nem érvényesült, még csonkán és csökevényesen is privilégium volt, méghozzá talán a legfontosabb kiváltsága azoknak, akik élvezhették, és számukra úgy jelentett fontos anyagi előnyt, hogy érte a 18. században már alig teljesítettek valami ellenszolgáltatást. Tehát (bár nem olyan volt, mint amilyennek elgondolni szokás), abban a körben, ahol létezett, tényleg visszaélésre vált. A legjobban talán éppen az mutatja ezt, hogy nemcsak a bécsi udvar vélte volna méltányosnak, ha a magyar nemesség a 18. században is terheket vállal, hisz míg a török háborúk idején gyakran fegyverbe szólították a nemességet, s – mint láttuk – jelentős adófizetést is teljesített, a 18. században már mindvégig az állandó hadsereg gondoskodott az ország biztonságáról, s ennek nem volt része a felkeléssel egybeforrott portális-banderiális katonaság sem, azaz az állandóvá vált honvédelmi terhek kizárólag a királyra (illetve az állami adón keresztül a nem nemesekre) nehezedtek. Az 1722-ben a diéta megkezdése előtt működő reformbizottság is úgy vélte, hogy a katonai terhekhez mindenkinek hozzá kellene járulnia – így a nemességnek is.⁶⁷ A rendszeres bizottság a Helytartótanács felállítása kapcsán sorra vette az ország jövedelmeit (most nem ideértve a király rendelkezésére bocsátott hadiadót), melyekből többek közt azt is fenn lehet tartani: a félharmincadot, az indigenák taksáját, a só adóját stb. És ekkor forradalmi ötlettel javasolták a „minden magán- vagy *residentialis* ház, prelátusok, mágnások, szerzetesrendek, nemesek és nemtelenek, sőt a királyi *fiscus* kezében lévők után, általában az egész országban fizetessék 10 dénár [...]” Azonban mint tudjuk, nemcsak ebből nem lett semmi, de végül a Helytartótanácsot is a király fizette, s talán ezért is döntően királyi s nem elsősorban rendi szerv lett belőle.⁶⁸ A birtokos nemesség mentessége a rendszeres állami adó alól a 18. század folyamán érintetlen maradt.

⁶⁵ Itt most nem gondolok a *curialista* falvak egytelkes nemeseire, akiknek helyzete – mint láttuk – nem volt egyértelmű.

⁶⁶ A rendek és a királyi közötti erőviszonyok alakulásáról lásd részletesen a következő fejezetet.

⁶⁷ Kónyi: A rendszeres bizottság 174.

⁶⁸ MOL N72 1. csomó *Fasc.* C 17. szám. A javaslat körülbelül 300 000 házzal számol, ami azt jelenti, hogy a kortársak alaposan alábecsülték az ország lakosságát.

7. A magyar rendek adómegajánlási joga és a 18. századi adómegajánlási rend kialakulása

A magyar politika történetének egyik sajátossága, hogy struktúrája leírva még a 18. századra is mindvégig érvényes a rendi dualizmus modellje. A század derekáiig sok kutató véleménye szerint az osztrák örökös tartományok politikai viszonyait is rendi dualista jellegűnek lehet minősíteni.¹ Wolfgang Neugebauer elmélete szerint, mely a korábbi kutatással szemben nem az intézményekre, hanem a politikai participációra helyezi a hangsúlyt, a rendi struktúrák tovább éltek a 18. század második felében és végén is Kelet-Európában: Észtföldtől Magyarorszáig. Ő azonban rendi-nemesi reneszánszt a század végén – a 19. elején lát, mely a „rendi látencia” szakaszát követte.² Magyarország fejlődése tehát ebből a szempontból egyedi: egyfelől kivételes a Habsburg birodalmon belül, mivel kimaradt a haugwitzi reformhoz kötődő politikai átrendeződésekből, és útja ezt követően fokozatosan elvált a többi tartományétól, másfelől a tágabb régió, a kelet-közép-európai térség „rendi látenciáját” sem mutatta³ – ehelyett a 18. század második felében is viszonylag erős rendiséggel rendelkezett.

A 18. században is releváns tehát a rendi dualizmus modellje, mely a politikai rendszert kétpólusúként írja le. Eszerint a király és a rendek a szokásjog által meghatározott jogszférái egymást kiegészítik. A rendi dualizmus akkor is valamiféle hatalom-megosztást jelentett, ha a két fél politikai ereje nem volt egyenlő. Jean Bodin definíciójából kiindulva azt mondhatjuk, hogy Magyarország Habsburg uralkodói a 18. században sem voltak abszolút uralkodók, hisz nem állt jogukban mások hozzájárulása nélkül törvényt hozni. Rendek és uralkodó kooperációjának és konfrontációjának színteréül elsősorban az országgyűlések szolgáltak. Itt születtek meg a két fél meg egyezésének gyümölcseként a *decretumok* is, de mégsem ezek voltak a legfontosabbak, hanem – mint a kora újkori rendi gyűléseken általában – az adómegajánlás és a sérelmek orvoslása, melyek egy alku tárgyait képezték.

¹ Lásd például Grete Klingenstein, Winfried Schulze, illetve Wilhelm Brauneder véleményét. (Klingenstein: Skizze; Winfried Schulze hozzászólása: Baumgart (szerk.): Ständetum 385.; Brauneder: Österreichische 99.)

² Neugebauer: Standschaft 21., 44., Neugebauer: Politischer Wandel 87., 486–492. A századvégi rendi reneszánsz német területeken is érzékelhető. (Endres: Adel 113.)

³ „Rendi látenciáról” a diéta szintjén az 1765–90 közti időszakról szólva beszélhetnénk ugyan, de a vármegyék szintjén már csak a jozefin évtized egy részére alkalmazhatnánk a terminust.

Az adómegajánlás a magyar rendek legfontosabb fegyvere volt az uralkodóval folytatott diétai alkujukban, melyhez kiváltságaik megőrzésének és sérelmeik orvoslásának érdekében nyúlhattak. A 18. századi adózásról tudjuk, hogy évi rendszerességgű volt, a megajánlás jogát az országgyűlés birtokolta, de az korlátozottan érvényesült, mert az éves adóösszeg emelésére szűkült, és az egyszer megajánlott összeg a következő diétáig beszédhető volt.⁴ Ráadásul a század első felében a *conkursus* intézménye többször helyettesítette az országgyűlést adómegajánlási funkciójában.⁵ A következőkben arra a kérdésre keresem a választ, hogy ez a gyakorlat miképpen alakult ki, s hogy korábban milyen formák közt érvényesült a magyar rendek adómegajánlási prerogatívája.

A király jórészt elvesztett földbirtokosi jövedelmei helyére lépő adók, az országglakók egyfajta segítsége nem kerültek ellenőrzése alá: az ország rendjei képesek voltak érvényesíteni azt az elvet, hogy beleegyezésük szükséges az adóztatáshoz. Ez a gyakorlatban országgyűlést jelentett, és az adóra vonatkozó rendelkezések mindegyike automatikusan *negotium diaetale* lett.⁶ 1504-ben törvényben is rögzítették ezt a gyakorlatot.⁷ Így az adó nem királyi jövedelem (*proventus regis*), hanem országos jövedelem (*proventus regni*) lett, és a rendeknek – 1670 előtt gyakorlatilag is, utána inkább csak elviekben – jogukban állt az adó megtagadása is.⁸ Az adó országgyűlési megajánlásának gyakorlata 1526-tól a 17. század közepéig szinte töretlenül érvényesült. A 18. század közepére azonban már nemcsak az adó eseti megajánlásának joga csökevényesedett el, és vált az adóemelés jogává, de ezt az aktust már nem is foglalták a *decretumba*. Az 1526 utáni törvényben történő adómegajánlások csak 16. és 17. századiak. Ezeket a 16. táblázat összegzi.⁹

⁴ Mindezt az 1791:19. tc. rögzítette korszakunk végén.

⁵ A *conkursus* intézményéről részletesebben lásd a következő fejezetet.

⁶ Baráth: Adóügy 3.

⁷ Bónis: Feudal Diet 298.

⁸ Nagy I.: A Kamara adóigazgatási 29.

⁹ Mindezen adómegajánlások a vármegyékre kivetett terheket jelentették csak, ugyanis a városok *taxával* és városi cenzussal tartoztak. A szabad királyi városok és néhány kiváltságos mezőváros jogállásukból következően olyan adókat fizettek, melyek nem országos, hanem felségjövödelmek voltak. A cenzust évente fizették a királynak mint földesuruknak, de ez viszonylag alacsony összegre rúgott. A magas és egyre magasabb összegre rúgó *taxát* viszont csak országgyűlések alkalmával vethette ki a király. (Nagy I.: A Kamara adóigazgatási 43–47.) Nagy István azt mondja, hogy a 17. század második felében elfeledkeztek a cenzus beszédéséről. Baráth Tibor ezzel szemben azt írja, hogy már a tizenöt éves háború idején beolvadt a cenzus a *taxába*. A 17. század első felében már közadóként emlegették a *taxát*, mely a Magyarországon által fizetett *subsidiium* részét képezte: vagyis ekkor királyiból rendi adó lett, ahogy Baráth fogalmaz. (Baráth: Adóügy 41–42.) Talán inkább országos adónak nevezhetnénk.

16. táblázat
Adómegajánlások az 1526 utáni törvényekben

Törvénycikk	Évi adóösszeg portánként, illetve házanként ¹⁰ fo- rintban	Évi részletek száma	További adó a birtokosoktól ¹¹	Hány évre előre?	Egyéb adózás ¹²
1527:8. tc.	2 ¹³	2	-	-	-
1536:20. tc.	2	2	-	-	-
1537:1., 2., 4., 13., 14., 15. tc.	1+2 ¹⁴	2	+	-	-
1542 ¹⁵ :26., 28., 29. tc.	1 ¹⁶	1	+	-	-
1542 ¹⁷ :8., 11., 12., 15. tc.	1+1 ¹⁸	2	-	-	-
1543:9., 10., 11. tc.	2 ¹⁹	2	+	-	-
1545:40. tc.	1+0,20 ²⁰	1	-	-	-
1546:5., 6. tc.	2 ²¹	2	+	-	-
1547:8. tc.	2 ²²	2	-	-	-
1548:23., 25. tc.	4 ²³	2	+	-	-
1550:22., 28., 70. tc.	2 ²⁴	2	+	-	-
1552:4., 5. tc.	3 ²⁵	2	-	2	-
1553:6., 25. tc.	2+0,10 ²⁶	2	+	-	-
1554:4. tc.	2 ²⁷	2	-	-	-
1555:3., 4., 7. tc.	2 ²⁸	2	-	-	-
1556:3., 4. tc.	2 ²⁹	2	+	-	+ ³⁰
1557:3., 5, 6. tc.	2+0,03 ³¹	2	-	-	+ ³²
1559:11., 42. tc.	2+0,20 ³³	2	-	-	-
1563:2., 3. tc.	3 ³⁴	2	-	1	-
1566:4. tc.	2	2	-	-	-
1567:3. tc.	2	2	-	-	-
1569:6. tc.	2,50 ³⁵	2	-	1	-
1572 ³⁶ :4. tc.	2	2	-	1	-
1574:1. tc.	1 ³⁷	1	-	1	-
1575:1. tc.	2 ³⁸	2	-	1	-
1578:1. tc.	2	2	-	1	-
1582:1. tc.	2	2	-	1	-
1583:1. tc.	2	2	-	1	-
1588:12., 13., 18. tc.	2+0,50 ³⁹	2	-	-	-
1593:3. tc.	3	2	-	-	-
1595:3–15. tc.	9 ⁴⁰	-	+	-	-
1596:5., 6., 30. tc.	9 ⁴¹	2	+	-	-
1597:2. tc.	- ⁴²	-	+	-	-
1598:4., 5. tc.	1 ⁴³	2	+	-	-
1599:6., 7. tc.	1,50 ⁴⁴	2	+	-	-
1600:3. tc.	1 ⁴⁵	2	+	-	-
1601:2. tc.	1 ⁴⁶	2	+	-	-

1602:1., 2., 5., 9., 10., 25. tc.	1,50+0,20 ⁴⁷	2	+	-	+ ⁴⁸
1603:3. tc.	1,50 ⁴⁹	2	+	-	-
1604:2. tc.	1,50 ⁵⁰	2	+	-	-
1608 ⁵¹ :14. tc.	4 ⁵²	2	-	-	-
1609:62. tc.	4 ⁵³	2	-	1	-
1613:9., 10. tc.	4+1+1 ⁵⁴	2	-	-	-
1618:36., 37., 38., 39., 40. tc.	2+1+1+1+0,60 ⁵⁵	2	-	1	-
1622:32., 33., 34., 38. tc.	3+1 ⁵⁶	2	+	1	+ ⁵⁷
1625:8., 9., 11., 28. tc.	3+1 ⁵⁸	-	+	1	+ ⁵⁹
1630:5., 6., 7. tc.	3+1+0,50 ⁶⁰	-	-	-	+ ⁶¹
1635:1., 2., 3., 4., 5. tc.	5 ⁶²	-	+	1	+ ⁶³
1638:5., 6., 8., 9. tc.	5+1 ⁶⁴	-	+	1	+ ⁶⁵
1647:25., 26., 27., 31., 33., 35., 150. tc.	5+1 ⁶⁶	-	+	1	+ ⁶⁷
1649:3., 5., 96. tc.	50 ⁶⁸	-	+	-	-
1655:4., 5., 13., 14., 15. tc.	1+1 ⁶⁹	-	+	1	+ ⁷⁰
1659:6., 8., 9., 10. tc.	5 ⁷¹	-	+	1	+ ⁷²
1662:15., 50. tc.	- ⁷³	-	+	-	+ ⁷⁴
1681:3., 15., 17., 36. tc.	1 ⁷⁵	2	0	-	+ ⁷⁶

¹⁰ Ahol a megszavazott adóösszeg egy részét a birtokosok fizették, ott ebben a rovatban csak a jobbágyok által fizetett részt tüntettem fel. A több részletben, de egy éven belül fizetendő azonos adófajtába tartozó adókat összeadtam, de a más célra szántakat külön tüntettem fel. 1537-ben és 1598-tól 1604-ig a törvény az adót nem portákra, hanem házakra vetette ki. Az adóalap ezen 16. század végi megváltoztatása kísérlet volt az „adóügyi pusztulás” ellensúlyozására (a 15. század végétől 1596-ra tizedére csökkent Magyarország összportaszáma). De míg kezdetben részleges sikerek kísérték ezt a váltást (a Szepesi Kamara területén növekedett az adóbevétel), főleg az adóeltitkolás miatt néhány év múlva ez az adónem is használhatatlan lett, s visszatértek a régi rendre. Mivel azonban 1608-ban a régi módon történt adókimutatás katasztrofális eredménnyel végződött (egyes megyékben egyenesen veszteséges volt), 1609-ben újradefiniálták a portát. Az 1609:62. tc. által bevezetett kulcs szerint egy porta négy jobbágy- és 12 zsellérházzal egyenértékű. Ez nem jelentette az adózás lényeges megváltozását, mert az adó falun belüli elosztásánál a jobb módú zselléreket már eddig is megterhelték. Az említett országos szabályozásnál a megyei adószedési gyakorlat differenciáltabb volt, melyet később a törvények is követtek: az 1635:8. tc.-ben (négy ekés jobbágy tesz ki egy portát) és az 1647:36. tc. által (négy ekés jobbágy akkor tesz ki egy portát, ha ekéjükhöz négy-hat igavonó állatuk van, nyolc pedig akkor, ha egy pár igavonójuk van). (Juhász: A porta története 531., 551–554., 556., 559–561., 572–573.)

¹¹ A birtokosok, illetve a nemesek és az adózás szempontjából státuszuk vagy jövedelmük jellege miatt velük egy csoportba sorolt személyek adózásáról részletek az adóösszeget magyarázó lábjegyzetekben találhatók.

¹² Előfordulhat, hogy a táblázatnak ez a rovata nem teljes. Funkciója ugyanis nem az adózás kimerítő összefoglalása, inkább az lenne, hogy a kínált összképet kiegészítse azokon a pontokon, ahol az adózás nem pénzbeli elemei elsőrendű fontosságra tesznek szert, egyebekben pedig csak tájékoztató jellegű. A katonaállítást nem itt, hanem a pénzádó rovatában (annak lábjegyzetében) tüntetem fel. Itt a gabonaadó, az ingyenmunka és a félharmincad megajánlására szerepel utalás.

¹³ A második részlet az őszi megajánlás miatt átesett a következő év tavaszára.

¹⁴ Nem portánként, hanem házanként kivetendő adó. 1 forint királyi segélypénz, 2 forint pedig a csapatok fenntartására szolgál. (A 15. törvénycikk kiköti, hogy a *subsidium regium* is csak erre fordítható.) Egy hadjáratra a birtokosoknak, az egytelkes és az egyházi nemeseknek saját vagyonukból 20 jobbágyház után – illetve az egytelkesek és a *praedialisták* saját házaiból 20 után – 1 lovast kell tartaniuk.

¹⁵ A beszercebányai országgyűlés *decretum*ának cikkelyeiről van szó.

¹⁶ A földesurak jobbágyaik örökbecsűjének hatvanad részével, az egytelkes nemesek ingóságaiknak hatvanad részével tartoztak adózni. Ugyanerről a hatvanadnak a behajtásáról szól a szintén 1542. évi pozsonyi *decretum* 11., 12. és 15. cikkelye. Eszerint ennek két egyenlő részletben kell történnie, mely két célra szolgál: a bírák fizetésére és a hadjáratra. Az egytelkes nemeseknek e későbbi szabályozás értelmében hatvanad címén egy egész telek után 50 dénárrel kellett adózniuk.

¹⁷ Az 1542. évi pozsonyi országgyűlés cikkelyei.

¹⁸ A portánkénti adót nem kétszer 1 forint formájában ajánlották meg, hanem két külön 1 forint adóként, s a második kifejezetten a közelgő hadjárat céljaira szolgált.

¹⁹ A kétszer 1 forintos portánkénti adóból a kincstárt illette kétszer 20 dénár, a vármegye szükségleteire szolgált kétszer 5 dénár, míg a fennmaradó kétszer 75 dénárból az uraknak fel kellett állítaniuk egy évre négy könnyű fegyverzetű lovast 100 jobbágy után, s a saját vagyonukból szintén egy évre 100 jobbágy után kiállított két lovassal ki kellett egészíteniük ezt a kontingenst.

²⁰ 1 forintos segély az ország védelmére (most nem mondja ki a törvény, hogy portánként, de ez azért több mint valószínű), melyhez még 20 dénár *lucrum camerae* járult.

²¹ A jobbágyok által fizetendő adó mindkét forintjához a földesurak 20 dénárt tartoztak hozzátenni a saját zsebükből. Az első ilyen összeget a királynőnek, a másodikat a királynak ajánlották fel a rendek. Az egytelkes nemesek (királyiak és egyháziak) minden egész udvarhelyük után a hadi segély második forintjának beszédési határidejében 50 dénárrel tartoztak adózni.

²² Erre az évre vonatkozólag Nagy István Acsády Ignácra és Ember Győzőre is hivatkozva azt állítja, hogy „2 évre (két terminusra)” szólt az adómegajánlás, illetve hogy a kamarahaszna évenként 20 dénár volt. (Nagy I.: A Kamara adóigazgatási 30.) A 8. cikkely („A kamaranyerességgel együtt két forintnyi adózás”) szövege a következőképp szól: 3. § „Ebből a két magyar forintból pedig százhatvan dénár a csapatok fenntartására és a végvárok őrségeire fordítandó; húsz dénár kamaranyerességül, a többi húsz dénár pedig Ő felsége követségeinek a költségeire és egyéb szükségleteinek a fedezésére szolgáljon.” A 2. § rendelkezése szerint az adó két határidő-

ben hajtandó be a következő év március 1-ig, illetve a Keresztelő Szent János születése utáni napig (június 25.) „akképpen tudniillik, hogy mindenik határidőben egy-egy magyar forintot hajtsanak be.” Tehát itt egyetlen évre kivetett adóról van szó, melyből 20 dénár a *lucrum camerae*, és a határidő szó egyértelműen részletet jelent. Mint már máskor is megtörtént, az adófizetés a következő naptári évre esett.

²³ A segély mindkét részlete, portánként 2 forintja mellé fizetni tartoztak a birtokosok 60 dénárt, az egytelkes nemesek pedig egy egész udvarhely után 50 dénárt. A törvény szerint ebből az ország védelmére 30 dénárt szántak, a kamara haszna fejében 20 dénár jár, a követségek költségeire és más közügyekre 10 dénár fordítandó.

²⁴ A nemesek jobbágyonként 10 dénárt fizettek az adó két részletével egy időben, szintén két részletben, hogy Salm generálistól bizonyos okleveleket váltsanak ki.

²⁵ Az aktuális évre 3, az azt követő két évre 1,5-1,5 forintot ajánlottak meg portánként.

²⁶ Erre az évre még 50 dénárt ajánlanak meg, vagyis az előző évi országgyűlésen megajánlott összeggel együtt összesen 2 forint volt 2 részletben esedékes. Az egri vitézeknek a jobbágyok, illetve a nemesek részéről 10-10 dénárt ajánlott meg az országgyűlés.

²⁷ Két részletben 2 forintot ajánlottak meg. Itt már nincs szó az 1552. évi megajánlásról, de végeredményben ugyanúgy annak fél forintos pótdadóval történő megfizetéséről van szó, mint ahogy 1553-ban is.

²⁸ Mindkét részlet fizetése a következő naptári évre esik. Túl a királynak megajánlott hadi segélyen a karok és rendek 100 jobbágy után 2 lovas katonát tartsanak. A töröknek adózó területen mind a pénzadó, mind a katonatartás terhének felét kell viselni. Ez a mellékszabály egyébként rendszeresen ismétlődött akkor is, ha máshol nem említem külön.

²⁹ Mindkét részlet a következő évre esik, mivel az előző évi országgyűlés által ajánlott adó második forintjának behajtása még hátravan. A birtokosok jobbágyonként 50 dénárt tartoznak fizetni a saját zsebükből a várak erősítési munkálataira.

³⁰ 100 jobbágytól 4 szekér 3 napra, bérfizetés mellett.

³¹ A 3 dénáros portánkénti adó a birodalmi gyűlésre küldött követek költségeinek fedezésére szolgált.

³² Ingyenmunka a váraknál.

³³ Miksa feleségének első magyarországi látogatása alkalmával portánként 20 dénár ajándékot ajánlanak meg.

³⁴ Előre az 1565. évre csak 2 forintot ajánlottak meg portánként 2 részletben, szemben az aktuális 1564. [!] évre megajánlott kétszer 1,50 forint adóval.

³⁵ Ebből 20 dénár visszamenőleges *lucrum camerae* az 1568. évre, 1569–70-re pedig 2-2 részletben összesen 4,80 forintot ajánlanak meg portánként. Ezt 1,25 forint négyszeri behajtásával tervezték megvalósítani.

³⁶ Első *decretum*.

³⁷ 1574-ben és 1575-ben is két határidőt ad meg a törvény, egy tavaszt és egy őszt, s az uralkodóra bízva a választást, hogy melyekre kívánja az adó beszedését. „két évi adózás fejében [...] minden kaputól egyenként két forintot ajánlanak meg [...]” Ezt úgy értelmezem, hogy kétszer 1 forintot fizettek, noha ekkoriban az összesen 1 forintos portánkénti évi adó már régóta nem volt szokásban, s túl alacsonynak tűnik. Az *articulus* tényleg szabadkozik: „jóllehet az ő felsége szükségeinek könnyítésére, ha tehetnék, jóval többet adóznának; de a mostani igen zavaros idők állapotára tekintettel” most csak ennyit ajánlanak meg.

³⁸ Az alapmegajánlás az 1576. évre szól, melyet az 1576. február 22-én szentesített törvény szövege „jelen” esztendőnek nevez, a meghosszabbítás tehát 1577-re vonatkozik.

³⁹ Portánként 40 dénárt ajándékként ajánlottak meg Ernő főhercegnek s 10-et a végváratok felmérő biztosoknak. A korábbi évek törvényei szerint általánosságban rendelkeznek az állandó katonatartásról.

⁴⁰ A birtokosok hozzájárulása 6 forint portánként, melynek terhet minden birtok köteles viselni. Az ármálisták, az egytelkes nemesek, az egyházi nemesek és a szabadosok hozzájárulását külön szabályozták. Az adó beszedésére nem határidőket jelöl meg a törvény, hanem azt mondja, hogy „április végétől november végéig” szedendő be.

⁴¹ A portánkénti 9 forintos adóhoz a birtokosok ugyanennyit tettek hozzá, melyből viszont maguknak kellett lovas katonákat fogadniuk. További 10 dénárt ajánlottak meg a rendek a sebesült katonáknak szintén saját erszényükből. Az uralkodó a portánkénti 8 forintból magyar gyalogosokat volt köteles fogadni, 1 forintot pedig a végvárak megerősítésére kellett fordítania.

⁴² Pénzadó helyett katonák állítását írja elő a törvény: 10 kapu után három gyalogos és három lovas katona küldendő, kiket felerészben a jobbágy, felerészben pedig a földesúr fizessen.

⁴³ Ebben az évben először nem portánként, hanem minden ház után jár az adó: jobbágy-, zsellér- és minden lakott nem nemesi ház után, beleszámítva az egyházi nemesek és szabadosok, valamint ruténok és oláhok házait, de kivéve a falusi bírákét, az iskolákat, aggházakat, az alamizsnából élő szegények és nyomorultak házait, a kocsmákat s azokat a házakat, ahol az urak borát mérik. A földesurak minden ház után járó 1 forinthez felet tegyenek hozzá, de ők a pénzből katonákat állítsanak és küldjenek.

⁴⁴ Jobbágy- és zsellérházak után 2 forint fizetendő 10 000 katona felfogadására, s ebből a jobbágy 1,50, a földesúr pedig 0,50 forintot fizessen.

⁴⁵ Jobbágy- és zsellérházak után fizetendő 1 forint, melyhez a földesuraktól 0,50 forint kiegészítés járul.

⁴⁶ Jobbágy- és zsellérházak után 1 forint fizetendő a jobbágyok és 50 dénár a földesurak által.

⁴⁷ A hat hónapra megajánlott 2000 könnyűfegyverzetű lovas és 1000 gyalogos fizetésére minden jobbágy- és zsellérház után az adó 1,50 forint, melyhez a földesurak személyes felkelés helyett 50 dénárt tesznek hozzá. Ehhez járult az egytelkesek, ármálisták, *praedialisok*, szabadosok taksája. Egy hónapra 20 ház után 1 lovast is megajánlottak. Továbbá ajánlottak Mátyás főherceg részére minden ház után 20 dénárt két részletben. A törvényben a két részletre említés csak a Mátyás főhercegnek járó ajándék 20 dénárnál történik, de feltételezem, hogy nem csak a 20 dénárt, hanem a 1,50 forintot is két részletben szedték be, s ennek említése a 2. tc.-ben inkább azért maradt el, mert már evidenciának számított. Mindenesetre már az 1583:1. tc. a szokott két részletről beszél.

⁴⁸ Hat nap ingyenmunka, valamint búza- és zabadó. Ez utóbbiakat eddig is adták a dunántúliak, most a többi megye is adjon portánként egy nagyszombati véka búzát és zabot.

⁴⁹ Megújították az 1601:2. tc. rendelkezéseit, miszerint az adó minden jobbágy- és zsellérház után 1,50 forint, melyhez a földesurak 0,50 forintot tesznek hozzá házanként személyes felkelés helyett.

⁵⁰ Ismét megújították az 1601:2. tc.-nek az előző lábjegyzetben részletezett rendelkezéseit.

⁵¹ A koronázás utáni törvénycikkek közt.

⁵² Ismét portánként van az adó megállapítva a „régí megszokott gyakorlat szerint”.

⁵³ Ebből 1 forint portánként a koronaörök és a koronaörség fizetésére, a követségekre, valamint országház vásárlására és építésére. A *pecunia coronalist* ajánló *decretumok* közt Nagy István ezt nem említi. (Nagy I.: A Kamara adóigazgatási 40.)

⁵⁴ Az előző adómegajánláshoz hasonlóan a portánként 4 forintból 1 meghatározott célra fordítandó, míg a kétszer 1 forint a királynak s a királynénak házassági ajándékképp szolgál. A *pecunia coronalist* ajánló *decretumok* közt Nagy István ezt sem említi. (Uo.)

⁵⁵ Két évre ajánlottak meg a végvárok számára 2 forintos, a követségekre 1 forintos a koronaörök fizetésére szintén 1 forintos portánkénti adót, és csak az aktuális évre Ferdinánd megválasztott királynak 1 forintot, a pozsonyi országház kijavítására pedig 60 dénárt portánként. Azaz az 1618. évre összesen 5,60, az 1619-re pedig 4 forintos portánkénti adót szabott meg a törvény. A törvény 1620-tól a koronaörök fizetésére évenként 25 dénárt rendelt. Ez az adózás a következő országgyűlésig tartott. Baráth Tibor valamilyen oknál fogva az 1618–19. évre 1-1 forinttal magasabb adót és 1620–21-re 25-25 dénárral magasabb koronaörzési pénzt említ. (Baráth: Adóügy 83.) Nagy István pedig nálam is alacsonyabbnak látja ekkor az adófizetési kötelezettséget: „Az 1618. és az 1622. évi országgyűlésen a rendek portánként három-három Ft-ot szavaztak meg, amelyet két év alatt lehetett behajtani.” Mivel az 1625. évnél azt írja, hogy két évre portánként már 6 forintra *növekedett* az adó (Nagy I.: A Kamara adóigazgatási 39.), fenti nem egészen egyértelmű mondata két év alatt összesen 3 forintos adózást kell, hogy jelentsen.

⁵⁶ A második évre is előre megszavazott alapadó portánként 3 forint, míg csak egy alkalomra szól a királyné első megjelenése és megkoronáztatása alkalmából megajánlott portánkénti 1 forint, mely az első határidő alkalmával szedendő be. Másrészt viszont a koronaöröknek a földesurak terhére megajánlott portánkénti 1,50 forintos adó (*pecunia coronalis*) és az ehhez kapcsolódó taksák a következő országgyűlésig voltak fizetendőek. Ez (5,50 forint plusz gabonaadó 1622-re, 4,50 forint 1623-ra) több tehát a Nagy István által írt adóösszegeknél. (Lásd az 1618. évi adózáshoz fűzöttet az előző jegyzetben.)

⁵⁷ Egyszeri gabonaadó. Portánként Felső-Magyarországon 1 kassai köből, a Dunántúlon 2,5 nagyszombati véka, a Dunán innen pedig 1 kőszegi köből.

⁵⁸ Évi 3 forint a portánkénti adó, melyet 2 évre ajánlottak meg. (1626-ban és 1627-ben fizették. Baráth: Adóügy 83.) Egyszer 1 forint a frissen megkoronázott III. Ferdinándé ajándékképpen, s a földesurak saját zsebéből portánként 1 forint a koronaörök, a koronát őrző várnagyk és zsoldosok fizetésére szolgál, mely célra az egytelkes, ármalista, menekült és egyházi nemesek taksát fizetnek, hasonlóan a szabadosokhoz, jászokhoz, kunokhoz, a nem adózó falukhoz, taksás mezővárosokhoz, molnárokhoz, favágókhoz, szénégetőkhöz és az anabaptistákhoz valamint a zsidókhoz. Ezt az 1 forintos adót a következő országgyűlésig tartoztak fizetni az erre kötelezettek. Az 1626-ra megajánlott teljes adó tehát portánként 5 forint plusz gabonaadó, 1627-re pedig 4 forint – hacsak nem úgy értelmezték az 1622:38. tc. megújítását, hogy az akkor egyszeri terményadót évi teherre tették.

⁵⁹ Az élelmezési segélyre nézve az 1622:38. tc. rendelkezéseit újítják meg.

⁶⁰ A rendes 3 forintos hadiadó mellett 1 forintot portánként a koronaörök és -felvigyázók fizetésére szántak, 50 dénárt pedig az országház építésének folytatására és befejezésére. Itt nem a nemesek fizették a koronaörzési pénzt, és nem is a következő országgyűlésig tartott ezen adózás érvénye. Nagy István csak az egy évre megajánlott három forintos alapadót és – külön – a *pecunia coronalist* említi. (Nagy I.: A Kamara adóigazgatási 39–40.)

⁶¹ Az élelmezési segélyre nézve ismét az 1622:38. tc. rendelkezéseit újítják meg.

⁶² A két évre az 5 forintos adót ajánlották meg, egyedi volt a földesurak által fizetendő portánkénti 1 forint a határkiigazítási bizottságok céljaira és az országház felépítésére, míg a következő országgyűlésig szólt a szintén az 1625:28. tc.-ben meghatározottakat terhelő portánkénti 50 évi dénáros, a koronaörök és a koronaörség részére szolgáló adó. Nagy István az ez évi *pecunia coronalist* sem említi, mikor a koronaörzési pénz megajánlásait foglalja össze. (Nagy I.: A Kamara adóigazgatási 39–40.)

⁶³ Két évre 50%-os harmincadpótlékot (a félharmincadot) és gabonasegélyt ajánlottak meg: Felső-Magyarországon 2 kassai véka, a Dunántúlon 2 kőszegi véka gabonát, a hódoltságban pedig feleennyit kellett fizetni. Nem tudom, miért ír Baráth 6 nagyszombati mérőt. (Baráth: Adóügy 83.)

⁶⁴ A két évre megajánlott portánkénti 5 forintos adót a dunántúli és a Dunán inneni kerület vármegyéiben fizették, míg ehelyett a felső-magyarországiak 400 lovas katona két évi tartását vállalták. Készpénzben fizetendő havi 4 forintos zsoldjukat egynegyed részben a nemesek vállalták magukra, mint a koronaörök és felvigyázók számára megajánlott évi 1 forintos adót is, mely ugyanúgy fizetendő, mint ahogy azt 3 éve elrendelték, s ismét a következő országgyűlésig volt szedendő. Egyetlen alkalomra szól viszont a királynénak koronázására szánt portánkénti 1 forintos ajándék.

⁶⁵ Két évre ismét 50%-os harmincadpótlékot ajánlottak meg, azaz félharmincadot.

⁶⁶ A két évre megajánlott portánkénti 5 forintos alapadóhoz a földesurak ugyanennyit fizessenek a saját pénzükből. Az ármálisták, a menekült nemesek, a *praedialisok*, szabadosok, továbbá az üzerek, kereskedők, kalmárok, marhakereskedők, idegenek, külföldiek, anabaptisták, zsidók, kunok, jászok, ruténok, oláhok, molnárok, szénégetők „és az ezekhez hasonló, kiknek nincsenek portáik” is adózzanak. Évente portánként 1 forint a koronaörök és a koronaörség részére szedett adó, s akiknek nincs portájuk, azok az 1625:28. tc. szerint fizessenek – vagyis ez az adó a nemességet terhelte. Alkalmi adó az újonnan megkoronázott IV. Ferdinándnak felajánlott portánkénti 1 forintos tiszteletdíj.

⁶⁷ Gabonasegély az 1635:2. tc. szerint, melyet a távolabbi megyék kiegyenlíthetnek készpénzzel is az 1 köből = 3 nagyszombati véka = 1 forint átszámítási kulcsan. A félharmincad, mint pótdó ismét kivételre kerül. Baráth valamilyen okból úgy véli, hogy ez a gabonaadó két évre került kivételre. (Baráth: Adóügy 83.)

⁶⁸ A hadiadó helyett katonaállítás szerepel a törvényben Felső-Magyarországon 1200, a Dunántúlon 1000, a Dunán inneni részekben pedig 1700 katona kiállításával. A szöveg szerint a nemesek, mágnások és a városok tartoznak a következő, három éven belül tartandó országgyűlésig „adók és részleges fölkelések helyett s ezek fejében” kiállítani a katonákat. Az „adók és részleges fölkelések helyett s ezek fejében” fordulat arra utal, hogy mindkét csoport megtette hozzájárulását a katonaállításhoz, hisz az adók a jobbágyok, a részleges felkelés pedig a nemesek szokásos kötelezettsége volt. Ezen felül a koronaörök és a koronaörség részére portánként 50 dénár volt fizetendő az adózók részéről, és csupán egy alkalommal, szemben a korábbi gyakorlattal.

⁶⁹ Két évre ajánlanak meg a rovásadók és a részleges felkelések helyett és ezek fejében katonákat. A felső-magyarországi városok 100 gyalogot, a vármegyék 400 lovas, a Dunán inneni vármegyék 500 lovas és 150 gyalogos katonát, a dunántúliak 100 lovas és 200 gyalogot, míg az esztergomi érsek önként 100 lovas küldött. Az erdélyi fejedelem jószágai után az eddig tartott 300 lovas küldheti vagy adózhat a vármegyék módjára is. Mivel a részleges felkelés a

kiváltságosok terhe volt, a rovásadó pedig a „nyomorult adózó népe”, ebben a katonaállításban ismét összefonódik a kétféle adózás. A zsold részben a földesurak saját zsebéből, részben a kapuk utáni adóból volt fedezendő. (A törvény nem mondta ki, hogy milyen arányban.) Az uralkodó párnak portánként kétszer 1 forint ajándékot ajánlanak meg, mely két részletben fizetendő. Ebben az esetben ismét felmerül, hogy volt a porták utáni adózásnak egy, a *decretum*ban nem szabályozott, de érvényesülő módja, mert másképpen nem lehetne a „kapuk után fizetendő adót” adottságként kezelni, melyből a katonaság zsoldját fedezték, s melyet a kiváltságosok valamilyen módon kiegészítettek. A koronaörök és a koronát őrző katonáknak portánként évi 75 dénárt, a követseknek pedig 25 dénárt ajánlottak meg a következő országgyűlésig. Mivel a törvénycikk hivatkozik az 1625:28. tc.-re, ezen rendelkezéssel a teher visszakerült a kiváltságosok vállaira.

⁷⁰ A következő országgyűlésig fizetendő a félharmincad.

⁷¹ A katonai segély a Dunántúlon és a Dunán innen portánként 10 forint, melynek felét a földesurak saját zsebéből tartoznak fizetni. Ugyancsak 2 évre *dica* és részleges felkelés fejében Felső-Magyarországon 300 lovas, az itteni szabad királyi városok 100 gyalog katonát állítanak, az erdélyi fejedelem pedig az 1655. évi rendelkezés szerint választhat, a prímás továbbra is száz lovas tartását költségén. (A törvény nem egyértelmű meghatározását az 1662:23. tc. pontosította, hogy évi 10 forint, azaz 2 évre összesen 20 forint portánkénti adóról van szó.) A koronaörök és a koronaörökség fizetésére évi 1 forint fizetendő portánként. Akiknek nincs portájuk, azok az 1655:15. tc. szerint tartoznak hozzájárulással. Az előző *decretum*mal kapcsolatban elmondottak értelmében itt csak nemesi adózásról van szó.

⁷² Gabonasegély fejében Felső-Magyarországon 2 kassai köből, a Dunán inneni és dunántúli területeken 6 nagyszombati mérő fizetendő 2 évig évi 2 részletben. A félharmincad a három éven belül tartandó következő országgyűlésig jár az uralkodónak.

⁷³ Nincs pénzádókiadás ez évben, csak a hátralékokról rendelkeznek. Mindössze portánként évi 1 forintot ajánlanak meg a következő országgyűlésig a koronaöröknek és a koronaörökségnek, s akiknek nincs portájuk, az 1659:10. tc. szerint fizessenek. A korábban elmondottak szerint a *pecunia coronalist* ekkor a nemesek fizették.

⁷⁴ Félharmincad a következő országgyűlésig.

⁷⁵ A 12. törvénycikk eltörli a lipóti abszolutizmus alatt követelt minden törvénytelen adó hátralékát, hadiadót pénzben nem vetnek ki. A királyné lejövetele és megkoronázása alkalmával ajándékként két részletben portánként 1 forintot ajánlanak meg. A koronaöröknek a következő országgyűlésig portánként 1 forintot ajánlanak meg. Azoknak, kiknek nincs portájuk, a korábbi *decretum*okban meghatározott módon kell hozzájárulniuk. Ezt a nemesek állták.

⁷⁶ Félharmincad és sóvám a következő országgyűlésig, továbbá gabonasegély két, 1682-ben esedékes részletben: Felső-Magyarországon 2 kassai köből, a Dunántúlon és a Dunán inneni területeken pedig 6 nagyszombati mérő portánként.

Az adószedés rendszeressé válása

Mielőtt az adóketési jog fejlődésének 17. század végi–18. századi eleji szakaszára térnénk, végig kell kísérnünk az adózás és az adómegajánlás rendszeressé válásának folyamatát.

Megállapítható, hogy a 16. században volt országgyűlés adómegajánlás nélkül is. Ilyen volt például az okéért az 1528. évi diéta. Ez az eset azzal magyarázható, hogy az előző országgyűlés két alkalommal szedendő adót szavazott meg, a második már az 1528. esztendőre esett. Ugyanez az ok az 1572. évi második *decretum* esetében. Az ez évi első törvényben történt már adómegajánlás, ezért a másodikban nincs ilyen értelmű cikkely. Ez alátámasztja azt a megközelítést, mely a kora újkori magyar országgyűlést alapvetően adómegajánló, illetve a sérelmek orvoslására hivatott alkuteremtő fórumként értelmezi.

A király rendkívüli jövedelmeinek biztosítása mindig valami rendkívüli állapotot feltételezett, melyben a király erőforrásait az országlakosok segítségével kellett kiegészíteni. Az adó célja ennek a különleges helyzetnek a megszüntetése volt, vagyis természetéből fakadóan egyfelől csak a megjelölt célra volt felhasználható, másrészt *ad hoc* jellegű volt.⁷⁷

Ha megnézzük, hogy az adófizetés rendszeressé válása máshol miképpen ment végbe, akkor a magyarországi fejleményekkel fennálló hasonlóságra figyelhetünk fel. Bajorországban például eredetileg csak akkor volt adóketés, ha azt a herceg kérte és a tartományi rendek jóváhagyták. 1515 után ez mind gyakrabban megtörtént, végül minden évben. A tartományúr kérése, indoklása és a rendi jóváhagyás sematikussá vált, szinte automatikussá, és 1525 után minden évben megajánlottak 100 000 forint rendek által fizetett adót (ennek összegét 1668-ban 66 000-re szállították le) és 300 000 ft tartományi adót, illetve vagy ennyit, vagy dupla összeget. Ehhez járult a fogyasztási adó összege. 1669 után a tartományi gyűlés többé nem ülésezett, csak egy állandó bizottsága. Az adószedés rendi intézményrendszere viszont fennmaradt.⁷⁸ Magyar viszonylatban szintén látni fogjuk az adóztatás évi rendszerességének kialakulását, a rendek által vállalt adórész létét, a járulékos fogyasztási adót s végül az adóketését egy az országgyűlést helyettesítő rendi szerv, a *conkursus* által.

A 16–17. század folyamán a diéta hadiadó-megajánlásai esetiek voltak, tehát nem fizettek szükségszerűen minden egyes évben adót. Az az adó pedig, amelyre az uralkodónak joga volt akkor is, ha nem volt hadiadó-megajánlás, a *lucrum camerae* volt.

⁷⁷ Baráth: Adóügy 4.

⁷⁸ Lieberich: Die bayerische 24–25.

A lucrum camerae

A kamarahaszna már a középkor végén az adó egyik összetevője volt a hadisegély mellett. Együtt vetették őket ki az országgyűlésen olyan formában, hogy a *lucrum camerae* beleértették az adóba.⁷⁹ A kamarahaszna önmagában 1545-ben jelent meg a Mohács utáni törvénygyűlésen.⁸⁰ Az 1545. évi 40. törvénycikk az egy forintos segély mellett külön említi a királynak járó „kamaranyereséget”. Azután a *lucrum camerae* az 1547. évi 8. törvénycikk által kirótt összesen 2 forintos adó része volt: a rendek 160 dénárt szántak a hadseregnek, 20 dénárt a követségekre s az uralkodó egyéb költségeire, míg 20 dénár, mint a kamarahaszna értelemszerűen a király minden megkötéstől mentes jövedelmének számított.⁸¹ Bár talán a kérdés mégsem volt ilyen egyszerű. A rendi értelmezés szerint a kamarahaszna már beleolvadt a hadiadóba, s csak azzal együtt volt kivethető, tehát csupán az ország rendjeinek megajánlásával. A kormányzat tiltakozott ez ellen. Az 1549. évi kamarai utasítás kimondta: „A kamara hasznát pedig, mely nekünk amúgy is kijár, ezen tanácsunk, ha contributió nincs is kivette, a kellő időben szedje be, nemkülönben a kir. városok adaját is.”⁸² A vita gyakorlati értelmét azon évek adták meg, melyekre a diéta nem szavazott meg adót.

Maga a Magyar Kamara is kezdetben a rendi felfogást osztotta, az Udvari Kamara viszont szorgalmazta, hogy hajtsák be utólag a kamarahasznát arra a három évre, melyre nem szedtek hadiadót. A magyar rendekkel kötött megállapodást az 1563. évi 9. *articulus* tükrözte.⁸³ Ez a törvénycikk volt ugyanis hivatott rendezni azt a kérdést, hogy mi legyen a kamarai nyereség szedésével azokban az esztendőkből, amikor egyébként nincs adófizetés. Megállapították, hogy a *lucrum camerae*, mint a magyar királyi rendes jövedelme benne foglaltatik az adóban, de ha egy évben nem ajánlanak fel segélyt a királynak a rendek, akkor az önmagában is behajtható. Adó híján a kamarahaszna külön behajtásáról szól még az 1566. évi *decretum* 9., az 1567. évi törvény 15. törvénycikke és az 1569. évi 6. *articulus*.⁸⁴ De a *lucrum camerae* ezen kivetései notóriusan igen nehezen folytak be.⁸⁵

⁷⁹ Nagy I.: A Kamara adóigazgatási 30.

⁸⁰ Ez az adó nem terhelte a kiváltságosokat.

⁸¹ Nagy István hol azt írja, hogy a kamarahaszna „rendszerint” a hadiadó ötödrészét jelentette, hol azt, hogy pontosan évi 20 dénár volt. Ebben az értelemben idézi egyébként az 1544. és 1562. évi királyi rendeleteket, melyek évi 20 dénárnyi *lucrum camerae*t állapítanak meg, illetve kívánnak. (Nagy I.: A Kamara adóigazgatási 30–31.) A magam részéről e második változattal értek egyet különös tekintettel az 1547:8. tc.-re és az alább idézendő 1569:16. tc.-re, mely azt állítja, hogy a *lucrum camerae* régi szokás szerint 20 dénár, illetve ugyanezen *decretum* 16. cikkelye ennyit állapít meg az előző évre kamaranyereségül.

⁸² Idézi: Thallóczy: A Kamara Haszna 132.

⁸³ Nagy I.: A Kamara adóigazgatási 30–31., Thallóczy: A Kamara Haszna 138.

⁸⁴ A kamarahasznának az adó részeként történő beszedéséről szól az 1547:8., 1567:3. és 1569:6. tc.-kel egybehangzóan az 1572:4., 1574:3., 1582:1., 1583:1. és az 1593:3. tc.

⁸⁵ Thallóczy: A Kamara Haszna 139.

Mikor 1568 júliusában lejárt a hadiadó szedése, az udvar igényelte is külön a kamarahasznát, és – ahogy Nagy István írta – „bizonyos összeget valóban sikerült is összegyűjteni.” Az ügyben az 1569. évi diéta imént idézett törvénycikke rendelkezett, mely az elmúlt 1568. esztendőre *lucrum cameraet* „ajánlott meg”. A „bizonyos összeg”, az országgyűlési határozat szükségessége, valamint az ország rendjei által használt „megajánlás” terminus sejteti, hogy a kamarahaszna fizetése a hadiadómentes években távolról sem lett automatikus. Nagy István kamarai források alapján beszámol arról is, hogy 1588-ban már harmadik éve nem volt hadiadó-kivetés. A megyéktől rendeletileg igényelték a *lucrum cameraet*, de befizetését több megye megtagadta. Ugyanez történt 1589-ben. Egy kimutatás szerint 1589-től 1592-ig a Magyar Kamara fennhatósága alá eső területeken csak hat megye és két város fizetett kamarahasznát, összesen mindössze 1181 forintot. Ezután már sohasem történt meg, hogy magában beszédtek volna ezt az adót.⁸⁶ Az 1593. évi 3. törvénycikk az utolsó, mely említést tesz a *lucrum cameraeről*, mint a kivetett hadiadó részéről. Innentől kezdve a beolvadás olyan nyilvánvaló lehetett, hogy erre a törvények többé már ki sem tértek. A Kamara aktáiban még a 17. század elején is szó esik a *lucrum camerae* hátralékairól, de 1595 után már ezen a címen egy fillér sem folyik be.⁸⁷ Úgy gondolom, hogy a kamarahaszna minden bizonnyal előkerült volna, ha az országgyűlés nem ajánlott volna meg szinte minden évre hadiadót.

A *lucrum camerae*, láttuk, nehezen volt behajtható önmagában. Mint Nagy István rámutat, a központi hatalom azért ragaszkodott mégis ehhez, hogy fenntartsa követelését, miszerint az adó nem tisztán a magyar rendek döntési kompetenciájába tartozó országos, hanem vegyes országos-királyi jövedelem.⁸⁸ Beolvadása a hadiadóba a 17. században mégis olyannyira tökéletesen ment végbe, hogy 1682-ben már a Kamara is úgy vélte egy javaslatában, hogy a kamarahaszna behajtásához országgyűlési hozzájárulás szükséges.⁸⁹ Az 1670 után alkotmányellenesen, a hadsereg által behajtott adók indoklásában sem szerepel már az az érv, hogy a kamarahaszna minden évben járna a királynak: az ekkor beszédett összeg persze sokkal magasabb volt, mint az évi 20 dénáros *lucrum camerae*, és arra hivatkozni vagy ezért nem kívántak, vagy eszükbe sem jutott már.

A kamarahasznának, mint az adó egy részének felségjövedelem volta akkor jutott ismét némi jelentőséghez, mikor a nemesi adómentesség kérdése állt a rendi politika tengelyében. Michael Piringer *Ungarns Banderien, und desselben gesetzmäßige Kriegsverfassung überhaupt* című munkájának 1810-ben megjelent első kötetében rámutat, hogy a *lucrum camerae* behajtásához eredetileg nem volt szükség az ország-

⁸⁶ Nagy I.: A Kamara adóigazgatási 31–32.

⁸⁷ Thallóczy: A Kamara Haszna 143.

⁸⁸ Nagy I.: A Kamara adóigazgatási 32. Nagy István itt a „rendi” és „rendi-királyi” megfogalmazást használja, de korábban maga is az országos és a királyi jövedelmek szembeállítását alkalmazta a kor terminusai alapján.

⁸⁹ Uo.

gyűlés megajánlására, s az beleolvadt a *subsidiumba* azt a hamis látszatot keltve, mintha a teljes adó megajánlása országgyűlési tárgy volna.⁹⁰ De – Poór János kifejezésével – az udvar végül nem próbálta meg a magyar nemességet saját fegyverével, a *Corpus Jurisszal* térdre kényszeríteni⁹¹, Piringernak és a többi aulikus alkotmányjogásznak az érvei felhasználatlanul maradtak, és a kamarahaszna beolvasását a hadiadóba többé nemcsak hogy nem kérdőjelezték meg, de még csak fel sem panaszták.

A hadiadó megajánlása tehát a 16. században egyes esetekre szólt, kivéve a *lucrum cameraet*. Megfigyelhető azonban az a tendencia, hogy a hadiadót nemcsak az aktuális évre ajánlja meg az országgyűlés.

A több évre szóló adómegajánlás

Az 1559. évi 15. törvénycikkben a rendek még kemény választ adtak az uralkodónak, aki több évre előre kért adómegajánlást tőlük. Túl azon, hogy ez a szokás, három okát adják annak, hogy miért „nem engedhet meg [...] a hadi segély több évre, [...] miért nem határozhatják el [...] az adókirovást több évre”. Az ország szegény, megesik, hogy egy megajánlott adót később nem lesz képes kifizetni, aztán lehet, hogy vége lesz a török háborúknak, s erre már szükség sem lesz, végül – s ez utolsó érvet a kiadott törvényszövegben tipográfiai eszközökkel is kiemelték, feltehetően az eredetit követve – „Ő szent felsége hívei attól is tartanak, hogy azután, ha a hat avagy az utoljára kért három esztendőbe beleegyeznek, azon egész idő alatt, semmi közönséges országgyűlés sem fog lenni, a melyen a szokásos segély megajánlásán kívül a közös sérelmeiket és szükségleteiket [*publica gravamina et necessitates suas*] kifejezésre juttathatnák és azoknak a megkívántató orvos szerétől egymás között [közös] akarattal [*tudniillik communibus votis*] végezhetnének és határozhatnának.” Vagyis azért nem ajánlanak meg előre adót, mert országgyűlést akarnak, és pedig sérelmeik orvoslásának céljából. Ez egy tipikus „valamit valamiért” helyzet explicit kifejtése. Nyilvánvaló, hogy az országgyűlést nem a törvényhozás szervének tekintették ekkor a rendek és az uralkodó, hanem az adómegajánlás és a sérelmek rendezése fórumának. A törvénycikk szövege még teljesen az országgyűlés kontrollja alatt lévőnek mutatja az adómegajánlás intézményét.

A következő időszakban lassú változásnak lehetünk tanúi e tekintetben, amely azonban nem ekkor vette kezdetét. Már 1552-ben is történt adómegajánlás előre, az aktuális éven kívül még kettőre.⁹² Aztán 1563-ban, mikor az uralkodó négy évre por-

⁹⁰ Poór: Jog vagy jogbitorlás? 10–11.

⁹¹ Uo. 15–16.

⁹² Az 1527:8. tc. a Mohács utáni kor egyetlen még korábbi törvénye, melyben nemcsak az aktuális évre ajánlanak meg adót, hanem előre is. Ennek rendelkezését viszont akár úgy is lehetne értékelni, hogy nem valódi két évre kivetett, hanem egy esztendőre, csak éppen nem naptári évre kivetett adó, melyet két részletben kellett befizetni. Mindenesetre 1528-ban ismét tartottak diétát, amikor nem volt adómegajánlás.

tánként 3 forintos adót kért, a rendek a következő évre kétszer 1,5, összesen 3 forintot, az 1565. évre pedig előre két részletben 2 forintot ajánlottak meg. Vagyis az előre történő adómegajánlás csak egy évre szólt, összege is alacsonyabb volt az aktuális évinél,⁹³ de a négy évvel korábban olyan határozottan visszautasított elv mégis ismét alkalmazást nyert, s ez a következő időszakban aztán gyakran, sőt időnként rendszeresen megtörtént.⁹⁴ Már csak idő kérdése volt, s persze a rendi dualizmus erőviszonyainak alapvető megváltozását igényelte, hogy kinőjön belőle az évi rendszeres adózás 18. századi gyakorlata, melyben csupán az adóösszeg emelése tartozott az országgyűlés kompetenciájába.

Az 1638. évi 5. törvénycikk – „azon rovatok és adók helyett, a melyeket a részleges fölkelésre két évre szoktak kivetni [...]” – két évre *szokás szerint* kivett adókról beszél. Az 1649. évi 3. törvénycikk már a 18. századi normával megegyezően a következő, 3 éven belül tartandó országgyűlésig tartó érvénnyel teszi meg megajánlását, mely ezúttal nem adóról, hanem katonaállításról szól. Aztán a félharmincad megállapításánál is megjelenik ez a terminus. Szintén a következő országgyűlésig fizetendő a félharmincad az 1655. évi 4. törvénycikk értelmében. Ugyanúgy rendelkezett az 1659. évi 9., az 1662. évi 15. és az 1681. évi 15. törvénycikk is, és a legutolsóban a sóvám is a félharmincad mellé került.

A koronaörzési pénz

Mégsem az 1649. évi 3. törvénycikk volt az első adómegajánlás, mely az adófizetési kötelezettség érvényét a következő (három éven belül tartandó) országgyűléssel bezárólag állapította meg. Az egyedi megajánlásoktól immár nem függő, hanem egyszer megajánlott, s ettől kezdve a következő diétáig automatikusan beszedhető, kurzív adó, tehát a 18. századra jellemző adózási metódus 17. századi előképe a koronaörök és a koronaörség fizetésére szolgáló adózás (*pecunia coronalis*) volt.⁹⁵ (Lehetett volna akár a *lucrum camerae* is, de – mint láttuk –, az már korábban elsorvadt. Sőt itt lehetne

⁹³ A rendek szellemes megoldást alkalmaztak. A portánkénti 3 forintból csak 2-t kapott 1564-re Rudolf, s 1-et Miksa ajándékképpen, s így már alig lehetett kifogásolható, hogy 1565-re csak a portánkénti 2 forintos adót prolongálták. Összesen az uralkodó portánként 12 forintot kért (négy évre elosztva, azaz évi 3 forintot), s 5-öt kapott csupán (két évre elosztva, azaz évi 2,5 forintot).

⁹⁴ 1569:6. tc., 1572(első *decretum*):4. tc., 1574:1. tc., 1575:1. tc. stb., lásd erről a 16. táblázatot. 1569-től 1583-ig mindig azt az eljárást követték, hogy egy évre előre is megajánlották az adót, azután megint nem, s a 17. század derekán e tekintetben vegyes gyakorlat volt uralkodó.

⁹⁵ Vö. Baráth: Adóügy 9. Nagy István a koronaörzési pénzről úgy véli, hogy azt „a koronaörség fizetésére, országgyűlési költségekre, néha külföldi követségek fizetésére fordították.” (Nagy I.: A Kamara adóigazgatási 40.) Én a törvények szövegéhez ragaszkodva csak a koronaörség fizetésére szolgáló adóról szólok az alábbiakban, mert ez lett folyamatos, s ekképp ez volt a későbbi kurzív adózás előképe.

említeni a vármunkát is. 1609-ben két évre ajánlották meg azzal, hogy ha szükség lesz rá, hosszabb időre is el lehet rendelni, ami voltaképpen a korábbi gyakorlattal nem volt ellentétben. Öt évvel később azután a diéta már a következő országgyűlésig rendelte el. De mindennek voltaképpen nem volt jelentősége, hiszen a gyakorlatban a várak karbantartását a helyi hatalom rendelte el az igények szerint, a törvényekre való tekintet nélkül.⁹⁶⁾

A hadiadó vagy annak egy részének meghatározott célra való felhasználását több törvény is előírta, például az 1596. évi 5. törvénycikk 9 forint portánkénti adóból 1 forintot a végvárak megerősítésére, 8 forintot pedig magyar gyalogosok fogadására szánt. Ez a „pántlikázás” az alapadón kívüli összegek megajánlásakor korábban is szokásban volt. Például ugyanebben a *decretum*-ban a 4. törvénycikk 10 dénárt a sebesült katonáknak ajánlott meg. Ez az eljárás azonban a hadiadó katonai alapjellegén belül maradt, illetve ehhez csupán a királyi család tagjainak adandó ajándékokra (*honorarium*), illetve a követségekre szolgáló eseti támogatásokra szorítkozott.⁹⁷ Mikor viszont az 1609. évi 62. törvénycikk a portánkénti 4 forintból egyet a koronaörök és -örtség fizetésére, a követségekre és országházháztartásra, valamint -építésre fordítását írta elő, új szokást teremtett.

A következő országgyűlés ugyanezt az eljárást követte, ugyanezen célokra rendelt fordítani a szintén 4 forintos portánkénti adóból 1 forintot.⁹⁸ 1618-ban aztán oly módon rendelkezett a *decretum* 39. cikkelye, hogy a koronaörök fizetésére fizessen az ország portánként 1 forintot két részletben az adott s a következő évben. „Az ezután következő évekre pedig, a legközelebb tartandó országgyűlésig, évenként folyvást huszonöt dénárral adózzanak.” Az 1622. évi 34. törvénycikk aztán átteszi a koronaörök – és értelemszerűen a koronaörőség – fizetésének terhet a földesurak vállára (portánkénti 1,5 forint évi adót és meghatározott taksákat rendelve e célra), mindemellett megőrzi azt az eljárást, mely ezt az adórészt – szemben a mindössze két évre megajánlott alapadóval – a következő országgyűlésig hosszabbítja meg. Ezt az eljárást követi az 1625. évi 28. törvénycikk, s az erről ezután rendelkező törvénycikkek nagyobb része.⁹⁹

⁹⁶ Baráth: Adóügy 25–26.

⁹⁷ Ha a megajánlott adót nem a szándékolt célra fordították, a rendek (pozíciójuk erősségének függvényében) még törvénycikkben is hangot adtak rosszallásuknak, s e sérelem orvoslását követelték. (Lásd például az 1638:5. tc.-t.)

⁹⁸ 1613:9. tc.

⁹⁹ 1635:4. tc., 1638:8. tc. (itt nem mondja meg az *articulus*, hogy ki fizesse az adót) 1655:15. tc., 1662:50. tc., 1681:36. tc. Az 1659:10. tc. és az 1647:33. tc. csak évi adóról beszél, külön nem említve azt, hogy ezeket a következő országgyűlésig kell fizetni, míg az 1630:6. tc. és az 1649:96. tc. szövegéből magából az sem derül ki, hogy ezek az adók nemcsak egyetlen alkalommal szedendők. Pedig úgy vélem, ez lehetett a helyzet, s csupán a gyakorlat megszokott volta miatt azt nem írták pontosan le, hisz mindenki tudta, miként *szokás* fizetni a szóban forgó adót. Emellett szólna a jogrendszer alapvetően szokásjogi természete. Az 1630:6. tc. példának okáért 1 forintot portánként a koronaörök és -felvigyázók fizetésére szánt, 50 dénárt pedig az országház építésének folytatására és befejezésére. Az előző évek gyakorlatával szemben a

Az adózás új rendje

A 17. század közepén aztán ismét olyan diétákat találunk, amelyeken nem történt adómegajánlás. Ennek oka azonban, úgy vélem, gyökeresen különbözik – a korábban már említett – látszatra hasonló esetektől. Az első 17. századi diéta, melyen hadiadó-megajánlás nem történt, az 1649. évi volt. Adók és részleges felkelések fejében összesen 3900 katona kiállítását ajánlották ugyanis meg. Már 1638-ban, míg a Dunántúl és a Dunán inneni vidék pénzben adózott, Felső-Magyarországon katonákat tartottak részben az adózó nép, részben pedig a birtokosok költségén.¹⁰⁰

A Habsburg birodalomban ez nem volt újdonság. Az örökös tartományokban a toborzás mellett már a harmincéves háború idején elterjedt egy másik forma is: a tartományok általi kiállítás, az úgynevezett rendi toborzás (szemben az ezredtoborzással). A rendek pénz helyett újoncokkal adóznak, és a városokra, falvakra, uradalmakra vetik ki a kiállítandó újonclétszámot.¹⁰¹ Lényegében ez kerül tehát bevezetésre nálunk is.

Az 1647. évi tisztán pénzbeli adózást követte tehát az 1649. évi megajánlás, mely katonaállításról szólt. A következő, 1655. évi *decretum* 5. törvénycikke a két évre ajánlott meg a rovásadók és a részleges felkelések fejében katonákat. Ha viszont előre tekintünk, azt látjuk, hogy 1662-ben nemcsak pénzádókivetés nem volt, de katonaállításról sem intézkedtek.¹⁰² Az 1681. évi 12. törvénycikk eltörölte az abszolutista időszak folyamán követelt minden törvénytelen adó hátralékát, de új hadiadót pénzben nem ajánlott meg. A katonaállítás tehát nem lépett tartósan a pénzben történő hadiadó-megajánlás helyébe.

A katonaállításoknál a költségek megoszlottak a birtokosok és a jobbágyság között. 1638-ban Felső-Magyarországon a 400 lovas katona két évig készpénzben fizetendő havi 4 forintos zsoldjából egynegyed részt a nemesek vállaltak magukra, s azt „három

törvénszöveg nem mondja ki, hogy ezt a nemességnek és a nemesi terheket hordozóknak kell fizetniük. Mivel viszont 1635-ben ebben a tekintetben is egyértelműen a régebbi gyakorlat érvényesül, hisz kimondják, hogy a nemesek fizessenek, nem zárható ki, hogy már 1630-ban is a nemesség fizette ezt az adót, csak ezt, mint ismertet, a törvény nem ismételte el. (Ugyanez a probléma ezen adó érvényével is: mind régebben, mind később általában a következő országgyűlésig ajánlották meg a koronaörök fizetését, itt viszont csak eseti adó van a törvényben.) Azt gondolom ezért, hogy a koronaörözi pénz mindvégig, így 1630 után is a földesurak terhe maradt, és Baráth Tibor is ezzel számol tanulmányában. (Baráth: Adóügy 33.) Az 1649:96. tc. viszont egyszeri adóról rendelkezik, és nem nemesi teherről, hiszen kimondja, hogy a török alá vetetteknek fele összeget kell fizetniük.

¹⁰⁰ Bizonyos értelemben szintén előzménynek tekinthető az 1599-ben meghozott 6. törvénycikk, melyben 10 000 katona kiállítására ajánlott meg az ország portánként két forintot, melyet háromnegyed részben a parasztok, negyedrészt a birtokosok fizettek.

¹⁰¹ Ujhelyi: Az állandó hadsereg 26–27.

¹⁰² Csak a hátralékokról rendelkezik, illetve az általános felkelést szabályozták, melyhez bizonyos csoportoknak pénzben kellett hozzájárulniuk, de ez nem az adózó népet érintette, miként feltehetően a koronaöröknek és koronaörösnégnek járó évi 1 forintos adót sem ők fizették.

évnegyeden át a kapuk adózásából” fedezték. Ezen megajánlás „azon rovatok és adók helyett, a melyeket a részleges felkelésre szoktak kivetni” történt.¹⁰³ Vagyis itt együtt szerepel a jobbágyok („a kapuk adózása”) és a nemesek és a jövedelmük miatt hozzájuk soroltaké („részleges felkelés”). 1649-ben már az egész országra kiterjed ez a mód. A katonaállítást a három éven belül tartandó országgyűlésig adók és részleges felkelések helyett és ezek fejében ajánlják meg. Tehát ismét a nemesi tehervállalás (a rendeket fel is sorolja a törvény, mint amelyek a katonákat küldeni hivatottak¹⁰⁴) és a jobbágyi adózás keveredésével találkozunk. Szerintem a rendek erősebb pozícióját tükrözi az, hogy ők is hozzájárultak ugyan a terhekhez, de a király rendelkezésére nem adót, csak katonákat bocsátottak. Feltehetően a kiváltságosok kiegészítették az adót a szükség megkívánta szintre. 1655-ben a rovásadók és a részleges felkelések helyett két évre ajánlottak meg katonákat. Zsoldjukat részben a földesurak saját zsebéből, részben a kapuk utáni adóból kellett fedezni, de ezek arányát a törvénycikk nem rögzítette. Arról lehetett szó, amit az előző megajánlással kapcsolatban is feltételeztem.

Az 1659. évi országgyűlésen hozott törvényben a régi és ez az újabb rendszer egymás mellett jelent meg. Míg a Dunántúlon és a Dunán innen portánként 10 forint volt fizetendő (felelősen a földesurak saját zsebéből), Felső-Magyarországon *dica* és részleges felkelés fejében katonákat állítottak. Nyilvánvalóan – ha esetleg nem is fele-fele arányban – a kiváltságosok és az adózó nép a felső-magyarországi megyékben is megosztotta a terheket, nemcsak a többi országrészben. Ez ismét amellel szól, hogy a korábbi katonaállítások esetében is a terheknek az adózó nép és a rendek közti megosztásáról lehetett szó.¹⁰⁵ Az 1662. és 1681. évben viszont a *decretumok* nemcsak hadiadóról nem szólnak, de bennük katonaállításról sincsen szó. Nyilvánvaló, hogy az adózás nem szorítkozhatott a koronaörök ellátására szolgáló, illetve a királynénak ajándékképpen megajánlott adóra.¹⁰⁶ Az adó ebben az időben feltehetően külön or-

¹⁰³ 1638:5. tc.

¹⁰⁴ Nemesek, mágnások, városok – a főpapok hiányoznak. Az, hogy a törvényben csak a fentiek vannak említve, s az adózó nép nem, szerintem csak azt jelenti, hogy nekik vannak portáik, s a kiváltságosok (a nagybirtokok vagy a vármegye) állították fel a kontingenseket az adóból, s hozzájárultak fenntartásához, nem pedig azt jelenti, hogy csak a rendek tartották fenn a katonaságot.

¹⁰⁵ Ez történt már a tizenöt éves háború időszakában is. 1596-ban például a jobbágyok 9 forint adót fizettek, a földesurak 9 forintból katonát állítottak portánként (1595:5–6. tc.). 1597-ben csak katonaállításról rendelkezik a 2. törvénycikk, költségeit megfizelve a földesúr és a jobbágy közt. (10 kapu után kellett három gyalogos és három lovas katonát kiállítani.) 1599-ben (a másik oldalról közelítve) 10 000 katonát ajánlott meg a diéta, ennek kiállítására szavazta meg az adót (1599:6. tc.).

¹⁰⁶ A koronaörök és a koronaörök 1 forintos adója, mint már említettem, szerintem 1622 után többnyire a nemesség és a jövedelmük okán hozzájuk sorolt csoportok terhe volt. De még ha a 17. század második felében a birtokos nemesek helyett a jobbágyok fizették volna a kismesesi s egyéb fent említett csoportok mellett, akkor sem számíthatna ez ebben a korban teljes adónak.

szágygyűlési megajánlás nélkül is beszédhető volt már. Ez azonban már azokban az években is így lehetett, mikor az országgyűlés katonákat ajánlott meg. Legalábbis lennie kellett a porták utáni adózásnak egy, a *decretum*ban nem szabályozott, de azért érvényesülő, mondhatni automatikus módjának, mert másképpen nem lehetne a „kapuk után fizetendő adót” adottságként kezelni, melyből a katonaság zsoldját fedezték, s melyet a kiváltságosok feltehetően csak kiegészítettek.

1602-ben jelenik meg először a Mohács utáni törvénytárban a gabonaadó (*annonna*), mely állítólag eddig is szokásban volt a dunántúli területeken.¹⁰⁷ Viszonylag rendszeressé csak 1622 után válik ez a fajta adózás.¹⁰⁸ A 17. század második negyedében viszont a gabonasegély egyértelműen alárendelt szerepet játszott a pénzádóhoz képest: értékben annak harmada alatt maradt.¹⁰⁹ Jó évtizednyi szünetet követően 1659-ben, majd végül 1681-ben ajánlottak meg Magyarország rendjei gabonaadót. Noha mennyisége kétszeresére nőtt a fél század előttihez képest, ez még mindig nem jelentette azt, hogy a pénzbeli adó helyébe léphetett volna, s a gabonasegély nem vált általánossá sem. A pénzádó megajánlásának eltűnése a törvénytárból csak ezzel nem magyarázható.

1662-ben a *decretum* szövege még arra utal, hogy nem volt adófizetés. A félharmincadról és a koronaöröknek járó portánkénti 1 forintról, valamint a hátralékokról rendelkeztek. Az 1681. évi törvény volt aztán az utolsó alkalom, hogy egy *decretum* hadiadó kivetéséről rendelkezzen. Ez is már csak felemás módon történt: eltörölték a törvénytelen adók hátralékait, s gabonasegély fizetését írták elő.¹¹⁰ Az 1687. évi országgyűlésen hozott törvényben már egy szó sincs az adó megajánlásáról, s ezt a hagyományt folytatják 18. századi törvényeink is.¹¹¹ Szabályként persze szóba sem jöhet, hogy nem is szedtek volna adót. Arról volt inkább szó, hogy ehhez nem kellett országgyűlési felhatalmazás. Annyira így volt, hogy ezt akkor sem kérték, ha az országgyűlés éppen összeült. A 17. század végére tehát kicsúszott a rendek kezéből az országgyűlésen történő adómegajánlás prerogatívája. Ez az új gyakorlat, eredete akármely évhez köthető is pontosan, átvezet minket a 18. századba.

¹⁰⁷ Az 1602:10. tc. portánként 1 nagyszombati véka búza és zab beszolgáltatásáról ír.

¹⁰⁸ 1622-ben, 1625-ben, 1630-ban, 1647-ben a Dunán inneni részeken 1 községi köből, Felső-Magyarországon 1 kassai köből, a Dunántúlon 2,5 nagyszombati véka volt fizetendő. 1635-ben két véka volt a gabonasegély, míg 1638-ban ilyen nem ajánlottak meg.

¹⁰⁹ Az összehasonlításra a legkézenfekvőbb eljárás az 1647:31. tc.-re támaszkodni, mely egy kulcsot szolgáltat arra az esetre, ha a messzebb fekvő megyék a gabonasegélyt pénzben szeretnék megváltani. Ezen törvénycikk szerint 1 köből, azaz 3 nagyszombati véka 1 forinttal volt megváltható.

¹¹⁰ Pénzádóról nincs szó. Szerintem a birtokosok fizették a koronaórség járandóságait, s emellett a királynőnek fizetett ajándék és a félharmincad (valamint az ezzel együtt szereplő sóvám) szerepel a törvényben. A katonaállítási megajánlások előtt a rendszeres portánkénti hadiadót nem találjuk meg.

¹¹¹ 1790 után *subsidiomot* törvényben ajánlanak meg, de a rendes, évenként fizetendő hadiadót (*contributiót*) nem. E kettő ekkorra már egyértelműen megkülönböztethető volt egymástól.

Szemponunktól tehát az a lényeg, hogy az országgyűlés adómegajánlási joga Mohács után kétségkívül egyedi adómegajánlás volt. Lassan általánossá vált a pusztán egy évi megajánlás helyett a második évre előre történő adómegajánlás. A következő (a norma szerint három éven belül tartandó) diétáig szóló adómegajánlás elve már megjelent és alkalmazást nyert, de mindössze kiegészítő jellegű és kisebb jelentőségű adónemekre alkalmazták. Az adók távolról sem elhanyagolható részét a nemesek és az e tekintetben velük egy kategóriába sorolt csoportok tagjai fizették. A 17. század derekán megjelent a terményadó, és előtérbe került a pénzadó helyetti katonaállítás, majd elenyészett az országgyűlés adómegajánlási joga. A Wesselényi-összeesküvést követő alkotmányellenes kormányzati rendszerrel kezdetét vette az adózás megajánlás nélküli, automatikus formája.

Alkotmányellenes adóztatás az 1670-es években

Állandó, évente kivethető közteher a hadiadóból (*repartitio* vagy *portio*) a Wesselényi-összeesküvés után, az Ampringen-féle gubernium idején lett. A kormányzat abból indult ki, hogy Magyarországnak kell eltartania az öt megszállva tartó mintegy húszeszeres sereget. Ez mintegy évi 870 000 forintot jelentett, amit I. Lipót 1671. március 21-i pátenzával vetett ki Magyarország vármegyéire és városaira. Ezt megelőzően azonban sikertelen kísérletet tett az adóztatás legalizálására. 1670 decemberében Szelepcsényi primást és 32 főurat hívtak meg Pozsonyba, hogy fogadják el a kívánt összeget. Ők az 1671. február 2-án kelt királyi rendelet szerint ígéretet tettek arra, hogy meglesz a császári katonaság ellátásához szükséges adó. A rendelet ezért megajánlásra¹¹² buzdította a vármegyéket és a városokat is, de sem ők, sem a főurak nem siettek a megajánlással.¹¹³ Ez volt az első próbálkozás arra, hogy *concurssal* vagy a későbbi *concurssus* közvetlen előképével helyettesítsék az országgyűlést adómegajánló funkciójában.

Az eljárás ettől fogva az volt, hogy az adott létszámú hadsereg igényei szerint alapították meg az adót, melyet azután adóporták szerint osztották fel. Mindez az adóösszeg drasztikus emelkedéséhez vezetett, hiszen Nagy István szerint idáig a városi *taxával* együtt sem rúgott többre a hadiadó évi 90-120 000 forintnál.¹¹⁴ Láttuk ugyanakkor, hogy a megelőző időszakban a hangsúly a katonaállításra esett.

A 870 000 forintos adóösszegekről hamar kiderült, hogy irreálisan magas, és 1671. június 6-án felére csökkentették. Ezt az összeget úgy kívánták előteremteni, hogy portánként 40 forintot vetnek ki, melyből 20 forintot a földesúr fizet. A fennmaradó mintegy 149 000 forintot egy fogyasztási adó, az *accisa* bevezetésével tervezték pótolni¹¹⁵, amelyet a piaci forgalomba kerülő húsról, szeszes italokra és más élelmisze-

¹¹² Bottló-Veres: Regnicolaris levéltár 281.

¹¹³ Nagy I.: A Kamara adóigazgatási 47., 49.

¹¹⁴ Uo. 48-49.

¹¹⁵ Uo. 48.

rekre forgalmi illeték formájában vetettek ki.¹¹⁶ Ezt az adót a szabad királyi és kiváltságolt mezővárosok lakosságától (nemeseiktől és papoktól is) igényelték elsősorban¹¹⁷ – nyilván a forgalom ott volt valamiképpen ellenőrizhető s így adóztatható. 1672. februárjában 5 forintos fejadót vetettek ki a nemességre, Magyarországon addig példátlan módon.¹¹⁸ Akkora ellenállás fogadta, hogy nem erőltették a dolgot. Mindazonáltal a felére csökkentett adómennyiség¹¹⁹ sem volt behajtható, így a portánkénti adóösszeget 1673. január 1-én 60-ról (az előírányzott *accisával* együtt volt annyi) 28 forintra mérsékeltek, majd 1678. június 9-én a fogyasztási adót is beleértve összesen 170 000 forintra csökkentették.¹²⁰ A Thököly-felkelés eredményeképp hagytak fel a nemesség megadóztatásának kísérletével is.¹²¹

Ami a fogyasztási adót illeti, Kollonich *Einrichtungswerkje* (1689) azt javasolja, hogy újra be kell vezetni, ami azt mutatja, hogy első megjelenése után nem jelentett folyamatos terhet. 1698-ban a bécsi *concurus* irataiból már az tűnik ki, hogy valóban szedték a mezőgazdasági áruk forgalma után: nemcsak a bor, sör, pálinka, hús és búza, de a különböző állatok adásvétele után is behajtották a városokban, mezővárosokban, piacokon és vásárokon.¹²² A fogyasztási adó csak nálunk volt új, Württembergben például 1638-ban fogadták el a rendek kivetését borra, fára, húsrá, marhára, sóra és gyapjúra. Itt viszont a rendi adópénztárakba folyt be.¹²³ Bajorországban már 1543 óta *Aufschlag* terhelte a bort, sört, méhsört, 1634 óta a húst. Ez a fogyasztási adó a 18. században mintegy 600 000 forintot hozott, az állam kiadásainak 15,79%-át fedezve.¹²⁴ Nálunk 1625-ben még megbukott az a terv, hogy a húsrá, a borra és a gabonára fogyasztási adót vessenek ki.¹²⁵

Az 1647-ben megállapított portaszám alapján történt a 80-as évek végéig az adó kivetése: porcióra, *vecturára* (fuvarra) és közmunkára osztva és átszámítva. Behajtása viszont erőszakkal történt, és a katonaság sokszor jóval többet követelt a kivetett adó-

¹¹⁶ Benczédi: Rendi szervezkedés 1192.

¹¹⁷ Nagy I.: A Kamara adóigazgatási 48. Iványi Emma csak róluk ír, mikor az 1692. május 25-i pátenszt ismerteti: „a szabad királyi városoknak, a mezővárosoknak, valamint a portákhoz nem kapcsolt helységeknek accisát kellett fizetniük a hús, a kimért vagy behozott bor, a pálinka, a sör után, magyar pénzben, ugyancsak a magyar kamara pénztárába. Egy mázsa hús után 30 krajcár vagy 50 dénár volt az accisa, egy urna kimért vagy behozott bor után 18 krajcár vagy 50 dénár, pálinka után 30 krajcár vagy 50 dénár, sör után 9 krajcár vagy 15 dénár.” (Iványi: Esterházy Pál 135.)

¹¹⁸ Benczédi: Rendi szervezkedés 1192.

¹¹⁹ Melyet az 1672. május 25-i pátens újra kivetett. (Benda K. [szerk.]: Kronológia 493.)

¹²⁰ Nagy I.: A Kamara adóigazgatási 48.

¹²¹ Iványi: Esterházy Pál 207. (Benczédi Lászlóra hivatkozva.)

¹²² R. Várkonyi: A Habsburg-abszolutizmus és a jobbagyság 701.

¹²³ Lehmann: Die württembergischen 192.

¹²⁴ Lieberich: Die bayerische 25.

¹²⁵ Baráth: Adóügy 26.

mennyiségnél.¹²⁶ Benczédi Lászlót idézve: az 1670-es évek derekának és végének adózására nem a központi szabályozás nyomta rá a bélyegét, hanem a „teljes adóanarchia”, a behajtott adó mennyiségét a pillanatnyilag ellátandó császári sereg létszáma, a katonai behajtás erőszakossága, a zaklatások és hatalmaskodások alakították ki.¹²⁷ A katonaság adóbehajtása „következetlen és szabados rablás” volt, 1687–89-ben a ténylegesen behajtott adó mennyiségét országos vizsgálattal sem lehetett kideríteni.¹²⁸

Ennélfogva a 17. század második felében Magyarországra nehezedő adóteherre igen különböző adatok láttak napvilágot¹²⁹, és ezeket csak fenntartással fogadhatjuk. Mivel azonban jelen gondolatmenet középpontjában az országgyűlés adómegajánlási jogainak alakulása áll, az országot terhelő adóösszeg pontos alakulásának feltárását nem tarthatjuk feladatunknak.

Ugyan már 1671 előtt is megsértették az országgyűlés adómegajánlási prerogatíváját¹³⁰, de valószínűleg az akkori eset lett az új, a magyar közjogi felfogás szerint alkotmányellenes gyakorlat kiindulópontja.

Adóztatás a 17. század végén

A Thököly-felkelés sikerei nyomán 1681-ben újra összeülő országgyűlés a kivetett adó hátralékát eltörölte, s a kivetés ezen módszerét a jövőre nézve is elítélte. Az ilyen értelmű 12. törvénycikk a következőképpen szól: „rendelik, hogy az országlakókat ezentúl jövőre, ilyen és hasonló terheknek [ti. „adó és illeték”] kivetésével, külső katonaság részére ingyen szállásadással, vagy gabonának, takarmánynak, szénának és élelmiszereknek a megszabott áron bárki részéről reáparancsolt vagy parancsolandó összevásárlásával és egyéb ingyenes szolgáltatokkal, az ország világos törvényei, jelesen pedig Mátyás király VI-ik decretumának e helyütt megerősített 31-ik cikke ellenére, ne terheljék.” Az *articulus* megerősíti, hogy nemcsak jogtalan pénzadókvetésről volt szó, hanem a katonaság beszállásolásának és szabott áron való ellátásának kötelezettségéről is. A félharmincad is létezett a 17. század végén.¹³¹ Szigorúan véve ennek

¹²⁶ R. Várkonyi: A Habsburg-abszolutizmus és a jobbágyság 694.

¹²⁷ Benczédi: Rendi szervezkedés 1207.

¹²⁸ R. Várkonyi: A Habsburg-abszolutizmus és a jobbágyság 695.

¹²⁹ Zachar: Az állandó hadsereg pénzügyei 858. A magam részéről mindenesetre úgy vélem, hogy Iványi Emma monográfiája jelenti az útvesztőben a legbiztosabb vezérfonalat. (Iványi: Esterházy Pál.)

¹³⁰ Lásd az 1550:25. tc-t.

¹³¹ A Kollonich-féle *Einrichtungswerk*hez fűzött véleményében Esterházy Pál nádor azt javasolta, hogy a rendi alapra állított gubernium tagjait a félharmincadból lássák el fizetéssel. (Kónyi: A rendszeres bizottság 140.)

beszedése sem országgyűlési felhatalmazás alapján történt.¹³² 1681-ben a *contributio* elégtelen volta miatt engedték át a rendek a félharmincadot a katonaság élelmezésére.¹³³ Ezt a felhatalmazást az 1715. évi 35. törvénycikk oly módon hosszabbította meg, hogy a félharmincadról és a sóvámról való rendelkezést a következő országgyűlésre halasztotta.

Az alkotmányos adóztatáshoz mégsem tértek vissza. Magyarország területét 1683-tól hatalmas hadseregek özönlötték el. A két éve elítélt gyakorlatot intézményesítve 1683 őszen királyi adórendelet vezette (újra) be a porciózást a hadsereg ellátására.¹³⁴ Az 1687. évi országgyűlésen azután semminémű adóról sem esett egy szó sem. Azt a következtetést kell levonnunk, hogy adott helyzetükben az ország rendjei elfogadták az adózásnak ezt a módját, tehát az adó feletti korábbi kontrolljuk szinte teljes megszűnését. 1683-tól 1690-ig az *Einrichtungswerk* készítői szerint 20 millió, herceg Esterházy Pál nádor szerint 30 millió forint készpénzt szedtek be Magyarországon.¹³⁵ 1692 folyamán az országra egy adat szerint 2 millió forint hadiadót vetettek ki, ami megfelelt a megelőző évek szintjének.¹³⁶ Az adó alá vetett társadalmi csoportok egyre számosabbak voltak. Az eddig mentes parasztrétegeket a kismanesi csoportok követték, majd 1698-ban az adó egy részét a főpapokra, fő- és köznemesekre rótták ki, írja R. Várkonyi Ágnes. Szerinte 1696-ig évi 2 millió, 1697-től 3 millió, majd 4 millió forint készpénzt, meghatározott számú porciót, változó mennyiségű élelmet, fuvar és közmunkát hajtottak be, melyekhez járult még az *accisa*.¹³⁷ 1690-től Iványi Emma a *concurusos*okat vizsgálva teljes adatsort közöl egészen 1713-ig. Számai kissé eltérnek R. Várkonyi Ágnes adataitól. Az 1693–94. katonai évtől évi 2 millió forint volt a pénzdó, mely 1696–97-re 2 150 000 forintra emelkedett, 1697–98-ban már elérte a 4 milliót, majd visszaesett: 1698–99: 3,6 millió, 1699–1700: 3,2 millió, 1700–1701 és

¹³² Ugyan az 1681. évi 15. törvénycikk a következő országgyűlésig megajánlotta a félharmincadot, de már hat évvel később lejárt ez a felhatalmazás, hisz az 1687. évben is volt diéta, ha nem is foglalkozott az adózással.

¹³³ 1722-ben a *Systema* egy rövid kivonatában a rendek állították ezt, s ekkor, a viszonyok változtával kérték a királyt, hogy az ország ezentúl más közügyeire fordíthassa ezt a jövedelmet. Mint láttuk, az 1681. évi diéta határozott gabonasegélyről, a királynőnek járó ajándékról, a koronaőrök fizetéséről, a félharmincadról és a sóvámról, de pénzben fizetendő hadiadóról nem.

¹³⁴ Benda K. (szerk.): Kronológia 504.

¹³⁵ Iványi: Esterházy Pál 145.

¹³⁶ Benda K. (szerk.): Kronológia 517. Iványi Emma szerint ugyanis 1690-ben – 1691. május 1-i határidővel – eredetileg 2 milliós adót vetett ki I. Lipót, ami 360 000 forinttal volt kevesebb a megelőzőnél, és 52 000 porcióról 40 000-re engedte le a természetben fizetendő adót. (Iványi: Esterházy Pál 146.)

¹³⁷ R. Várkonyi: A Habsburg-abszolútizmus berendezkedése 96–97. Eszerint a hadiadó fizetésén túlmenő terhet is jelenthetett a porciózás, azaz a hadsereg természetbeni ellátása. És valóban, 1696-ban a városok porciópénzekre panaszkodtak, melyet a *contributio* mellett követelnek tőlük. Eszerint ekkoriban már nem *taxát* fizettek, annak csak hátralékáról volt szó. (Relkovic: Bányavárosok sérelmei 214–215.)

1701–1702: 3 millió. 1702–1703-ban vetettek ki utoljára pénzdót ebben az időszakban, méghozzá ismét 4 milliósat. Innen fogva csak porciókat vetettek ki. Ezt megelőzően Iványi Emma szerint 1697–98-ig vetettek ki 36 000 és 117 000 porció közti természetbeni adót. 1693 ősztől a *concurus* csak a pénzdót vetette ki, s a főhadbiztosság ettől függetlenül szabta meg a porciók mennyiségét, többet is kivetett, mint amennyit a felosztott adó fedezhetett. Ezért jelenthetett ezekben az esztendőekben (azaz az 1693–94-i katonai évvel kezdődően és az 1697–98-i katonai évvel bezárólag) plusz terhet a porciózás a megszavazott pénzdón túl is.¹³⁸ Az 1696. és 1698. évi *concurus*, mint hamarosan látni fogjuk, a katonatartás természetbeni terheiről kifejezetten úgy beszél, mint amelyek hozzáadódnak a pénzdó jelentette terhekhez.

Ami az adókivetés mechanizmusát illeti, 1690-től 1696-ig a hadi *commisariat*us, a rendek és a vármegyék osztották el az adót. 1696-ban azután három országos biztosra hárult ez a feladat, de nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, miként a később ugyanerre a célra szervezett miniszteriális deputáció és az alá rendelt három kerületi bizottság sem.¹³⁹ 1696-tól már új volt az adóalap számítási módja. A megyénként meghatározott és esetleg helyileg módosított szántóterület volt a kiindulási alap, a zselléreket két csoportban külön adóztatták, a portaszámot községenként állapították meg, és a kivetett adó felosztása a község feladata volt. Ez a rendszer már a következő századi adózás előképének tekinthető.¹⁴⁰ A behajtás egyre inkább a katonaság dolga volt: pénzben vagy természetben hajtották be az adót – sokszor erőszakkal, gyakran a kivetett többszörösét is.¹⁴¹

Az adókirovó *concurus*ok

Az adó felosztását 1690-ben a nádorra bízta I. Lipót azon a tanácskozáson, melyet Iványi Emma a nádori *concurus*ok csírájának tekint. A kilencvenes években azután rendszeresen összeültek a nádor elnökleite alatt a magyar rendek, és a porták közt felosztották az adót.¹⁴² A kivetett összeget kancelláriai rendelet útján közzölték a törvényhatóságokkal.¹⁴³

¹³⁸ Iványi: Esterházy Pál 201. Ezt az időszakot illetően elsősorban Iványi Emma adataira támaszkodik a kérdés átfogó tárgyalására törekvő monográfiájában Zachar József is. Az 1697. évi (Erdély nélkül) 4 millió forintos adókivetésről szóló adatot bécsi levéltári adattal meg is erősíti: Zachar: Habsburg-uralom 72–74.

¹³⁹ R. Várkonyi: A Habsburg-abszolutizmus berendezkedése 96.

¹⁴⁰ Juhász: A porta története 578.

¹⁴¹ Nagy I.: A Kamara adóigazgatási 50.

¹⁴² Iványi: Esterházy Pál 146–149. Iványi Emma az 1691. évit tartja az első igazi nádori *concurus*nak. Erre és a következő tanácskozásokra lásd: uo. 149–202.

¹⁴³ Nagy I.: A Kamara adóigazgatási 50.

Az 1690. évi nem az első ilyen jellegű összejövétel volt. Esterházy Pál nádori levéltárában több bizottság vegyes iratai találhatók meg.¹⁴⁴ Egynél sem jelenik meg a *concursum* terminus, még az 1698. évi tanácskozásnál sem¹⁴⁵, melyet szeptember 10-re¹⁴⁶ Bécsbe hívtak össze.¹⁴⁷ Pedig ennek résztvevői a nádor és Magyarország összehívott főpapjai, mágnessai, főispánjai valamint számos megye és város küldöttei voltak¹⁴⁸ – vagyis ez valódi *concursum* volt összetétele alapján, ahogy azt 1710-ben a rendek kívánták, s ahogy azt 1715-ben törvénybe is iktatták. Az alapkérdés számunkra viszont az, hogy ez az összejövétel, mely foglalkozott az adóval, bárhogyan is nevezték, milyen formában tette ezt: megajánlotta-e az adót vagy csak tudomásul vette a királyi akaratnyilvánítást, és engedelmesen felosztotta az általa kirótt hadiadót a törvényhatóságok közt.

Két évvel korábban, 1696-ban Pozsonyban gyűltek össze a magyar rendek képviselői, hogy a kivetendő adó ügyében tanácskozzanak. A július 6-án megkezdődött megbeszélések csak előkészítő jellegűek voltak, az összeírás elveit állapították meg, és július 12-én az adórovokat jelölték ki. A nádor kijelentette, hogy a kifosztott ország a királytól méltányos adókivetést fog kérni, és azt, hogy téli szállásra a katonaságot ne hagyja az országban.¹⁴⁹ A gyűlés október 18-án folytatódott Pozsonyban. A rendek 2 millió alatti pénzdótot és maximum 40-50 000 porciót tartottak elfogadhatónak, de I. Lipót kívánataiból csak 150 000 forintot engedett, és így november 15-én az adó összegét 2,15 millió forintban és 95 000 porcióban állapította meg.¹⁵⁰ A városok panasza a következő módon számol be a számukra sérelmes eljárásról: a nádori gyűlés

¹⁴⁴ Ezeket a hadiadó felosztására, valamint az ország politikai, igazságügyi és egyéb dolgainak intézésére hívták össze Bécsbe, Pozsonyba, Budára, illetve Kassára. Ebben az iratcsomóban olyan összejövetelek iratai találhatók, melyeket a csomó címe szerint 1686-ban, 1688-ban, 1689-ben, 1698-ban, 1699-ben, 1700-ban, 1701-ben, 1702-ben és 1703-ban tartottak. (MOL Ft 17991) 1697-től három rendi bizottság működött: Pozsonyban, Budán és Kassán. (Iványi: Esterházy Pál 169–172.), nyilvánvalóan ezek iratai is itt vannak. Ezeket az összejöveteleket a legtöbbször *commissióként* emlegetik (*commissio Cassoviensis* [1686], *commissio Viennensis* [1698], budai [1700] és pozsonyi [1701 január, továbbá 1703] *commissio*, kassai *subdelegata commissio* [1701 november]), néha pedig *deputatióként* (*deputatio Viennensis* [1698], pozsonyi *deputatio* [1702]).

¹⁴⁵ Csak a kései levéltárosi széljegyzetek minősítették annak. (Például. MOL Ft 17991 5. szám.) Ez a forrás a korábbi tanácskozásokról sajnos nem szolgál érdemi információkkal.

¹⁴⁶ R. Várkonyi: A Habsburg-abszolutizmus és a jobbágyság 686.

¹⁴⁷ MOL Ft 17991 4. szám, 7. szám. Gyurikovits gyűjteményébe 1838-ig az 1671 és az 1708-as országgyűlés közötti időszakból csak az 1685. és 1690. évi bécsi *concursum*-ról, az 1696. július 6-ra Pozsonyba, illetve 1698 októberére Bécsbe összehívott és az 1699. decemberében Bécsben megtartott *concursum*-ról kerültek iratok, valamint a felső-magyarországi városok 1674. évi kassai *concursum*-áról. (Gyurikovits.)

¹⁴⁸ MOL Ft 17991 4. szám.

¹⁴⁹ Relkovic: Bányavárosok sérelmei 211–212.

¹⁵⁰ Iványi: Esterházy Pál 161–162.

2 000 000 forintot vetett ki, ebből 173 000-et a városokra. A városok követei nem akartak 100 000-nél többet elfogadni, ezért a nádor a városok közreműködése nélkül kivetette ezt az összeget. A szabad királyi és bányavárosok *concursusi* küldöttei alig fél órával később a Kamara elnökéhez fordultak panaszukkal¹⁵¹, majd ezeket a rendek elé terjesztették, azután a nádor elé is. Másnap, november 3-án viszont a gyűlés végleges döntést hozott, és kivetette a 2 millió forintot. A városok nem érték el céljukat.¹⁵² Ebből is kiderül, hogy a rendek végül nem voltak hajlandók felosztani az általuk el nem fogadott 2 millió feletti összeget. Erre csak tavasszal került sor.¹⁵³

1698-ban I. Lipót július 22-i dátummal adta ki a Bécsben összegyűlt *concursusnak* címzett előterjesztéseit. A 20-ára összehívott tanácskozás meghirdetett célja a katonai rendtartás kidolgozása és az adózás rendjének megszilárdítása volt, és a királyi előterjesztés adóösszeget még csak nem is említett.¹⁵⁴ Az 1698. évi *concursus* irataiból fény vetül a századforduló éveinek adókivetéseire.

Kiindulásképp leszögezték a rendek, hogy a király által kivetett kétmillió adó nagy részét már beszédtek, s hogy ebből mind a négy rend kivette a részét. A katonai és lótarás az *excessusokkal* további több mint 1 millió forintra megy. Ha pedig mindehhez még 2 000 000 forint nyáron fizetendő adó járul¹⁵⁵, akkor a sanyarú helyzetben lévő Magyarországnak már több mint 5 000 000 forintos terhet kell viselnie, melyet nem bír el. Ha pedig a restanciák katonai erővel kerülnek behajtásra, az tovább súlyosbítja a helyzetet. Magyarország rendjei ezért adócsökkentést kértek.¹⁵⁶

A korábban állandósult 2 000 000 forint adóval szemben ekkor tehát 4 000 000-t kért a király¹⁵⁷, másodjára az 1697–98. katonai év után¹⁵⁸, s ehhez járult még az ország rendjei szerint a természetbeni terhek és a kihágások formájában még több mint egy millió. Ez utóbbi a behajtás erőszakos volta mellett tanúskodik. A kiváltságosokra történő utalás pedig azt jelenti, hogy az uralkodó még mindig az 1672. május 25-i pátenznek a Mohács utáni adókivető törvénycikkek jó része által alátámasztott elvei szerint kívánt adóztatni, vagyis a birtokosok anyagi hozzájárulását is megkívánva. Már két évvel korábban, Bécsben kérte I. Lipót az ország előkelőinek a hozzájárulását a nemesekre is kiterjedő új adórendszerhez. Ők viszont mind a nemesi adómentesség-

¹⁵¹ Relkovic Neda a budai kamara elnökéről ír, de a kamara Pozsonyban működött, és feltehetően nem a budai kamarai adminisztráció (Nagy I.: A Magyar Kamara 23–24.) vezetőjéről volt szó, hisz a pozsonyi *concursus* alkalmával fél óra elteltével csak helyben lehetett panaszkodni.

¹⁵² Relkovic: Bányavárosok sérelmei 215–216.

¹⁵³ Iványi: Esterházy Pál 161–162.

¹⁵⁴ 700.528 1–3.

¹⁵⁵ „pro aestiva solutione...”

¹⁵⁶ MOL Ft 17991 9. szám.

¹⁵⁷ R. Várkonyi: A Habsburg-abszolutizmus és a jobbágyság 686.

¹⁵⁸ Jóllehet az 1697. évi *concursus* nem volt hajlandó felosztani a kivetett 4 millió forintot, és a plusz 2 millió behajtása lényegében nem sikerült. (Iványi: Esterházy Pál 173–175.)

hez, mind az országgyűlés kizárólagos adókivetési jogához ragaszkodtak.¹⁵⁹ Ebből bontakozott ki az 1698. évi tanácskozás kardinális vitája is.

A nemesség eredetileg csak 50 000 forintot akart vállalni, írja R. Várkonyi Ágnes.¹⁶⁰ A nádor iratai közt található egy fogalmazvány, melyben a 4 000 000 forintos adónak, „a földesurak és az alávetettek közt”¹⁶¹ történő felosztásának és a kereskedelmi forgalmat terhelő *accisa* kivetésének lehetetlensége mellett érvel. Eszerint egyrészt elegendő volna a 2 000 000 forintra rúgó adó, másfelől az adózás a nemességet a parasztság soraiba süllyesztené.¹⁶² A felirat végleges változatát november 6-i dátummal nyújtotta be I. Lipótnak Esterházy Pál.¹⁶³ A rendek egyfelől az adóösszeg csökkentését követelték („legalább kétmillió forintra”), másfelől hogy „az egyháziak, a mágnások és a birtokos nemesek mentesek maradjanak a hadiadó alól”, tekintettel arra, hogy ők személyes felkelésre kötelezettek.¹⁶⁴ I. Lipót tervezetében ugyanis a négymilliós adó egy tizenhatod részét a szabad királyi városokra vetette volna ki, míg a maradékot a vármegyékre. Ez utóbbi 2:1 arányban terhelte volna a parasztokat és a kiváltságosokat: az egyháziakat, a mágnásokat és a köznemeseket. A *conkursus* ezt „jogtalannak és lehetetlennek” állította.¹⁶⁵ Végül a kormányzat a két fő kérdés egyikében engedett. 1698. december 24-én kiadott rendeletében (mely magát *decretum*-nak nevezi) I. Lipót végül „kegyesen”, csak 250 000 forintot vetett ki a kiváltságosokra az 1698. november 1-től 12 hónap leforgása alatt befizetendő adóból, melynek összege viszont maradt a tervek szerinti 4 000 000 forint: a *misera plebs contribuens*re így 3 500 000 forint jutott, a két év előtti adó közel duplája.¹⁶⁶

A korábbiaknál jóval magasabb adó behajtása távolról sem volt zökkenőmentes. Lipót 1699. május 31-én egy leiratában az előző évi 4 000 000 forintos adó hátralékáról beszélt, és sürgősen 20 000 forintot kért.¹⁶⁷ Június 4-én azután a kívánt adómenyysiség tizedét elengedte, a végleges adót 3,6 millió forintban állapítva meg. Ennek is egy részét terményben lehetett beszolgáltatniuk a megyéknek.¹⁶⁸

Az 1698. évi események egyetlen mozzanata sem utal arra, hogy Magyarország rendjeinek képviselői kezében lett volna az adómegajánlás joga. Esterházy Pál a

¹⁵⁹ Benda K. (szerk.): Kronológia 519.

¹⁶⁰ R. Várkonyi: A Habsburg-abszolutizmus és a jobbágyság 686.

¹⁶¹ „*inter dominum terrestrem et subditum...*”

¹⁶² MOL Ft 17991 10. szám.

¹⁶³ MOL Ft 17991 12. szám, Benda K. (szerk.): Kronológia 521.

¹⁶⁴ A *conkursus* rendi követeléseinek korabeli hétpontos összegzése alapján: 700.528 95.

¹⁶⁵ Uo. 104., a tervezethez tartozó teljes adófelosztási táblázat uo. 64–66.

¹⁶⁶ 700.528 14., R. Várkonyi: A Habsburg-abszolutizmus és a jobbágyság 686., Benda K. (szerk.): Kronológia 521.

¹⁶⁷ MOL Ft 17991 szám nélkül. Mivel ehhez a *conkursus* nem járult hozzá, a rendeletet törvénytelennek tartották, mondja Jean Bérenger. (Bérenger: “Les Gravamina” 63.)

¹⁶⁸ Iványi: Esterházy Pál 179–180.

4 milliós adónak nem megajánlását, hanem *repartitióját* mondja lehetetlennek,¹⁶⁹ s az adófizetés rendjét a király december 24-én kelt *rendelete* szabályozta.¹⁷⁰ 1703. február 14-re hasonlóképpen nem dönteni küldte Zala és Somogy vármegye Szegedy Pál alispánt Bécsbe, hanem azért, hogy *hallgassa meg* „az egész ország adóösszegének általános felosztását.”¹⁷¹ Minden arra mutat, hogy a rendek lehetőségei nem terjedtek messze: 1698-ban is csak a saját részük leszorítására bizonyult elegendőnek befolyásuk, a pénzbeli hadiadó teljes összegén az uralkodó nem változtatott.¹⁷² A *conkursus* valójában nem ajánlotta meg az adót, csak felosztása tartozott ekkor hatáskörébe.¹⁷³ Az esetek többségében fel is osztotta a Bécsből meghatározott adómennyiséget, akár-mennyi volt is az – ha kivételképpen meg is történt az, hogy nem tett így, hanem el-lenszegült.

Ekkortájt vonták ki a Kamara hatásköréből a hadiadó kezelését, s 1700. augusztus 25-én létrehozták a hadipénztárt. Nagy István szerint a Magyar Kamara 1686 után már alig játszott szerepet a hadiadó behajtásában, bár a Kamara 1672. évi utasítása a hadiadót még hatáskörébe sorolta. A hadipénztár létrehozása csupán végpontja volt annak a folyamatnak, mely során a vármegyei hatóságok és a kamarai szervezet kezéből a hadiadó behajtása a 17. század második felében a császári hadbiztosokéba és katonai parancsnokokéba került.¹⁷⁴ Az önkényes adókivetés és az erőszakos adóbehajtás rendszere váltotta tehát fel az adómegajánlás rendi prerogatívájának érvényesülésén nyugvó, Mohácstól fogva szinte mindvégig érvényesülő rendszert. Noha a *conkursus*okon az ország rendjei valamiképpen közreműködtek az adó kivetésében, nemcsak ennek mennyiségét sérelmezték, hanem (és különösen) azt, hogy nem az országgyűlés ajánlja meg az adót, a legfőképpen pedig a nemesség megadóztatását, amint ezt herceg Esterházy Pál nádor beadványa tanúsítja.¹⁷⁵ A századfordulón tehát a magyar rendiség passzivitásba szorult. Ehhez az alaphelyzethez viszonyítva érdemes meghatározniunk a 18. századi tendenciákat.

¹⁶⁹ MOL Ft 17991 10. szám.

¹⁷⁰ Benda K. (szerk.): Kronológia 521.

¹⁷¹ „*Ad audiendam generalem repartitionem totius regni quanti contributivialis.*” P 1658–1726 2. 45./47. (eredeti/új lapszámozás)

¹⁷² Az 1698 utáni „*conkursus*oknak” a nádori irattárban található dokumentumait nem vizsgáltam meg alaposan, de ezek közt, melyek többnyire jelentések a nádor távollétében üléselő *commissiók* munkájáról, sem találtam utalást adómegajánlásra. A legfigyelemreméltóbb és külön tanulmányozásra feltétlenül érdemes az 1702. évi pozsonyi *deputatio* hosszas működése, mely *punctumok* és *responsumok* váltásával valódi országgyűlési alkudozást, *tractatus diaetalist* valósított meg. (MOL Ft 17991 31. szám.)

¹⁷³ A *conkursus* lefolyásáról részletesebben lásd: Iványi: Esterházy Pál 174–179.

¹⁷⁴ Nagy I.: A Magyar Kamara 27., 41. Az 1708. évi diéta sérelmi irata követeli, hogy az adó ne a császári biztosoktól, a Haditanácstól, hanem az országgyűléstől függjön. (Málnási: Csáky Imre 69.)

¹⁷⁵ Tóth I. Gy.: Három ország 53.

Az adó mennyisége lassú csökkenést mutatott (1699–1700. katonai év: 3,2 millió forint, 1700–1701 és 1701–1702: 3 millió), de a rendek tiltakozása és törekvése az adó (nagyobb mérvű) mérséklésére nem volt sikeres. Tizenhatod része továbbra is a kiváltságosokat terhelte, habár ennek fizetésétől vonakodtak. 1702–1703-ra a birodalom központi igazgatása megpróbálta az összadó harmadát, 4 millió forintot ismét Magyarországra terhelni. Felosztásában rendi szervek nem is vettek részt. Behajtását a szabadságharc kitörése már megakadályozta.¹⁷⁶

A kivetett adók hátraléka Esterházy Pál adatai szerint a 17. század utolsó három esztendejében 5% táján maradt – bár ő más tételek felsorakoztatásával háromszor ekkora túlfizetést mutatott ki a mérleg másik oldalán.¹⁷⁷ Az adóhátralékok viszont egyes helyeken régiek és jelentősek lehettek, hiszen 1703-ban nem az aktuális, hanem egy korábbi 4 milliós országos adóból a Somogyra és Zalára eső rész hátralékának befizetését követelték a két egyesített megyétől katonai végrehajtással fenyegetve azokat.¹⁷⁸ Zachar József adata szerint pedig 1702-ben a hadvezetés a *szokásos* 2 millió forintos hadiadó beszédésével számolt, ami a kivetésnek csupán kétharmada. Eszerint elképzelhető, hogy az adóbehajtás sikeressége a 18. század első éveiben drasztikusan visszaesett. Ezzel ellentétben áll, hogy a következő két esztendőben igen magas, 5 millió forint feletti „rendes adóbevétellel” számolt a Haditanács a magyar korona országaiból (habár azután a kivetett magyarországi hadiadóösszeg felének behajtását remélték)¹⁷⁹, jóllehet Iványi Emma az 1703–1704-es katonai évre már nem is tud kivetésről. (A korábban említett évi 4 millió a szűk értelemben vett Magyarországra vonatkozott.) Ezt követően is több esztendeig a hadsereg szükségleteire központi szabályozás nélkül természetben hajtott be ellenőrizhetetlen mennyiségű adót.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Iványi: Esterházy Pál 182–196. Erről az időszakról ez a kiváló monográfia nyújt részletes tájékoztatást. Az 1698. évit követő időszak adófelosztó *conkursusai* közül a nádor irathagyatékában találhatóak az 1699-ben, 1700-ban, 1701-ben, 1702-ben és 1703-ban megrendezett tanácskozás iratai (MOL Ft 17991 23, 27., 31., 42. és 43. szám.). Ezek közül Gyurikovits gyűjteményében csak az 1699. évről található irat. (Gyurikovits)

¹⁷⁷ Iványi: Esterházy Pál 188–189.

¹⁷⁸ P 1658–1726 2. 47./49. (eredeti/új lapszámozás)

¹⁷⁹ Zachar: Az állandó hadsereg pénzügyei 860. Itt a szerző 5 100 999 forintot ír, mint ami a kivetendő 12 milliós hadiadóból a magyar koronára jutott, könyvében 5 258 731 forint szerepel. (Zachar J.: Habsburg-uralom 77.) Megjegyzem, hogy mivel a költségvetési év november 1-ével kezdődött, az adókivetés általában ősszel történt meg, a hadiév pedig a következő év május 1-én vette kezdetét. Zachar József adatai nem a megajánlás évére, hanem arra a naptári esztendőre vonatkoznak, amelyben a hadiév megkezdődött, és amelyre az adófizetés dandárja esett. (A szerző szíves közlése.) Eszerint vettem őket figyelembe.

¹⁸⁰ Iványi: Esterházy Pál 198–201. Mint alább látni fogjuk, az első, *conkursus* általi adó-megajánlást Szabó Dezső az 1708., Iványi Emma az 1709. esztendőhöz köti. Mivel jelen munka figyelmének középpontjában az adómegajánlási jog gyakorlása áll, a valóban behajtott adóösszeg megállapítását nem tarthatja feladatának. A 18. században beszédett adó mennyiségére a legjobb adatokat Zachar József monográfiája szolgáltatja. Innen megtudhatjuk például a hadve-

A Rákóczi-szabadságharc hatása

Peter Dickson rámutat, hogy a Habsburg birodalomban a rendes adó mennyisége az 1690-es, 1700-as évek háborúiban nőtt hirtelen meg, a hadsereg méretének megnövekedésével párhuzamosan. Meglepőnek nevezi, hogy 1702-ben a (kerekítve) 12,4 milliós éves összes adóból csupán 4 milliót fizetett a cseh korona, 1,3 milliót az osztrák tartományok és nem kevesebb, mint 7,1 milliót Magyarország és Erdély.¹⁸¹ Az adat az imént elmondottak tükrében tényleg meglepően magas, sőt alig hihető, de a kontraszt még akkor is kiáltó, ha csak az Iványi Emma szerint a századforduló éveiben a szűkebb értelemben vett Magyarországra ekkoriban kivetett 3-4 millió forintos (vagy a nyolcvanas években 3-5 milliós) pénzdátot vetjük össze a 18. század második évtizedének sokkalta mérsékeltebb adóterhével, amikor a hadiadó összege körülbelül 1 és 2,5 (többnyire 1,5-2) millió forint közt mozgott. Ha emellett általában az adózási helyzet, annak jogi vagy gyakorlati vonatkozásainak tekintetében ezt a 17. század végi, illetve századfordulós állapotot a 18. század konszolidált viszonyaihoz hasonlítjuk, az ember nem tehet mást, mint hogy a Rákóczi-szabadságharcot akkor is teljes sikerként értéke-li, ha ezt a közjogi fókuszú gondolkodás nem így látja.

Másfelől ezen általános értékelés mellett, szűkebben vett tárgyunk szemszögéből nézve a dolgot, azt hiszem, komoly jelentőséggel bír az a körülmény, hogy az adóösszeg 17. század végi meredek emelkedése éppen olyan időszakra esett, amikor az adó megajánlása nem volt a magyar rendek kezében. És ha a 18. századi adómegajánlási vitákra gondolunk, s arra, hogy pár százezer forintos adóemelést milyen nehezen tudott elérni a kormányzat, mikor pedig az adóösszeg nem is egészen két millióról kezdett lassan felfelé kapaszkodni az 1791. évi közel négy és fél millióra, akkor meg kell azt is állapítanunk, hogy a magyar rendek adómegajánlási jogosítványának a Rákóczi-szabadságharc eredményeként történő (noha nem is tökéletes) helyreállítása az ország teljes lakosságának igen komoly könnyebbséget hozott.

Czigány István is annak a véleményének adott hangot, hogy Magyarország helyzete 1711 után jóval kedvezőbb volt, mint a 17. század végének alávetési kísérlete közepette. Idézi, hogy maga Rákóczi Ferenc is elismerte 1712-ben, hogy azokat a rendi jogokat, melyekért fegyvert fogtak, a szatmári megegyezés eredményeképpen megszerezték.¹⁸² A számok nyelvén is megerősíthetjük ezt a nézetet. A Rákóczi-szabadságharc miatt a magyar adóbevételek elapadtak, s ezért a cseh és osztrák tartományok adóterhe 7,7 millió forintra ugrott fel (az 1706–14. évek átlagában). Peter Dickson adatai szerint 1713-ban már (szintén kerekítve) 1,6 milliót fizettek a magyar

zetés által az országra lebontott hadiadó-mennyiséget az 1705. hadiévre (5 687 399 forint), melyre azonban nem számíthattak, miként a következő esztendei adóra vagy az 1707. hadiévra tervezett 2,5 millió nagyobbik részére sem (Zachar: Habsburg-uralom 77.).

¹⁸¹ Dickson: Finance and Government II. 186–187.

¹⁸² Czigány: Rebellisek 125.

korona, 6,6 milliót a cseh korona tartományai és 1,5 milliót az osztrákok.¹⁸³ A magyar hadiadó tehát a szatmári megegyezés után a korábbinál jóval alacsonyabb szintre állt be. (S így már a legkevésbé sem csodálható, hogy a kormányzat a Rákóczi-szabadságharcot követő időkben végig a magyar hadiadó emelésére törekedett.¹⁸⁴)

Ezen tartalmi vívmányok mellett ugyanakkor a Rákóczi-szabadságharc hatására a kormányzat arra is rákényszerült, hogy visszatérjen az alkotmányos formákhoz. Ennek az átalakulásnak, az adózás terén egy új gyakorlat intézményesülésének a folyamatát mindmáig legjobban Szabó Dezső világította meg. 1705-ben I. József trónra lépte harangozta be a változásokat, és a labanc rendek még az ónodi országgyűlés előtt tanácskoztak a kurucok négy kardinális követeléséről. Állásfoglalásuk tanulságos volt. Hajlottak arra, hogy idegen hatalmak garantálják a magyarok és a Habsburg uralkodó megegyezését. Erdély függetlenségéről úgy vélték, hogy az erdélyi rendek akár a már megválasztott II. Apafi Mihályt fogadják el, akár mást választanak, a fejedelem tegyen hűségeskü I. Józsefnek, és a Részek nélkül kormányozza Erdélyt. Az idegen katonaság tényleg felesleges az országban béke idején, csak a határszéli várakban maradjanak idegen csapatok a magyarokkal megegyező számban és magyar parancsnokság alatt. A vallásszabadság kérdésében a meglévő törvények végrehajtását javasolták és az erőszakkal elvett protestáns templomok visszaadását. Úgy vélték, hogy a diétának kell később rendeznie a vallási ellentétek ügyét. A nádor még több előterjesztést tett a tárgyalások folytatására, az országgyűlés összehívására buzdítva. 1707. március 25-i előterjesztésében emlékeztette I. Józsefet, hogy apja ígéretet tett arra, hogy a következő országgyűlésig nem fog adót szedetni, s maga is ígéretet tett erre és a nemzet szabadságainak tiszteletben tartására trónra lépését követően, mégis porcióznak.¹⁸⁵

Az 1708. évi diétán megjelenő rendek első kérése az volt I. Józsefhez, hogy hívja meg még egyszer a felkelőket, addig ne jöjjön a diétát megnyitni. A prímás kész volt követségbe menni Rákóczihoz. A kurucok sértő válaszána megérkezése után az udvar meg akarta szakítani a tárgyalásokat, de a diéta ismét követek kiküldését kérte.¹⁸⁶ 1709-ben a diéta Rákóczit és Bercsényit ugyan felségsértőknek és a haza ellenségeinek nyilvánította, de híveiknek egy évet adott a hűségeskü letételére, és ebben az esetben bűnbánatot ígért nekik.¹⁸⁷ Az az ember benyomása, hogy a labanc és a kuruc rendek mintegy munkamegosztást valósítottak meg: közel ugyanazokért a rendi célokért küzdöttek más eszközökkel. Palmes bécsi angol követ szavaival: „bizonyos, hogy a hűek ugyanannyit követelnek, mint az elégedetlenek”, azaz a kurucok.¹⁸⁸ A felkelő

¹⁸³ Dickson: Finance and Government II. 187.

¹⁸⁴ Például Dávid Zoltánt egyetértőleg idézi Kalmár: A kontribúció 174.

¹⁸⁵ Zsilinszky: Az 1708-ki 15–18.

¹⁸⁶ Uo. 49–50., 55–57.

¹⁸⁷ Zsilinszky: Az országgyűlések vallásügyi 381.

¹⁸⁸ Angol diplomáciai iratok III. 458–459. Vö. Horváth Mihály és R. Várkonyi Ágnes véleményével az 1708. évi sérelmekről: „a felkeltek által a nagyszombati békealku alatt benyújtott feltételektől a királyválasztást és Erdély elszakasztását kivéve alig különböznek”. (Horváth M.:

által képviselt fegyveres fenyegetés súlyt adott a királyához hű főnemes beadványának. A labancok nem voltak ellenségesek a kurucok törekvéseivel szemben, nem voltak „nemzetellenesek.” (Talán 1849 muszkavezetőinek képe vetült rájuk a történeti tudatban?). Ugyanannak a rendi ellenzékiiségnek voltak a képviselői. Megegyezésre törekedtek, s a szatmári béke végső soron az ő politikájuk sikerét hozta meg.

Mint minden diéta, az 1708. évi is elsődlegesen az adómegajánlásnak és a sérelmek orvoslásának biztosított alkotmányos fórumot. Noha a „labanc” országgyűlés a *decretum* meghozataláig nem jutott el, erre csupán 1712. évi teljessé válását követően került sor, az adózás tekintetében máris változást hozott már az 1708-as esztendő. A sérelmi iratnak rögtön az első pontja emelt rögtön szót a törvénytelen adók ellen, melyeket a Haditanács, a császári biztosok, tábornokok és várkapitányok vetnek ki. Ragaszkodik ahhoz, hogy adót csak a diéta vethet ki.¹⁸⁹ Erre 1709-ben kapott választ az országgyűlés, melyben az udvar elismerte, hogy az adó kivetéséhez a rendek beleegyezése szükséges: az országgyűlésen összegyűlt rendeké, illetve ha diétát az országot ért hirtelen támadás miatt nem lehetne összehívni, egy szűkebb rendi testületé.¹⁹⁰ Ragaszkodva ahhoz az elvhez, hogy adót csak országgyűlés ajánlhat meg, a *concurus*on történő adómegajánlás gyakorlatát az 1709. augusztus 13-i feliratában az országgyűlés visszautasította, noha abba 1708-ban már ideiglenesen beleegyeztek. Ennek ellenére I. József gyakorlattá tudta tenni azt, hogy az adóról a diéta egy deputációjával tárgyal, mégpedig nem akkor, mikor maga a diéta ülészik, mondja Szabó Dezső.¹⁹¹ Máriássy viszont úgy tudja, hogy beleegyeztek a rendek abba, hogy ugyan a hadiadó kivetésére a diéta jogosult, amennyiben az országot hirtelen támadás éri, és az országgyűlés összehívására nincsen idő, „országos bizottságot” is össze lehet hívni az adó megajánlására és felosztására.¹⁹² Én úgy gondolom, hogy a szó szoros értelmében nincsen igaza, de mégsem téved, hiszen a lényeg az, hogy a rendek elvi álláspontja dacára, miszerint kizárólag a diéta jogosult az adó megajánlására, végül is tényleg a *concurus*ok ajánlották meg az adót. A rendek akár nyíltan beleegyezésüket adták, akár nem, mindenképpen közreműködtek ebben, tehát nemcsak hallgatólagosan, hanem tevőlegesen is elfogadták ezt az eljárást.

Már 1708-ban is egy *concurus* ajánlotta meg az adót, noha voltaképpen a diéta is megtehetette volna ezt. Abban, hogy a rendek elfogadták azt az elvet, hogy a diétánál szűkebb rendi testület is megajánlhatja az adót, a korábbi esztendők gyakorlatának

Magyarország történelme VI. 521.) „A gravámeneket a méltányos megegyezést keresők állították össze Csáky Imre vezetésével, s többet átvettek a magyar konföderáció követeléseiből.” (R. Várkonyi: Küzdelmek 226.) Hasonlóan ír Joachim Bahlcke: „a beterjesztett sérelmek a Rákóczi-pártiak követeléseitől csak a mértéket tekintve különböztek.” (Bahlcke: Ungarischer Episkopat 172.)

¹⁸⁹ Málnási: Csáky Imre 69. és Zsilinszky: Az 1708-ki 60–61.

¹⁹⁰ Horváth M.: Magyarország történelme VI. 550.

¹⁹¹ Szabó D.: Az állandó hadsereg 35., 40., 43.

¹⁹² Máriássy: A magyar törvényhozás 357.

tükrében semmi meglepő sincsen. 1708 végén Heister tábornagy a császár hűségén lévő vármegyétől nem kevesebb, mint 90 000 porciót kért a nádornak küldött levelében. Medows angol követ december 26-án kelt levele szerint „a diétára küldött megyei követek, akik jelen vannak Pozsonyban, több tanácskozást tartottak, hogy a kérés felől döntsenek.” Válaszukban ennek teljesítését lehetetlennek mondták.¹⁹³ A „Magyar Királyság Pozsonyban összegyűlt előkelőinek és vármegyéinek *conkursusa*”¹⁹⁴ 73 937 porciót – Szabó Dezső szerint 1 626 626 forint értékben – ajánlott meg, s osztott fel a törvényhatóságok közt.¹⁹⁵ Ez feltehetően nem jelentett változást az adó összege tekintetében, mert annak értéke Szabó Dezső szerint Magyarországon és Erdélyben akkoriban, amikor a Rákóczi-szabadságharc miatt pénzben adót kivetni nem lehetett, s a hadsereg szükségleteire szolgáló terményeket természetben szedték be, mintegy évi 2 millió forintra rúgott,¹⁹⁶ s az 1,6 milliós hadiadót Erdély adója valóban körülbelül kétfélszeresére egészíthette ki.¹⁹⁷ (Az 1708 és 1722 közötti adómegajánlásokról lásd a 17. táblázatot.)

¹⁹³ Angol diplomáciai iratok III. 415.

¹⁹⁴ Gyurikovits. (A terminus tehát kissé módosult.)

¹⁹⁵ Szabó D.: Az állandó hadsereg 35. Az adó a természetben szolgáltatott kenyéren felül értendő. Pénzben számított értéke (1 626 626 forint) akképpen jön ki, hogy feltételezzük azt a következő évtől biztosan érvényesülő gyakorlatot, hogy a porciók 2/3-a embernek való, 1/3 része pedig lónak. Ezeket havi 4, illetve 3 forinttal kell Szabó Dezső szerint átszámolni. (Noha a következő évre már havi 30 krajcárral alacsonyabb áron végzi a konverziót!) Magam is elvégeztem a számítást, és eredményül 1 626 614 forintot kaptam. Nem tudom egészen biztosan, Szabó Dezső melyik adata lenne valójában helyesbítendő, nagy valószínűséggel a forintban megadott. A továbbiakban is többször más a véleményem a porcióban szereplő adóösszeg forintértékére vonatkozólag mint neki. Ezért az 1722–23. évi országgyűlést megelőző időkre vonatkozólag a porciószámot tekintem irányadónak, s a forintértéket csak tájékoztatásul közlöm. Az ezekhez fűzött kommentárjaim a jegyzetekben, illetve a 17. táblázatban és annak jegyzeteiben találhatók. Ugyanakkor szeretném megjegyezni, hogy Iványi Emma egyáltalán nem ír 1708 őszén tartott *conkursusról*. (Iványi E.: Esterházy Pál 198.)

¹⁹⁶ Szabó Dezső év említése nélkül közli ezt az adatot. (Szabó D.: Az állandó hadsereg 32–33.)

¹⁹⁷ A megelőző évek szünetét követően az 1708-i hadiévre a hadvezetés Erdéllyel együtt előbb 2 millió, majd 1 626 626 forintos hadiadót vetett ki, végül egészében természetben, írja Zachar József, kissé másképp értelmezve a számokat. (Zachar: Habsburg-uralom 77–78.)

17. táblázat
Adómegajánlás és adóemelés a concursusokon és az országgyűléseken (1708–1722)

A megajánlás éve ¹⁹⁸	Adóösszeg porcióban és forintban Szabó Dezső szerint	Adóösszeg porcióban és forintban egy 1737. évi forrás szerint ¹⁹⁹	Az általam valószínűnek tartott adóösszeg porcióban, illetve forintban ²⁰⁰
1708	73 937 ²⁰¹ 1 626 626 ²⁰²		73 937 _203
1709	80 000 ²⁰⁴ 1 599 960 ²⁰⁵		80 000 ²⁰⁶ _207
1710	40 000 ²⁰⁸ 945 000 ²⁰⁹		40 000 ²¹⁰ _211
1711	75 000 ²¹² 1 650 000 ²¹³		75 000 ²¹⁴ _215
1712	70 000 ²¹⁶ 1 539 971 ²¹⁷		70 000 ²¹⁸ _219
1713	70 000 ²²⁰ 1 679 976 ²²¹		70 000 _222
1714	70 000 ²²³ 1 680 000 ²²⁴		70 000 _225
1715	118 000 ²²⁶ 2 615 976 ²²⁷	118 000 1 651 160,33+117 939 ²²⁸	118 000 _229
1717	104 000 ²³⁰ 2 493 979 ²³¹	108 997 1/3 1 525 962,33 ²³²	100 000 ²³³ _234
1718	90 000 ²³⁵ 2 160 000 ²³⁶	100 000 1 760 008,66 ²³⁷	100 000 ²³⁸ _239
1719	90 000 ²⁴⁰ 2 160 000	85 000 1 190 008,66 ²⁴¹	85 000 ²⁴² _243
1720	85 000 ²⁴⁴ 2 040 000	_245	85 000 _246
1721	85 000 ²⁴⁷ 2 040 000	_248	85 000 _249
1722	- 1 920 000+ 219 595,75 ²⁵⁰	_251 2 138 000	- 2 138 000

¹⁹⁸ A megajánlott adó az illető naptári év november 1-ével kezdődő katonai évben volt esedékes.

¹⁹⁹ MOL N71 3. csomó, *Fasc. QQQQ NB, Lad. V, Specificatio subsidiorum ab anno 1715 pactatorum, et resolutorum*. Ez az összeállítás a *conkursus* 1737. április 6-án kelt feliratának melléklete. A forrásban említett krajcárokat dénárra átszámítva közlöm.

²⁰⁰ A porciók pénzre történő átszámítása messze nem volt egyértelmű dolog, de ez voltaképpen mindössze elszámolási kérdés, a lényeg az, hogy hány porciót szabtak meg. Jórészt ez magyarázza véleményem szerint a források és a témával foglalkozó feldolgozások bizonytalanságát, ingadozó gyakorlatát és ellentmondásait. Mindezek arra intenek, hogy 1722–23-at megelőzően a porciószámot tekintsem az adó mennyisége elsődleges jelzőszámának, s a pénzben megadott értéket csak tájékoztató jellegűnek tartsam. Ezért azokat nem tettem a táblázatba, csupán lábjegyzetben közlöm. Szabó Dezső és az 1737. évi összesítés a lovaknak való porciót mindig 3 forint havi értékkel számolták át. Az élelmi porció értékét a 18. táblázat összegzi.

²⁰¹ Az adó a természetben szolgáltatott kenyéren felül értendő. 1 626 626 forintos értéke az embernek való porciót havi 4, a lónak való havi 3 forinttal számolva jön ki, ha azt a következő évtől érvényes gyakorlatot feltételezzük, mely szerint a porciók 2/3-a embernek való, s 1/3-a lónak. Akkortól viszont az embereknek való porció értéke csak 3 forint és 30 krajcár. (Szabó D.: Az állandó hadsereg 35., 44.)

²⁰² Saját számításaim szerint (24 645 2/3 porció \times 3 ft \times 6 hó; 49 291 1/3 porció \times 4 ft \times 6 hó) a pénzbeli ellenérték helyesen 1 626 614 forint. Ha felfelé kerekítünk a nagyobb értékű emberi porciónál (és 24 645 lónak való és 49 292 *oralis* porcióval számolunk), akkor is csak 1 626 618 forintot kapunk eredményképpen.

²⁰³ Elfogadva Szabó Dezső adatát a porcióra és annak pénzre történő átszámítási kulcsát (3 és 4 ft/hó/porció) illetően, s csak a kalkulációt helyesbítve az ismertetett módon 1 621 614 forintos adóösszeget kapnénk.

²⁰⁴ Szabó D.: Az állandó hadsereg 44.

²⁰⁵ Saját számításom szerint (26 666 2/3 porció \times 3 ft \times 6 hónap; 53 333 1/3 porció \times 3,50 ft \times 6 hónap) a pénzbeli ellenérték 1 600 000 forint lenne helyesen. Ha itt a nagyobb értékű *oralis* porciót lefelé kerekítjük 26 666-ra, s a lovaknak való 53 334-nek vesszük, akkor 1 599 981 forintot kapunk eredményként, ami közelebb van Szabó Dezső adatához, de nem azonos azzal.

²⁰⁶ Szabó Dezsővel szemben Iványi Emma viszont arról tudósít, hogy az 1709 őszén Bécsben a megyék és a városok küldöttei nélkül ülésező *conkursus* a kért 90 733 porciót 70 000-re alkudta le (a Dráván túli terület valamint Dalmát-, Horvát- és Szlavonország nélkül) (Iványi: Esterházy Pál 201.) A különbség Szabó Dezső adatához képest esetleg eredhet ebből, de ez ellen szól az, hogy a következő három év adatainál nincs eltérés.

²⁰⁷ Elfogadva Szabó Dezső adatát a porcióra vonatkozva és annak pénzre történő átszámítási kulcsát (3 és 3,50 ft/hó/porció) illetően, csak a kalkulációt helyesbítve az ismertetett módon 1 600 000 forintot kapnánk végeredményül.

²⁰⁸ Szabó D.: Az állandó hadsereg 50.

²⁰⁹ Saját számításom szerint (13 333 1/3 porció \times 3 ft \times 6 hó; 26 666 2/3 porció \times 3,50 ft \times 6 hó) pontosan 800 000 forint az adó pénzbeli ellenértéke. Nem tudom, hogy miként számolt Szabó Dezső, az általa adott végeredmény 4 forint 30 krajcáros *oralis* porció esetén (13 333 1/3

porció $\times 3 \text{ ft} \times 6 \text{ hónap}$; $26\,666 \frac{2}{3}$ porció $\times 4,50 \text{ ft} \times 6 \text{ hó}$; a 40 000 porció pénzbeli ellenértéke így 960 000 forint) sem jönne ki pontosan, de ekörül van.

²¹⁰ Megerősíti Iványi: Esterházy Pál 201.

²¹¹ Ha elfogadom Szabó Dezső adatát a porcióra vonatkozva és annak pénzre történő átszámítási kulcsát 3, illetve $3,50 \text{ ft/hó/porcióra}$ teszem, mint az előző évben, akkor 800 000 forintra tehető az adó összege pénzben kifejezve, ha a kulcs 3, illetve 4 forint, mint két éve, akkor 880 000 forintra. Szabó Dezső adatához akkor kerülhetünk a lehető legközelebb, ha azt feltételezzük, hogy az élelmi porciók értéke havi 4,50, az *equiliseké* 3 forint, s ekkor 960 000 forintot kapunk végeredményül.

²¹² Szabó D.: Az állandó hadsereg 352–354.

²¹³ Ha 4 forintos *oralis* porcióval számolunk ($25\,000 \text{ porció} \times 3 \text{ ft} \times 6 \text{ hó}$; $50\,000 \text{ porció} \times 4 \text{ ft} \times 6 \text{ hó}$), akkor jön ki a Szabó Dezső által megadott pénzbeli érték.

²¹⁴ Megerősíti Iványi: Esterházy Pál 201.

²¹⁵ Szabó Dezső adatát elfogadom a porciószámra nézve, s a pénzben kifejezett ellenértékre is az általa közölt adat (1 650 000 forint) a helyes, amennyiben a 3 és 4 ft/hó/porció átszámítási kulcsok valóban helyesek.

²¹⁶ Szabó D.: Az állandó hadsereg 370. Ugyanígy Málnási: Csáky Imre 152., bár ő 70 000 porciót és ezen felül 1 539 971 forintot ír, ami szerintem elképzelhetetlen.

²¹⁷ A Szabó Dezső által megadott pénzben számított érték úgy jönne körülbelül ki, ha 3, illetve 4 forintos havi porciókkal számolnánk: $23\,333 \frac{1}{3} \text{ porció} \times 3 \text{ ft} \times 6 \text{ hó}$; $46\,666 \frac{2}{3} \text{ porció} \times 4 \text{ ft} \times 6 \text{ hó}$. Az eredmény 1 540 000 forint. Hibás kerekítésnél is 1 539 996 forint jönne ki, aminél Szabó Dezső további 25 forinttal kevesebbet ír.

²¹⁸ Megerősíti Iványi: Esterházy Pál 201.

²¹⁹ A Szabó Dezső által megadott porciószám pénzben kifejezve pontosan 1 540 000 forint lenne havi 3 forintos *equilis* és 4 forintos *oralis* porciót feltételezve. Mivel Szabó Dezső szerint a következő évben *emelték* 4,50 forintra az élelmi porció havi értékét (Szabó D.: Az állandó hadsereg 374.), illetve a megelőző évben az 4 forint volt, ezt tartom a legvalószínűbben helyes kulcsnak. Maga is ezzel számolhatott, ha nem is pontosan (vagy az összeget ismeretlen okból és magyarázat nélkül módosította).

²²⁰ Szabó D.: Az állandó hadsereg 375.

²²¹ Az *oralis* porció értékének havi 4 forint 30 krajcára történt felemelése miatt az összeg magasabb az előző évinél. A forintértékből nyilvánvaló, hogy Szabó Dezső az eddig változatlan havi 3 forintos lóporcióval számolhatott, valamint körülbelül kerekítve 46 666 embernek való és 23 334 lónak való porcióval, mellyel kalkulálva 1 679 994 forint adódott volna. Pontosán számolva a végeredmény 1 680 000 forint lett volna, s Szabó ezt az értéket adja meg a következő év szintén 70 000 porciós adómegajánlásánál. Itt jegyzem meg, hogy szinte biztosan a havi 4 forint 30 krajcáros, illetve 3 forintos porció maradt innen hosszú ideig a norma, mert 1741-ben is ez volt érvényben. (Lásd Éble: Károlyi Ferencz 581., Szabó D.: Az állandó hadsereg 583.)

²²² Elfogadva Szabó Dezső állítását a porciószámról és a porciók értékéről ($4,50$ és 3 ft/hó), de kerekítés nélkül számolva az adóösszeg pénzbeni ellenértékéül 1 680 000 forint jön ki.

²²³ Szabó D.: Az állandó hadsereg 383.

²²⁴ $23\,333 \frac{1}{3} \text{ porció} \times 3 \text{ ft} \times 6 \text{ hó}$; $46\,666 \frac{2}{3} \text{ porció} \times 4,50 \text{ ft} \times 6 \text{ hó}$.

²²⁵ Szabó Dezső számai teljesen elfogadhatónak tűnnek, az adó pénzben kifejezett értéke ezek szerint 1 680 000 forint volt.

²²⁶ Szabó Dezső szerint Horvátország nélkül ennyi az adó. Ezzel szemben Demkó Kálmán 109 000 porcióról ír. (Szabó D.: Az állandó hadsereg 560–561., Demkó: Conscriptio és elszállásolás 91.)

²²⁷ Saját számításom szerint $(39\,333 \frac{1}{3} \text{ porció} \times 3 \text{ ft} \times 6 \text{ hó}; 78\,666 \frac{2}{3} \text{ porció} \times 4,50 \text{ ft} \times 6 \text{ hónap})$ 2 832 000 forint a megajánlott 118 000 porció értéke. Szabó Dezsőnél 2 615 976 forint szerepel, s ehhez a legközelebbi értéket akkor kapjuk eredményül, ha 3, illetve 4 ft/hó/porció kulccsal számolunk: 2 596 000 forint. Demkó Kálmán szerint pedig ekkor 109 000 porciót ajánlottak meg összesen, ami az élelmi porcióra havi 4 forintot és a lónak valóra 3 forintot számolva szerinte 2 397 988 forintot, helyesen 2 398 000 forintot adna.

²²⁸ A 118 000 porció egyharmada lovaknak való 6 krajcárral, kétharmada embereknek 4 [!] krajcárral számolva. Itt nyilvánvalóan napi értékről van szó, ami 30 napos hónap esetén egyenlő havi 3 forintos lovaknak való és 2 forintos *oralis* porcióval. 6 ilyen hónap esetén végeredményül 1 652 000 forintos adóteher adódik, ha viszont figyelembe vesszük, hogy a katonai év téli félévében nem szökőév esetén is 181 nap van, akkor 1 661 177,8 forintot kapunk eredményképp. Ezért nem tudom, hogyan jött ki 1 651 160 forint és 20 krajcár. Ehhez járult a forrás szerint a *deperdita*: „És mivel egyes *oralis* porciónként csak 4 krajcárt fogadtak el, amely máskor a katonának 7 krajcárjával fog fizettetni, ebből a veszteség egyetlen *oralisra* 3 krajcárt, 78 626 $\frac{2}{3}$ *oralis* porcióra 117 939 forintot tesz ki.” Itt (is?) téved a forrás, mert 118 000 porció kétharmada nem 78 626 $\frac{2}{3}$, hanem 78 666 $\frac{2}{3}$. 78 626 $\frac{2}{3}$ porcióval számolva 117 940 forint pedig csak akkor jönne ki, ha egyetlen hónapra számítanánk a *deperditát*. Amennyiben viszont 6 darab 30 napos hónapra számítjuk azt az összes embernek való porcióra, s ezt adjuk a fent számított hadiadóértékhez, akkor összesen 2 360 000 forintot kapunk. Egyébként 7 krajcáros *oralis* porció 30 napos hónap esetén kiadja azt a 3,50 forintos havi porcióértéket, mely tehát a forrás szerint a reális terhet tükrözi.

²²⁹ Ha viszont a forrásban az általam sajnos ismeretlen okból egyetlen hónapra kalkulált *deperditát* mind a hat hónapra számítva voltaképp 3 forint 30 krajcáros bruttó élelmi porcióértékkel számolnánk, akkor 2 360 000 forint jönne ki. Szabó Dezső szerint 1713-ban emelték 4,50 forintra az élelmi porció havi értékét (Szabó D.: Az állandó hadsereg 374.) Mivel 1741-ben is ez, illetve a lovaknak való 3 forintos porció volt a norma (Éble: Károlyi Ferencz 581., Szabó D.: Az állandó hadsereg 583.), az is könnyen elképzelhető, hogy ez lenne erre az évre nézve is a helyes átszámítási kulcs. Vele 2 832 000 forintos adóértéket kapnánk. Én ezt tartom a legvalószínűbb forintértéknek. Viszont Szabó Dezső körülbelül, Demkó Kálmán pedig pontosan 4 forintos élelmi porcióértékkel számolt.

²³⁰ Szabó D.: Az állandó hadsereg 561.

²³¹ Saját számításom $(34\,666 \frac{2}{3} \text{ porció} \times 3 \text{ ft} \times 6 \text{ hónap}; 69\,333 \frac{1}{3} \text{ porció} \times 4,50 \text{ ft} \times 6 \text{ hó})$ szerint 104 000 porció pénzben 2 496 000 forintot ért. Az eltérés több mint 2000 forint.

²³² Egyharmad részben lovaknak való porció 6 krajcárral számolva, kétharmad részben embereknek való 4 krajcárral számolva – összesen 1 525 962 forintot és (helyesen) 40 krajcárt kapunk. Viszont nem szabad megfedkezünk a *deperditáról*, ha az adóterhet valós súlyán akarjuk értékelni.

²³³ Kiindulásképp a forrás adatát fogadtam el. A somogyi forrásokból történő visszaszámítás (P 1717–1722 3. 211.) ahhoz hasonló eredményt ad: ha Somogy 100 portájára 1192 *oralis* és 596 *equilis* porció esett, valamint egy fél további porció, akkor arányosan az ország 6089 $\frac{1}{2}$ portájára 108 910,71 porció jutott. (Az 1717. évi, 1720-ig érvényes portaszámok forrása:

Demkő: Conscriptio és elszállásolás 257.) Ez az 108 997 1/3 porcióról szóló elfogadása mellett szól. Az eltérés (86,62 porció) Somogy megye szintjén (kb. 1/60 rész) 1 porció felett van ugyan, de ezt valószínűleg nyugodtan tulajdoníthatjuk a kerekített értékek összeadása pontatlan gyakorlatának. Továbbá a forrás adatának végződése tökéletesen egybevág a rendek által a kapcsolt részekre kivetni javasolt adórész, 8997 1/3 porció végével, ami nem lehet véletlen. Az 1737. évi összesítés adatából ezt levonva kereken 100 000 porciót kapunk a szűkebb értelemben vett Magyarország adójaként. Ez lett a következő évben kivetett adó is. Ezért ezt a számot tüntetem fel a táblázatban. Mindez viszont arra is felhívja a figyelmünket, hogy hasonló problémák más évek adómegajánlásánál is felmerülhetnek.

²³⁴ A forrás átszámítási kulcsával kerekítés nélkül 1 525 962,66 forintot kapnánk. Ekkor azonban figyelembe kell azt vennünk, hogy ez az összeg szinte teljes bizonyossággal nem tükrözi az adóteher valószínű súlyát. Ehhez havi 3 forintos és 4 forint 30 krajcáros porciókkal bizonyosan közelebb kerülünk, különös tekintettel arra, hogy a *conkursus* a királyi proposíciókban, majd a Somogy megyére kivetett adó átszámítására is ezt a kulcsot alkalmazták (P 1717–1722 3. 187–189., 211.). Az adó pénzbeli értéke ezen a számítási módon 2 615 935,9 forint.

²³⁵ Szabó D.: Az állandó hadsereg 562.

²³⁶ Itt (30 000 porció \times 3 ft \times 6 hónap; 60 000 porció \times 4,50 ft \times 6 hó) Szabó Dezső pontosan számol, miként az 1721. évi adata is pontos.

²³⁷ „A korábbi módon”, mondja a forrás, de nyilvánvalóan nem így van, hiszen kevesebb porció értékeként magasabb forintösszeget ad meg. Ha az előző évnél a saját számításom nem igazolja szinte egész pontosan a forrásét, akkor itt nagyon elbizonytalanodnék, hiszen fogalmam sincs, hogy miként kapta a forrás összeállítója ezt az eredményt. Napi 6 krajcáros *oralis* és *equilis* porció mellett 180 nappal számolva kereken 1 800 000 forintot kapnánk, az embernek való porciót „a korábbi módon” 4 krajcárral számítva természetesen jóval kevesebbet: 1 400 000-et.

²³⁸ Ismét a forrás adatát fogadom el, mert ezzel vág egybe Taubert Ernő véleménye, aki Somogy adózását vizsgálva azt találta, hogy a haditanács által javasolt 118 000 porciót a király leengedte 100 000-re. (Taubert: A katonaság elszállásolása 37.)

²³⁹ Az adó értéke 3, illetve 4,5 forintos havi élelmi és lónak való porció mellett 2 400 000 forint lenne.

²⁴⁰ Szabó D.: Az állandó hadsereg 562. Szabó Dezső azt mondja, hogy az adó valószínűleg megegyezett az előző évvel.

²⁴¹ Ismét „a korábbi módon” ajánlják meg az adót a forrás állítása szerint. Napi 6 krajcáros *oralis* és *equilis* porció mellett 180 nappal számolva (hisz az előző évnél ez a számítás közelítette meg legjobban a forrás által adott értéket) 1 530 000 forintot kapnánk, az embernek való porciót 4 krajcárral számítva 1 190 000-et. Ez igen közel áll a közölt adathoz, de azzal nem egyezik meg pontosan, annál 8 forint 40 krajcárral alacsonyabb. 181 nappal számolva viszont annál sokkal többet kapnánk.

²⁴² A táblázat címével ellentétben itt nem a megajánlott 70 000, hanem a talán kivetett 85 000 porciót tüntettem fel. Ennyi viszont csak akkor lehetett az adóösszeg, ha III. Károly a *conkursus* végéig követelt 90 000-ből a nádor kérésére engedett, ha nem is 20 000, de legalább 5000 porciót. Ugyanakkor nagyon sok adat szól amellelt, hogy 90 000 porció volt a kivetett adó.

(Vö. Szabó Dezső mellett: Taubert: A katonaság elszállásolása 37., Demkó: Conscriptio és elszállásolás 263., Zachar: Habsburg-uralom 83.)

²⁴³ 1 190 000 forint a 85 000 porció egyenértéke, ha elfogadom az 1737. évi forrás átszámítási módját (3-3 ft/hó/porció). Az *equilis-oralis* porciók szokásos arányát (1:2) forrás is megerősíti (MOL N50 6. kötet), de a talán realisabb (általam mindenestre valószínűbbnek látott) 3-4,50 ft/hó/porció kulccsal a Szabó Dezső által megadott 2 040 000 forintos eredményre jutunk.

²⁴⁴ Szabó D.: Az állandó hadsereg 562.

²⁴⁵ Az 1721. évnél az összesítés nem közöl adatot. Ezt csak azzal tudom magyarázni, hogy ekkor nem változott meg a fizetendő adó mennyisége. Az ok nem lehet az, hogy nem történt valódi megegyezés az adó összegét illetően, mert egyfelől akkor már az 1719. évnél sem tartalmazna adatot összesítésünk, másfelől az adómegajánlás formálisan a rendek egyoldalú aktusa volt az országgyűlésen, hiába volt a gyakorlatban a *tractatus diaetalis*ba beleágyazva, s történt is adómegajánlás, csak éppen a behajtott 85 000 porciónál alacsonyabb összegű.

²⁴⁶ Forintértékéről lásd az előző év kapcsán írtakat.

²⁴⁷ Szabó D.: Az állandó hadsereg 563.

²⁴⁸ Az 1722. évnél sem közöl adatot az összesítés. Ezt újra csak azzal tudom magyarázni, hogy ekkor nem változott meg a fizetendő adó mennyisége.

²⁴⁹ Forintértékéről lásd a két évvel korábbiak kapcsán írtakat.

²⁵⁰ Szabó D.: Az állandó hadsereg 581–582.

²⁵¹ A forrás azt állítja, hogy – Szabó Dezső állításainak ellentmondóan – innen fogva nem számolták porciókban az adót, és az 1722. november 1-étől 1723 október végéig volt fizetendő.

Kézenfekvő megoldás volt tehát mind a rendek, mind az uralkodó részéről előbb a *conkursusok* felhasználása az adómegajánlásra, majd ennek az állapotnak többé-kevésbé a törvényesítése, amikor a Rákóczi-szabadságharc hatására az uralkodó kész volt az adómegajánlást ismét alkotmányos mederbe terelni anélkül, hogy annak jogát visszaszámaztatta volna az országgyűlés plénuma részére. I. József 1709. május 15-i leirata szerint ellenséges támadás vagy a jelenlegi háború miatt, amikor tehát nem lehetséges diétai adómegajánlás, a rendek országgyűlésileg küldjenek ki biztosokat, s velük lehessen megállapodni az adóról. A *conkursus* tehát magának a diétának a deputációja is lehetett, amint az 1709-ben történt, mikor a diéta ismét nem tárgyalta az adóról, s azt a *conkursus*ra hagyta.²⁵² Szabó Dezső beszámolója szerint noha I. József 1 814 640 forint értékű 90 733,50 porciót kért,²⁵³ a *conkursus* csak 80 000 porciót szavazott meg 1 599 960 forint értékben.²⁵⁴ Ennek 2/3 része embereknek való, havi 3 forint 30 krajcár értékű, vagy teljesen pénzben, vagy teljesen természetben leróható, 1/3-a pedig lovaknak való, 3 forint értékű, de pénzben meg nem váltható porció. (Iványi Emma viszont arról tudósít, hogy az 1709 őszén Bécsben a megyék és a városok küldöttei nélkül üléselő *conkursus* a kért 90 733 porciót 70 000-re alkudta le.²⁵⁵) Látható, hogy a Rákóczi-szabadságharc időszakában a „labanc” *conkursus* pozíciója sokkal erősebb lett: már nem csupán eredménytelenül tiltakozott a magasnak tartott uralkodói követelések ellen, miközben engedelmesen reparticionálta az adót, hanem képes volt eredményesen szembeszállni a kormányzati igényekkel. Ennek az adónak a behajtása sem sikerült viszont 1709–10 telén.²⁵⁶

Miután I. József 1709. május 28-án kelt leirata felvetette az állandó hadsereg és az állandó adó kérdését²⁵⁷, az 1710. február 20-i leiratban újra megfogalmazódik a kor-

²⁵² Szabó D.: Az állandó hadsereg 37., 43–44.

²⁵³ Saját számításaim szerint $(30\,244 \frac{1}{2} \text{ porció} \times 3 \text{ ft} \times 6 \text{ hónap}; 60\,489 \text{ porció} \times 3,50 \text{ ft} \times 6 \text{ hónap})$ 1 814 670 forint az adó pénzbeli értéke.

²⁵⁴ Szerintem 1 600 000 forint helyesen a porciók pénzben kifejezett értéke. Meg kell viszont jegyezni, hogy noha itt láthatóan 3 és fél forintos havi porcióértéket vesz alapul, Szabó Dezső az 1708. évi hadiadó pénzben kifejezett értékének megadásakor már 4 forintos havi élelmi porcióval számolt. (Szabó D.: i. m. 35.) A Hadilevéltár forrásai alapján Zachar József ismét másként találja ugyanazokat a számokat. Szerinte megemelték a porciószámot (73 937-ről 90 734-re), de alacsonyabb forintértéket adtak meg (1 599 960 ft). (Zachar: Habsburg-uralom 78.)

²⁵⁵ Iványi: Esterházy Pál 201. A megajánlás a Dráván túli terület valamint Dalmát-, Horvát- és Szlavonország nélkül értendő. A különbség Szabó Dezső adatához képest akár ebből is eredhetne, tehát hogy a társországok adója nincsen benne az összegben, de ez ellen szól az, hogy a következő három évnél nincs eltérés Iványi Emma és Szabó Dezső adatai közt.

²⁵⁶ Szabó D.: Az állandó hadsereg 44–45., 352–354. A hadilevéltár adatai szerint az 1710-i hadiévre a magyar korona országaiból mindössze 40 000 porció, azaz 945 000 forint (Zachar: Habsburg-uralom i. m. 78.), esetleg 995 000 forint adóbevétellel számoltak (Zachar: A hadsereg pénzügyei i. m. 861.).

²⁵⁷ Málnási: Csáky Imre 165.

mányzatnak az a kívánsága, hogy a *conkursus* kezébe adómegajánló jogosítvány kerüljön. Ha ez elvben csak különleges esetekre korlátozódna is az országgyűlés általános jogai fenntartásával, már a szöveg tükrözi azt a szándékot, hogy a *conkursust* állandóvá, elsődleges adómegajánló fórummá tegyék.²⁵⁸ 1710. augusztus 21-én kelt feleletükben a rendek visszautasították azt a másik királyi törekvést, hogy a kiváltságosok is részt vállaljanak a hadiadóból, de elfogadták a *conkursus* intézményét, mert azt részletezik, ki vegyen benne részt. Ezek körét szélesre véve szinte kis országgyűléssé kívánták azt tenni.²⁵⁹ Mindez nem tette lehetetlenné, hogy közben az uralkodó a Pozsonyban tartózkodó nemesek és a prímás révén szavastassa meg az adót. 1710-ben jó ürügy volt a *conkursus* kívátnál szűkebb voltára a pestis. A csökkentett létszámú hadsereg kisebb követelését elfogadva a *conkursus* 40 000 porciót szavazott meg.²⁶⁰ A Hadilevéltár adatai ennél sokkal magasabb, viszont nem teljesített adókövetelést mutatnak.²⁶¹

Az 1712-től újra, de már a teljes magyar rendiséget képviselve üléselő diéta által meghozott *decretum* 57. cikkelye az 1711 október végéig (azaz ezzel az adómegajánlással bezárólag) függőben lévő adótartozásokat elengedte, míg az ez utáni hátralékokat kiegyenlítendőnek nyilvánította. Ebből a szempontból tehát az 1708. évi cezúra, a rendi adómegajánlási prerogátiva helyreállítása után az 1711–12-i katonai év kezdete egy másik határvonalat jelentett: a Rákóczi-szabadságharc adózási *ex lex* állapotának végét.

²⁵⁸ Szabó D.: Az állandó hadsereg 47.

²⁵⁹ Uo. 49. Abban viszont, hogy ez újdonság lenne, nem tudok egyetérteni Szabó Dezsővel, tekintettel például az 1698. évi *commissio* hasonló összetételére. Acsády Ignác a diéta ezen lépése miatt mondhatja, hogy 1710-ben fogadta el az állandó hadsereget, az állandó adózást, és azt, hogy ha nem lehet országgyűlést tartani, akkor a király a főrendeket és a megyék, valamint városok küldötteit meghívva szavastassa meg az adót. (Acsády: Magyarország története 656.) Mint láttuk, mind az állandó hadsereg, mind az állandó adózás, mind pedig az, hogy a rendiségnek egy bizottsága osztja fel az adót (néha annak mérséklését is sikerrel kérve), tény volt már régóta. Mindazonáltal lehet mellett érvelni, hogy az elvben erre egyedül jogosult diéta most adta először beleegyezését ehhez a gyakorlathoz.

²⁶⁰ Uo. 50. Szabó Dezső pénzbeli értékét 945 000 forintra teszi, ami körülbelül 4,50 forintot élelmi porciót és 3 forintos *equilis* porciót jelentene, ami 1713 előtt meglepő. Ő korábban vagy 3,50 vagy 3 forintra számolt.

²⁶¹ Zachar József szerint az 1711. hadiévre 1 752 723 forint adóval (azaz 75 000 porcióval) számoltak, azonban a „messze nem teljesített” adókövetelést a következő évben visszamenőleg 1 539 971 forintra (70 000 porcióra) mérsékeltek (Zachar: Habsburg-uralom 78.). Gondolom, jelen adata helyesbíti korábbi álláspontját, mely szerint 1711-ben a pestis miatt a hadsereg egyáltalán nem számolt adóbevételel a magyar korona országaiból. (Zachar: A hadsereg pénzügyei 861.) Taubert Ernő szerint 1710 őszén 80 000 porciót kért a kormányzat. (Ez közelebb lenne Zachar József imént idézett véleményéhez, mint Szabó Dezső számához.) I. József előre beszédette 1710-ben az adót a hat hónapos hadjáratra, írja, majd utána „az országgyűlés által kiküldött deputációval szavastatta meg.” (Taubert: A katonaság elszállásolása 40.)

Adókivetés 1711-től 1715-ig

1711-ben a királyi biztossal Magyarország részéről 12 megbízott tárgyalta. A kormányzat által kezdetben kívánt 100 000 porcióval szemben a megegyezés szerint Magyarország az 1711–12. katonai évben Horvátországgal együtt 75 000 porcióval adózott, melynek értéke 1 650 000 forint volt.²⁶² 1712 októberében a *concurus* 70 000 porcióra, azaz 1 539 971 forintra szállította le a hadiadót. Ez a megajánlás már szinte törvényes volt, hisz ha szentesítve még nem is, de meg volt szövegezve már az a törvény-cikk, mely lehetővé tette a *concurus* adómegajánlását.²⁶³ 1712-ben tehát az országgyűlés ülésezett, de ugyanúgy nem ajánlott meg adót, mint 1709-ben, hanem ezt az elnapolása után ülésező *concurus*ra bízta.²⁶⁴ III. Károly már októberben összehívta december 1-re a diéta folytatását, de miután a *concurus* október 29-re megszavazta az adót, november 17-én elhalasztották a diétai tárgyalások folytatását.²⁶⁵

Ugyanez történt a következő évben is. A november 12-re²⁶⁶ Nagyszombatba összehívott *concurus* megdöbbenve értesült arról, hogy a Haditanács komoly emelést kért: 120 000 porciót 70 000 helyett, ráadásul az *oralis* porció értékének havi 4 forint 30 krajcárra történő emelését. A *concurus* 70 000 porcióról kezdte az alkut, és december 14-én is csak ennyit szavazott meg. A december 19-i titkos konferencia nem fogadta el ezt a megajánlást, és 22-én III. Károly leiratában 100 000 porciót kívánt. Ennek ellenére december 27-én Pálffy János nádor azt jelentette a *concurus* nevében, hogy 70 000 porciónál többet nem tudnak adni.²⁶⁷ Az adóemelést tehát csupán a porció pénzbeli értékének megemelésében nyilvánult meg. A *concurus* az 1711. évi katonai *regulamentum* ellen sérelmi feliratot is benyújtott, Szabó Dezső szerint először a *concurus*ok történetében.²⁶⁸ Mivel a *tractatus diaetalis* alapvetően adómegajánlásra

²⁶² Szabó D.: Az állandó hadsereg 352–354. Az erre a *concurus*ra vonatkozó iratokról lásd: Gyurikovits. Zachar József úgy tudja, hogy a hadvezetés kívánsága 70 000 porció ellenértéként 1 760 000 forint volt. (Zachar J.: Habsburg-uralom i. m. 78.)

²⁶³ Szabó D.: Az állandó hadsereg 370. A Hadilevéltár kutatója a magyar korona összadóját 2 286 097 forintra teszi, melyből a szűk értelemben vett – Erdély és Horvátország nélküli – Magyarország 70 000 porcióval és 260 514 forint pénzdóra rúgott. (Zachar: Habsburg-uralom 78.) Itt Zachar József ismét alaposan korrigálja korábban közölt adatát, mely szerint 1713-ban Magyarország adója Erdélyen és Horvátországon kívül 260 514 forint természetbeni ellátás volt mindössze. (Zachar: A hadsereg pénzügyei 861.) Málnási Ödön Szabó Dezsőével megegyező adatot közöl, esetleg éppen Szabó Dezső adatát. (Málnási: Csáky Imre 152.)

²⁶⁴ Szabó D.: Az állandó hadsereg 370. A *concurus* bizonyos iratait lásd: Gyurikovits.

²⁶⁵ Málnási: Csáky Imre 152.

²⁶⁶ Horváth M.: Magyarország történelme VII. 42.

²⁶⁷ Szabó D.: Az állandó hadsereg 374–375. valamint a *Kriegsarchiv* adatai alapján Málnási: Csáky Imre 153. Zachar József is rögzíti, hogy végül ennyivel (1 679 976 forinttal) megelégedett az udvar, noha eredetileg 2 880 000 forintos adót kívánt. (Zachar: Habsburg-uralom i. m. 79–80.)

²⁶⁸ Szabó D.: Az állandó hadsereg 375.

és a sérelmek orvoslására terjedt ki, magától értetődő volt, hogy az adómegajánlásra hivatott *conkursus* előbb-utóbb a sérelmeket is tárgyalási körébe vonja, ha ez a később kiadott, de már ekkorra elkészült 1715. évi 8. törvénycikkbe ütközött is.

1714 őszén a beköszöntő béke miatt a Habsburg-birodalom más tartományaiból is csapatok érkeztek Magyarországra²⁶⁹, hisz itt lehetett a legolcsóbban eltartani embert és lovat egyaránt.²⁷⁰ Az országgyűlésen a kormányzat 119 000 porciót kért, azaz 2 400 000 forintot, valamint azt, hogy ne hat, hanem 12 hónapban fizessék az adózók a „pénzbeli szolgálmányokat”.²⁷¹ 1714 októberében a diéta egy deputációja azt a kérést adta elő Savoyai Jenőnek, hogy az állatvészre, a rossz termésre és a spanyol örökösödési háborút végre lezáró békére való tekintettel csökkentsék a Magyarországon telelő csapatok létszámát, és központilag gondoskodjanak az itt maradók kenyérellátásáról. Az országgyűlés ezután arra kérte az uralkodót, hogy csökkentse a katonaság ellátásának a lakosságra nehezedő természetbeni terheit, s pénzdót éppenséggel egyáltalán ne kérjen. III. Károly a kéréseket természetesen visszautasította.²⁷² A kancellária február 22-én kelt leiratával meggátolta, hogy az adómegszavazásra és a magyar haditanács felállítására vonatkozó *articulus*-tervezetekre kedvező válasz érkezzen. Április 25-én III. Károly már a diéta bezárását sürgette, mert válaszul az országgyűlés ismét csak 70 000 porciót szavazott meg²⁷³ 1 680 000 forint értékben.²⁷⁴ (A *Kriegsarchiv* adatai ebben az esetben teljesen megerősítik Szabó Dezső számait.²⁷⁵ A tényleges terhek magasabbak voltak végül, mert az 1714. évvel ellentétben 1715-ben nem vitték nyári táborba a Magyarországon állomásozó katonaságot.²⁷⁶) Ebben az esetben tehát, először a 18. század történetében, diétai adómegajánlás történt. Ez azonban még nem a későbbi rendszer volt, melyben az országgyűlés által megajánlott adót a következő országgyűlésig beszedethette a király, hiszen már egy év múlva

²⁶⁹ Uo. 381.

²⁷⁰ Marczali: A hadsereg élelmezése 3.

²⁷¹ Szabó D.: Az állandó hadsereg 381. Saját számításaim szerint 6 hónapos fizetés esetén is csak havi 3,50 ft-os *oralis* porcióval (és szabálytalan kerekítéssel) kapunk a Szabó Dezső által közölthöz közel eső eredményt: 39 666 porció × 3 ft × 6 hó; 79 334 porció × 3,50 ft × 6 hónap; összesen 2 380 002 ft) Már a havi 3 forint 30 krajcáros embernek való porció is meglepő, hisz mind a megelőző évnél, mind az 1714. évi végleges megajánlásnál 4 forint 30 krajcáros porcióval számolt Szabó Dezső is, de esetleg tud valamit, amit nem mond ki, s amiről nekem nincs tudomásom. Málnási Ödön szerint viszont 100 000 porció helyett ajánlottak meg 70 000-t. (Málnási: Csáky Imre 154.)

²⁷² Kalmár: A kontribúció 177.

²⁷³ Málnási: Csáky Imre 154.

²⁷⁴ Szabó D.: Az állandó hadsereg 383.

²⁷⁵ 1 679 976 forint – pontosít Zachar József. A királyi kérést illetően is lényegében azonos adata Szabó Dezsőével (ami megerősíti őt Málnásival szemben): 2 397 988 forint. (Zachar: Habsburg-uralom 79–80.)

²⁷⁶ Szabó Dezsőt idézi: Kalmár: A kontribúció 179.

*conkursus*t tartottak, melyen az egész összeg képezte az alku tárgyát, nem pedig csak ennek eseti kiegészítése.

Az országgyűlés berekesztése után – s az adózás szempontjából túl későn, az adó-kivetés a megyékre a megajánlást megelőzően meg is történt – 1715 októberében ült össze a *conkursus*, és november 12-ig tárgyalta az országos összeírásról, a téli szállásról és – a küszöbön álló török háborúra hivatkozva – az adó mennyiségéről.²⁷⁷ A királyi kérés 126 000 porcióról, azaz 3 240 000 forintról szólt. Szabó Dezső szerint végül felemelték a három éve változatlan porcióságot (Horvátország nélkül) 118 000 porcióra, mely tehát a november elsejével kezdődő katonai év téli félévére volt érvényes.²⁷⁸ A 118 000 porciót megerősíti egy jó két évtizeddel későbből datált levéltári forrás és a *Kriegsarchiv* adata is.²⁷⁹

Ez az első eset arra, hogy törvényi felhatalmazás, az 1715. évi 8. törvénycikk alapján került sor a *conkursus* adómegajánlására. Ez az eljárás mégsem volt teljesen törvényesnek mondható, hisz ez a törvénycikk csak hirtelen ellenséges betörés vagy hirtelen kitört háború esetére tette volna ezt lehetővé, ilyen pedig nem volt. De láthatólag nemcsak a királynak felelt meg az, hogy az adót nem az egész országgyűléstől, hanem csak a *conkursustól* kérje, de a rendeknek is, hisz 1715 júniusáig tulajdonképpen ülésezett a diéta, s tárgyalhatta volna a hadiadó megajánlásának ügyét, ha a szokás az őszi (vagy őszi-téli) megajánlás volt is – mégsem tette.²⁸⁰ A fenti *articulus* törvényesítette a korábbi eljárást, s a következő országgyűlésig terjedő időszakra folyamatosan érvényesülő gyakorlatot hozott létre.

²⁷⁷ MOL N50 6. kötet.

²⁷⁸ Szabó D.: Az állandó hadsereg 558–560. A kért 126 000 porció a saját számításom szerint (42 000 porció \times 3 ft \times 6 hónap; 84 000 porció \times 4,50 ft \times 6 hó) 3 024 000 forintot ért volna. A megajánlott 118 000 porció értéke havi 4 forint 30 krajcáros élelmi és 3 forintos lónak való porció mellett (39 333 $\frac{1}{3}$ porció \times 3 ft \times 6 hó; 78 666 $\frac{2}{3}$ porció \times 4,50 ft \times 6 hónap) összesen 2 832 000 forint. Ezzel szemben Szabó Dezső 2 615 976 forintról ír, amit körülbelül 4 forintos *oralis* porcióval kaphatott eredményül (Szabó D.: Az állandó hadsereg 561.), ami az 1713-as változás után meglepő.

²⁷⁹ MOL N71 3. csomó, *Fasc. QQQQ NB, Lad. V, Specificatio Subsidiarum ab anno 1715 pactatorum, et resolutorum*. A *Kriegsarchiv* adatai is megerősítik a 118 000 porciós adót. Zachar József úgy tudja, hogy Magyarországra (Horvátország és Szlavónia, továbbá Erdély nélkül) 2 832 000 forintot vetettek ki 1716-ban. (Zachar: Az állandó hadsereg pénzügyei 862., illetve lényegében ugyanígy: Zachar: Habsburg-uralom i. m. 80.) Ez egyenértékű 118 000 porcióval, ha annak egyharmada *equilis* és kétharmada *oralis*, valamint ha az előbbit havi 3, az utóbbit havi 4,50 forinttal számoljuk. Megjegyzem ugyanakkor, hogy Demkó Kálmán szerint ekkor 109 000 porciót ajánlottak meg összesen, amit havi 4 forintos *oralis* és 3 forintos lónak való porcióval számol át 2 397 988 forintra. (Demkó: Conscriptio és elszállásolás 91. Ami számítását illeti, ezen az általa megadott módon 2 398 000 jönne ki, helytelen kerekítéssel [72 666 és 36 334 porció] is 2 397 996 forint.) Málnásinál 2 615 976 forintos adó szerepel. (Málnási: Csáky Imre 155.)

²⁸⁰ Hasonlóan érvel Szabó Dezső is. (Szabó D.: Az állandó hadsereg 553.)

Még akkor is így történt, ha a rendek a diétai adómegajánlás elvéhez ragaszkodtak volna, amint egy, az állandó hadseregről szóló törvénycikkből végül kimaradt passzus fogalmazott: „a kirovando *subsidi*umok és *contributi*ók dolga ennek az országnak régi alaptörvénye szerint mindig az országgyűlésre” tartozik. Nem az az érdekes, hogy az ezt kifejtő mondatok kimaradtak a végleges törvényszövegből – hiszen a fogalmazványból egy mondat azért a végleges szövegből is bekerült, mely leszögezi, hogy az adóról a rendekkel az országgyűlésen kell megegyezni, s az is benne volt már a fogalmazványban is, hogy ellenséges támadás esetén ebből a célból *concursum* lehet tartani, ami lerontotta a megelőzőket –, hanem az a figyelemre méltó, hogy az idézett kimaradt mondatok helyébe mi került: az állandó hadsereg szükségességének elismeréséről szóló passzusok. „Minthogy azonban csupán ezzel [ti. a nemesi felkeléssel] az országot elengedőképpen megvédelmezni nem lehetne, sőt inkább minden eshetőségre erősebb és úgy bennszülötkekből mint külföldiekből álló rendes katonaságot kell tartani, mely kétségtelen, hogy zsold nélkül fenn nem állhat, ezt pedig adózás nélkül beszerezni nem lehet”. Azaz a ma az állandó hadsereget „létrehozóként” vagy legalábbis ennek létezését és fenntartásának szükségességét „*de jure* is elismerőként” emlegetett 1715. évi 8. törvénycikk eredeti formájában *nem is szólt* az állandó hadseregről, csupán a felkelés fenntartásáról és arról, hogy a hadiadókat és a hadisegélyeket hogyan kell megszavazni. Ráday Pál feljegyzéséből úgy tűnik, hogy ebből az eredetileg 1712-ben négyes számot viselő törvénycikkből a szóban forgó passzus 1714–15-ben maradt ki, a diéta folytatásakor.²⁸¹

Az adózás 1716 és 1718 közt

1716-ból Szabó Dezső nem ismer *concursum*, de feltételezi, hogy összehívták. A királyi leiratot ismerteti 1716. október 28-áról, melyben a tavalyi adózást rendelték el újra az 1716–17. katonai évre.²⁸² Véleményem szerint *concursum* nem is volt, mert sem

²⁸¹ Ráday 8. és 1715:8. tc. 2. §.

²⁸² Szabó D.: Az állandó hadsereg 561. Szerinte ez 118 000 porciót, tehát 2 615 976 forintot jelentett. Szerintem a 118 000 porció értéke helyesen 2 832 000 forint. Nem egészen egyértelmű az sem, hogy ez mikorra vonatkozik. Szabó Dezső beszámol az 1715. őszi kivetésről, mely novembertől 1716 április végéig volt fizetendő, majd az 1716. év kapcsán ezt írja: „Nincs okunk feltenni, hogy nem hívták össze a *concursum*, de egyelőre csupán az 1716. októberi királyi leiratot ismerjük, amely a következő 1717. évre a katonai terheket ugyanannyiban állapítja meg, mint 1716-ban, tehát 118 000 portióban, azaz 2 615 976 forintra. 1718-ra engedtek belőle és leszállították 104 000 portióra vagyis 2 493 979 forintra.” A probléma természetesen abból fakad, hogy a teljesítés a két naptári évre elnyúló katonai évben történt. Mindezt csak úgy tudom értelmezni, hogy Szabó Dezső, mikor egy évet említ csak, akkor nem arról az évről beszél, amikor az adózás kezdetét vette, hanem arról, amelyben annak dandárja esett, miként Zachar József is. A fenti szövegben tehát az 1716. év az 1715–16. katonai év, az 1717. év az 1716–17. katonai év, az 1718. év pedig az 1717–18. katonai év helyett áll. Ez az eltolódás (hi-

forrásnak nem találtam nyomát, mely itt keletkezett volna, sem egy 1737. évi összesítés nem tesz róla említést.²⁸³ Nagyon érdekes viszont az az eljárás, amellyel az adózásról rendelkeznek. A királyi rendelet kiadásának ténye arról tanúskodik, hogy még mindig nem volt teljesen automatikus a minden egyes évre szóló adóösszeg behajtása, másrészt természetes volt maga az adófizetés. Végül elég közel jutott az adófizetés a 18. század hamarosan életbe lépő új rendjéhez (melyben a diéta ajánlja meg a következő diétáig beszedhető adót, s esetleg a *concursum* ezt eseti kiegészítő adóval toldja meg), hiszen a rendek tudomásom szerint nem tiltakoztak az előző évre megajánlott hadiadó összegének ismételt behajtása ellen.

III. Károly a Belgrád elfoglalását eredményező hadjárat után²⁸⁴ 1717. október 15-re Pozsonyba *concursum* hívott össze, mely a következő évre is áthúzódott.²⁸⁵ Ennek tárgyaként az országos portaösszeírás helyesbítését jelölte meg. A *concursum* arról is döntött, hogy 20 000 forintot ajánl meg öt évi 4000 forintos részletben Borromei Szent Károly Bécsben épülő templomára. Ezen felül napidíjat szavaztak meg a Stájerországgal közös határt bejáró bizottság tagjainak és maguknak a *concursum* résztvevőinek is.²⁸⁶ Mindezen különleges megajánlások beszédese nem ment zökkenő nélkül: 1721. szeptember 17-i levelében gróf Pálffy Miklós nádor lehordta a késlekedő törvényhatóságokat és a hátralékok azonnali kiegyenlítésére szólította fel őket.²⁸⁷ Ami az 1717-ben megajánlott hadiadót illeti, gróf Thürrheim királyi biztos a *concursum*tól a háború terheinek vállalását kérte, de az vonakodott illetéktelensége miatt a jövő évi adó megajánlására. Erre III. Károly személyes képviselője – ahogy Máriássy Béla fogalmaz – „kijelenté, hogy szükséges 12 lovas-ezred és 59 zászlóalj gyalog, ennek tartása 2 967 000 forintba kerül, ennek fizetését tehát ezennel rendeli és parancsolja.”²⁸⁸ Az

szen például a táblázat a megajánlás évét tünteti fel) a továbbiakban is szem előtt tartandó. A Hadilevéltár adatai – érdekes módon – úgy szólnak az adó csökkentéséről (kerekítve 2 832 000 helyett 2 616 000 forintos adóról), hogy Szabó Dezső állítását cáfolják az azonos adóról, és megerősítik annak forintértékéről. (Zachar: Habsburg-uralom 81.)

²⁸³ MOL N50 6. kötet, MOL N71 3. csomó, *Fasc. QQQQ NB, Lad. V., Specificatio subsidiorum ab anno 1715 pactatorum, et resolutorum*.

²⁸⁴ Tóth L.: Bevezetés 387.

²⁸⁵ A somogyi követek jelentését lásd: P 1717–1722 3. 173./168. (régi/új lapszámozás) Demkó Kálmánnal nem tudok tehát egyetérteni, mikor azt írja, hogy az 1716–18. évi háború idején csak tervezték a *concursum*-t, de annak összehívását végül mindig elhalasztották, s csak 1719-ben ült össze. (Demkó: Conscriptio és elszállásolás 93.)

²⁸⁶ MOL N50 6. kötet, lásd még a nádornak az 1719. évi *concursum*ra szóló meghívó levelét (P 1717–1722 3. 338./333. [régi/új oldalszám]) a *concursum* tárgyról, tárgyalásáról pedig 1717. december 2-án kelt levelét (P 1717–1722 3. 203.).

²⁸⁷ Pálffy Miklós nádor 1721. szeptember 17-én kelt és az 1721–22. évi *concursum*ra szóló meghívólevele Somogy vármegyéhez. (P 1717–1722 3. 488–489. [régi számozás])

²⁸⁸ Máriássy: A magyar törvényhozás 22. A kért 124 000 porció a szokásos megoszlás (harmada *equilis*, kétharmada *oralis*) és átszámítás (havi 3 illetve 4,50 forint) szerint valóban 2 976 000 forint értékű. (Hogy Máriássy 2 967 000 forintot ír, az feltételezhetően sajtóhiba.)

adóból 8997 1/3 porciót Dalmát-, Horvát- és Szlavonországra osztottak, de nem a királyi proposíciókban kért 124 000 porcióból,²⁸⁹ mert a teljes megajánlott összeg csak 108 997 1/3 porcióra²⁹⁰ azaz 2 615 936 forintba rúgott. A szűk értelemben vett Magyarországra pedig – véleményem szerint – a maradék esett: kerekén 100 000 porció, 2 400 000 forint.²⁹¹

Az 1718. évi adókvetéről Szabó Dezső, Zachar József és az 1737. évi összesítés (mind az előző évet illetően is) újra ellentmondásban van egymással. Szabó Dezső szerint a beköszöntő békeidőszak kisebb létszámú hadserege alacsonyabb adót kívánt, ezért a *contributió*t leszállították az 1718–19. katonai évre 90 000 porcióra, tehát 2 160 000 forintba. Ezt az összeget közli Zachar József is.²⁹² Ezzel szemben az 1737-

²⁸⁹ P 1717–1722 3. 187., 193.

²⁹⁰ MOL N71 3. csomó, *Fasc. QQQQ NB, Lad. V, Specificatio subsidiorum ab anno 1715 pactatorum, et resolutorum.*

²⁹¹ A hadiadó Szabó Dezső szerint 104 000 porcióra, azaz 2 493 979 forintba rúgott. (Szabó D.: Az állandó hadsereg 561. Saját számításom [$34\,666\frac{2}{3}$ porció \times 3 ft \times 6 hónap; $69\,333\frac{1}{3}$ porció \times 4,50 ft \times 6 hó] szerint 104 000 porció pénzben 2 496 000 forintot ért.) Az 1737. évi forrás ugyan 108 997 1/3 porcióról beszél, de ennek egyenértékűként 1 525 962,33 forintot ad meg. (MOL N71 3. csomó, *Fasc. QQQQ NB, Lad. V, Specificatio subsidiorum ab anno 1715 pactatorum, et resolutorum.*) Az általa javasolt módon kalkulálva, egyharmad részben napi 6 krajcáros *equilis* porcióval, kétharmad részben napi 4 krajcáros *oralissal* számolva összesen 1 525 962 forintot és (helyesen) 40 krajcárt kapunk. A *concursus*on előterjesztett királyi proposíciók értelmében viszont 4,50 forinttal kellett átszámítani az élelmi és 3 forinttal a lónak való porciókat (P 1717–1722 3. 187., 211.), mint ahogy az 1713 után szokásos volt. Joggal vethető fel az a kérdés, hogy miért az 1737. évi kimutatás adatait fogadom el a porcióságot tekintve, ha azt az adóösszeg forintba való átszámítása tekintetében már helyesbíteni kívánom, és a havi 2 forintos *oralis porciót* nem fogadom el. Ha Somogy adójából próbálunk visszakövetkeztetni, akkor a 108 997 1/3-os porciósám megerősítését nyerjük. Somogyra az 1717–18-as katonai évre 1788,5 porció esett. (Uo. 211.) Ha a vármegye később szokásos 90 portájával és az ország szintén későbbi 5518 1/4 összporthatóságával adunk becslést, akkor az az 1718–19-es katonai évre körülbelül 109 660 porciót ad, ami a későbbi változtatások mindenképp alacsony mértékének figyelembevétele mellett az 108 997 1/3 porció mellett szól. A másik korroboratív bizonyíték ezen adat helyessége mellett az 1717. évi *concursus* irataiban felmerülő 8997 1/3, Dalmáciára, Horvátországra és Szlavóniára kirótt porció – nem lehet véletlen, hogy a kétféle különbsége, a szűk értelemben vett Magyarországra kirótt adó éppen 100 000 porció. Tehát azt feltételezem, hogy a helyesen megőrzött porciósám mellé a forintértéket hibás számítással írták az 1737. évi forrásban. Mindez megerősíti azt a véleményemet, hogy ebben az időszakban az adófizetés tekintetében a porcióságot elsődlegesnek, s nem a pénzben kifejezett adóösszeget. Zachar Józsefnek a *Kriegsarchiv*-ből való adata (mely a korábban általa közölt számot helyesbíti, lásd: Zachar: A hadsereg pénzügyei 862.) pontosan megegyezik a szűk értelemben vett Magyarországot illetően Szabó Dezsőével: 2 493 979 forint – ami kétségtelenül a magam véleménye ellen szól. (Zachar: Habsburg-uralom 81.)

²⁹² Szabó D.: Az állandó hadsereg 532., Zachar: Habsburg-uralom 81.

ből származó összesítés úgy tudja, hogy az adó 100 000 porció volt.²⁹³ Ezzel vág egybe Taubert Ernő véleménye, aki Somogy adózását vizsgálva azt találta, hogy a haditanács által javasolt 118 000 porciót a király leengedte 100 000-re.²⁹⁴

Az 1719. évi *conkursus*

1719. szeptember 12-re hívta össze Pozsonyba gróf Pálffy Miklós nádor a *conkursust*, amelynek feladatköréként ismét „az ország kerületei közt az adó felosztását és az ország egyéb, a *contributiót* érintő ügyét” jelölték meg.²⁹⁵ Demkó Kálmán a Fővárosi Levéltárban található források, a Pest városi követek jelentései alapján viszonylag részletesen feldolgozta ennek a *conkursus*nak a történetét. A tanácskozás megnyitása a pestis miatt némi késedelmet szenvedett. A nádor a tiszántúli²⁹⁶ rendekre szeptember 16-ig várt, mikor is összehívta a *conkursust*. A királyi biztos október 7-i leérkezése előtt kerületi üléseket folytattak. Bizottsági előmunkálatok után a szeptember 28-i plenáris ülésen a nádor a kerületi ülések megegyezését terjeszthette elő a porták *rectificatiójának* tárgyában. A királyi biztos 118 000 porciós adóra tett javaslatot²⁹⁷, melyből 9000 Horvátországra esett volna, de a *conkursus* az ország általános kívánságának megfelelően visszautasította a proposíciót, és válaszában 70 000 porciót ajánlott meg. A viszontválaszban a királyi biztos 100 000 porcióra engedte le a követelését. Majd, mivel ebből nem engedett tovább, a rendek közvetlenül III. Károlyhoz fordultak, aki valóban tett egy 10 000 porciónyi engedményt. A november 11-én tar-

²⁹³ A forrás szerint ez 1 760 008 forint és 40 krajcár, amivel nyilvánvaló módon ellentmondásba került önmagával is (lásd részletesebben a 17. táblázat vonatkozó adatához fűzött jegyzetet), ezért ezen a ponton ismét fel lehet vetni annak lehetőségét, hogy ezen késői összeállítás esetleg a porciószámot tekintve hiteles, míg a forintra történő átszámítás részben vagy egészében csak későbbi, s ezért esetleg téves kalkuláció, mely kizárólag ebben az iratban található meg, s ezért nem került korrekcióra. Másrészt természetesen lehet korrekt az utolsó krajcárig még akkor is, ha én korlátozott információk birtokában nem tudom átlátni a számítások logikáját.

²⁹⁴ Taubert: A katonaság elszállásolása 37.

²⁹⁵ MOL N50 6. kötet. Hasonlóképpen P 1717–1722 3. 333–336./338–341. (új/régi lap-számozás) és Demkó: Conscriptio és elszállásolás 93.

²⁹⁶ És az erdélyiekre, írja Demkó Kálmán. Nem tudom, hol lehet a félreértés, de nehezen hihető hogy a külön országgyűléssel és elkülönült adózási rendszerrel rendelkező Erdély képviseltette volna magát, ilyen gyakorlatra más adat nem utal. Később Demkó Kálmán azt írja, hogy az adófelosztásnál tekintettel kellett lenni a pestis sújtotta Erdélyre is, melynek követei ezért meg sem érkeztek, azaz az erdélyi követek jelenlétét ő sem állítja. (Demkó: Conscriptio és elszállásolás 96–97.)

²⁹⁷ Peter Dickson úgy tudja, hogy 1719-ben a magyar korona országaira a birodalom eredetileg 4 252 000 forint hadiadót tervezett kivetni (Dickson: Finance and Government II. 187.), ami igen magas összeg, 177 167 porciónak felel meg a szokásos átszámítással és arányokkal, így nem tartom valószínűnek.

tott legutolsó ülésen arról hoztak határozatot, hogy a nádor folyamodjon még egyszer, utoljára 20 000 porció elengedéséért, amit meg is tett, de eredmény nélkül.²⁹⁸

Szabó Dezső – ha csak a valószínűség szintjén állítva is – ezzel egybehangzóan 90 000 porciós adóról beszél, noha úgy értesült, hogy a rendek 60 000 porciónál nem akartak többet megajánlani.²⁹⁹ Taubert a somogyi adatok alapján a *concursum* által megajánlott 90 000 porciós adóról ír.³⁰⁰ A feldolgozásokkal ellentétben az 1737. évi összesítés azt állítja, hogy 1719. november 10-én 85 000 porció „határozottatott el”.³⁰¹ A dolgot tovább bonyolítja, hogy egy másik forrás szerint 1719. november 10-én az ország nemrég helyesbített számú 5518 1/4 portája közt felosztottak 70 000 élelmi és 90 000 *equilis* porciót.³⁰² Ez egyfelől rendkívül magas adónak tűnik, másfelől eddig nem találkoztam az 1:2-től eltérő aránnyal a lónak való és az élelmi porció tekintetében.³⁰³ Mivel a következő *concursum* egészen világos módon utalt vissza erre,³⁰⁴ az a legvalószínűbb, hogy csak 70 000 porciót ajánlottak meg a rendek, noha a kivetett adó azután 85 000 vagy 90 000 porció volt. Az utóbbi mellett szól az, hogy Zachar József szerint maradt a 2 160 000 forintos adó, ami 90 000 porciót jelentene.³⁰⁵

²⁹⁸ Demkó: Conscriptio és elszállásolás 95–103., 251–263.

²⁹⁹ Szabó D.: Az állandó hadsereg 562.

³⁰⁰ Taubert: A katonaság elszállásolása 37.

³⁰¹ MOL N71 3. csomó, Fasc. QQQQ NB, Lad. V, Specificatio Subsidiarum ab anno 1715 pactatorum, et resolutorum.

³⁰² MOL N50 6. kötet.

³⁰³ Ezt az adatot legalábbis figyelmeztető jelnek lehet tekinteni azzal kapcsolatban, hogy néha a forrás adatát az adó forintbeli értékére nem tudtam megmagyarázni. A háttérben esetleg állhat az élelmi és a lónak való porciók ilyesféle belső megoszlása is azon esetekben, amelyekben az 1:2 arányt nem rögzítették külön.

³⁰⁴ MOL N50 6. kötet.

³⁰⁵ Zachar: Az állandó hadsereg pénzügyei 862.

18. táblázat

Az élelmi³⁰⁶ porciók értéke Szabó Dezső és a hivatkozott 1737. évi összesítés szerint³⁰⁷

Az adómegajánlás éve	Szabó Dezső	Az 1737. évi összesítés
1708	4 ft	
1709	3 ft 30 krajcár	
1710	kb. 4 ft 30 krajcár	
1711	4 ft	
1712	4 ft	
1713	4 ft 30 krajcár	
1714	4 ft 30 krajcár	
1715	kb. 4 ft	2 ft (de egyetlen hónapra a <i>deperditával</i> együtt 3 ft 30 krajcár)
1717	4 ft 30 krajcár	2 ft
1718	4 ft 30 krajcár	kb. 3 ft
1719	4 ft 30 krajcár	2 ft
1720	4 ft 30 krajcár	
1721	4 ft 30 krajcár	

Concursus 1720-ban

A következő *concursus*t 1720. szeptember 1-re Pozsonyba hívták össze.³⁰⁸ Ezen a *concursuson* is sérelmi alkudozás folyt, s meglehetősen meghosszabbította azt. Az októberben kelt sérelmi felíratra november 5-én jött meg a válasz, s 1721. január 25-i

³⁰⁶ Az *equilis* porciók értéke egységesen és változatlanul 3 forint.

³⁰⁷ Az 1737. évi összesítés adatait esetleg félre lehet azzal söpörni, hogy biztosan nem reálisak, de az élelmi porció 4,50 forinton történő stabilizációja előtt Szabó Dezső is látszatra eklektikusan számolt ezzel vagy azzal a kulccsal, mindenesetre külön indoklás nélkül alkalmazta azokat. Talán érthető, hogy magam bizonytalannak érzem a dolgot, miközben ennek a kérdésnek a kibogozása semmilyen módon nem járulna hozzá a diéta adómegajánlási jogának vizsgálatához, s ezért ezt a jelen munka nem tekintheti feladatának. Végső soron elszámolási kérdéstről van szó, hisz a katonák kérhették a porciót természetben vagy pénzben, s úgy kérték, ahogy kedvezőbb volt számunkra. Vagyis többféle kulcs is jogosult lehetett: a hivatalos ár vagy a reális bármilyen becslése. Málnási Ödön a 18. század első harmadának magyar történelmét kiválóan összefoglaló munkájában 4 forintos *oralis* porcióról ír (Málnási: Csáky Imre 173.). Annyit azonban a rapszodikusságon túl is megjegyeznék, hogy 1710-ben (azaz 1713 előtt) 4 forint 30 krajcáros élelmi porcióval számolni meglepő, miként 1715-ben is az ennél alacsonyabb 4 forintos értékkel. Ugyanakkor emlékeztetek arra, hogy Zachar József szerint 1733-ban egy élelmezési porció a hat nyári hónapban 3, a téliekben 4 és fél forint értéket képviselt (Zachar: Az állandó hadsereg pénzügyei 864.) – tehát a kérdés esetleg a tízes években is bonyolultabb volt, mint amilyenek én láttam és láttattam.

³⁰⁸ Nagy L.: Levéltári 630.

ülésekéből újat nyújtottak be a rendek.³⁰⁹ Ami az adót illeti, a rendek megegyeztek a királyi biztossal a telelésről, de a 70 000 porcióhoz, melynél többet nem akartak adni, nem sikerült megszerezniük beleegyezését, s ezért fordultak a királyhoz, aki az eredetileg kért 90 000-ből február 17-én kelt leiratában 5000-et elengedett. Ezen porciók 2/3-a *oralis*, 1/3 része *equilis*.³¹⁰ Kivételesen egyetért ezzel Szabó Dezső is, aki szerint az 1720–21-es katonai év adója 85 000 porció azaz 2 040 000 forint volt.³¹¹ Ami a porciószámot illeti, visszamenőleg megerősíti a 85 000-es adatot a következő évi *conkursus*-nak az 1720. évihez hasonló panasza is: 1721 végén is arról panaszkodtak, hogy 85 000 porciót szedtek egy évig.³¹² Ebben az esetben sem volt tehát megegyezés a rendek és a kormányzat közt. A végső adóösszeg nem úgy jött létre, hogy azt a felek kölcsönösen elfogadták volna, hanem – mint a somogyi követ jelentette – azt „közölték a nádor öméltóságával”.³¹³

Az 1721. évi *conkursus*

A következő évi *conkursus*-t III. Károly 1721. október 25-ére Pozsonyba hirdette meg³¹⁴ szeptember 9-ről keltezett leiratában. Céljaul szokás szerint azt jelölte meg, hogy a közeledő tél miatt a katonaság elhelyezéséről és ellátásáról, az adóról és annak felosztásáról döntsön.³¹⁵ Szabó Dezső beszámolója szerint ez a *conkursus* fő feladatának a *systemák* előkészítését tekintette.³¹⁶ November 22-i keltezésű javaslatában a királyi biztos az országban telelő katonaságnak az örökös tartományok mintájára 12 hónapon át tartó ellátására 90 000 porciót kért. December 1-én ezt aztán 85 000-re engedte le. A rendek december 9-i felirata nehezményezte, hogy a tavalyi *conkursus* „70 000-nél többet semmilyen módon nem határozott el”, s a 85 000 porciót a rendek beleegyezése nélkül vetették ki. Most azt mondják, hogy a király elégedjék meg 60 000 porcióval, mert az ország nem bír többet. Ezt „*finalis declaratio*”-nak szánták, az 1722. január 8-án kelt királyi leirat viszont ragaszkodott a *status quot* jelentő

³⁰⁹ MOL N71 1. csomó.

³¹⁰ MOL N50 6. kötet.

³¹¹ Szabó D.: Az állandó hadsereg 562. Ugyanennyiről tud Zachar József (Zachar: Habsburg-uralom 83.)

³¹² MOL N50 6. kötet.

³¹³ P 1717–1722 3. 468./465. (régi/új oldalszám)

³¹⁴ Uo. 488./485. (régi/új lapszám); MOL N71 *Lad*. P 1. csomó *Fasc.* DDDD.

³¹⁵ MOL N50 6. kötet.

³¹⁶ Szabó D.: Az állandó hadsereg 563. Beszámolója szerint az 1721–22-es katonai évre való adókievetés alkalmával „a megbízottakat már nagyon elfoglalták az új *systemák* előkészületei, ezért kijelentették a királyi meghatalmazottaknak, hogy összes ülést nem tarthatnak, ellenben négy deputátust küldenek hozzá azzal a szóbeli kijelentéssel, hogy 60 000 porciónál többet nem adhatnak.” Ha helytálló ez a beszámoló, akkor sem lehet teljes. Esetleg a körvonalazott igazi alku kezdőpontja volt ez az epizód.

85 000 porcióhoz, harmadrészt lónak, kétharmadrészt pedig embernek való porcióban teljesítve.³¹⁷ Végül elfogadták, hogy még egy évre maradjon ez az adóteher.³¹⁸

Adómegajánlás az 1722–23-as diétán

Az 1722–23. évi országgyűlés maga foglalkozott az adóval. A hadiadó kérdésében a *tractatus diaetalis* az uralkodó 85 000 porcióra, azaz 2 040 000 forintra vonatkozó kérésével indult³¹⁹, mire a rendek 75 000 porciót ajánlottak meg 1 800 000 forint értékben (valószínűleg azon az alapon, hogy ennyit általában engedtek az első kérésből a kormányzat képviselői), mégpedig – s ennek szempontunkból kiemelkedő a jelentősége – a következő országgyűlésig. A rendek egyéb kívánságai szinte mind visszautasításba ütköztek. (Nem kívántak tudniillik sem kenyeret, sem ingyenmunkát adni, azt javasolták, hogy az adóból 400 000 forintot tegyen ki ugyanennyi mérő gabona, illetve – egy másik változat szerint – 1 800 000 forint legyen pénzadó és csak 100 000 forintnyi a terményadó.)³²⁰ A második körben a kormányzat leengedte a kívánt adómennyiséget 120 000 forinttal, azaz voltaképpen 5000 porcióval.³²¹ A vita ezután a fizetés módozatairól folyt. Végül az 1 920 000 forintos hadiadóhoz a kenyér és az ingyen szolgáltatások megváltásaként 218 000 forint járult.³²² A hadiadóként megajánlott 1 920 000 forint egyébként átszámítva pontosan megfelelt 80 000 porciónak, melynek 2/3-a *oralis*, 1/3 része *equilis*, s az előbbi havi 4,50, az utóbbi havi 3 forinttal volt egyenértékű.³²³ Ütemezése szintén megváltozott, mert 5/6 része 1722. november 1-től áprilisig, 1/6 része májustól 1723 októberéig volt fizetendő.³²⁴ Az adó felosztását a nádori porták *rectificatio*ja után maga a diéta végezte el.³²⁵

A diéta, és ez nagy változás, a következő országgyűlésig ajánlotta meg az éves adót.³²⁶ Ugyan említésre került az a három év, mely a törvények szerint a következő diéta összehívásáig legfeljebb eltelhet, de az öt év múlva összeülő következő diéta

³¹⁷ MOL N50 6. kötet.

³¹⁸ Szabó D.: Az állandó hadsereg 563.

³¹⁹ MOL A95 13. kötet 866–881.

³²⁰ Szabó D.: Az állandó hadsereg 579–582. Ugyanennyiről tud Zachar József (Zachar: Habsburg-uralom 83.)

³²¹ MOL A95 13. kötet 881–886.

³²² Szabó D.: Az állandó hadsereg 579–582. Ő 219 565 forintot ír az egyéb szolgáltatások megváltásának egyenértékéért. Ezzel szemben az általam talált források 218 000 forintról szólnak. (MOL N50 6. kötet, *Acta Congr.* 1723), illetve két későbbi forrás visszamenőleg 2 138 000 forintos összádóról beszél: MOL N52 6. kötet 733.; MOL N71 3. csomó, *Fasc. QQQQ NB, Lad. V, Specificatio subsidiorum ab anno 1715 pactatorum, et resolutorum*. A *Kriegsarchiv* számai 2 130 565 forintról szólnak. (Zachar: Habsburg-uralom 83.)

³²³ MOL N50 6. kötet.

³²⁴ *Acta Congr.* 1723.

³²⁵ MOL N49 2. csomó *Fasc. K*, No. 6.

³²⁶ Vö. 700.482 89.

nem sérelmezte ennek az időszaknak a meghosszabbodását – az már eddigre szokássá vált. Az elvet majd az 1791. évi 19. törvénycikk iktatja a törvénytárba: „Az állandó katonaság tartására szánt adó mennyisége mindenkor egyik országgyűléstől a másikig folyó időre fog megállapíttatni”. Az adó megajánlása az egyik országgyűléstől a másikig a kancelláriának a *Systema militaria*-ra adott véleményében merült fel. Teljesen igaza van Szabó Dezsőnek, aki ezt olyan újításnak nevezi, „amelyet a magyar törvény nem ismer”. Ráadásul a kancellária az adómegajánlás jogát a *concurssal* szemben a diétának kívánta biztosítani.³²⁷ Sok kívánság előterjesztése mellett ezt az elemet jóváhagyólag nyugtázta az az országgyűlési válaszfelirat, amelyet az előterjesztett királyi proposíciókra adtak, és sérelmeket és *articulus*-tervezeteket tartalmazott. (Ez egyébként végső soron az évenkénti *concurssok* gyakorlatát is kritizálta, mikor azt állította, hogy „az 1715. évi 8. törvénycikkben kifejtett szükséghelyzet teljesen megszűnt”.³²⁸) Megvalósulván ez lett az a forma, melyben sok évtizedes szünet után ismét a diéta fórumára került a rendek adómegajánlási prerogatívájának gyakorlása. Az 1722–23. évi országgyűléstől kezdve a diéta a következő országgyűlésig terjedő érvénnyel szavazta meg az adót, s immár nem porcióban, hanem pénzben kifejezve.³²⁹

Az adómegajánlási gyakorlat megváltozása, a végleges módozat kialakulása első pillantásra mindenképpen olyan változásképpen értékelhető, amely a kormányzat jogainak kiszélesedését hozta. Miután a Rákóczi-szabadságharc kikényszerítette az adómegajánlás alkotmányos gyakorlatának visszaállítását (ha nem is az országgyűlés, hanem a *concurssus* intézményén keresztül valósítva meg azt), most a király jogkörét növelte jelentékenyen meg a következő diétáig történő adómegajánlás bevezetése. Nem véletlenül a kormányzat oldaláról történt ennek a kezdeményezése.

Más kérdés az, hogy miért mentek bele a rendek. Először is érdemes leszögezni, hogy – híven a magyar alkotmány hagyományaihoz – nem került törvényi rögzítésre az adómegajánlásnak ez az új rendje, a rendi dualizmus két pólusa megegyezett ebben, s a dolgoknak ezt az új rendjét csak a folytatódólagosan megerősített gyakorlat szilárdította meg. Másrészt láttuk, hogy az egyes évekre szóló adómegajánlás helyett az egyik diétától a következőig tartó érvényű adómegajánlás bevezetése egyszerre történt az adó porcióban való megajánlásáról a pénzben kifejezett hadiadó-összegben való megajánlására történő áttéréssel, melyet a rendek szorgalmaztak. (1728-ban a főrendek fel is idézték „a porciók visszaállításának veszélyét”, melynek eltörlését „az ország az előző diétán kikönyörögte”, és ami „nagy megkönnyebbülést hozott.”³³⁰) Nem valószínű, hogy messze elrugaszkodnánk a valóságtól, ha végeredményben egy csereügylet (ha nem is feltétlenül teljesen szimmetrikus csere) tárgyait látnánk a két mozzanatban.

³²⁷ Szabó D.: Az állandó hadsereg 574–575.

³²⁸ MOL A95 13. kötet.

³²⁹ MOL N71 3. csomó, *Fasc. QQQQ NB, Lad. V, Specificatio subsidiorum ab anno 1715 pactatorum, et resolutorum.*

³³⁰ 700.482 90.

Végül pedig az 1708 és 1722 közti *conkursusok* történetének tanulságait tekintve kérdéses, hogy a rendek nyereségnek vagy veszteségnek tartották, hogy az évenkénti „kis országgyűlés” hatásköréből a ritkábban megtartott diétába került vissza az adó-megajánlás. Azt mindenképpen fel kell, hogy tételezzem, hogy a rendek nem érezték komoly pozícióvesztésnek az áttérést erre az új rendszerre. Még akkor is így kellett lennie, ha 1715 után nem került sor három évenként (illetve az előző berekesztése után három éven belül) országgyűlésre, s éppen 1722-ig hét évig kellett rá várni. Az eseti adómegajánlás ellenére ugyanis az 1715. évi 8. törvénycikk értelmében az állandó hadsereg fenntartására adót kellett fizetni. Ha az *articulus* nem is mondja ki *expressis verbis*, ez csakis rendszeres évi adót jelenthetett, s azt is jelentett. (Egy feliratban a rendek „az éves *contributiók* kötelességét” említik.³³¹) Ha megnézzük ennek az időszaknak az adómegajánlásait, szembetűnik, hogy van egy év, amelyben nem történt sem diétai, sem *conkursusi* adómegajánlás. Ennek ellenére az 1716. évi megajánlás helyettesítésére egyszerű királyi rendelet jelent meg, amely meghosszabbította a megelőző évben fizetett adót.³³²

Ha pedig ez volt az eljárás, akkor a diétai adómegajánlás érvényének a következő országgyűlésig történő meghosszabbításával nem történt drasztikus változás. Amit a rendiség elveszített, az a sérelmek évente történő (amúgy törvényellenes) előterjesztésének lehetősége volt, amit nyert, az az alapadó diétai megajánlása volt a *conkursusi* helyett. Mindennek csak akkor volt számukra belátható haszna (vagy a változás által képviselt veszteség akkor nem súlyos), ha a *conkursuson* a rendek pozíciója jelentősen gyengébb volt, mint a diétán: mind a sérelmek orvoslásának kikényszerítését, mind az adómegajánlásra irányuló kormányzati nyomásnak való ellenállást tekintve.

A *conkursus* intézményét vizsgálva, annak tárgyalásait a diétáéval összevetve³³³ viszont azt láthatjuk, hogy az adómegajánlási jogot a 18. század első évtizedeiben az ország rendjei nem tartották teljesen ellenőrzésük alatt, és ennek érvényesítése nem azon múlt elsősorban, hogy milyen intézmény keretében gyakorolták azt. A *conkursusok* az országgyűlésektől reprezentativitásukra, a hatalommal szembeni ellenálló erejükre nézve nem különböztek lényegesen. A *conkursus* pozíciója is lehetett szilárd (mint 1713-ban vagy 1714-ben), az országgyűlés pedig gyenge (mint az 1720-as évek második felében). Az 1722. évi reform eredményeképpen az alapadó megajánlási jogának letéteményese kizárólagosan a diéta lett, de az adó ettől fogva a következő országgyűlésig több évre is behajthatóvá vált, és a diéta megajánlási joga végül is az adóemelésre szűkült. Ez a változtatás nem magyarázható csupán azzal, hogy Magyarország rendjei adómegajánló jogosítványukat biztosabbnak látták az országgyűlés, mint az évenkénti *conkursusok* kezében. Arról lehet szó, hogy ezt a kormányzat által szorgalmazott reformot a magyar rendek azért fogadták el, mert a kormányzat – némi vonakodás után – elfogadta, hogy az adót a diéta ne porciókban, hanem pénzben

³³¹ P 1717–1722 3. 179./184. (új/régi oldalszám)

³³² Szabó D.: Az állandó hadsereg 561.

³³³ Az elemzést lásd a 8. fejezetben. Itt előrebocsátom annak végkövetkeztetését.

ajánlja meg, illetve arra is hajlok, hogy az adómegajánlási reformot a század elején igen erősnek mutakozó rendiség pozícióvesztéseinek folyamatába illesztve lássam. A tízes években még a *conkursus* is tud nemet mondani az adóemelési törekvésekre, a húszas években már nem – de a diéta sem.

Konklúzió

A diéta adómegajánlási jogának fejlődése tárgyában végzett vizsgálatunk tanulságait a következőkben foglalhatjuk össze.

1. Az országgyűlés adómegajánlási joga Mohács után kétségkívül egyedi adómegajánlás volt. Lassan általánossá vált a pusztán egy évi megajánlás helyett a második évre előre történő adómegajánlás. A következő (a norma szerint 3 éven belül tartandó) diétáig szóló adómegajánlás elve már megjelent és alkalmazást nyert, de mindössze kiegészítő jellegű és kisebb jelentőségű adónemekre alkalmazták. Az adók távolról sem elhanyagolható részét a nemesek és az e tekintetben velük egy kategóriába sorolt csoportok tagjai fizették. A 17. század derekán megjelenik a terményadó, és előtérbe kerül a pénzadó helyetti katonaállítás, majd elenyészik az országgyűlés adómegajánlási joga.

2. A Wesselényi-összeesküvést követő alkotmányellenes kormányzati rendszerrel kezdetét veszi az adózás megajánlás nélküli, automatikus formája. Az adó mennyiségét a hadsereg szükségletei alapján állapították meg, és a behajtást is jórészt a hadsereg hajtotta végre: erőszakkal, a kivetés tiszteletben tartása nélkül. A századfordulón Magyarország előkelőinek és (esetenként) a vármegyék küldötteinek *conkursusát* hívta össze az uralkodó a hadiadó évi felosztására. Az adó mennyiségét nem ez a testület határozta meg, s a behajtás módja lényegében nem változott. Az adó egy része a kiváltságosokat terhelte. (Ezen fejlemények illeszkednek az abszolutizmusnak a rendiség rovására a harmincéves háború időszakától kezdődő előretörésének tendenciájához, mely egész Közép-Európát jellemzi.)

3. A Rákóczi-szabadságharc hatására jelentősen mérséklődött a Magyarországra kirótt adóteher: az eltérő adatok 4-7 milliós szintről szólnak az 1703 előtti évekre, az 1710-es években pedig többnyire 1,5-2 millió forint közt volt Magyarország adója. A privilegizált társadalmi csoportok a hadiadóhoz többé nem járultak hozzá. Másfelől a rendek visszakapták az adó megajánlásának jogát is: ha ezt a *conkursus* keretében zajló helyreállított alku alapján a kormányzati fél sokszor meg is sértette (valamennyivel több porciót vetettek ki a megajánlottnál). Azt kell mondanunk, hogy a magyar rendek számára a Rákóczi-szabadságharc ilyen módon teljes sikerként értékelhető (vagyis nem tartom az ország teljes állami önállóságának elérését a felkelés mint rendi mozgalom valódi célkitűzésnek), illetve hogy a „labanc” magyar rendek szinte ugyanazt a rendi álláspontot képviselték, mint a kurucok, csak más eszközökkel.

4. Az 1722–23. évi országgyűlésen az adómegajánlási jog visszakerült a diéta kezébe azzal a különbséggel, hogy a megajánlott adó a következő országgyűlésig be-

szedhető volt. Ez lett azután a 18. századi adómegajánlás végleges formája. A rendek az évenkénti adómegajánlásról való lemondásuk fejében a porciók eltörlését, a pénzben való hadiadó-megajánlást kapták cserébe. A magyar rendek részéről tett engedmény nem volt aránytalanul nagy, mert az 1708 utáni adómegajánló *conkursusok* alkupozíciója nem volt a század elejének diétáinál érezhetően gyengébb. Jelen változást a kormányzat kezdeményezte, feltehetően a *conkursussal* való elégedetlensége és pozíciójának megerősödése hatására: valószínűleg így magasabb adóösszeg elérésében reménykedett.

Az adómegajánlási jog hosszú távú alakulása jól mutatja a magyar rendi dualizmus erőviszonyainak alakulását. Hozzásegít minket ahhoz, hogy egyrészt a közjogi – nemzeti függetlenségi szempontoktól elszakadva realisabban értékeljük a Rákóczi-szabadságharcot, másrészt hogy a 18. századi magyar rendiséget ne csak a 17. század eleji virágkorhoz, hanem a 17–18. század fordulójának mélypontjához is mérhessük. A 18. század elején a magyar rendek olyan erős pozíciókra tettek szert, melyek későbbi gyengülésük dacára alapvetően a század végéig fenn tudták tartani Magyarországon a rendi dualizmus viszonyait, melyek egy idő után kivételessé váltak mind a Habsburg birodalomban, mind a szűkebb régióban, mind egész Európában.

8. A *concursum* a 18. századi politikában

Az előző fejezetben a magyar rendek adómegajánlási jogának érvényesülését vizsgálva a kora újkori, s különösen 18. századi politikában, sokszor felmerül egy kulcsfontosságú, de kevésbé ismert intézmény, a *concursum*. Ez a gyűlés a 17. század végén és a 18. század elején az uralkodó által kirótt adó felosztását végezte el, majd a rendek és az uralkodó diétai megegyezése következtében az országgyűlést helyettesítette az adómegajánlás rendi prerogatívájának gyakorlásában.¹ 1708-tól kezdődően beszélhetünk adómegajánló *concursum*sokról,² az 1715. évi 8. törvénycikk pedig szentesítette ezt a helyzetet, de már 1712 októberében is szinte törvényes volt a *concursum* adómegajánlása, hisz ha szentesítve még nem is, de meg volt szövegezve már az a törvénycikk, mely erre felhatalmazást adott.³ Az 1722–23. évi diétán az adómegajánlás joga visszakerült az országgyűlés kezébe, ezután csak négy alkalommal került sor *concursum*ra a harmincas években eseti pótdadók megajánlása céljából, valamint néhány további tanácskozássra a nemesi felkelés összehívásával kapcsolatban.⁴

A századelő történészei a 18. századi *concursum*sokról sok mindent feltártak, az utóbbi évtizedek szakirodalma azonban jószerivel még ezeket az eredményeket sem ismeri. Van, aki főnemesinek minősíti a *concursum*sokat⁵, az irataikat őrző *Regnicolaris* levéltár repertóriumának szerzői pedig azt állítják, hogy az adómegajánló *concursum*sok gyakorlata a 17. század kilencvenes éveiben kezdődött, és „az 1733-tól több mint 30

¹ Az 1670-es évektől kezdődött a *concursum* kialakulási folyamata. Iványi Emma, a századforduló *concursum*sainak legjobb ismerője az 1691. év őszén tartott összejövetelt nevezi az első igazi nádori *concursum*nak. Ettől fogva évenként került rá sor az adó felosztása céljából. (Iványi: Esterházy Pál 146–147., 149., 204.)

² Szabó D.: Az állandó hadsereg 35.

³ Uo. 370.

⁴ Peter Dickson sok *concursum*sról nem tud, tehát Hermann Ignaz Bidermannra (Geschichte des österreichischen Gesamt-Staats-Idee, 1626–1804. Innsbruck, 1867. II. 33. 19. jegyzet) támaszkodó beszámolója ebből a szempontból nem megbízható. Mégis némileg zavarba ejtő, hogy szerinte volt *concursum* 1724-ben és 1727-ben is – ezekről én azonban nem tudok. (Dickson: Finance and Government II. 256.)

⁵ Tóth Lőrinc úgy ábrázolja az intézményt, hogy 1717-ben III. Károly néhány urat összehívott és rájuk erőltette a hadsereg igényeit: „az országnak 12 csapat német lovasságot s 58 zászlóaljnyi gyalogságot kellett télen át eltartani s erre három milliónyi adót fizetni [...]” (Tóth L.: Bevezetés 387.) Maga az adóösszeg Erdéllyel együtt megközelítőleg helyes lehet, de a „néhány úr” „összejövetele” feltehetően a *concursum* terminus félreértésén alapszik.

éven át évenként tartott konkurzusok az országgyűlés megkerülésével nagy terheket róttak a jobbágyságra és a városokra olyan háborúk miatt, amelyekhez az országnak semmi érdeke nem fűződött.”⁶ (Jóllehet sem 1733-ban, sem 1737 után adómegajánló *concursum* valójában nem volt.⁷) A 18. századi rendi politika bemutatása szempontjából nagy jelentőségű Hajnóczy-munkáknak a kiadása sem segített eloszlatni a homályt, hiszen – s ez a másik véglet – ő összesen csak az 1734 és 1737 közti négy *concursum*-t említi.⁸ Nem csoda, hogy Bónis György a kora újkori magyar képviseleti intézmények kutatásának tervét felvázolva „még kutatatlan intézménynek” nevezte a *concursum*-t 1968-ban.⁹ Ember Győző a tízkötetes Magyarország története 1989-ben megjelent negyedik kötetében a *concursum*okról mindössze a következőket írja: „Az uralkodó, mint láttuk, nem szívesen tartott országgyűlést. Inkább kedvelte az úgynevezett *concursum*okat, amelyeken a rendeknek csak kisebb képviselete volt jelen, és amelyeken a maga szándékait, hatósági képviselői révén, könnyebben valósíthatta meg.”¹⁰ Mindennek tükrében nem teljesen érdektelen a *concursum* működésének feltárása és bemutatása.

Ez a rendi testület tehát az adóval 1708 előtt is foglalkozott, ha néha másképp nevezték is.¹¹ Azt sem mondhatjuk, hogy mindig kizárólag az ország előkelőinek gyűlése lett volna. Küldöttekről van tudomásunk 1686-ból, 1696-ból, 1698-ból, és Zala és Somogy vármegye 1661-ben a sárvári *concursum*ra küldött követeket.¹² A századforduló évente megtartott *concursum*aírók Iványi Emma azt mondja, hogy amikor ezeket az adófelosztó gyűléseket Pozsonyban a törvényszékkel egy időben vagy annak befejezése után tartották, akkor „valóban ott volt az egész ‘ország’”.¹³ A *concursum*ok tehát lényegében vegyes célokat szolgáló, összetételükben többé vagy kevésbé csonka s hatáskörükre nézve is korlátozott kis országgyűlések voltak. Patachich Boldizsár cancelláriai tanácsosnak a 18. század legelejéről való *Proiectuma* is egyértelműen a diéta

⁶ Bottló-Veres: Regnicolaris levéltár 281.

⁷ A Regnicolaris levéltár referense 1996-ban sem tudott ilyenről.

⁸ Hajnóczy: Magyarország országgyűléséről 193.

⁹ Bónis: Ein neuer Plan 49.

¹⁰ Ember: Az országgyűlések 420.

¹¹ A *concursum*ok történetének egyik legfontosabb forrását az *Archivum Regni Concursum regniculares* fondja jelenti. Ezt a levéltári egységet azonban utólag, más anyagok rendezésekor hozták létre, s nem szervesen képződött. (Bottló-Veres: Regnicolaris levéltár 281.) Természetesen igen sok adatot rejt magában, de úgy vettem észre, hogy nem kimerítő még az adómegajánlásokra nézve sem. Anyagot egyébként is csak az 1720–21., 1721., 1734., 1735., 1736. és 1737 évi *concursum*okra tartalmaz.

¹² MOL Ft 17991 1., 2., 4. szám, P 1658–1726 2. 34./36. (régi/új számozás) A sárvári *concursum*ra a nádori levéltárban nem találtam anyagot. De ez a helyzet a gróf (majd herceg) Esterházy Pál nádorsága (1681–1713) előtti és gróf Pálffy Miklós nádorsága (1714–1732) után tartott *concursum*okkal is.

¹³ Iványi: Esterházy Pál 204.

alternatívájaként beszél róluk,¹⁴ s – mint az imént láttuk – 1708-tól valóban ezt a funkciót töltötték be.

A *concurus* intézménye nem áll nemzetközi párhuzamok nélkül. Például 1567 és 1576 közt a francia korona Dauphiné tartományában a rendi gyűlés hozzájárulása nélkül vetették ki a *taille* nevű fejadót, mindössze a tartomány egyes képviselőinek a beleegyezésére támaszkodva. Ők a tartományt voltak hivatva képviselni a rendi gyűlés ülései közt, de lényegében a kormányzat bábjai voltak. 1578 októberében egyenesen külön tanácskozássra hívták őket össze az adókivetés jóváhagyása céljából. Ez Le Roy Ladurie szerint a rendi gyűlés karikatúrája volt a *parlement* néhány bírása és pár jeles helyi személyiség részvételével.¹⁵ A *Kurfürstentag* egy másik olyan intézmény, mely-lyel össze lehet vetni a magyar *concurus*ot, a német birodalom választófejedelmeinek gyűlése, melyre a *Reichstag*tól függetlenül került sor. Különösen akkor voltak gyakoriak, amikor a birodalmi gyűlés ritkán vagy egyáltalán nem ülésezett, mint a 16–17. század fordulóján vagy a 17. század első felében, a harmincéves háború idején pedig (Mühlhausen: 1620, 1627; Regensburg: 1630, 1636; Nürnberg: 1640) a *Kurfürstentag* helyettesítette a *Reichstag*ot: a birodalmi rendeket mintegy a választófejedelmek képviselték.¹⁶ Ennek ellenére a magyar *concurus*ok döntően adómegajánló szerepe és résztvevőinek többnyire viszonylag széles köre miatt a két intézmény közt inkább a különbségek, mint a hasonlóságok dominálnak. Csehországban a 17. század második felében az előkelők gyűlései akkor is ajánlottak meg „abszolút szükség” esetén pótlólagos hiteletet, amikor pedig az illető évben az országgyűlés is ülésezett, melynek az uralkodó ígéretet tett, hogy abban az évben már nem fog az ott megszavazotton túl adót kivetni.¹⁷ Ezek a gyűlések párhuzamba állíthatók a harmincas évek *concurus*aival, melyek a diéta által megajánlott éves adón felül eseti pótdót ajánlottak meg III. Károlynak.

A *concurus* fontossága tehát az adómegajánlás kontextusában bontakozik ki. Ezzel foglalkozva jutottam el az 1722. évi reformhoz, melynek során, mint az előző fejezetben láttuk, az éves *concurus*ok helyett a diéta kezébe került az adó megajánlása, de az országgyűlésen megajánlott adó ettől fogva a következő diétáig beszédhető volt. (Elvben három évenként kellett volna diétát tartani, a gyakorlatban öt, tíz, huszonöt évig is beszédtek ezt az éves adót.) Vajon ez a változás a rendek szempontjából kedvező volt vagy nem? Azaz mennyiben volt más a rendiség erőinek helyzete a *concurus*okon, mint a diétákon? Valóban számottevően gyengébbek voltak-e, s ezért sikerként értékelhetjük, hogy 1722-ben felcserélték az évenkénti adómegajánló *concurus*ok intézményét a diétai adómegajánlással, mely azonban az egyik országgyűléstől a másikig volt érvényes? Vagy nem volt komoly különbség, és a rendek

¹⁴ Kónyi: A rendszeres bizottság 143.

¹⁵ Le Roy Ladurie: *Carnival* 58.

¹⁶ Neuhaus: *Das Reich* 24., 68–69.

¹⁷ Bérenger: *Finances* 137.

inkább veszítettek a cserén? Ezen kérdéskörben csak a *concurus* intézményének beható vizsgálata után lehet megalapozott véleményt nyilvánítani.

A következőkben tehát nem térek ki az előző fejezetben részletesen tárgyalt kapcsolatra a *concurus* és az adómegajánlás közt, csupán a működését vizsgálom ennek az intézménynek a működésüket legalizáló 1715. évi törvénycikk 1712. évi megszövegezésétől az utolsó adómegajánló *concurus*ig, 1737-ig.¹⁸ Mi volt az intézmény korabeli elnevezése, s milyen testületnek tekintették? Mi volt a feladata? Kik vettek rajta részt? Hogyan zajlott az alkudozás a *concurus*sokon? És remélem, hogy mind-ezen rész kérdések megválaszolása után végül választ tudok kínálni arra a fő kérdésre, hogy miről árulkodik az 1722. évi adómegajánlási reform: a húszas évek elején a magyar rendeknek erősödött vagy gyengült a pozíciója az uralkodóval szemben?

A *concurus* elnevezése és feladata

1711-ben a királyi biztossal Magyarország részéről egyszerűen csak 12 megbízott tárgyalt a hadiadóról.¹⁹ Az 1715-ben a törvényi meghatalmazással először összeülő *concurus* már a következőképpen határozta meg önmagát: „az 1715. évi 8. törvénycikk szándékából kiküldött országos bizottság (*deputatio regnicolaris*)”, melynek feladatkörébe tartozik „az adóösszeg, [...] annak arányos felosztása, a katonaság átteleltetésének és porcióinak a kegyes [királyi] *regulamentum* szerinti eltartása és kifizetése.” Minderről a királyi biztossal tanácskozik. 1721. szeptember 9-én III. Károly leiratban hívja össze a *concurus*t októberre Pozsonyba: mivel közeleg a tél, a katonaság elhelyezéséről és ellátásáról, az adóról és felosztásáról dönteni kell az ország rendjeivel „*deputatio* által, szokás szerint”. Ugyanezen év elején egy királyi leirat az előző *concurus*t szintén *deputatió*nak mondja, melyet Magyarország rendjei küldtek ki.²⁰

A *concurus*t azonban legtöbbször nem *deputatió*nak nevezték, hanem *contributionalis concursus*nak vagy *palatinalis concursus*nak, és nem véletlenül. (Egyéb korabeli elnevezések: *consensus*²¹, *congressus*²², *concurus*²³, *generalis concursus*²⁴, *extraordinarius congressus*²⁵, *conventum*²⁶.) Célja ugyanis a hadiadó

¹⁸ A *concurus*soknak az adómegajánlásban játszott szerepét és a korai *concurus*sokat a 7. fejezet tárgyalta. A kései *concurus*sokról lásd Szijártó M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*, Budapest, 2005. 241–242., 468.

¹⁹ Szabó D.: Az állandó hadsereg 352–354.

²⁰ MOL N50 6. kötet.

²¹ 700.505.

²² Például P 1717–1722 3. 203., 488–489./485–486. (régi/új lapszámozás)

²³ Például uo. 203.; MOL N50 6. kötet.

²⁴ Például P 1717–1722 3. 468./465. (régi/új oldalszám)

²⁵ Például MOL N71 3. csomó *Fasc. QQQQ NB, Lad. V.*

²⁶ Például P 1731–1741 6. 153.

ügyének rendezése, összehívója pedig legtöbbször a nádor.²⁷ Mindkét elem kitetszik a nádornak Somogy megyéhez szóló, 1721. szeptember 17-én kelt meghívójából. A király parancsára, „az *portionate quantumoknak subrepartitiojára*” „palatinusi autoritásunk szerint” összehívta a *conkursust* „az ország ügyeinek megtárgyalására.”²⁸ A nádori hatáskör említése azonban csak cikornya, a nádornak nem volt valós kezdeményezési joga, az valójában az uralkodóé maradt.²⁹ Az 1735. évi *conkursus*ra Somogy vármegyét a Helytartótanács levele hívta meg (illetve utasította követ küldésére), mely meghívólevél nem tett említést – nádor nem lévén – sem a helytartóról, sem a nádort helyettesítő országbíróról, csak a királyi rendelkezésről.³⁰

Az „ország ügyeinek” 1721-ben említett megtárgyalása ellentétben volt az 1715. évi 8. törvénycikkkel, mely a *conkursus* tárgyalásait kizárólag a hirtelen háború által szükségessé tett *subsidiумok* megajánlására korlátozta. Ennek betartása mellett persze *conkursust* alig tarthattak volna. Mindazonáltal a hadiadó kérdése, az adófelosztás³¹ és a porták *rectificatioja*³² maradt a *conkursus* fő tevékenységi területe, melyhez értelem-szerűen társult a katonaság elhelyezésének ügye³³ és az adóösszeírás dolga.³⁴

1713 novemberében a *conkursus* sérelmi iratot adott be a katonai regulamentum ellen, miáltal létrejött – Szabó Dezső kifejezésével – a *gravaminalis concursus* intézménye.³⁵ Ez még inkább szemben állt az idézett törvénycikkkel, mégis természetes volt, hogy amennyiben az uralkodó és Magyarország rendjei országgyűlési alkudozása, a *tractatus dietalis* egyik fő eleme, az adómegajánlás megjelenik, akkor a rendek igyekeztek cserében valamit elérni. A sérelmek benyújtása gyakorlattá vált.³⁶

²⁷ MOL N50 6. kötet (1719); a nádor meghívó levele szintén az 1719. évi *conkursus*ra: P 1717–1722 3. 333./338. (új/régi oldalszám); *Acta congr./r* (1721); P 1717–1722 3. 488–489./485–486. (rég/új lapszám) (1721).

²⁸ *Acta congr./r*.

²⁹ Kitetszik ez például abból, hogy a nádor Somogy vármegyéhez intézett és 1721. szeptember 17-éről datált meghívóleveléhez mellékelte a királyi leiratot. (P 1717–1722 3. 488–489./485–486. [rég/új lapszám])

³⁰ P 1732–1736 5. 1115. Egy évvel később is a Helytartótanács leirata hívja meg Somogy vármegyét a *conkursus*ra: uo. 1522–1523. és *Acta congr./r*.

³¹ Lásd például: MOL N50 6. kötet (1719), P 1717–1722 3. 488–489./485–486. (rég/új lapszám)

³² Például MOL N50 6. kötet (1719).

³³ Például uo.

³⁴ Lásd például a nádor meghívó levelét az 1719. évi *conkursus*ra: P 1717–1722 3. 333./338. (új/régi oldalszám)

³⁵ Szabó D.: Az állandó hadsereg 375.

³⁶ A *conkursus* sérelmi feliratot adott be például 1720 októberében, melyre november 5-i dátummal kapott választ. (MOL N71 1. csomó *Fasc. EEEE Diarium actorum et factorum, deputationis inclytorum statuum et ordinum regni nec non montanarum civitatum...*)

A királyi biztos

III. Károly a diétákon sem mindig jelent meg, és főleg nem végig volt jelen, a 18. századi *conkursus*okon pedig minden esetben a megbízólevelével felhatalmazott királyi biztos képviselte.³⁷ 1734-ben érkezése után a királyi biztos átküldte a *conkursus*nak megbízólevelét, mely Pálffy János gróf országbíróhoz volt címezve.³⁸ A diétához hasonlóan a *conkursus* is a királyi megbízott beszédével, a királyi előterjesztés megtételével kezdődött.³⁹ 1737. március 18-án a teljhatalmú királyi biztos elküldte megbízólevelét, s írásban üdvözölte a rendeket, a *conkursus* pedig küldöttséget menesztett üdvözlésére. Velük közölte gróf Johann von Oedt, hogy az előterjesztéseket már eljuttatta az országbíróhoz. (Ezeket még a nyitás napjának délutánján lediktálták.) Érdekes módon az előterjesztést a királyi biztos nem III. Károly, hanem a maga nevében tette meg aznap Pozsonyban kelt leiratával. Később a rendek a királyhoz intéztek feliratot, de Oedt másolatot kapott, s az alkalmat megragadva azonnal válaszolt is a rendeknek. Április 17-én a főméltóságok egyik érve az volt az ellen, hogy a *conkursus* megismételje a királyhoz intézett (és a *subsidium* megajánlását kategorikusan elutasító) feliratát, hogy a királyi biztos fölött ismét átnyúlva megsértenék annak hatáskörét. Végül április 20-i üléséből a *conkursus* két példányt küldött feliratából Oedt grófnak egy kísérvélevellel, az egyik példányt neki címezték, kérve ugyanakkor, hogy a másikat továbbítsa öfelségének.⁴⁰

A királyi biztos tehát nem képviselte teljeskörűen az uralkodót. Volt, hogy a rendek vele már nem tudván alkudni, átnyúltak a feje fölött, s III. Károlyhoz fordultak közvetlenül, aki meg is tette azt az engedményt, amelyet képviselőjétől hiába kértek. (Ugyanez a diétákon is megtörtént.) De a *conkursus* mindennapi működésében is sok jelét hordozta annak, hogy a királyi biztos nem volt valóban teljhatalmú megbízott. Például 1734-ben a *conkursus* adómegajánlását a királyi biztos közvetítésével III. Károlyhoz intézték. Trautson herceg válaszeirata szerint pedig a *király* volt az, aki a „legkegyelmesebben elfogadta” ezt a megajánlást.⁴¹

³⁷ III. Károly királyi biztosa gróf Franz Sebastian von Thierhaimb volt 1713-ban (Horváth M.: Magyarország történelme VII. 42.), 1715-ben, 1721-ben, 1721–22-ben (MOL N50 6. kötet.) s 1717-ben is (P 1717–1722. 3. 187. skk.). A harmincas évek *conkursus*ain pedig herceg Johann Wilhelm von Trautson volt a „teljhatalmú királyi küldött és megbízott” (*delegatus regius plenipotentarius et commissarius*) (*Diarium concursus*, P 1732–1736. 5. 909.) 1734-ben, majd 1735-ben szintén (Szekfü: Magyar történet [1935] 356.), 1737-ben pedig gróf Johann von Oedt (MOL N71 3. csomó Fasc. QQQQ NB, Lad. V)

³⁸ *Diarium concursus*, P 1732–1736. 5. 909.

³⁹ P 1736–1741 6. 262. vagy 700.505 1–4.

⁴⁰ 700.480 2–5., 24., 62., 69–75.

⁴¹ *Diarium concursus*, P 1732–1736 5. 949., 950–951.

A concursus résztvevői

Ha volt nádor, ő elnökölt a *concursus*on, mint 1720–21-ben vagy 1722-ben,⁴² ha pedig a nádor méltósága nem volt betöltve (mint a harmincas évek *concursus*ain), akkor az országbíró.⁴³ Ez utóbbi távollétében, mint például 1737-ben, amikor köszvénye gróf Pálffy János országbíróat ágyához kötötte, gróf Csáky Zsigmond tárnokmester látta el az elnöki feladatokat.⁴⁴

Ami a tanácskozás összetételét illeti, 1736-ban III. Károlynak a *concursus* összehívásának ügyében a Helytartótanácsához intézett leirata pontosan megszabta a résztvevők körét. Minden megyétől egy-egy követet kért, hat város egy-egy követének meghívását (Pozsonyét, Budáét, Kassáét, Sopronét, Körmöcbányáét és Debrecenét), s a prelátusok közül a prímás, az egri, a győri püspök és egy címzetes püspök részvételét. Az ország bárói közül az országbírónak, a tárnokmesternek, a főétekfogómesternek, a főlovászmesternek, a főkamarásnak és a főudvarmesternek kellett részt vennie, valamint hat további grófnak és két bárónak. A hétszemélyes és a királyi tábla további tagjai is mind a meghívandók listáján szerepeltek.⁴⁵

1737-ben a helytartó távollétében az elnöki asztal jobb oldalán Esterházy Imre prímás, szent római birodalmi herceg ült, míg a bal oldalon üresen maradt a távollévő gróf Pálffy János országbíró helye. (A prímás kvázi társelnöki státuszát a diétán is láthatjuk.) Jobb oldalt a főpapok ültek, majd a személynök és a királyi tábla tagjai, bal oldalt pedig a világi főrendek. A megyéket egy-egy küldött képviselte (három közülük királyi táblai bíró, kiket a felsorolásban így már másodszor említene), míg a városokat öt kerületi központ követte és Körmöcbányáé képviselte. Azaz a *concursus* 74 résztvevőjéből négy volt főpap, 10 világi főrend, 13 királyi táblai tag (ide számítva a személynököt és a vármegyéket is képviselő bírakat), 41 további megyei követ és hat városi küldött.⁴⁶ Ebben a két esztendőben tehát a vármegyék teljes képviselésével találkozunk. Vajon ugyanígy volt ez már a 18. század korábbi *concursus*ain?

Az 1715. évi *concursus* résztvevőinek névsora meglepő szerkezetet mutat. Hét fő képviselte a főpapokat, kétszer hét a bárókat és mágnásokat, hét a királyi táblát, hét a harmadik rendet, s szintén ennyi a városi követ. E csodálatosan szimmetrikus képet

⁴² MOL N71 1. csomó Fasc. EEEE *Diarium actorum et factorum, deputationis inclytorum statuum et ordinum regni nec non montanarum civitatum...* és Fasc. DDDD, *Nomina dominorum convocatorum ad congressum Posoniensem pro die 25ta mensis octobris anno 1721 comparentium...*

⁴³ Lásd például 700.482 228., 700.479 17. (1736 és 1737). Máriássy Béla az 1717. évi *concursus*ról is azt állítja, hogy nem a nádor vagy az országbíró elnöklete alatt tartotta az üléseit. (Máriássy: A magyar törvényhozás IV. 22.)

⁴⁴ 700.480 például 2., 9. Az országbíró nem végig gyengélkedett, az április 17-i és 18-i ülésen például ő elnökölt. (Uo. 60., 67.)

⁴⁵ 700.479 2.

⁴⁶ MOL N71 3. csomó Fasc. QQQQ NB, *Acta concursus regni... in diem 11mam mensis martii, anno 1737 subsecutis...*

viszont csak akkor kapjuk meg, ha nem vesszük figyelembe, hogy két további püspök esetében jelzi a lista, hogy távol voltak (azaz jelenlétüket elvárták volna), s hat méltóság nélküli nemeshez az altárnokmestert kellett hozzáadni, hogy a köznemesség képvisellete is hét fős legyen.⁴⁷ Másrészt a királyi táblának a *conkursus*on résztvevő tagjai csak az alnáddal és az alországbíróval együtt voltak heten, pedig ők csak a következő diéta után lesznek tagjai ennek a bíróságnak, ha már korábban a királyi tábla tagjaival egy csoportba lehet is sorolni őket.

Mindazonáltal Somogy vármegye forrásai bizonyítják, hogy ez a névsor nem lehet teljes névsora a résztvevőknek, mert a *conkursus*okra történő követküldésről csakúgy értesülünk a megyei *protocollumból*, mint országgyűlési követek kiküldéséről. S valóban, az 1715. évi *conkursusi* jegyzőkönyv is említ előbb az összeírások elvégzése kapcsán megyei követeket, majd az október 21-i ülésen megyei követek is jelen vannak, s – kétségtelenül közülük – a fenti névsorban nem szereplő személyeket küldtek ki az összeírásokat ellenőrző bizottságokba.⁴⁸ Mindebből úgy tűnik, hogy ennek a *conkursus*nak is hétnél több vármegyei követ volt a résztvevői közt.

1713. november 12-re III. Károly a katonatartás és -élelmezés terheinek megosztására a primás elnökleite alatt, Thierhaimb főhadbiztos jelenlétében tartandó *conkursus*ra az ország négy kerületéből – ahogy Horváth Mihály fogalmaz – 40 „egyént” hívott össze.⁴⁹

1719-ben a következő résztvevőket sorolja fel a hivatalos napló: a dunántúli kerületből két grófot, egy püspököt, két ítélmestert és két köznemest, a Dunán inneniből egy grófot, egy püspököt, egy ítélmestert és három nemest, a Tiszán inneni kerület részéről három grófot, egy püspököt, egy ítélmestert és két nemest, míg a tiszántúli kerületből egy grófot, egy bárót és egy nemest. Külön rendkívüli meghívottként van a horvát bán feltüntetve. Ez az összetétel már nem mutat olyan szimmetriát, mint a négy év előtti idézett forrás: három prelátust, a bánnal együtt kilenc világi főrendet, a királyi tábla négy ítélmesterét és nyolc köznemest találunk a névsorban – a városok részéről pedig senkit sem.⁵⁰ A vármegyék képviseletét a névsor itt is hiányosnak vagy a legnagyobb jóakarattal is töredékesnek mutatja. Elképzelhető ugyanakkor, hogy – mint az 1715. évi esetben is – a hivatalos napló névsora hiányos.

Az 1720–21. évek névjegyzékét is találunk, melyek összehasonlítást tesznek lehetővé. Az 1720. szeptember 1-től 1721. február 20-ig tartott *conkursus* résztvevőinek névsorát összevethetjük azzal az irattal, amelyen az ugyanezen gyűlésen megjelentek utólagos névsora mellett – s nyilvánvalóan abból kiindulva – feltüntetik a

⁴⁷ Ami nem indokolhatatlan: az altárnokmester nem volt tagja a királyi táblának, s 1719-ben a *conkursus*on köznemes résztvevőként szerepel ugyanez a Sigray János. (MOL N50 6. kötet.)

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Horváth M.: Magyarország történelme VII. 42.

⁵⁰ MOL N50 6. kötet.

következő *conkursus*ra meghívandókat, s végül az 1721. október 25-ére összehívtak névsora az ekkor megvalósult állapotot tükrözi.⁵¹

⁵¹ MOL N71 1. csomó *Fasc. EEEE Diarium actorum et factorum, deputationis inclytorum statuum et ordinum regni nec non montanarum civitatum...*; MOL N71 1. csomó *Fasc. DDDD, Nomina dominorum convocatorum pro quanti repartitione anno 1720*; MOL N71 1. csomó *Fasc. DDDD, Convocandi pro anni 1721.*; MOL N71 1. csomó *Fasc. DDDD, Nomina dominorum convocatorum ad congressum Posoniensem pro die 25ta mensis octobris anno 1721 comparentium...*

19. táblázat
Két concursus résztvevői 1720–21-ben

	1720–21 a naplóból ⁵²	1720–21 utólag ⁵³	1721 tervezet ⁵⁴	1721 ⁵⁵
Elnök	-gróf Pálffy Miklós nádor	-nádor	-nádor	-nádor
Rendkívüli meghívottak	-gróf Pálffy János horvát bán -báró Horváth-Simonchich János személynök	-horvát bán -személynök	-országbíró -horvát bán -gróf Erdődy György -személynök	-országbíró -horvát bán -gróf Erdődy György -személynök
Dunántúli kerület	-gróf Nádasdy Tamás -gróf Volkra János veszprémi püspök ⁵⁶ -Nagy István nádori ítélőmester -Szluha Ferenc ítélőmester -Zeke István királyi táblai ülnök -Inkey János	-gróf Erdődy Sándor -gróf Nádasdy Tamás -gróf Volkra püspök -Nagy István ítélőmester -Szluha Ferenc ítélőmester -Zeke István -Inkey János	-gróf Nádasdy Tamás -gróf Esterházy József -Nádasdy László püspök (áthúzza!) -alnádor ⁵⁷ -Szluha Ferenc ítélőmester -Zeke István -Inkey János	-gróf Nádasdy Tamás -gróf Esterházy József -alnádor -Szluha Ferenc ítélőmester -Zeke István -Inkey János
Dunán inneni kerület	-gróf Zichy Imre -Spáczay Gábor püspök ⁵⁸ -Dubniczky András személynöki ítélőmester -Prileszky Pál -Sigray János -Kovács János	-gróf Zichy Imre -Spáczay Gábor püspök <u>-Dubniczky András ítélőmester</u> -Sigray János -Kovács János -Prileszky Pál	-a nyitrai püspök (kihúzza!) -„helyén”: Okolicsányi János püspök ⁵⁹ -gróf Esterházy József⁶⁰ -„vagy ha ő a dunántúlihoz kerül, helyére”: -gróf Zichy Imre -báró Révay Mihály (utólag beszúrva) -Spáczay Gábor -alországbíró ⁶¹ (utólag beszúrva) -Sigray Ferenc -Sigray János -Prileszky Pál	-Okolicsányi János püspök -gróf Zichy Imre -báró Révay Mihály -Spáczay Gábor püspök -alországbíró (utólag beszúrva) -Sigray Ferenc ítélőmester -Paluzka György (utólag beszúrva) -Sigray János -Prileszky Pál
Tiszán inneni kerület	-gróf Csáky Zsigmond tárnokmester -gróf Erdődy Gábor egri püspök -gróf Esterházy Ferenc -gróf Zichy Péter -gróf Pethő Mihály -báró Fisser Mihály -Szentiványi János országbírói ítélőmester -Klobusiczky György -Palásty abaujvári alispán	-gróf Csáky Zsigmond -gróf Erdődy Gábor püspök -gróf Esterházy Ferenc -gróf Zichy Péter -gróf Pethő Mihály -báró Fisser Mihály -Szentiványi János ítélőmester -Klobusiczky György -Palásty Ferenc	-tárnokmester -gróf Erdődy Gábor püspök -gróf Esterházy Ferenc -báró Szentiványi János -Kapy Gábor ítélőmester -Palugyay Zsigmond	-gróf Csáky Zsigmond -gróf Erdődy Gábor püspök -gróf Esterházy Ferenc -báró Szentiványi János -Kapy Gábor ítélőmester -Palugyay Zsigmond
Tiszántúli kerület	-gróf Nádasdy Pál -báró Ghillany György ⁶² -Kébell püspök -Boronkay János bihari alispán -Sztojka László máramarosi alispán	-gróf Nádasdy Pál -báró Ghillany György -Kébell Mihály prépost (!) ⁶³ -Boronkay János (utólag Ádámra átjavitva) -Sztojka László	-gróf Károlyi Sándor -gróf Zichy Péter -Dubniczky András ítélőmester -báró Ghillany György -Kébell Mihály püspök -Boronkay János	-gróf Károlyi Sándor -gróf Zichy Péter -Dubniczky András ítélőmester -báró Ghillany György -Boronkay János -Kébell Mihály püspök

Az első és a második oszlop, illetve a harmadik és negyedik oszlop közt minimális az eltérés. (Ezek az esetek kövérrel vannak kiemelve.) Az 1720–21. évi *concursum*on a kezdethez képest részt vett még gróf Erdődy Sándor a dunántúli kerületben, de az 1721. évi *concursum*on valóban csak az arra meghívni tervezettek vettek részt. A harmadik oszlop ezen kívül még a tervezés fázisát is tükrözi javításaival. Ezek a kormányzatnak a tanácskozást előkészítő munkájába engednek bepillantást: gróf Esterházy József a Dunán inneni kerülethez van sorolva azzal a kiegészítéssel, hogy ha a dunántúlihoz kerülne (ahol szintén számításba vették), akkor helyére gróf Zichy Imre kerüljön – s így is történt. A kormány bizalmi embereit így mozgatta egyes megbízatások közt, mutatja a második és a harmadik oszlop összevetése. Aláhúzással vannak kiemelve a másik oszlopban azok, akiket az 1721-ben végül más kerületbe átirányítottak: Dubniczky András ítélőmester a Dunán inneni kerületből átkerült a tiszántúlihoz, ahová Zichy Péter a Tiszán innenről került.

A kimaradókat és az újonnan bekerülőket nehezebb értékelni, mint a bennmaradottakat: sok oka lehetett annak, hogy valaki kimaradt. A névsorok átfedései mindenesetre meggyőzően bizonyítják, hogy volt egy szilárd rendi bázis, melyre a kormányzat számíthatott. Mint általában az országgyűlés 18. századi történetében, itt is látjuk az ítélőmesterek jelentős szerepét, és találkozunk mondjuk báró Ghillany Györggyel, aki Lotharingiai Ferenc társuralkodóvá választása kapcsán a korona tántoríthatatlan hívének mutatkozott 1741-ben.⁶⁴ Ezek szerint annak számított már két évtizeddel korábban is.

⁵² MOL N71 1. csomó *Fasc. EEEE Diarium actorum et factorum, deputationis inclytorum statuum et ordinum regni nec non montanarum civitatum...*

⁵³ MOL N71 1. csomó *Fasc. DDDD, Nomina dominorum convocatorum pro quanti repartitione anno 1720.*

⁵⁴ MOL N71 1. csomó *Fasc. DDDD, Convocandi pro anni 1721.*

⁵⁵ MOL N71 1. csomó *Fasc. DDDD, Nomina dominorum convocatorum ad congressum Poseniensem pro die 25ta mensis octobris anno 1721 comparentium...*

⁵⁶ A név írásmódja a forrásban Folkra.

⁵⁷ Nagy Istvánt előléptették.

⁵⁸ A név írásmódja a forrásokban: Spatay.

⁵⁹ Bár Nagy Iván szerint (Magyarország családai VIII. 211.) Okolicsányi János pozsonyi olvasókanonok volt, majd prépost, és csak 1734–1736-ig püspök, Okolicsányi János az 1715. évi *decretum* végén olvasható felsorolásban választott novi püspökként szerepel. Itt említett püspöki méltósága tehát erre utal. (Ezt az adatot Heckenast Gusztávnak köszönhetem.)

⁶⁰ Itt is fel van tüntetve!

⁶¹ Szeleczy Márton (MOL N71 1. csomó *Fasc. EEEE Diarium actorum et factorum, deputationis inclytorum statuum et ordinum regni nec non montanarum civitatum...*).

⁶² A név írásmódja a forrásban: Gillányi.

⁶³ Kébell Mihály Nagy Iván szerint (Magyarország családai VI. 138.) temni címzetes püspök volt. A forrásokban nevének írásmódja: Kibeld, Kibel, Kébell.

⁶⁴ Lásd: Szijártó M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*, Budapest, 2005. 158–166. (Inkey Jánossal pedig az 5. fejezetben találkoztunk.)

A legfeltűnőbb különbség egy diétához képest a *concurus* egysége egyfelől (a két táblára való válás hiánya), s tagjainak megoszlása a rendiség egyes csoportjai között másfelől. Az elnök mellett két-négy országbáró kap csak rendkívüli meghívottként lehetőséget a megjelenésre⁶⁵: mindenki más a négy kerület egyikét képviseli. Itt pedig mindig vegyesen találhatók főpapok, mágnások (legalább egy-egy) és köznemések (közülük egy szinte mindig ítélőmester⁶⁶). De mindig találunk legalább egy, inkább két további köznemest. Összességében az 1720–21. évi *concurus* kezdetekor feltüntetett névsorból (1. oszlop) négy a prelátus, 11 a világi főrend, a személynökkel együtt hatan vannak a királyi tábláról, s nyolc további köznemessel találkozunk. A felső- és alsótáblai megjelentek aránya kiegyenlített: 15:14. (Ez utóbbiakat volt szokás a 18. századi országgyűléseken „rendek”-nek nevezni, szembeállítva a főrendekkel.⁶⁷) A következő *concuruson* (4. oszlop) négy főpap mellett már 14 világi főrend jelent meg, a királyi táblát heten képviselték, ugyanannyian, mint egyébként a köznemesség. (A megjelenők 32 fős csoportjában 18 főrend áll így szemben a rendek 14 képviselőjével.) A legszembetűnőbb a városok képviselőinek teljes hiánya. De ugyanígy kérdéses, hogy néhány megválogatott köznemessel vajon képviseltek nyilváníthaták-e a vármegyéket? (Hisz láttuk, hogy már az 1715. évi névsor sem volt teljes.)

A *concurus* megnyitásakor a nádor nemcsak azt mondta, hogy nem minden meghívott (*convocatus*) jött el, hanem azt is, hogy nincs itt minden ide hivatalos személy. Hogy ez nem ugyanarra vonatkozik, az kitűnik abból, hogy a *concurus deputatiót* küld ki, amelynek tagjai közt új, a 19. táblázatban szereplőkhöz képest eddig ismeretlen nevek tűnnek fel: Bossányi Gábor, Mattyasovszky Imre, Kapy Imre és Szajler György városi követ. A megfjtés az, hogy a 19. táblázatban feltüntetett meghívottak (*convocati*) mellett követek (*deputati*) is megjelentek – náluk nagyobb számban – ezen a főleg nem adómegajánló, hanem az országos összeírással és a porták arányosításával foglalkozó *concuruson*. December 4-én, 5-én és 17-én a nádornál csak a meghívottak ülészetek, egyébként bizottsági és plenáris ülések váltogatták egymást.⁶⁸ Újabb sajátossága tehát a 1720–21. évi tanácskozásnak az, hogy a királyi meghívás a *concurusra* kiterjedt egyes közrendűekre is, miközben nem minden főrend kapott meghívást.

A meghívottak és a küldöttek kettőssége természetesen nemcsak erre a *concurusra* volt jellemző. Az 1719. évi *concurus* naplójának címében „küldött (*deputatus*) urak” szerepelnek.⁶⁹ 1721-ben a nádor meghívója „a *convocatus* uraknak

⁶⁵ Gróf Erdődy György kamaraelnök volt, s ugyan nem számított az országos főméltóságok közé, de hivatala gyakorlatilag velük helyezte egy sorba.

⁶⁶ Kivétel a tiszántúli kerület az 1720–21. évi *concuruson*.

⁶⁷ Ezért az összes rendről, mint „Magyarország rendjei”-ről vagy „magyar rendek”-ről beszéltek.

⁶⁸ MOL N71 1. csomó Fasc. EEEE *Diarium actorum et factorum, deputationis inclutorum statuum et ordinum regni nec non montanarum civitatum...*

⁶⁹ MOL N50 6. kötet.

és nemes vármegyék úgy királyi városok követtyének” jelenlétéről beszélt, világosan elkülönítve a két csoportot.⁷⁰ Hasonlóképp volt ez 1734-ben is, mikor „a megyék összes küldötte és a mágnásokból a megnevezettek” voltak jelen. „A megnevezettek” – ez itt nem visszautalás, hanem a meghívottakat kell, hogy jelentse, mert ezt megelőzően nem volt semmiféle felsorolás. De még szilárdabb bizonyosság erre ugyanennek a *conkursus*nak az „[n]clytus] conventus dominorum statuum et deputatorum” megnevezése.⁷¹

Somogy vármegye iratai szintén arról tesznek tanúbizonyságot, hogy a *conkursus*ok tényleg képviselőiek voltak. 1721-ben a nádor arra utasította Somogy megyét, hogy küldje el „szokott *ablegatussát cum instructione*” a *conkursus*ra⁷², és 1736-ban szintén azt kérte a Helytartótanács leirata, hogy Somogy „megfelelő módon utasítással ellátott” követet küldjön a *conkursus*ra.⁷³ Egy esztendővel korábban szintén a Helytartótanács levele kifejezetten egyetlen követ küldésére utasította Somogy vármegyét.⁷⁴ 1718. január 24-én ifj. Niczky György főjegyző és Vlassich János aljegyző, mint Somogy vármegyének az 1717. évi *contributionalis concursus*ra küldött követei tettek jelentést.⁷⁵ Egy évvel később Niczky György jegyző és Sárközy János képviselték a vármegyét a *conkursus*on⁷⁶, 1720-ban pedig Madarász László első alispán. Az 1721. október 25-re Pozsonyba összehívott *conkursus*on is ő volt jelen Somogy képviselőjében báró Majthényi Györggyel az oldalán.⁷⁷ 1734-ben Sidó Boldizsár aljegyző volt a *conkursus*i követ⁷⁸, 1735-ben Festetics Kristóf alispán⁷⁹, 1736-ban ismét Sidó Boldizsár⁸⁰, 1737-ben végül az első alispán, Somssich Antal.⁸¹ A követeket a közgyűlésen választották, mint 1735-ben Festetics Kristóf alispánt. Számára követutasítást és megbízóleveleket adtak ki.⁸² Az 1736. évi *conkursus*ra kiküldött Somogy vármegyei követ megbízólevelének és utasításának kiadására a két évvel korábbi követ, Sidó Boldizsár aljegyző kapott utasítást a közgyűléstől.⁸³

⁷⁰ P 1717–1722 3. 489./486. (régi/új oldalszám)

⁷¹ *Diarium concursus*, P 1732–1736 5. 908., 950.

⁷² P 1717–1722 3. 488–489./485–486. (régi/új lapszámozás)

⁷³ P 1732–1736 5. 1522–1523. és *Acta congr./t.*

⁷⁴ P 1732–1736 5. 1115.

⁷⁵ P 1717–1722 3. 173. (régi oldalszámozás). Ez az eset és a továbbiak egy része ellenpélda Szekfű Gyula azon megállapításával szemben, miszerint egy-egy vármegyei követ van jelen, rendszerint az alispán (Szekfű: Magyar történet [1935] 356.).

⁷⁶ P 1717–1722 3. 336./341. (új/régi oldalszám)

⁷⁷ Nagy L.: Levéltári 630.

⁷⁸ P 1732–1736 5. 842.

⁷⁹ Uo. 1118–1119. (Niczky György, Sárközy János, báró Majthényi György és Festetics Kristóf neve már ismerős az 5. fejezet elemzéséből.)

⁸⁰ Nagy L.: Levéltári 630.

⁸¹ P 1736–1741 6. 153.

⁸² P 1732–1736 5. 1118–1127.

⁸³ Uo. 1523.

Tractatus diaetalis a concursusokon

Az 1717. október havának 15. napjára összehívott *conkursus*ra Somogy ifjabb Niczky György főjegyzőt és Vlassics Jánost delegálta.⁸⁴ Legelső dolguk az volt, hogy megbízólevelüket bemutatták a nádornak, az országbírónak és a kerület elnökének. Már másnap kerületi ülésre került sor, ahol a követek benyújtották a sérelmeket. Somogy követi tisztük szerint hosszasan és élénk színekkel ecsetelték a megye elnyomorodását. Miután a három kerületi elnök az ország összes megyéjének sérelmét átnyújtotta a nádornak, a *conkursus* úgy döntött, hogy ezekből egy „kérelmet” (azaz sérelmi feliratot) állítsanak össze, s nyújtsák azt be a királynak. Az érkező gróf Thierhaimb kijelentésére, miszerint hogy nem maradhat sokáig, a rendek úgy válaszoltak, hogy hozzá vannak szokva a feszített („sürgött”) tárgyalásokhoz.

A királyi proposícióban a kormányzat 124 000 porciót, azaz 2 976 000 forint értékű évi adót kért.⁸⁵ A királyi biztos azzal az ígérettel igyekezett a rendeket rábírni az adó mielőbbi megszavazására, hogy azután sem oszlatják addig fel a *conkursust*, míg elő nem terjeszti javaslatait („legméltányosabb kívánatait”) a katonaság túlkapásainak megfékezésére. A rendek gyanakvó álláspontja, hogy a *tractatus diaetalis* az adóösszegekről és a sérelmekről szimultán kell folytatniuk, nehogy az adómegajánlást követően, de még a sérelmek orvoslása előtt feloszlássák a *conkursust*, nem lehetett teljesen megalapozatlan, ha a királyi biztos már előre és magától igyekezett ezt megcáfolni. A rendek kívánságlistájára a királyi biztos válaszolt.⁸⁶

Az 1737. évi *conkursuson* a primást láttuk az asztalfőn és a távollévő országbíró üresen hagyott helyét. (Ő a nádort pótolta; a helytartó – úgy tűnik – a *conkursuson* nem helyettesítette a nádort.) Három évvel korábban ugyanezen két méltóságviselő közösen jegyezte az 1734. április 3-án kelt adómegajánló feliratot, miként az a diétán is történni szokott, a *subsidiium repartitio*járól rendelkező feliratot azonban már csak gróf Pálffy János országbíró írta alá.⁸⁷ Érdekes ebből a szempontból az, hogy Somogy *concursusi* követe 1735-ben négy megbízólevelet is kapott, de egy évvel később egyetlenegy, melyet viszont éppen a primásnak címeztek.⁸⁸

Az 1737. évi *conkursuson* betegsége ellenére is szükség volt az országbíró aláírására, ezért a feliratot (példának okáért március 23-án) elvitték szállására.⁸⁹ Három napra rá ismét a primás írta ezt alá a *conkursus* ülésén, majd azt küldöttség vitte el a beteg országbíróhoz aláírásra, s ugyanez a delegáció adta át a királyi biztosnak.⁹⁰ Két

⁸⁴ Vlassics előbb szolgabíróként, majd néhány sorral lejjebb aljegyzőként szerepel a *protocollumban*. (P 1717–1722 3. 173.)

⁸⁵ 700.505 3.

⁸⁶ P 1717–1722 3. 173–199.

⁸⁷ *Diarium concursus*, P 1732–1736 5. 930., 958.

⁸⁸ Uo. 1119–1125., 1526–1527.

⁸⁹ 700.480 15.

⁹⁰ Uo. 25–26.

évvel korábban a beteg primásnak vitte küldöttség a feliratot aláírásra, 1736. június 4-én az egri püspök neki is és az országbírónak is küldöttséggel szerette volna elküldetni a feliratot a tárgyalás gyorsítása végett, de épp fivére mondott neki ellent, ragaszkodva a rendes tárgyalási menethez. Másnap így nyilvánosan felolvasták a feliratot, és azt már helyben írta alá gróf Pálffy János országbíró és gróf Esterházy Imre primás.⁹¹ De láthatóan mindkettőjük aláírására épp úgy szükség volt, mint a diétán.

1736-ban a diétai alku szokásos logikáját a rendek rögzítették is: mikor a főrendek közül sokat kevesellték az általuk javasolt 100 000 forintos *subsidium*összeget, akkor azt mondták, hogy amennyiben III. Károly sokkal többet kér, majd akkor megajánlanak 200 000 forintot azzal, hogy többet lehetetlenség adniuk.⁹² Pontosan úgy alkudoztak a rendek a királlyal mint egy országgyűlésen.

1737-ben a *conkursus* többsége teljesen elutasító volt III. Károly *subsidium*-kérésével szemben. A diétai alku tipikus jegyeit itt is felismerhetjük. Március 19-én a rendek az adózó nép nyomorúságos állapotára hivatkozva elutasították mindennemű pótdadó megajánlását, és a királyi biztos előterjesztését a főméltóságok is csak fél szívvel támogatták. Noha a primás addig csürte-csavarta a szót, míg arra nem jutott, hogy a nagy szükség teszi mégiscsak lehetségessé a *subsidium* fizetését, gróf Erdődy Gábor egri püspök inkább a szegények erejének regenerálásáról beszélt, gróf Erdődy György kamaraelnök pedig állást sem foglalt az előterjesztés mellett, csak azt mondta, hogy közölni kell őfelségével a több százezer forintos adóhátralék fennállásának tényét. A feliratban a *conkursus* a „haza atyja” elé tárta őszintén a helyzetet, nem hallgatva el azokat az okokat, melyek ezt az állapotot létrehozták (katonai végrehajtások stb.) – azaz bizonyos értelemben sérelmeit közölte az uralkodóval.

A király március 30-i leirata megkísérelt legalább részben orvoslást kínálni mindazon sérelmekre, melyeket a rendek annak okaként hoztak fel, hogy miért nem képes az ország fizetni. Most egyes főméltóságok, így az országbíró, a primás, a személynök, a tárnokmester és a kamaraelnök már megpróbálták kimozdítani a rendeket a teljes elutasítás álláspontjáról. A tárnokmester elismerte, hogy az ország tényleg nem képes újabb adót vállalni, de azt kívánta, hogy *valamit* mégis ígérjenek. A Magyar Kamara elnöke szerint „üdvösebb az ország és a nyomorult nép megőrzésére és javára, és őfelsége szeretetének megtartása szempontjából, ha beleegyeznek abba, hogy valamit ígérjenek.” A királyi biztos az ország biztonságára hivatkozott, de a rendek továbbra is a „nyomorult nép szerencsétlen voltára” apellálva nem voltak hajlandók az adó megajánlására. Végül Zichy Károly felszólalása jelentette a fordulópontot: hogy ne kedvetlenítsék el őfelségét, ajánljanak meg 150 000 forintot, javasolta. A rendek előbb magukban tanácskoztak, majd elfogadták a javaslatot, mely a tárnokmester és a kamaraelnök korábbi felszólalásait konkretizálta elég alacsony szinten. A feliratot ebben az értelemben küldték el III. Károlynak, aki egy hétre rá elfogadta a lényegében jelké-

⁹¹ 700.479 17–18.

⁹² Uo. 17.

pesnek tekinthető megajánlást.⁹³ Az alku menete a diétai mintájára zajlott azzal a különbséggel, hogy itt nem kapcsolódott össze formális sérelmi feliratok tárgyalásával.

A bevett diétai eljárással állt szemben az az eredeti rendi álláspont, hogy semmit sem adnak, hisz az alku mindig az adó, illetve adóemelés *mértéke* körül zajlott. Ez nemcsak a főméltóságok idézett felszólalásaiból világlik ki, hanem gróf Oedt királyi biztos március 23-án kelt leiratából is, melyben kifejtette, hogy a rendek a jogos királyi kérés ellen szegülnek, s többé ne is legyen afelől kétség, hogy fizessenek-e *subsidiomot*. Mondhatjuk, hogy igaza volt, hiszen a király anyagi támogatásért azért fordulhatott Magyarország rendjeihez a *conkursuson*, mert azok a rendiség egyik alapelve szerint számára „tanácsot és segítséget” (*consilium et auxilium*) adni voltak kötelesek. Ugyanakkor a sérelmek ügyében (a diétai alku másik eleme, mely itt akkor is szükségszerűen megjelenik, amikor elkülönült sérelmi felirat formájában nem manifestálódik) a királyi biztos támogatását ígerte.⁹⁴

A megelőző évi *conkursus* menete igen hasonló volt az 1737. évihez, de ezen túlmenően jegyzőkönyve a vita menetét tekintve érdekes eljárást mutat. A rendek és a főrendek vitája a két tábla diétai alkuját reprodukálta. A június 1-i ülésen báró Grassalkovich Antal személynök felszólította a rendeket, hogy a primás által feltett három kardinális kérdés tekintetében nyilvánítsák ki szándékukat. A vitában, hogy a király kérése jogos-e, a főrendek (mintha küldöttségükkel üzenetet küldenének, mint a diétán) természetesen az igenlő választ szorgalmazták, gróf Erdődy György kamaraelnök például azzal érvelt, hogy ugyan a lengyel örökösödési háború már véget ért, de a békét még nem kötötték meg. Ezt a kérdést legalábbis áthidalva másnap már arról folyt a vita, hogy fennáll-e a szükséghelyzet (mely ugye a *conkursus* összehívását indokolja), s hogy lehetséges-e a király kérésének teljesítése. E tekintetben a vármegek és a városok küldötteinek az volt az egyöntetű álláspontja, hogy nem: a már amúgy is fennálló adóhátralékok és a szegény adózó nép nyomora nem teszi lehetővé újabb adóteher vállalását. Az országbíró az előző *conkursus* megajánlására, mint precedensre hivatkozott, majd egyes főrendek érveltek amellett, hogy nem lehet nemet mondani a királynak. A vitában olyan tisztán kettévált a rendi és főrendi álláspont, mintha ezeket külön vita után üzenetvivő küldöttségek közölték volna a másik táblával, s nem együtt ült volna mindenki egy teremben. Ez látszik a továbbiakból is.

Június 3-án a személynök elmondta, hogy a deputátusok a király iránti hűségéből 100 000 forint megajánlását határozták el. Nem tudjuk meg, mikor és hogyan alakítottak ki ilyen kollektív álláspontot, mindenesetre a főrendek a diétán szokásos módon reagáltak: jó, mondta az országbíró, de ez kevés. Legyen 200 000 forint, javasolta a primás. A követek persze ellenkeztek. A felsőtábla még 50 000 forintot javasolt akkor, ez csak úgymond portánként 10 forint. A „felsőtábla” (*excelsa tabula*) a forrás kifejezése, talán a jegyzőkönyv írója is azt érezte, amit mi érezhetünk, s a főrendek kollektív álláspontját a diétai tárgyalások alkalmával szokásos, de a *conkursuson* értelmetlen

⁹³ 700.480 10–77.

⁹⁴ Uo. 24.

„felsőtábla” kifejezés mellé rendelte. A június 5-i feliratban végül a rendek által végső összegnek tartott 200 000 forint megajánlása szerepelt.⁹⁵

Azt láthatjuk tehát, hogy a *conkursus*ok a harmincas évekre valódi kis országgyűlésekké alakultak, s így módon a király szempontjából elveszítették előnyeik jó részét. Láthatjuk a leiratok és feliratok felelgetését⁹⁶, a sérelmek felbukkanását és a vármegei követek kialakuló dominanciáját. Az 1737. évi *conkursus* lényegében meg is tagadta érdemi pótlódó megajánlását. Ennek a király szempontjából így már semmi értelme sem volt. 1737 után több adómegajánló *conkursus*ra nem került sor Magyarországon.

Az 1722. évi reform értékelése

Visszalépve most másfél évtizedet az időben és alapkérdésünkre visszatérve azt mondhatjuk, hogy ami a század eleji *conkursus* alkukhelyzetét illeti, nem kapunk egyértelmű képet. 1713-ban és 1714-ben a *conkursus* ellenállt a reá nehezedő nyomásnak, és a királyi kívánságok ellenére nem volt hajlandó megemlíteni a 70 000 porciós hadiadót.⁹⁷ 1719-ben ezzel szemben a végül kivetett adóösszeget nem a *conkursus* ajánlotta meg, még végső ülésén is enyhítést kértek a magyar rendek.⁹⁸ Ugyanez történet egy évvel később is, hiszen 1721 végén is arról panaszkodott a *conkursus*, hogy az elmúlt évben ők 70 000-nél többet nem ajánlottak meg, mégis 85 000 porciót szedettek.⁹⁹ Ebben az esetben sem volt tehát megegyezés a rendek és a kormányzat közt. A később beszédett adó összege nem megegyezés eredményeként jött létre, hanem – a somogyi követ jelentése szerint – a király közölte a nádorral, hogy mindössze 5000 porciónyi hajlandó engedni.¹⁰⁰ Ezen alkalommal is az számított tehát, hogy az uralkodó milyen szintig volt hajlandó leengedni kívánságait, s nem az, hogy a *conkursus* meddig volt hajlandó fölemelni ajánlatát.

A *conkursus* tehát azért mégis gyengébb tárgyalófél volt, mint az országgyűlés, mondhatnánk – ha nem tudnánk, hogy bizony a diétával is megesett valami hasonló. 1728. július 24-én az alsótábla fejenkénti szavazása alkalmával a többség elutasított bárminemű adóemelését. A személynök mégis úgy foglalta össze annak eredményét, hogy habár a rendek többsége még hajlana is a fokozatos adóemelésre, annak mértékéről eltérnek a vélemények. Az alsótábla küldöttsége beszámolt a főrendeknek „az elkülönített szavazatokról és a többségről.” A primás határozottan felelt: ne a Helytartótanács által az utolsó diétán megállapított éves adóösszeghez hozzáadott adóról tárgyaljanak – ugyanis a rendek többsége részben ennek elfogadható volta mellett,

⁹⁵ 700.479 9–18.

⁹⁶ Például 1737-re: 700.482 193. skk.

⁹⁷ Szabó D.: Az állandó hadsereg 374–375., Málnási: Csáky Imre 153–154.

⁹⁸ Demkó: Conscriptio és elszállásolás 95–103., 251–263.

⁹⁹ MOL N50 6. kötet.

¹⁰⁰ P 1717–1722 3. 468./465. (rég/új oldalszám)

illetve részben (és főleg) ez ellen érvelt –, hanem a III. Károly által szorgalmazott (plusz) 400 000 forintos emelésről. „A rendek felettébb felindultak, és kijelentették: ha őfelsége konkrét elhatározása és abszolút akarata, hogy kieroszakoltassék, hogy a Helytartótanács által hozzáadott 142 000 forint a korábbi ideiglenes összeghez adott-nak legyen tekintve”, akkor nem akarnak ellenszegülni, és ezt az összeget felosztják.¹⁰¹ A rendek elutasító tartalmú szavazásánál tehát súlyosabban esett a latba az utalás III. Károly „abszolút akarata”-ra. A helytartótanácsi adóemelés¹⁰² csorbát ejtett a diéta adómegajánlási prerogatíváján, és a diétának – ahelyett, hogy ezt kiköszörülte volna – újabb megaláztatást kellett elszenvednie.

Az adómegajánlás joga tehát a század első harmadában nem volt szilárdan az ország rendjeinek kezében, s ennek érvényesítése nem azon múltott elsősorban, hogy milyen intézmény keretében gyakorolták azt. A *conkursusok* reprezentativitásukban, a hatalommal szembeni ellenálló erejüket tekintve nem különböztek lényegesen a diétáktól. A *conkursus* pozíciója is lehetett szilárd (mint 1713-ban vagy 1714-ben), és a diétái is gyenge (mint az 1720-as évek második felében). Az 1722. évi reform az alapadó megajánlási jogának letéteményesévé kizárólagosan a diétát tette meg, de az adót a következő országgyűlésig több évre is behajthatóvá tette, s végül is a diéta megajánlási jogát az adóemelésre szorította a gyakorlatban. Ez a változtatás nem magyarázható azzal, hogy az ország rendjei adómegajánló jogosítványukat biztosabbnak látták volna a diéta, mint az évenkénti *conkursusok* kezében. Egyfelől azt látom lehetségesnek, hogy ezt a kormányzat által szorgalmazott reformot a magyar rendek azért fogadták el, mert a kormányzat – némi vonakodás után – elfogadta, hogy az adót ne porciókban, hanem pénzben ajánlja meg a diéta, másfelől akkor értelmezhető e változás, ha ezt a mozzanatot beillesztjük a 18. század elején különösen szilárd rendi pozíciók meggyengülésének lassú folyamatába. A tízes években még van ereje nemet mondani a *conkursus*nak az adóemelési törekvésekre, a húszas években már nincs sem neki, sem a diétának.

A magyar rendi politika intézményrendszerének rugalmasságát láthatjuk: a *conkursusi* és a diétai adómegajánlás nem két mereven elkülönülő szint tehát, és az 1722. évi intézményi változást nem értelmezhetjük egyszerűen előrelépésként az ország rendjeinek szempontjából: mindkét intézmény tartalmát a rendi dualizmus konkrét erőviszonyai alakították ki. A változás előjele a rendek szempontjából inkább negatívnak tűnik.¹⁰³

¹⁰¹ 700.484 81–83.

¹⁰² A források némiképpen ellentmondóak a helytartótanácsi adóemelés pontos időpontját (időpontjait) és mértékét tekintve. A kérdéssel lásd Szijártó M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*, Budapest, 2005. 225–228.

¹⁰³ Ebben a fejezetben az 1722. évi reformot főleg abból az aspektusból vizsgáljuk, hogy milyen volt a rendek pozíciója az országgyűléshez képest a *conkursusokon*. Átfogó értékelését az adómegajánlási jog évszázados fejlődésébe illesztve a 7. fejezetben láthattuk.

Ha tehát a húszas években a rendiség gyengülését látjuk, akkor az 1722. évi adómegajánlási változás mögött sem a rendiség törekvését, hanem a kormányzatét kell keresnünk – és valóban a kormányzat kezdeményezésére került rá sor.¹⁰⁴ Az adó mennyiségének pénzben való meghatározása porciók helyett pedig talán csak kis engedmény volt a részükről. Ennek szemszögéből megközelítve a helyzetet, az a változtatás, hogy immár nem évente megrendezett *conkursus*ok ajánlják meg a hadiadót, hanem a diéta, éspedig a következő országgyűlésig, talán azzal magyarázható, hogy a *conkursus*ok nem váltották be a kormányzat által hozzájuk fűzött reményeket. Jóllehet az évtized első felénél magasabb szinten volt, a megajánlott adómennyiség 1715 óta mégis csökkenő tendenciát mutatott. Pozíciójának erősödését érezve esetleg kedvezőbb megoldásnak tűnt a korona számára egyszer kialkudni a diétától egy olyan adóösszeget, illetve olyan adóemelést, melyet aztán (amint arra később példa volt) évtizedekig szedethettek, még akkor is, ha ezzel elfogadták a rendek azon alkotmányértelmezését, hogy az adómegajánlás joga csak az országgyűlésre összegyűlt rendek által gyakorolható. (Ezt az alkotmányos elvet, melyet a Habsburgok 1671 óta folyamatosan kétségbe vontak, az 1715. évi 8. törvénycikk némileg kiegészítette.)

Mindenesetre a megelőző, 1708–15. évi országgyűlés semmi jelét nem mutatta annak, hogy az adómegajánlást saját kezébe akarná venni. Nem tárgyalta az adóról, ezt a feladatot a *conkursus*ra bízta. 1722-ben sem a magyar rendek harcolták azt ki, hogy diéta hatáskörébe visszakerült a hadiadó megajánlása, hanem a kancellária kezdeményezte a reformot. Feltehetően azért, mert a kormányzat már nem érezte veszélyesnek ezt a jogot visszajuttatni az országgyűlésnek. A szatmári megegyezés óta eltelt bő egy évtized során a Habsburg-hatalom konszolidálódott Magyarországon.

¹⁰⁴ Szabó D.: Az állandó hadsereg 574–575.

9. Összeférhetetlenség a kora újkori diétán

Magyarország lépésről lépésre történő beilleszkedése a nyugat-európai politikai rendszerekbe legalábbis a narratíva szintjén gördülékenyebb lehet, ha a múltra visszautalva is a hasonlóságokra mutathatunk rá. A legfrissebb európai alkotmánytörténeti kézikönyv így ír: „A polgári demokráciák parlamenti rendszerei az összeférhetetlenség több fajtáját fejlesztették ki. Történetileg legkorábban Angliában az ún. közjogi vagy hivatali összeférhetetlenség gondolata és gyakorlata alakult ki. Már a 17. században kizárták az alsóház lehetséges tagjai közül az ügyvédeket és – saját hatósági területükön – a seriffeket. 1641-ben a *Clerical Disabilities Act* a papokat zárta ki a képviselők közül. Később egy házhatározatban kimondták, hogy bírák nem lehetnek az alsóház tagjai. Csak néhány évvel születtek meg később az első magyar összeférhetetlenségi szabályok. Egy 1649-es törvénycikk az ügyvédeket, a harmincad-tisztviselőket és a vámszedőket zárta ki az országgyűlés lehetséges tagjai közül, s ezen felül az országgyűlés tagjainak megtiltotta, hogy az országgyűlés tartama alatt bárkitől ajándékot fogadjanak el.”¹ Ez az álláspont összhangban van a jogtörténet e kérdésben korábban uralkodónak tűnő álláspontjával. Zeller Árpád így írt 1930-ban: „Hazánkban is történtek [ti. az angliaiakhoz] hasonló intézkedések még a rendi alkotmány, illetve a rendi országgyűlés alatt: az 1649. évi országgyűlés megtiltotta, hogy ügyvédek és harmincadosok követek lehessenek, és hogy az országgyűlés tagjai ajándékokat elfogadhasanak. [...]

Ezekből is látható, hogy már a rendi országgyűlések alatt is megvolt a törekvés, hogy tagjaik függetlenségét megóvják és a törvényhozás erkölcsi tekintélyét emeljék [...]²

Vizsgáljuk most meg, hogy valóban az országgyűlési összeférhetetlenség európai léptékben is korai szabályozásával van-e dolgunk ebben az esetben!

Az 1649. évi 44. törvénycikk 2. paragrafusának a címe következőképpen szól: „És hogy ügyvédek meg harmincadosok ne lehessenek követek és azokat az ország rendje-

¹ Mezey-Szente: Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet 600.

² Zeller: Összeférhetetlenség 2–3. Ami az angol jogtörténetet illeti, Zeller Árpád példái az összeférhetetlenség szabályozására szintén 17. századiak, de mások, mint az itt idézetek: „Így Angliában, a parlamentarizmus őshazájában már 1606-ban a parlament olyan intézkedéseket tett, hogy a gyarmatok helytartóit, az írlandi bírákat és egyes hivatalnokokat kizárt a képviselőházból. Ezen tilalmat 1644-ben kiterjesztette az összes katonai parancsnokokra, még pedig a parlament mindkét házára nézve, 1680-ban pedig elhatározta, hogy egy tagja sem viselhet a parlament engedélye nélkül bármely javadalmazott hivatalt.” (Uo. 2.)

inek ülésébe be ne bocsássák.” Az 1649. évi rendelkezés tehát az ügyvédekre és a harmincadosokra vonatkozott. (A vámszedők említése az először idézett szövegbe talán a harmincados értelmezéseként került be, s onnan avanszált valamely tévedés folytán az első kettővel egyenrangú harmadik kategóriává.) Ami az ügyvédekkel illeti, alig hat évre rá egy újabb törvénycikk megerősítette a korlátozást, míg a harmincadosokra nézve 1715-ben feloldás született az „összeférhetetlenségi” szabályozás alól:

„Elhatározták azt is, hogy ha némelyeket a harminczadosok közül azok, kiket az országgyűlésekre királyi levelekkel hívnak meg, követül választanának s a magyar kamara megengedné, hogy ezek az ily követi állást a királyi szolgálat hátránya nélkül elvállalhassák, az ilyeneket az 1655. évi 61. t.cikkely példája szerint országgyűlési követekké vagy küldöttekké választhassák és elküldhessék.”³

A kamarai tisztviselők tehát a királyi meghívólevelet kapó főnemesség vagy arisztokrata özvegyek képviselői lehettek, valamint a diétára ugyancsak *regalis* által meghívott vármegyék és szabad királyi városok követei – mármint ha ebbe munkaadójuk is beleegyezett. Ők tehát jól láthatóan egy hivatal viselőiként kerültek be az 1649. évi „összeférhetetlenségi” rendelkezés hatálya alá.

És mi volt a baj az ügyvédekkel? A legfrissebb *Magyar alkotmánytörténet* úgy véli, hogy ez a foglalkozás nem volt kompatibilis a követi tiszttel: „Elvértve mégis találkozunk az összeférhetetlenség egyes eseteivel, vagyis olyan helyzetek meghatározásával és tilalmazásával, amikor valaki foglalkozása okán nem volt alkalmas a követi státus elfoglalására, mert ezáltal a személyes vagy általánosabb befolyásolás lehetőségét vélték felfedezni. Az 1649:44. tc. kizárta az országgyűlésről az ügyvédek (kik, mint azt a megerősítő 1655: 61. tc. megfogalmazta, követi teendőiket peres felek érdekében elhanyagolják), továbbá a harmincadtiszteket és a vámszedőket.”⁴

A 18. század második felében a nemesség hirtelen érdeklődni kezdett a szervezett oktatás iránt⁵, ami mögött nyilvánvalón az állt, hogy növekvő számú állami hivatal betöltésére aspirálhattak, majd a vezető vármegyei hivatalok betöltését is ügyvédi vizsgához kötötték. Végül „minden kissé jobbmódú nemes ember fiánál egyenesen a tisztesség és rang kérdése volt végig járni az iskolát s lehetőleg praeclarummal tenni le a prókatori címet; e nélkül, bár nem volt törvénybe iktatott képesítvény, senkit se választottak megyei tisztviselőnek. Nem fogadtatott volna el gentlemannek sem” – írja Mocsáry Lajos, minden bizonnyal némi túlzással.⁶ Ugyan a 17. század derekán még nyilvánvalóan nem így állt a helyzet és 1649-ben biztosan nem volt még a köznemes politikai szereplők igen nagy része ügyvéd – mégis már ekkor sem ehhez a „foglalkozáshoz” kötődött az idézett törvényi tiltás. Jól látható ez abból, ahogyan az ügyvédek tekintve 1655-ben a hat évvel korábbi szabályozás megerősítéséről rendelkezett a diéta. A 61. törvénycikk címe szerint a magyar rendek „Kijelentik, hogy a rendek közt

³ 1715:50. tc.

⁴ Mezey (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet* 337.

⁵ Benda K.: *A köznemesség művelődési* 88., 91.

⁶ Mocsáry: *Régi magyar nemes* 129.

ügyködő ügyvédek az országgyűlésen való ülésből el kell tiltani.” „*Procuratores procurantes*”, mondják, tehát a tilalom világosan egy tevékenységre vonatkozott, nem – a szó mai értelmében – egy foglalkozásra.

„Kijelentik” – így kezdődik a törvénycikk címe, s valóban sok példa van arra, hogy a törvénytárba került végleges törvényszövegek magukon viselik létrejöttük nyomait. A diéta, azaz Magyarország rendjei „jelentették ki” álláspontjukat a királynak a hozzá intézett feliratban, várva annak válaszát. A diéta zárásakor az uralkodó által kiadott *decretum*ba bekerültek mindazon kérdések, melyek tekintetében egyetértés volt a *tractatus diaetalis*, a diétai alkudozás két főszereplője közt, így a most vizsgált esetben az „ügyködő ügyvédekre” vonatkozó tiltás, pontosabban a hat év előtti tiltás fenntartása. Általában a szöveg átment valamiféle csiszoláson, de nem mindig, így ebben az esetben sem változtatták meg a felíratra jellemző kifejezést. Ez a kis pongyolaság azonban eszünkbe idézheti azt a folyamatot, melyben a ma leegyszerűsítően általában törvénynek mondott *decretum* született.

A *decretum*, a diétai alku végeredménye ugyanis távolról sem tekinthető egyszerűen törvénynek. A mai törvényeket az állam törvényhozó szervei alkotják, s betartatásáról végrehajtó szervei és a bíróságok gondoskodnak. A kora újkori diéta *decretum*ainak *articulus*ai nem kerültek mindig úgy végrehajtásra, mint napjaink törvényei, mert egészen másféle helyzetben születtek. A rendek és az uralkodó politikai alkujának voltak termékei. A diétán az uralkodó javaslatait terjesztette elő, illetve a rendek sérelmeiket, valamint kívánataikat, majd feliratokat és leiratokat intézve egymáshoz megegyezésre jutottak a szóba kerülő kérdések egy részében, melyről így „törvény” született – azaz bekerültek a diéta végén ünnepélyesen kiadott *decretum*ba. Viszont a diéta el volt szigetelve a végrehajtó hatalomtól, s amennyiben ennek a központi hatalom ellenőrzése alatt álló hivatalok (melyek tevékenysége a kora újkorban állandóan szélesedett, s az élet egyre több területére kiterjedt) nem hajtották végre a törvényeket, a magyar rendek alig tehettek többet annál, hogy a kérdést a következő diéta sérelmi listájára is felvették. Se szeri, se száma a törvényeknek, melyek korábbi, láthatóan végrehajtásra nem került törvénycikkeket újítottak meg. Tehát nem biztos az, hogy ha valamiről egy *articulus* született, a gyakorlatban is végrehajtásra került. 1655-ben a 61. törvénycikk is így kezdődött: „Az 1649. évi 44. cikkely megújítandó és szigorubban megtartandó” – vagyis jó okunk van arra, hogy feltételezzük: amaz a gyakorlatban nem érvényesült töretlenül – ha ugyan érvényesült egyáltalán. Az 1649. évi „összeférhetlenségi törvény” minden bizonnyal inkább volt a rendek óhaja, mint az állam által létrehozott és betartatott szabály.

Mi több, a kora újkori magyar jogrendszer alapját nem is a tételes jog alkotta, hanem a szokásjog. Ha a korban sokat hivatkoztak is a *Corpus Juris*ra, a döntő sohasem az *articulus* megléte vagy hiánya volt, hanem az élő jogszokás. Esetünkben sem az „összeférhetlenségi” törvénycikk léte a perdöntő, illetve az azt egyfelől megerősítő, másfelől feloldó ismételt cikkelyek, hanem a szokás. És már a megújítás ténye is komoly kétségek árnyát veti arra a feltevésre, hogy a gyakorlatban érvényesülő szokássá

tudott volna válni az 1649. évi 44. *articulus*. Ráadásul magam az 1708 és 1792 közötti országgyűlésekkel foglalkozva egyetlen olyan esetre sem bukkantam, amikor a diéta egyetlen tagját is eltávolították volna ilyen okból, erre az *articulus*ra hivatkozva.

Noha mostanáig arról volt szó, hogy a nevezetes „összeférhetetlenségi” törvény voltaképpen egy olyan *articulus* volt csupán, melyet rendelkezését részben feloldották (a harmincadosokra), részben nem tartották be (s ezért kellett megismételni – az ügyvédekre), és hogy tulajdonképpen mindegy is, mi volt benne, mert amúgy is a szokás volt a meghatározó, amely nem látszik, hogy illeszkedett volna ehhez a szabályhoz, most végül mégis nézzük meg, az ügyvédekkel kapcsolatban mit és miért tiltottak meg – azaz legalább abban az igen korlátozott érvényességi szférában, amit korlátozó megjegyzéseink mostanra hagytak neki, egyáltalán az összeférhetetlenségről szólt-e a rendelkezés.

Az 1649. évi törvényszöveget már láttuk, most nézzük meg az azt az ügyvédekre nézve megerősítő 1655. évi 61. törvénycikket, melynek célja tehát „a rendek közt ügködő ügyvédek” eltiltása az országgyűlés üléseitől. Ezért „határozzák a rendek, hogy annak erejénél fogva az olyan ügyvédek, a kik az országgyűlési ülés alatt, követi tisztükkel mit sem törődve, különféle folyamodók különböző ügyeiben a többi országlakók közül ismét és ismét fölkelve, ugyanott ügyvédi tisztet végeznek, a követségtől és az országgyűlési üléstől el kell tiltani.”

Világos, hogy a diéta az ország elitjének nagy összefüvetele volt, s igen kedvező alkalmat jelentett a személyes, gazdasági, jogi természetű ügyek elintézésére. A patrónusai ügyeit intéző képviselők a tiltásban foglalt állítás, a normatív szabályban rejlő leírás tanúsága szerint ki is használták ezt a lehetőséget, s nem kétséges, hogy az ülésteremben az asztalok közti járkálásukkal, állandó beszédükkel nagyban zavarták az alsótábla munkáját.

A szöveg nem hagy kétséget afelől, hogy a jogalkotó szándéka nem az volt, hogy a „követi teendőiket peres feleik érdekében” elhanyagoló ügyvédek ne lehessenek követek. Nem elkülönült magánérdek és közérdek konfliktusáról van szó. Ráadásul nem is arról, hogy egy bizonyos csoportot eltiltottak volna attól, hogy követté választathassa magát (a városokban vagy a vármegyékben), illetve egy távollévő megbízását elvállalja diétai képviselőre, hanem arról, hogy a követségtől való eltiltás utólagos szankciója lehet egy viselkedésnek, melyet meg akartak gátolni.

Végeredményben tehát arra jutottunk, hogy az összeférhetetlenségi törvényről kiderült, hogy egyrészt feloldották (a harmincadosokra), másrészt megerősítették (az ügyvédekre) – de ez éppen azt valószínűsíti, hogy nem is hajtották végre. Egy 17. századi *decretum* törvénycikkeit egyébként sem szabad a mai értelemben vett törvénynek tekinteni, s a korban pedig a szokásjog amúgy is fontosabb volt az írott törvényeknél. És végül a 17. századi rendeknek nem az volt a céljuk, hogy megakadályozzák, hogy egy „képviselő” az országgyűlésben a közérdek helyett magánérdekeket képviseljen, ha döntéshozatalra kerül sor, még csak nem is azt, hogy kiessen a közös munkából, mivel mással van elfoglalva – csupán az ellen kívántak fellépni egy fenye-

gető (de valószínűleg sohasem alkalmazott) szabály megalkotásával, hogy egyesek az ülésteremben ülés alatt mászkáljanak és a munkát zavarva beszélgessenek. A 18. századi diéták forrásaival való munkám során magam arról győződhettem meg, hogy minden rendelkezés dacára (melyek többsége nem a *procuratores procurantes*, hanem az országgyűlési ifjúság ellen irányult) nem sikerült megőrizni – vagy még pontosabban: megteremteni sem sikerült – a diétai ülés nyugalmát, csendjét és méltóságát.

Ráadásul a jogtörténetben már megfogalmazták azt az álláspontot, mely szerint tévedés a törvényhozási összeférhetlenséget a 17. századból eredeztetni. Pecze Ferenc már 1966-ban rámutatott erre egy tanulmányában: „A többi között szokásosan idesorolt 1647:62. tc. összeférhetlenségi jogszabálynak alig tekinthető, mivel az egykorú körülmények diktálta parancsként eltanácsolta az országgyűlésen megjelenéstől a végvidéki kapitányokat, tisztartókat. Ennek 2. §-ában megnyilvánult szándék az volt, hogy a felsoroltak »követekül ne menjenek vagy őrhelyekről ezek veszedelmére el ne maradjanak«.⁷ Az 1649: 44., valamint 1655:61. tc-ek a nehezen értelmezhető ajándékelfogadás tilalmára és végül mindössze a perbeli eljárások miatt törvényhozó teendőiket elhanyagoló ügyvédek kirekesztésére szorítkoztak stb. E törvényeket a kiegyezéskori autentikus jogi elemzések sem tartották a konkrét összeférhetlenségi ügyek eldöntésére alkalmas, sem a szabályozáshoz megfelelő kiindulópontnak, hanem rámutattak az intézmény [ti. az összeférhetlenség] parlamentáris élet kifejlődésétől feltételezettségére [...]»⁸ Tehát már a majd’ négy évtized előtti jogtörténész is Eckhart Ferencre, sőt Deák Ferencre utalhatott vissza e tévhit ellen fellépve, az mégis megérté a 21. századot.⁹ Így még azt sem mondhatjuk, hogy a kérdés történeti kutatója vizsgálataira lett volna szükség a standard jogtörténeti álláspont módosításához.

Ugyanakkor van olyan vonása is a kora újkori diétának, melyhez kétségkívül „haladó hagyományként” lehet visszanyúlni a 21. század elejéről: a kora újkori magyar országgyűlés jelentős, a 18. századra az európai politikai palettán egyenesen kivételesen magas fokát mutatja a politikai participációnak. Ezért bár a magyar rendiséget joggal el lehet ítélni a társadalmi igazságosság vagy haladás szempontjából, illetve abból a nézőpontból, hogy tevékenysége a 19. vagy 20. századra milyen hatással járt, ha azt a szempontot is fontosnak tekintjük – és a demokratikus politikai berendezkedés ismételt meghonosításával ennek kétségtelenül fel kellett értékelődnie –, hogy a népesség mekkora része bírt a politikába való érdemi beleszólás lehetőségével, akkor a korábbinál jobb osztályzatot érdemel ki tőlünk, s erre több okkal lehetünk büszkéek ma, mint negyvedfélszázados „összeférhetlenségi” törvénykezésünkre.

⁷ A Pecze Ferenc által írt „őrhelyeikről” szót a *decretum* Márkus Dezső-féle kiadásában szereplő „őrhelyekről” szóra módosítottam.

⁸ Pecze: Az összeférhetlenségi jog 35.

⁹ Pecze az előjáróban idézett Zeller Árpádé mellett Pálosi Ervin könyvét idézi, mint amelyben a hivatali összeférhetlenség szabályozásának szórványos korai esetei közt került említésre az 1649. évi 44. *articulus*. (Pálosi: Az összeférhetlenségi kérdés 135–136.)

10. Az országgyűlési naplók forrásértéke – avagy a történelem, mint konstrukció

A kötet tanulmányaiban felvetett gondolatokkal kapcsolatban kételyek is felmerültek bennem: mégpedig történelmi eljárásaimmal, saját tevékenységemmel szemben. Szükségesnek érzem ezért azt, hogy most, mintegy a zárzó helyén rámutassak a kötetben felvázolt egész történelmi konstrukció egy gyenge pontjára: ha tetszik, önkényességére, végső soron esetlegességére. Egy forráskezelési problémát körüljárva ugyanis végül egy ismeretelméleti probléma megfogalmazásához juthatunk el. A konkrét probléma a diéta kutatásának fő forrását jelentő országgyűlési naplók kérdése.

Az 1708 és 1792 közötti időszak diétáira nézve legértékesebb forrásul maguknak a résztvevőknek privát kéziratok naplói, beszámolóik szolgálnak.¹ Ezek a magyar diéta különlegességének számítanak. Az alsó-ausztriai rendi gyűlésről és a cseh országgyűlésről nincsenek ilyen jellegű források, csupán a meghozott törvények állnak a kutató rendelkezésére, írja még a 17. század kapcsán Jean Bérenger.² Bemutatásuk tisztán technikainak tűnő kérdése egy konkrét problémán keresztül általánosságban veti fel a történész és forrásai, azaz a múlt nyomainak közti problematikus viszony kérdését.

A hivatalos naplók

A diéta alsótáblájának elnöke a királyi táblán elnöklő személynök volt, s az országgyűlési tárgyalások során az egész királyi tábla igen fontos szerepet játszott. Az ítélőmesterek a későbbi parlamenti gyakorlat terminusával kifejezve a jegyzők szerepét játszották.³ Ők szerkesztették az üzeneteket, sérelmeket, kívánatokat és egyéb felira-

¹ Vö. Kosáry: Bevezetés (1954) 65–66., 77–79., 91–92., 98–99., 105., 186–190. Ugyanezt a megállapítást teszi Marczali Henrik az 1790–91. évi diéta nyomtatásban megjelent naplóit szembeállítva ennek a legjobban általa ismert diétának fő forrásaival: a nem hivatalos iratgyűjteményekkel, egykorú jelentésekkel és magántudósításokkal. (Marczali: Az 1790/1-diki országgyűlés I. 341–343.) Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az esetleges torzítások a nyilvánosságnak szóltak, és ez 1790 előtt, a diktálással és másolással való sokszorosítás korában jóval szűkebb volt. A probléma feltehetően 1790-től éleződött ki a diétai naplók publikálásával.

² Bérenger: *Finances* 124–125., 132.

³ Marczali Henrik „állandó előadók”-nak nevezi őket. (Marczali: Magyarország története 32.)

tokat.⁴ A személynök által kinevezett egyik királyi táblai ülnök pedig a hivatalos országgyűlési napló vezetését és az akták összeállítását végezte – „szokás szerint”⁵, ahogy 1790-ben a személynök mondta. 1764-ben például Nedeczky András királyi táblai ülnököt bízta meg a *personalis* az országgyűlési napló vezetésével.⁶ Hasonló feladatokat láttak el a 17. századi erdélyi országgyűléseken is az ítélőmesterek: kiadták az országgyűlés bizonyos irományait, aláírták a fejedelmi tábla, azaz az országgyűlés elnöke mellett a törvényjavaslatokat.⁷

A 18. századi országgyűlési naplók mind kéziratosak voltak egészen 1790-ig. Az 1790–91. évi diéta döntött először az alsótáblai tanácskozásokat rögzítő hivatalos napló kinyomtatásáról.⁸ Júniusban az alsótábla visszautasította a felsőtáblának azon törekvését, hogy a publikálandó napló szövege mindkét tábla küldötteiből álló deputáció által kerüljön jóváhagyásra, s így legyen ez a jövőben is. Ezzel szemben a rendek úgy vélték, hogy mivel a napló csak az alsótáblán zajló tanácskozásokról szól, ez indokolatlan, ráadásul ellenőrzése korábban is csak a rendek kezében volt.⁹ Sőt, nem tudni, mennyi joggal, talán kevesebbel, mint többel, de a rendek 1790-ben büszkén vallották a (korábban még kéziratos) hivatalos diétai napló hitelességét: „minden ország gyűléseiben ekkoráig a’ tekintetes *statusok* által ki dolgozott diáriumnak oly hitele volt, hogy az iránt soha leg kisebb kérdés sem tétetett”¹⁰. Kiadása maradt tehát a rendek kezében.¹¹ A következő országgyűlésen a második ülésen, 1792. május 23-án a második ülésén határoztak a megelőző országgyűlés gyakorlatát követve a napló kiadásáról. A magyar nyelven lejegyzett szöveget a személynökből, mint elnökből és a négy kerületből választott egy-egy személyből álló bizottság vizsgálta meg, s ezt követően azt azonnal ki is nyomtatták. A naplót ugyanezen felügyelet alatt latinra is

⁴ Grünwald: A régi Magyarország 360., Marczali: Magyarország története 32., Erek: Jogtörténelmi I. 369–370., Bónis: Die ungarischen Stände 298. Példák: Lányi II. 29–30., Naponként-való 411.

⁵ MOL N56 3. kötet 17. Pauler Tivadar, Erek István és Kérészy Zoltán úgy fogalmaznak, hogy a jegyzőkönyvet vagy naplót elnökieleg kinevezett királyi táblai bírák vezetik. (Erek: Jogtörténelmi I. 1914. 370., Pauler: Alsó-Tábla 1007., Kérészy: Rendi országgyűléseink 18.)

⁶ MOL N55 6. kötet 10.

⁷ Trócsányi: Az erdélyi 71.

⁸ Naponként-való. Az 1681. évi soproni országgyűlés aktáitól (Acta Comititalia Soproniensia) eltekintve ez az első kiadott országgyűlési forrás. A napló latin és magyar nyelvű kiadása ettől kezdve gyakorlattá vált. Árulták is az országgyűlés alatt. (Keresztesi 318.)

⁹ MOL N56 3. kötet 44–46. Például 1681-ben Orbán István személynök hitelesítésével adták ki az országgyűlés actáit: „*lecta et extradata per me*” (Acta Comititalia Soproniensia).

¹⁰ MOL N56 3. kötet 44–45.

¹¹ Emellett megjelent négy füzetben összesen kilenc felsőtáblai tanácskozás naplója. Ezek közül az utolsó 1790. július 19-én volt. (Journal)

fordították, és időnként latin nyelven is publikálták.¹² A későbbi diéták folytatták ezt a szokást.¹³

A magánaplók

Mint láttuk, a szakirodalom általános véleménye az, hogy a hivatalos naplónál a diétai magánaplók gazdagabbak. Példának okáért Rakovszky István naplója 1790–91-ből sok kerületi ülési iratot is tartalmaz, és a kerületi ülésekre nézve ez az egyik legjobb forrás.¹⁴ A privát országgyűlési naplókba néha bele vannak kötve az országgyűléssel kapcsolatos, de nem szigorúan diétai iratok is a kéziratos kötetekbe, mint például egy 1764–65. évi naplóba a híres *Vexatio dat intellectum* című röpirat.¹⁵ Ha a napló szerzője egy bizottság tagja volt, akkor az annak tárgyalásairól is felvilágosítással szolgál, mint például Mecséry Ádámé a sérelem-összeállító bizottság 1708. áprilisi üléseiről.¹⁶ Előfordulhat, hogy a magánapló elsősorban nem is a szűk értelemben vett országgyűlési tanácskozások rögzítésére szolgált, a Dobner-féle naplóból például elsősorban a protestánsok érdekvédelmi erőfeszítéseit ismerhetjük meg, sőt esetleg egyenesen ebből a célból írták.¹⁷ Nyilvánvaló, hogy kiemelkedő személyiségek naplói több információt adhatnak a kevésbé tájékozottaknál.

Ez nem jelenti azt, hogy minden privát napló jobb forrás a hivatalosnál. A hivatalos napló lediktálása ugyanis általános gyakorlat volt, ennél fogva a magánaplók egy része csupán a hivatalos napló másolata. A „diktatúra” intézménye már a 17. században is megvolt, illetve a 19. században is tovább élt.¹⁸ A diéta 1708-ban volt, hogy három egymást követő napon sem tartott ülést, mert akkor diktálták le a sérelmeket.¹⁹ Lányi Pál gömöri alispán valamint Bay Ferenc és Balog György beregi követek naplójának összevetése azt sugallja, hogy az 1712. évi diétán a diktatúra az aktákra korlátozódott: ezek az utóbbiban mind megvannak, míg a Lányi-napló csak a helyüket hagyta

¹² Lásd erről: Naponként-való 1792 14–15.

¹³ Az országos bizottságok aktáit is azon nyomban kinyomtatták, s árulták: Pesten Paczkó nyomdász, Budán Speiser könyvkötő, a *subsidium* ügyében tanácskozó deputációét pedig Budán az egyetemi nyomda. (MOL N57 1. csomó *Littera E*, fol. 527–528.) De mindenféle beszédet, még az üdvözlőbeszédre a főhercegek által adott pár mondatos választ is kiadtak, láthatóan volt piaca az ilyen nyomtatványoknak is. (Például *Ungarische Akten, Comititalia*, Fasz. 410, Fol. 230–231. [a számozás újraindulását követően.]

¹⁴ 700.477.

¹⁵ 700.453.

¹⁶ 700.498, például: 155., 173., 175.

¹⁷ 700.499-III.

¹⁸ 1637–38-ban a Berényi napló sokszor említi a tollbamondást (Berényi, például: 127.), illetve a reformkorra lásd: Takáts S.: Kémvilág 172–177.

¹⁹ 700.499-II. 67.

ki, s a számukkal utalt rájuk.²⁰ A diéta külön diktálási ülésnapot tartott 1728. június 1-én.²¹ Július 7-én az ülés után „a szokott délutáni órákban folytatni kellett a diktálást”²². 1741-ben azt látjuk, hogy a diktatúra már a tárgyalás előfeltételévé is vált. 1741. július 27-én az illetékes ítélőmester addig nem referált egy bizottság munkájáról, mert az illető munkálatot még nem diktálták még le. Ezt ezért délután négyre elrendelték. Ez az időpont lehetett a szokásos, másnap délután négykor ismét diktálást tartottak.²³ Az 1764–65. évi diétán a kisköveteknek az alsóházban már naponként lediktálták a hivatalos naplót. Az 1764. szeptember 5-i ülésen hoztak arról határozatot, hogy a napló a sérelmekkel egy az egyben lediktáltassék.²⁴

Az Országgyűlési Könyvtár Gyurikovits-gyűjteményében az 1764–65. évi országgyűlésről öt szinte teljesen megegyező szövegű naplót találtam – ezek minden bizonnyal a hivatalos napló változatai.²⁵ A háromkötetes Prileczky-napló (1722–23) szövegével megegyezik egy anonim napló, vagyis amaz sem egyedi darab, csak a bemásolt iratoktól dagadt akkorára.²⁶ Az 1751. évi diétáról a Lehoczky-napló szövege a kezdő mondatok kivételével teljesen megegyezik az Ung vármegyei követek naplójával.²⁷ Két másik kötet naplórésze egyezik meg szó szerint, de nem ugyanazokat az aktákat tartalmazzák.²⁸ A Mecséry-féle napló szövegét meg lehet találni egy másik kötetben is, csak éppen a bemásolt akták nélkül.²⁹ Az utolsó bekezdés kivételével szóról szóra megegyezik két napló leírása az 1751. augusztus 27-i ülésről.³⁰ Ebből úgy tűnik, hogy nemcsak a hivatalos napló sok példánya maradt fent egyfelől, s sok egyedi napló másfelől, hanem magánnaplók szövege is terjedt másolással. Tanú erre egy távolról sem hivatalos jellegű fordulat, mely két napló végén is megtalálható az 1751. évi diétával kapcsolatban: „Így ez az országgyűlés, mely rendetlenül kezdődött, teljes összevisszaságban ért véget.”³¹

A napló lejegyzője többnyire a követ mellé delegált, a vármegye által fizetett nemesifjú, a kiskövet volt. Kvassay József naplójának címlapján olvasható, hogy Durászy János írta.³² Úgy gondolom, hogy Lányi Pál Thury Etele által kiadott

²⁰ 700.503, Lányi I., Lányi II.

²¹ 700.484. 32.

²² Uo. 52.

²³ 700.477 166., 170.

²⁴ MOL N114 15. kötet. A 19. században is fennállt ez a szokás: a Guzmics-napló tanúsága szerint 1825-ben egy jurátus diktált, és 200-300-an írtak. A helyszín az országház volt, s míg a diktálás tartott, a diéta működése szünetelt. (Erek: Jogtörténelmi I. 364–365.)

²⁵ 700.451, 700.453, 700.456, 700.457, 700.458.

²⁶ 700.486/1, 700.486/2, 700.486/3, 700.663.

²⁷ 700.462, 700.469.

²⁸ 700.464, 700.467.

²⁹ 700.498, 700.499-II.

³⁰ 700.470 146., 700.469 89–90.

³¹ 700.469 89. és 700.467 454.

³² 700.456.

diáriumát sem a gömöri alispán írta maga. „Lányi Pál urammal”³³ – olvasható a szövegben. Maga aligha fogalmazott volna így – a kiskövele annál inkább.³⁴ Somogy vármegyétől az országgyűlési akták lemásolásáért 1723-ban és 1751-ben is 50 forintot kapott a munka elvégzője, de Csepreghy Mihálynak az 1764–65. évi országgyűlésről szóló testes naplója után a kiskövet már 60 forintot kapott. 1792-ben a *cancellista* 1 forintos napidíjat kapott (összesen 47 forintot), valamint az országgyűlési napló és akták másolásáért további 8 forint 19 krajcárt, ami együtt ismét 50 forint körüli összeget jelentett. Jóval magasabb díjjal, nem kevesebb, mint 100 forinttal honorálták az alispán írnokának Csákány Tamásnak az 1728–29. évi országgyűlésen végzett munkáját.³⁵ Csákányról tudjuk, hogy Pozsonyban járt, de elvileg a diéta végeztével, már otthon is történhetett a napló letisztázása vagy legalábbis a lapok egybekötése. Erre utal, hogy egy napló elején már a napló utolsó lapjaira is utalás történik: tudniillik közlik, hogy ott lesz majd olvasható a résztvevők listája.³⁶

A napló néha több kéztől származik,³⁷ az 1741. évi országgyűlésre küldött Pest megyei követek, Rudnyánszky József és Zlinszky János naplója vagy az 1722–23. évi diétáról szóló háromkötetes Prileczky-napló egyetlen kötete is háromtól.³⁸

Bizonyosan nem minden privát napló volt a hivatalos lediktált változata. Nem lehet a hivatalos napló szövegének lediktált változatával dolgozni, ha a napló – mint a diétát korlátozott hatáskörrel helyettesítő *concursum* 1735. március 21-i üléséről az egyik diárium – így ír: „hogya mit határoztak, kitetszik a következő ülésből”³⁹. A kézírásos magánnaplók kihagyások, kiegészítések és módosítások következtében teljesen még akkor sem lettek azonosak a hivatalossal, ha diktálás eredményeképp jöttek létre. Köztük kétségtelenül találhatók teljesen eredetiek is. Ezeket maga a követ írta volna? Vagy kiskövelenek a principális diktálta volna esténként? Olyan jó memóriája alig lehetett. Leginkább azt feltételezhetjük, hogy értelmesebb kiskövelek munkájával van dolgozni, akik az ülésen a hivatalosan működő királyi táblai ülnökökkel párhuzamosan maguk is jegyzeteltek, s készítettek rövid kivonatot a hallottakból. Semmiképpen sem szabad szó szerinti jegyzőkönyvet elképzelnünk, ilyen kivételesen legfeljebb csak egyes igen fontos és – főleg – különösen velős felszólalások esetében készülhetett.

³³ Lányi II. 6.

³⁴ Az írás második felében, a napló szövegének összevetésekor ugyanakkor az egyszerűség kedvéért a „Lányi Pál (vagy Komáromi Csipkés György és Bakay Ádám) diáriumának szerzője” kifejezés helyett alkalmazni fogom a „Lányi (illetve Komáromy Csipkés és Bakay) azt írta, hogy” formulákat is, remélve, hogy a szerzőség kérdésével foglalkozó passzusok után ez már nem okoz félreértést.

³⁵ P 1748–1752 10. 1408–1409., P 1658–1726 2. 878., P 1765 18. 4., P 1792 83. 262., P 1724–1731 4. 1015., Csepreghy. (Mindezzel már a 4. fejezetben is találkoztunk.)

³⁶ 700.477 16.

³⁷ Két kéztől származik: 700.484.

³⁸ 700.477; 700.486/1.

³⁹ 700.482. 148.

Eredeti vagy másolat?

Egyetlen napló az ülések számáról sem mindig ad megbízható képet, egyes ülések kimaradtak bizonyos naplókban.⁴⁰ Erre a történész hagyományos válasza az, hogy több forrást kell egymás mellé állítani. De néha ez sem hoz megoldást, mint látni fogjuk. És akkor pedig mit kell tennünk, ha mindössze két forrásunk van, és ezek egymásnak ellentmondóak? Például előfordul, hogy egy szavazás végeredményéről más beszámolót ad két napló.⁴¹ Érdekes tapasztalat, hogy az 1741. július 27-i ülésnapra, melyet leír a Szádeczky-Kardos-féle napló, nem lehet ráismerni, ha egy másik naplót veszünk a kezünkbe.⁴² A megelőző diéta egy döntéséről így ír egy kéziratot napló: végeredményképpen „többeknek és minden megyei követnek hosszú ellenszegülése után, végül többségi szavazással, mintegy mások által erővel kicsikarva az a döntés született, hogy 2 300 000 [forinto]-t osztanak fel az adózók között”. De ha egy másik naplót olvasunk, ott csak arról van tudósítás, hogy a táblánkénti alsótáblai szavazás ellentmondásos (és nem összesített) „eredményéről” követség útján értesítették a rendek a főrendeket.⁴³ (Tudniillik a rendek véleménynyilvánítással szavaztak.)

Problémánkat különös élességgel exponálja 1712. nyári országgyűlési tárgyalások bemutatása. Vessük először egybe Lányi Pál diáriumát, valamint Bay Ferenc és Balog György beregi követek kéziratot naplóját!⁴⁴ Lányi naplója nyomtatásban is megjelent, és magam ezt ismertem meg először. Ennek alapján ismertem meg és képzeltem el magamnak a század eleji (*systemaként* emlegetett) reformtervek elkészítésének ezt a fontos időszakát, mikor a pár nap alatt nagy ívű koncepciókat vázoltak fel a rendek, illetve egyes képviselők: a vallási ellentétek mellett ezek jelentették azután a legfontosabb vitakérdéseket több mint egy évtizedig. Más források viszont mintha más képet rajzolnának ugyanerről az időszakról.

A beregi követeknek tulajdonított diárium szövegének a Lányi-naplóval való rendszeres összevetéséből kiderül, hogy egyes ülésnapok az egyik, mások a másik naplóból hiányoznak. Ha megvan mindegyikben a bejegyzés, azok általában teljesen vagy szinte szóról szóra megegyeznek. „Azután a sessió órája elközelített, és oda bé menvén az urak [...]”, írja a Lányi-napló.⁴⁵ Ugyanezen percekéről írva Bay és Balogh naplója a következőképp szól: „Elközelgetvén a *sessio* órája és bé menvén az urak [...]”⁴⁶ Ha az azonosság teljes lenne a két szöveg közt, azt gondolnánk, hogy a szöveget másolták: az egyiket a másikról vagy mindkettőt egy közös forrásról. De lehet teljesen véletlen a két szöveg ilyen közeli hasonlósága? Május 12-éig mindkettő nyel-

⁴⁰ Például egyes 1728. júniusi ülésekről 700.484 nem tudósít, csak 700.482.

⁴¹ Például 700.482 84. és 700.484 56–57. az 1728. július 9-i szavazásról.

⁴² 700.478 262–265., 700.475 129.

⁴³ 700.482 91–92., 700.484 85.

⁴⁴ Lányi I, Lányi II, 700.503.

⁴⁵ Lányi II. 6.

⁴⁶ 700.503 59.

ve a magyar, s utána a latin. Ez már egészen biztosan nemcsak véletlen egybeesés. Mindkét diárium a hivatalos napló verziója lenne? Erre az időszakra hivatalos naplót (még) nem találtam – ha volt egyáltalán.⁴⁷ Ugyanakkor, mint említettem, úgy gondolom, hogy a diktatúra ezen a diétán még csak az irományokra korlátozódott. Egyiket másolták akkor a másiktól? Vagy közös forrásuk volt, egy harmadik privát diárium?

Nézzük meg különbségeiket. Ezen nemcsak stilárisak. Néha az egyik szöveg sorokkal előbb befejeződik, mint a másik. Bay és Balogh naplója az, mely általában rövidebb, mondatok, bekezdések hiányoznak belőle. Ez arra utalhat, hogy Lányi naplójáról vagy egy közös forrásmunkáról másolták, de csak nagyjából. Magánnaplók másolására utalt már korábban idézett adatunk is. Viszont jóllehet általában Bay és Balogh naplója nem ad többet Lányiéénál, ritkán ez is megesik.⁴⁸ Mintha az ő kiskövetük kevésbé szorgalmas lett volna ugyan, de néha olykor is betévedt volna az ülésterembe, mikor Lányié hiányzott, viszont sokszor a gömöri alispán diáriumának a szövegét másolta volna le. Viszont az akták másolásában sokkal előbb járt: Lányi diáriumában azokat csak számhivatkozás képviseli, és a szövegnek ki van hagyva a hely.⁴⁹ Az irományokat tekintve viszont még a beregi diárium sem teljes: „Ezeket nem sikerült leírni” – mondja az aktákról július 26-ánál a napló szerzője.⁵⁰ Az az ember benyomása, hogy a két kiskövet más felfogásban dolgozott volna: Lányi *amanuensis* az üléseken történt dolgok lejegyzésére összpontosította figyelmét, míg az aktákkal nem törődött, Bay Ferenc és Balog György segítőtje pedig szorgalmasan körmölte az irományokat, s másolta néha Lányiék naplóját. (Azt persze még mindig nem zárhatjuk ki, hogy egy ismeretlen közös forrása volt a két diárium azonos szövegrészeinek, de Ockham borotváját használva ezt a lehetőséget elég talán csak megemlíteni.)

Két elég fontos szövegrész hiányzik a beregi naplóból, s helyükön egy dokumentum másolata van, illetve semmi sincs. Kimaradt egyfelől a tizenhárom vármegye és Szatmárnémeti ügyének ismertetése.⁵¹ A másik eset még beszédesebb: a vallási vita tolmácsolásakor Bay és Balog naplójának lejegyzője észrevette, feltehetően másolás közben, hogy protestáns vágányra került a szöveg, s gyorsan abbahagyta a másolást, majd protestánsellenes állásponttal fejezte be a szöveget, ami persze a protestáns frakció prominens személyiségének számító Lányitól hiányzik.⁵² Ismét csak világos, hogy a forrás a kettő közül csak Lányi naplója lehetett. (Vagy ha közös forrást használtak szelektíven, akkor az éppoly protestáns párti volt, mint amilyen a gömöri alispán.) Bay és Balog naplójából természetesen szintúgy hiányoznak azok a részek, melyek Lányi

⁴⁷ MOL N50 6. kötet.

⁴⁸ Például az 1712. július 14-i ülésről szóló bejegyzés (700.503 34.). Hiányzik viszont például az 1712. július 22-i, 28–30-i és augusztus 2-i ülés ismertetése.

⁴⁹ Legalábbis a kiadott változatban – de feltételezem, hogy kiderülne, ha csak a publikáló Thury Etele hagyta volna el ezeket.

⁵⁰ 700.503 224.

⁵¹ Lányi II. 31–32.

⁵² 700.503 183., Lányi II. 30.

Pál református „külön programját” írják le.⁵³ Ugyan más természetű hiányok is vannak⁵⁴, de a felekezeti különbség adja a két diárium eltéréseinek fő okát.

Egy diéta kétszer

Mindezek fényében nem érdektelen egy másik naplóval is összevetni Lányi diáriumát: Bihar vármegye követiével, Komáromi Csipkés Györgyével és Bakay Ádáméval.⁵⁵ Naplójukat olvasva egyenesen úgy érezhetjük, hogy másik országgyűlésen vettek részt mint Lányi Pál. Annak szövege az 1712. május végi–június eleji eseményekről szólva nem is említi a reformterveket kidolgozó *systematica commissiót*, csak a sérelmek tárgyalására felállított vegyes bizottságokról beszél.⁵⁶ Vajon gróf Csáky Imre kalocsai érsek, a reformok atyja állította így be a bizottságokat? Vagy csak a naplóíró követ vagy kiskövet értett mindent félre? Esetleg azért, mert hiányzott arról a május 28-i ülésről, melyen a főrendek a *systema* kidolgozására szóló bizottság kiküldését kérték?⁵⁷ A három bizottság a bihari napló szerint az országos, egyéni és családi valamint városi sérelmekkel foglalkozott volna – jóllehet a bizottsági munka a reformtörökvések vázlatának felrajzolását jelentette, átfogva az igazságügyet, a gazdaság, a hadügy és a politika területét.⁵⁸ De később is konzekvensen a sérelem-összeállításról beszél ez a napló. Vajon elképzelhető lenne, hogy párhuzamosan folyt két munka, s ők csak erről vettek tudomást, illetve csak ezt rögzítették, ahogy Lányi csak a *systemára* figyelt? A kutató teljesen elbizonytalanodik. Jó lenne mindezt máshonnan ellenőrizni. De a Dobner-féle naplóból május 29-énél csak az evangélikusok ügyeiről van szó, a Mecséry-féle és a nagyszombati követek által írt naplóból pedig ez a nap teljesen hiányzik.⁵⁹

Komáromi Csipkés és Bakay naplója szerint másnap, május 30-án a személynök azt mondta, hogy míg a deputáció az ország sérelmeivel foglalkozik, hogy az idő ne vesszen kárba, foglalkozzon az alsótábla mással. S kezdeményezik végül a jogi ügyek tárgyalására egy bizottság felállítását, kérve a felsőtáblát is, hogy küldjön tagokat.⁶⁰ Mintha itt egy fogózkodóra bukkannánk. Ez lenne az, amit Lányi úgy fogalmazott meg, hogy a jogi ügyek tárgyalását az alsótábla nem engedte át a *systematica commissiónak*, mint a hadügy, a gazdaság, a politika és a pénzügyek kidolgozását, hanem magának tartotta fenn? De ő még május 29-e kapcsán mondta el mindezt!⁶¹

⁵³ Például Lányi II. 5–6., 33–34.

⁵⁴ Például uo. 10–11.

⁵⁵ 700.500.

⁵⁶ Uo. 153. stb.

⁵⁷ Lányi II. 16.

⁵⁸ A munkálat szövegét lásd: 700.503 137.

⁵⁹ 700.499-III, 700.499-II, 700.499-IV.

⁶⁰ 700.500 156.

⁶¹ Lányi II. 16.

Mintha egy nap elcsúszás lenne a két forrás közt! Hisz 30-áról Lányi azt rögzítette, hogy vallási vita zajlott, majd a főrendek közölték a *systema* tárgyalására kiküldött bizottság felsőtáblai tagjainak nevét. Ugyanide alsótáblai tagokat delegáltak. Az esztergomi érsek Érsekújvár várának megkímélését kérte, hogy ne rombolják le. S míg a következő ülés a bihari naplóban a június 2-i, addig Lányi közben még két ülésről tudósít,⁶² erről a június 2-i ülésről azonban ő nem ír.

De miért is csodálkozunk? Abban sem egyezett a két napló, hogy melyik napokon voltak az ülések. Nem csoda, hogy az ülések számozása egy idő után teljesen elválik. Ami például Lányinál a 12. ülés, az a bihari követek naplójában már a 18.⁶³ Az első ülés, melyről mindkét forrás tudósít, a május 21-i, s ennek leírása is más Komáromi Csipkés György és Bakay Ádám naplójában, mint Lányi Pál uram diáriumában.⁶⁴ És ez után következnek a fentebb összevetett naplóbejegyzések, melyekben alig van közös elem.

A június 6-i tanácskozásról, majd az ezt követő napok üléseiről teljesen ellentmondó képet ad két forrásunk. Komáromi Csipkés és Bakay naplója a jogi munkálatról, a bizottság által előterjesztettek plenáris revíziójáról szól, Lányié a *systema* ügyében a főrendek és az alsótábla közti kötélfűzésről, beleértve az igazságügyi munkát, a *juridica* vitáját.⁶⁵ Egyes ülésnapokról a bihari követek naplója nem is tesz említést.⁶⁶ Még az is felmerült bennem, hogy Komáromi Csipkésék naplója valójában nem is a plenáris tárgyalásokról szól, hanem csak a jogi *systemát* kidolgozó bizottság üléséről, de ez kizárt: a leírt ülésen a személynök elnököl és a plénum tárgyalja beterjesztett javaslatot.

A június 11-i és 12-i ülések kapcsán Lányi naplója arról beszél, hogy az alsótábla vitájában kifejtették, miért vetik el a jogi munkálatot, majd miután a személynök áthidaló javaslatát (hogy tudniillik a jogi reformot az országgyűlést követően dolgozza ki egy bizottság) a főrendek visszautasították, mondván, hogy még ezen az országgyűlésen fogadják azt el, egy fejenkénti szavazás alkalmával az alsótábla újra ellene döntött. Másnap folytatták a főrendek változatlan sürgetésére és fenyegetésére a vitát, de nem jutottak más álláspontra.⁶⁷ Mintha összeérni látszana a két szál: a *systemából* a *juridica* a fő vitakérdés, s ez van a központban – s a bihariak naplója csak erről ír. De Komáromi Csipkés és Bakay naplója az igazságügyi reform részletkérdéseiről folyó üzenetváltásokról tudósít, és ez mégsem egyeztethető össze Lányi fentebb ismertetett beszámolójával.⁶⁸ A következő napról az ő naplóbejegyzésük hiányzik, pedig Lányi ekkor közli, hogy a megegyezés hiányában végül a főrendek a saját nevükben küldték

⁶² Uo. 17–18.

⁶³ 700.500 154.; Lányi II. 16.

⁶⁴ 700.500 17.; Lányi II. 8.

⁶⁵ 700.500 164–171.; Lányi II. 19–20.

⁶⁶ Például a június 10-iről. Vö. Lányi II. 20–21.

⁶⁷ Uo. 21–23.

⁶⁸ 700.500 175.

meg a királynak a *systemát*, miután nem sikerült a rendek hozzájárulását megszerezniük.⁶⁹ Ezután Lányi naplójában a porondot más, kisebb ügyek foglalják el, míg a bihari követekében az alsótábla tovább folytatja a jogi munkálat vitáját, s bevonja a főrendeket is, noha ezek vegyes ülés tartására nem mutatnak hajlandóságot.⁷⁰

Ezt követően már az is nehéz, hogy olyan ülésnapot találjunk, melyről mindkét forrás tudósít. Lányi június 15. és 21. közt nem tud ülésről, miközben Komáromi Csipkés György és követtársa diétai naplója részletesen beszámol a korábbi viták folytatásáról a jogi reformot illetően. Lányi Pál június 21-i bejegyzése magánkérélmek benyújtását rögzíti, de erről a napról nem tud kollégái naplója.⁷¹ Június 22–23-áról ők írnak, 24-éről a gömöri alispán, 25-éről ők, szerintük 26-a és 30-a közt nem volt ülés, de a 30-airól Lányi ír.⁷² Június 24-énél végre Lányi is beszámol arról, hogy felolvassák a deputáció jelentését. Már ennyi egyezésnek is örülhetünk, pedig még a nap sem stimmel. A bihari napló július 3-a és 7-e közt öt napról állapítja meg, hogy magánkérélmek felolvasása miatt nem tudtak a bizottsági munkálattal foglalkozni: Lányi 4-éről mondja ugyanezt – a többi négy napról pedig semmit. Június 11-én, 12-én, 13-án, 14-én, 16-án és 17-én a jogi reform vitája folyik, előbb a két tábla közt, majd csak az alsótáblán – legalábbis Komáromi Csipkés György és társa országgyűlési naplója szerint. Az egyetlen nap, mely kimaradt, 15-e: Lányi éppen erről a napról és 14-éről tesz bejegyzést diáriumába, és nem is említi a *juridicát*.⁷³

Július 18-án a bihari napló a jogi munkálat folytatásáról, az ennek szövegén tett módosításokról számol be. Ugyanezen a napon Lányi naplójából a Szatmár szabad királyi városi kiváltságainak becikkelyezése körüli, illetve a királyi leirat keltette vitáról szerezhetünk tudomást. A július 19-i ülésen lezajlott vallási vitáról csak ő, a protestáns ír, ez a nap a másik diáriumból hiányzik.⁷⁴ 20-án a Komáromi Csipkés-napló szerint főleg a bűnperekről szóló utolsó rész plenáris revízióját végzik el, Lányi szerint egy feliratot készítettek elő felterjesztésre.⁷⁵

A bihari napló beszámolója 21-éről hiányzik, július 22-én pedig a rendek felháborodását rögzíti, hogy a főrendek érdemi változtatásokat tettek a jogi munkálat szövegén, ami miatt a következő napokban újra le kellett diktálni a fogalmazványt. Mind ezen ülésekről Lányi viszont részletes beszámolót ad, és mindenféle ügyet említ az indigenátusi ügyektől a só árán át a dézsmák kérdéséig.⁷⁶ Ismét csak feltehetjük a

⁶⁹ Lányi II. 24.

⁷⁰ 700.500 175–180.; Lányi II. 26.

⁷¹ Lányi II. 26.

⁷² 700.500 185–191.; Lányi II. 26–27.

⁷³ 700.500 195–197.; Lányi II. 27–29.

⁷⁴ 700.500 197–198.; Lányi II. 29–30.

⁷⁵ 700.500 198.; Lányi II. 30–31.

⁷⁶ 700.500 201.; Lányi II. 31–34.

kérdést, egyáltalán egy országgyűlésen ült a két napló szerzője?⁷⁷ Lányi július 27-ről azt írja, hogy a törvénycikkek szövegezése folyt, s másnap és 30-án ennek a munkának végezték el az utolsó simításait, majd augusztus 2-án megérkezett a királyi válasz a 13 megye instanciájára, valamint a leirat és a *decretum* (*sic!*). Mivel ezután naplója megszakad, az olvasó azzal a nyugodt érzéssel dőlhet hátra a székében, hogy szépen véget ért minden. Persze, ha nincs a kezében Komáromi Csipkés és Bakay naplója, mely folytatódik, miután persze nem beszélt július 27–28–30-a kapcsán *articulusokról*, augusztus 2-án *decretumról*⁷⁸ – erről az ülésről egyenesen egyetlen szó sincsen benne.⁷⁹ Ezen a ponton elhatároztam, hogy megkeresem Lányi Pál gömöri alispán naplójának eredetijét, hátha kiderül, hogy a közlő Thury Etele az évszámot eltévesztette, és az helyesen 1714 vagy 1715 lenne. De azután eszembe jutott, hogy Bay és Balog naplójával viszont nagyon is összevág, s az a saját szememmel láthatóan 1712. évi. A problémát tehát nem lehet ilyen egyszerűen kiküszöbölni.

Komáromy Csipkés György és Bakay Ádám naplója pedig tovább folytatódik. Beszámol arról, hogy július 28-a és augusztus 7-e között a bizottsági javaslat tárgyalása mellett kisebb ügyek is felmerültek a diétán, mint például az indigenátus ügye.⁸⁰ A főrendek ellenkezésére a rendek azzal válaszoltak, hogy külön bizottság tárgyalja felvetéseiket a diétát követően, s munkálata kerüljön a következő országgyűlés elé. A napló azzal ér véget, hogy ebbe a főrendek végül beleegyeztek, és a diéta feloszlott, mint tudjuk, a pestis miatt.⁸¹

A történész és forrása(i)

Az olyan esetben, mint Lányi Pál, illetve Komáromi Csipkés György és Bakay Ádám diétai naplója, a történész kis híján megbolondul. Megpróbálja összeegyeztetni az összeegyeztethetlent. Megmagyarázni a megmagyarázhatatlant. Hátha az évszám rossz. Vagy az egyik beszámoló írója csak bizottsági tárgyaláson vett részt. Vagy olyan kiskövet írta a szöveget, aki semmit sem értett az egészből. A történész kínlódik, és könnyen lehet, hogy az is sületlenség lesz, amit mindezek alapján maga ír. Aztán végül felsóhajt. Leesik a kő a szívéről. Véget ér Lányi naplója, s egyetlen forrása marad. Most már végre egyszerű a dolga, s „tudja”, mi történt, „tudja”, mire alapozza, miként alakítsa saját elbeszélését.

Mi lenne, ha úgy írnánk le 1712 nyarának eseményeit, ahogy azokat Komáromi Csipkés György és Bakay Ádám diáriuma írja le? Ha mondjuk – ez talán jobban véd-

⁷⁷ Bevallom, hogy a naplókvalóval való hosszabb munka után jutott csak eszembe ez a meglehetősen kézenfekvő kérdés, és okozott jeges rémületet. De hiába forgattam a kezemben a bihari követek naplóját, annak szóban forgó része mégiscsak az 1712. évinek látszott.

⁷⁸ Ennek kiadása természetesen csak 1715-ben történt meg.

⁷⁹ 700.500 202–205.; Lányi II. 34.

⁸⁰ 700.500 202–222.

⁸¹ Horváth M.: Magyarország történelme VII. 25.

hető – csak az maradt volna fenn? Akkor semmi szó nem lenne a történeti összefoglalókban a úgynevezett hat napos *systemáról*, a század elejének reformtörekvéseiről. De hát más esetekben nem lehet, hogy ugyanez történik? Történeti narratíváink már csak ezért is kiszolgáltatottak, sérülékenyek.

Itt a 18. századi országgyűlési naplókról, mint forrásokról van szó – mégis általában a történeti tudás természete került reflektorfénybe. Nem lehet azt mondani, hogy a történész egyszerűen rekonstruálna. A történésznek választania kell két egészen elérő forrás követése közt. A történész kétségkívül alkotja tehát a történelmet. És akkor is így van ez, ha csak egy forrás akad a kezébe, s eszébe sem jut, hogy mennyire esetleges, hogy milyen forrás került hozzá. Az egyik egészen más országgyűlést festhet elébe, mint a másik. A történész által írt történetek – amennyiben megfelelnek a szakma *sine qua non*jának, a valódiságra való törekvésnek – nem fiktívek, hanem a múlt forrásoknak nevezett nyomaira támaszkodnak. Forrásaink viszont ugyan a múlt nyomai, de nem a múlt darabkái adják a kezünkbe, hanem reprezentációk. Kortársi reprezentációk, miként a történészek reprezentációi utólagos reprezentációk. Bizonyos értelemben a forrásokra való hivatkozás csak eltolja a problémát, a történészi reprezentációról egy valamilyen speciális céllal készült kortársi reprezentációra. A tárgyalt források fenti összevetése talán rávilágít arra, mennyire illuzórikus az a biztonságérzet, melyre ezen művelet révén a történészek szert tesznek.

Az irodalomelmélet szerint a jelentés lehet a szerzőnél, a műben és a befogadónál.⁸² Talán eljátszhatunk annak a gondolatával, hogy a történelem, mint diskurzus hasonló mozgástérrel rendelkezik. Nem a történeti mű vonatkozásában (hisz arra egyértelműen közvetlenül érvényes az, amit az irodalmi művekre el lehet mondani) hanem egy csavarral a múlt nyomaira, a forrásokra vonatkoztatva. Irányulhat a történész figyelme a forrás szerzőjére. Megkérdezhetjük, milyen körülmények közt született a forrás, ki írta, s vajon miért azt írta, amit írt, mit akart vele elérni, milyen oka lehetett esetleg torzítani. Vizsgálhatjuk azután magának a forrásnak a szövegét, milyen narratív struktúrája van, milyen szóképeket használ, milyen eszközökkel éri el a hatást – és így tovább. Nem kizárt végül, hogy indokolt lesz a harmadik stádium végigjárása is: a befogadó, a forrást olvasó történész egyáltalán miért veszi azt a kezébe, mit akar vizsgálatával mondani, miért az egyik forrást választja, s nem egy másikat. Egy ilyen szemléletű történelem, az önéletrajzi irodalomtudomány⁸³ egyfajta rokona jobban rávilágítana arra, hogy a történész miként konstruálja a múltat. Hiszen végső soron csak a történész saját története indokolhatja, hogy miért Lányi Pál diáriuma és nem Komáromi Csipkés György és Bakay Ádám országgyűlési naplója alapján mutatja be 1712 nyarának történéseit a magyar országgyűlésben.

Ezzel pedig lényegében véve visszajutottunk ahhoz a historiográfiai kontextualizáláshoz, melynek szükségességével a *Bevezető*ben indítottam – de már egy másik

⁸² Bókay: Irodalomtudomány 67–69.

⁸³ Vö. Rorty: Trockij 3–9. Ez úton köszönöm Takáts Józsefnek, hogy felhívta figyelmemet erre a cikkre.

szinten: hogy tudniillik a történeti munka valódi beágyazottságának feltáráshoz, kontextualizáltsága felfejtéséhez, végül is: valódi megértéséhez szükséges lenne, hogy a szakmában elterjedjen egy, a korábnál sokkalta személyesebb hang. A kérdés nem is olyan abszurd talán. A mikrotörténelem friss munkáiból sok választja ezt az utat. Ann Wroe-nak a középkori Rodezről írott könyvében vagy René Weisnek az utolsó katarokról írt munkájában a szerző bátran az előtérbe lép.⁸⁴ Az olvasó a munka tulajdonképpeni tárgyául szolgáló történetet a szerző saját történetébe beágyazva kapja a kezébe. A magyar történettudomány friss terméséből Borsi-Kálmán Béla kötetét tudnám például említeni: ha nem is a polgárosodás kérdéseivel vagy más témáival egy tanulmányban, de az ezeket tárgyaló írások mellé illesztve egy interjúban és különösképpen annak gazdag jegyzeteiben találkozunk a történész saját történetével.⁸⁵ Talán errefelé vezet a jövő útja – jöhet ez a könyv, mint már kiderült, még nem ilyen.

⁸⁴ Wroe: *A Fool*, Weis: *The Yellow Cross*.

⁸⁵ Borsi-Kálmán: *Jegyzetek*.

A hivatkozott források és irodalom

1. Levéltári források

700.434

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Acta comiciori* [!] *regni Hungariae anni 1792.*

700.451

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Acta diaetae MDCCLXIV.*

700.453

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Acta comitiorum incltyi regni Hungariae et eidem annexarum partium pro dominica sanctissimae, et individuae trinitatis in diem 17 junii anni 1764 incidente in civitatem Posoniensem indictorum, benignae quippe directoria, propositionesque suae majestatis sacratissimae ac alia clementissima mandata et decreta cum suis accessoriis.*

700.456

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Incltyi regni Hungariae partiumque eidem annexarum anno 1764/5 Posonii celebratorum comitiorum acta publica cum diario pro spectabili ac magnifico domino Iosepho Kvassay de eadem sacrae cesariae regiae et apostolicae maiestatis ad excelsum consilium regium locumtenentiale Hungaricum consiliario, nec non per incltytam regnum Hungariae tavernicorum regalum magistri vices-gerente. Per Joannem Durászyi conscripta.*

700.457

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Diarium et acta diaetae anni 1764/5.*

700.458

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Diarium diaetae anni 1764.*

700.462

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Acta diaetae per sacram caesareo-regiam majestatem Mariam Theresiam Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae etc. reginam anno millesimo septingentesimo quinquagesimo primo pro die decima octava mensis aprilis in liberam regiamque civitatem Posoniensem inclitis statibus et ordinibus regni Hungariae indictae ibidemque celebratae. Pro parte inclitae universitatis Comitatus Unghvariensis, sub decursu ejusdem diaetae conscripta, et post reditum abinde eidem universitati fideliter relata per ablegatos ejusdem nuncios.*

700.464

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Acta diaetalia anni 1751.*

700.467

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Acta seu diarium comitiorum regni, anno millesimo septingentesimo quinquagesimo primo Posonii celebratorum.*

700.469

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Acta universa diaetae anno MDCCLI in libera regiae civitate Posoniensi celebratae.*

700.470

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Diarium diaetae regni Hungariae 1751.*

700.475

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Acta diaetalia anni 1741.*

700.477

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Diarium diaetae anni millesimi septingentesimi quadragesimi primi per suam maiestatem sacratissimam Mariam Theresiam dei gratia Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae reginam, archiducem Austriae, Heturiae et in liberam ac regiam civitatem Posoniensem pro die decima quarta mensis maii indictae.*

700.478

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Diarium diaetae anni 1741 continuatum usque ad diem 27 julii, desunt augem menses augustus, september, october et respective november.* (Az oldalszámazás a kötetbe másodikként bekö-

tött tisztázati példányra vonatkozik, mely az utolsó tíz oldal híján az első szöveg másolata.)

700.479

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Acta concursus anni 1736 Posonium pro die 28 mensis may indicti*.

700.480

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Acta concursus anni 1737 pro die 11ma martii Posonium indicti*.

700.482

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Acta diaetae 1728/9 anni [...], diarium diaetae 1751 [...], acta concursuum regnicolarum anni 1734 [...], anni 1735 [...], anni 1736 [...], anni 1737 [...] collecta per Georgium Gyurikovits Posonii*.

700.484

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Diarium occasione generalis regni Hungariae diaetae in anno 1728 et 1729 continuative celebratae privato labore ac solerti industria confectum*.

700.486/1

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Acta diaetalia pro die vigesima mensii junii anni millesimi septingentesimi vigesimi secundi per sacratissimam romanorum imperatoriam ac Germaniae, Hispaniorum, Hungariae ac Bohemiaeque regiam maiestatem Carolum VI in liberam ac regiam civitatem Posoniensem indictae diaetae per nobilem Paulum Prileczky in subinserteris regalibus titulatae dominae principissae ad hanc diaetam ablegatum, inter status et ordines in tabula absentium locum et sessionem habentem, conscripta* (első kötet).

700.486/2

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Acta diaetalia pro die vigesima mensii junii anni millesimi septingentesimi vigesimi secundi per sacratissimam romanorum imperatoriam ac Germaniae, Hispaniorum, Hungariae ac Bohemiaeque regiam maiestatem Carolum VI in liberam ac regiam civitatem Posoniensem indictae diaetae per nobilem Paulum Prileczky in subinserteris regalibus titulatae dominae principissae ad hanc diaetam ablegatum, inter status et ordines in tabula absentium locum et sessionem habentem, conscripta* (második kötet).

700.486/3

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Acta diaetalia pro die vigesima mensii junii anni millesimi septingentesimi vigesimi secundi per sacratissimam romanorum imperatoriam ac Germaniae, Hispaniorum, Hungariae ac Bohemiaeque regiam maiestatem Carolum VI in liberam ac regiam civitatem Posoniensem indictae diaetae per nobilem Paulum Prileczky in subinsertis regalibus titulatae dominae principissae ad hanc diaetam ablegatum, inter status et ordines in tabula absentium locum et sessionem habentem, conscripta* (harmadik kötet).

700.498

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Acta diaetae incltyi regni Hungariae [...] – Diarium diaetae Posiniensis, anno 1708 pro die 29. mensis februarii [...] conscriptum et connotatum per me Adamum Mecséry incltyorum Pest, Pilis, et Sold [!] comitatum ablegatum et Strigoniensis vice comitem.*

700.499-II.

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Diaria diaetae annis 1708, 1709, 1710, 1712, 1714/5. Posonii celebratae. II. Mecsérianum 1708, 1709.*

700.499-III.

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Diaria diaetae annis 1708, 1709, 1710, 1712, 1714/5. Posonii celebratae. III. Dobnerianum 1708/9, 1710, 1714/5. – Diarium generalis regni Hungariae diaetae a sacratissima caesarea majestati Josepho I imperatore et rege pro die 29 februarii anni 1708 in liberam regiam civitatem Posoniensem primum indictae dein per Carolum VI imperatorem et regem pro inscienda sui inauguratione in dominicam in albis anni 1712 denuo convocate, ac postremum in diem 15 januarii 1715 continuative promulgatae et conclusae, per Ferdinandum Dobner civitatis Soproniensis consulem et ad diaetam ablegatum concinnatum.*

700.499-IV.

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Diaria diaetae annis 1708, 1709, 1710, 1712, 1714/5. Posonii celebratae. IV. Tyrnaviense, anno 1708. a die 1. martii – 25. junii, anno 1709. a die 17. maii – 13. augusti, anno 1710 a die 10. februarii – 8. aprilis, anno 1714. a die 27. septembris – 25. novembris deductum. – Diarium diaetae Posoniensis anno 1708 die 29. februarii [...] inchoatae, annis 1709, 1710, 1712, 1714. continuatae, anno 1715. conclusae.*

700.500

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Diarium diaetae anni 1708 a 7. martii usque 27. maii, anni 1712 a 2. maii – 4. augusti, 1714 17. septembris 13. decembris, anni 1715 m. jan. per deputatos comitatus Bihariensis concinnatum per Georgium Gyurikovits descriptum.* – *Diarium diaetae anno 1708 Posonii celebratae per deputatos comitatus Bihariensis Georgium Csipkés Komáromi ordinarium vice comitem, Adamum Bakay ordinarium juratum notarium concinnatum, et eidem comitatui relatum.*

700.503

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Acta diaetarum 1712–15.*

700.505

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Fragmenta actorum consessuum palatinalium ductu articuli VIIIi anni 1715. 1717, 1718 et 1719 celebratorum.*

700.528

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, *Acta concursus regni Hungariae pro elaboranda methodo regulamenti militaris et norma in contribuendo stabilienda, in diem 20 julii anno 1698 convocati, ac mense octobris eodem anno conclusi per Georgium Gyurikovits anno 1840 collecta.*

700.663

Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-gyűjtemény, Anonim napló és aktatöredék.

Acta Congr.

Somogy megyei Levéltár IV.1.a. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Acta congregationum, 1715–1848.*]

Acta Congr./r

Somogy megyei Levéltár, *Acta congregationalia, 1715–1791.* (Ez egy csomónyi restaurált anyag, amelynek eredeti helye az *Acta Congr.*-ben van.)

Acta testamentaria

Somogy megyei Levéltár IV.35 Végrendeletek levéltári gyűjteménye (*Acta testamentaria*).

Adószedői iratok

Somogy megyei Levéltár IV.8. [= Somogy vármegye adószedőjének iratai. *Rationes* / számadások.]

Archiva familiaria

Somogy megyei Levéltár IV.1.x [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Archiva familiaria*]

Csépán

Somogy megyei Levéltár IV.14. Csépán István alispán után maradt adatok 1652–1851. „*Depositum* Csépán István alispán 1798–1817” című csomó.

Csepreghy

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. *Fol. Lat.* 3542: *Acta diaetae annorum* 1764/5.

Divisionales

Somogy megyei Levéltár IV.1.t Osztálylevelek (*Divisionales*).

Gaál 1.

Somogy megyei Levéltár XIII. Az alsószilvágyi Gaál család iratai. 1: Gazdasági iratok, számadások, 1765–1889.

Gaál 4.

Somogy megyei Levéltár, XIII. Az alsószilvágyi Gaál család levéltára. 4: Családi okmányok 1717–1885, családtörténeti adatok 1446–1943.

Gaál 7.

Somogy megyei Levéltár XIII. Az alsószilvágyi Gaál család iratai 7. A Gaál család története I.

Gaál 10.

Somogy megyei Levéltár XIII. Az alsószilvágyi Gaál család iratai. 10: A Gaál család leszármazásának leírás. Összeállította velikei és besenyői Skublics János.

Gaál László

Somogy megyei Levéltár XIV. [= Személyek iratai] Gaál László alispán iratai.

Gyurikovits

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, *Fol. Lat.* 3835: *Index collectionis diariorum et actorum diaetalium regni Hungariae*. (Gyurikovits György saját kezű írása, kelt Pozsonyban 1838. november 28-án.)

Hatalmaskodási perek

Somogy megyei Levéltár IV.10. Somogy vármegye törvényszékének (*sedria*) iratai, *Processi querulosi* (hatalmaskodási perek), „*Processus querulosi* (kisebb hatalmaskodási v. panaszper) 1769–1844” című csomó.

Miscellanea

Somogy megyei Levéltár IV.1.x [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Miscellanea*]

MOL A39

Magyar Országos Levéltár A39 [Kancelláriai levéltár, *Acta generalia*]

MOL A95 13. kötet

Magyar Országos Levéltár A95 [Kancelláriai levéltár, *Acta Diaetalia, 1553–1751*]
13. kötet: *Diarium diaetae anni 1723*.

MOL Ft 17991

Magyar Országos Levéltár, Filmtár, 17991. doboz = Magyar Országos Levéltár N8 [*Regnicolaris* levéltár, *Archivum palatinale*, *Archivum principis Pauli Esterházy*] *Lad. 54 Diversa acta commissionum tum Viennae, cum et Posonii, Budae ac Cassoviae in puncto erudendae proportionis quanti contributionalis administrandique status Regni tum in polliticis [!], cum et juridicis et cetera [!] in annis 1686, 1688, 1689, 1698, 1699, 1700, 1701, 1702, 1703 considerantium et operantium.*

MOL Ft A3870

Magyar Országos Levéltár, Filmtár, A3870. doboz = Anyakönyvek.

MOL Ft A3803

Magyar Országos Levéltár, Filmtár, A3083. doboz = Anyakönyvek.

MOL Ft B1329

Magyar Országos Levéltár, Filmtár, B1329. doboz = Somogy megyei Levéltár IV.1.i. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Nobilitaria*] 42. csomó.

MOL Ft 37095

Magyar Országos Levéltár, Filmtár, 37095. doboz = Összeírások a Somogy megyei Levéltárból.

MOL Ft 37097

Magyar Országos Levéltár, Filmtár, 37097. doboz = Összeírások a Somogy megyei Levéltárból.

MOL Ft B1329

Magyar Országos Levéltár, Filmtár, B1329. doboz = Somogy megyei Levéltár IV.1.i [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Nobilitaria*] 42. csomó.

MOL N49

Magyar Országos Levéltár N49 [*Regnicolaris* levéltár, *Archivum Regni, Diaetae antiquae*] *Lad.* L.

MOL N50 6. kötet

Magyar Országos Levéltár N50 [*Regnicolaris* levéltár, *Archivum Regni, Diaetae anni 1708–1715*] *Lad.* R 6. kötet: *Diarium diaetae annorum 1709, 1714, 1715. Acta concursuum regni annis 1715, 1717, 1719, 1721.*

MOL N56 3. kötet

Magyar Országos Levéltár N56 [*Regnicolaris* levéltár, *Archivum Regni, Diaeta anni 1790–1791*] *Lad.* U 3. kötet: *Diaeta anni 1790–91.*

MOL N55 6. kötet

Magyar Országos Levéltár N55 [*Regnicolaris* levéltár, *Archivum Regni, Diaeta anni 1764–1765*] *Lad.* O 6. kötet: *Acta Diaetae Anni 1764 et 65.*

MOL N57

Magyar Országos Levéltár N57 [*Regnicolaris* levéltár, *Archivum Regni, Diaeta anni 1792*] *Lad.* K.

MOL N71

Magyar Országos Levéltár N71 [*Regnicolaris* Levéltár, *Archivum Regni, Concursus regni*] *Lad.* P, V.

MOL N72

Magyar Országos Levéltár N72 [*Regnicolaris* levéltár, *Archivum Regni, Commissio systematica*] *Lad.* Q.

MOL N114 15. kötet

Magyar Országos Levéltár N114 [*Regnicolaris* levéltár, *Archivum Regni, Kovachich Márton György gyűjteménye*] 15. kötet: *Diaria diaetalia IX. 1764–65.*

Eredeti címe: *Publicum diarium diaetae anno D. 1764 Posonii celebratae. Conscriptum per Andream Nedeczky protonotarium et in domo regnicolari singula die dictatum.*

MOL P290

Magyar Országos Levéltár P290 A gyulai Gaál család levéltára.

MOL P650

Magyar Országos Levéltár P650: A Tallián család levéltára.

Nobilitaria

Somogy megyei Levéltár IV.1.i [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Nobilitaria*]

Orphanalia

Somogy megyei Levéltár IV.1.f [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Orphanalia varii*]

P 1658–1726 2.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1658–1726-ból.

P 1717–1722 3.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1717–1722-ből.

P 1724–1731 4.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1724–1731-ből.

P 1732–1736 5.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1732–1736-ból.

P 1736–1741 6.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1736–1741-ből.

P 1741–1744 7.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1741–1744-ből.

P 1744–1746 8.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1744–1746-ból.

P 1748–1752 10.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1748–1752-ből.

P 1752–1755 11.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1752–1755-ből.

P 1759–61 14.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1759–1761-ből.

P 1765 18.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1765-ből.

P 1765–1766 19.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1765–1766-ból.

P 1766–1767 20.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és al-bizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1766–1767-ből.

P 1769 22.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és al-bizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1769-ből.

P 1770 23.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és al-bizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1770-ből.

P 1771 24.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és al-bizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1771-ből.

P 1774 30.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és al-bizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1774-ből.

P 1790 77.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és al-bizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1790-ből.

P 1791 79.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és al-bizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1791-ből.

P 1792 83.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és al-bizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1792-ből.

P 1795 90.

Somogy megyei Levéltár IV.1.b. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Protocolla congregationum, 1659–1848*] Közgyűlési jegyzőkönyv 1795-ből.

Pannonhalmi

Somogy megyei Levéltár IV.1.h. [= Somogy vármegye nemesi közgyűlése és albizottsága iratai, 1454–1855. *Conscriptiones*] 14. doboz: A pannonthalmi apátságot illető dézsma, 1721–1789. Ö: 404–432.

Processus varii

Somogy megyei Levéltár IV.10.s Somogy vármegye törvényszékének (sedria) iratai, Különféle perek (*Processus varii*), „*Processus varii 1781–1806*” című csomó.

Ráday 8.

A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára. A Ráday család levéltára. IV. Ráday I. Pál iratai IV.f Politikai iratok. 8. szám: Ráday Pál feljegyzései a felkelésről és az adózásról szóló 1715:8. tc. eredeti és módosított szövegéről. (Eredeti címe: *De insurrectione et contributione.*)

Ungarische Akten, Comititalia

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Bécs), *Ungarische Akten, Comititalia.*

2. Kiadott források

1715:86. tc. (példa)

Márkus Dezső (szerk.): Magyar törvénytar I. kötet: [Az] 1000–1526. évi törvény-cikkek; II. kötet: [Az] 1526–1608. évi törvény-cikkek; III. kötet: [Az] 1608–1657. évi törvény-cikkek; IV. kötet: [Az] 1657–1740. évi törvény-cikkek; V. kötet: [Az] 1740–1835. évi törvény-cikkek. Budapest, 1899–1901.

1790, irományok

Budán 1790dik Esztendőben Tartott Ország Gyűlésének alkalmatosságával írásban bé-nyújtott, 's Köz-tanátskozás alá vett Dólgok, és Munkák. H. n., é. n.

1792, acták

Budán 1792dik Esztendőben tartott Ország Gyűlésének alkalmatosságával elől fordúlt, és a' Naponként való Jegyzésekben említett Írásoknak, avagy Actáknak Rendje. (Egybe kötve a „Naponként-való 1792”-vel.)

1792, diarium

Diarium comitiorum regni Hungariae, a serenissimo, ac potentissimo Hungariae, et Bohemiae rege Francisco in liberam regiamque, ac metropolitanam civitatem Budensem in diem 20mam mensis maii anni 1792. indictorum, ibidemque die 26ta junii anni ejusdem conclusorum. Buda, 1792.

Acta Comititalia Soproniensia

Acta Comititalia Hungarica Soproniensia Anni MDCLXXXI. H. n., é. n.

Angol diplomatiai iratok

Angol diplomatiai iratok II. Rákóczi Ferencz korára. Angol levéltáráktól közli Simonyi Ernő. I–III. kötet, Budapest, 1871–1877. [= Archivum Rákócziánum. II. Rákóczi Ferencz levéltára. Bel- és külföldi irattárakból bővítve. Második osztály: Diplomazia.]

Berényi

Berényi György naplója az 1634/5-ik soproni és az 1637/8-ik pozsonyi országgyűlésekről. Közli: Komáromy András. Magyar Történelmi Tár 1885. [Évfolyam-megjelölés nélkül.]

Georch: Honnyi törvény II-1.

Honnai törvény. Öszve-szedegette ettre-karchai Georch Illés [...] Második könyvnek egyik kötetje. Pozsony, 1806.

Gúnyirat

Gúnyirat az 1764-ki országgyűlés idejéből. Közli: Lehoczky Tivadar. Történelmi Tár 1898 [Évfolyam-megjelölés nélkül.]

Illésy: Az 1754–55. évi

Illésy János: Az 1754–55. évi országos nemesi összeírás. Budapest, 1902.

Journal

Journal der Verhandlungen der versammelten hohen Stände von Ungarn auf dem Landtage in Ofen im Jahr 1790. Pest–Bécs, é. n. [1790.]

Keresztesi

Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén. Keresztesi József egykorú eredeti naplója, Pest, 1868.

Kövy: A' magyar törvénynek

[Kövy Sándor:] A' magyar törvénynek rövid summája. A' Gyermekek' számára. Pozsony, 1798.

Lányi I.

Lányi Pál gömöri alispán naplója az 1712. évi pozsonyi országgyűlésről. Közli: Thury Etele. Első közlemény. Történelmi Tár 4 (1903) [új folyam].

Lányi II.

Lányi Pál gömöri alispán naplója az 1712. évi pozsonyi országgyűlésről. Közli: Thury Etele. Második és befejező közlemény. Történelmi Tár 5 (1904) [új folyam].

Máramarosmegyei

A máramarosmegyei 1744-ik évi magyar nemesi fölkelés számára kiadott utasítás. Közli: Szilágyi István. Hadtörténelmi Közlemények 10 (1897).

Nánásy: A' magyar polgárnak

Nánásy Beniamin: A' magyar polgárnak törvény szerint való rendes örököse. Pest, 1799.

Naponként-való

Naponként-való jegyzései az 1790dik eztendőben felséges Ildik Leopold tsászár, és magyar országi király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, 's Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-tétetett, 's ugyan ott, következő 1791dik esztendőben böjt-más havának 13dik napján bé-fejezett magyar ország gyűlésének; mellyek eredet-képen magyar nyelven íratattak, és az ország gyűlésének fő-vigyázása alatt, hitelesen deák nyelvre fordítottak. Buda, 1791.

Naponként-való 1792

Naponként-való jegyzései az 1792. eztendőben felséges Ferentz magyar és cseh országi király által, szabad királyi várossába Budára Pünkösöd havának 20dik napjára rendelt, 's ugyan ott azon esztendőben Szent-Iván havának 26dik napján bé-fejezett magyar ország gyűlésének; mellyek eredet-képen magyar nyelven íratattak, és az ország gyűlésének fő vigyázása alatt, hitelesen deák nyelvre fordítottak. Buda, 1792. (Vele egybekötve: „Budán 1792dik Esztendőben tartott Ország Gyűlésének alkalmatosságával elől fordúlt, és 'a Naponként való Jegyzésekben említett Írásoknak, avagy Actáknak Rendje”, lásd: 1792, *acták*.)

Planum tabulare

Planum tabulare, sive decisiones curiales per excelsam deputationem a piae memoriae imperatrice et regina Hungariae diva Maria Theresia eatenus collectae et in ordinem redactae anno 1769. Editio secunda. Posonii 1817.

Werböczy

Werböczy István: Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve. [Az 1894-i, Csiky Kálmán által készített fordítás bővített kiadása.] Budapest, 1990.

Zakljucci

Zakljucci hrvatskog sabora I–VII. kötet: 1631–1758. Összeállította és szerkesztette dr. Josip Buturac stb. Zágráb, 1958–1970.

3. Feldolgozások

Az 1741-ik

Az 1741-ik évi felkelés számereje, Hadtörténelmi Közlemények 4 (1891) Anonim közlemény.

Acsádi: Az 1784–85. évi népszámlálás

Acsádi György: Az 1784–85. évi népszámlálás és az ezen alapuló népességnylvántartások. In: Kovacsics (szerk.): A történeti statisztika.

Acsády: Magyarország története

Acsády Ignác: Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657–1711). Budapest, 1898. [= Szilágyi Sándor (szerk.): A magyar nemzet története VII. kötet.]

Andorka: A nemesi fölkelés

Andorka K.: A magyar nemesi fölkelés harczba lépése II. Frigyes ellen 1744-ben. Hadtörténelmi Közlemények 6 (1893).

Badál: Kastélyok és kúriák

Badál Ede: Kastályok és kúriák Pest, Heves és Nógrád megyében. Budapest, 1987.

Bahlcke: Ungarischer Episkopat

Joachim Bahlcke: Ungarischer Episkopat und Österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686–1790). Habilitationsschrift zur Erlangung des akademischer Grades Dr. phil. habil. der Fakultät für Geschichte,

Kunst- und Orientalwissenschaften der Universität Leipzig. Kézirat. 2001. (Ezúton köszönöm a szerzőnek, hogy munkáját még megjelenés előtt rendelkezésemre bocsátotta.)

H. Balázs: Bécs és Pest-Buda

H. Balázs Éva: Bécs és Pest-Buda a régi századvégen 1765–1800. Budapest, 1987.

Banyó: Leánynegyed

Banyó Péter: Birtoköröklés és leánynegyed. Kísérlet egy középkori jogintézmény értelmezésére. AETAS 2000. 3. szám.

Banyó: Válasz

Banyó Péter: Válasz Homoki Nagy Mária bírálatára. Aetas 2001. 3–4. szám.

Baranyai: Somogy nemes családai

Baranyai Béla: Somogy vármegye nemes családai. In: Csánki (szerk.): Somogy.

Baráth: Adóügy

Baráth Tibor: A magyar állam adóügye 1605–1648. Budapest, 1929. [Különnyomat a Századok 1930. évi folyamából.]

Bartal: Glossarium

Antonius Bartal: Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae. Lipcse – Budapest, 1901.

Baumgart: Der Adel

Peter Baumgart: Der Adel Brandenburg-Preussens im Urteil der Hohenzollern des 18. Jahrhunderts. In: Rudolf Endres (szerk.): Adel in der Frühneuzeit. Ein regionaler Vergleich. Köln – Wien, 1991.

Baumgart (szerk.): Ständetum

Peter Baumgart (szerk.): Ständetum und Staatsbildung in Brandenburg-Preussen. Ergebnissen einer internationalen Fachtagung. Berlin – New York, 1983. [= Veröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin 55.; Études présentées à la Commission internationale pour l’histoire des assemblées d’état et du parlementarisme 66.]

Béli: Az önkormányzat újjáéledése

Béli Gábor: A vármegyei önkormányzat újjáéledése Baranyában a török kiűzése után (1693–1703). Baranya megyei Helytörténetírás 1987–1988.

Benczédi: Rendi szervezkedés

Benczédi László: Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom (1664–1685). In: R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Magyarország története 1526–1686. [= Pach Zsigmond Pál (szerk.): Magyarország története III. kötet] Budapest, 1987².

Benda Gy.: Megjegyzések

Benda Gyula: Megjegyzések Kosáry Domokos cikkéhez. Valóság 18 (1978).

Benda Gy.: Parraghy

Benda Gyula: Egy Zala megyei köznemesi gazdaság és család a XVIII. század közepén (Parraghy László hagyatéka). Agrártörténeti Szemle 26 (1984).

Benda Gy.: A tárgyak termelése

Benda Gyula: A tárgyak termelése és fogyasztása a jobbágyszabadítást megelőző évszázadban. Néprajzi Értesítő 76 (1994).

Benda Gy.: Zsellérből polgár

Benda Gyula: Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthely társadalma 1740–1849. PhD disszertáció. Kézirat. Budapest, 2001.

Benda K.: Forrásközlési szabályzat

A Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat 1607–1790 közti részének szerkesztési és forrásközlési szabályzata. Századok 108 (1974).

Benda K.: A köznemesség művelődési

Benda Kálmán: A magyar köznemesség művelődési törekvései a XVIII. században. A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve 7 (1981).

Benda K.: Az országgyűlések

Benda Kálmán: Az országgyűlések az újkori magyar fejlődésben. In: Benda Kálmán – Péter Katalin: Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben. Budapest, 1987. [= Előadások a Történettudományi Intézetben 6.]

Benda K. (szerk.): Kronológia

Benda Kálmán (szerk.): Magyarország történeti kronológiája. I–IV. kötet. Budapest, 1981–1982. (Mivel a lapszámozás folyamatos, a kötetszámot nem idézem hivatkozáskor.)

Bérenger: Les "Gravamina"

Jean Bérenger: Les "Gravamina". Remonstrances des diètes de Hongrie de 1655 à 1681. Recherches sur les fondements du droit d'Etat au XVIIe siècle. Paris, 1973.

Bérenger: Finances

Jean Bérenger: Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Paris, 1975.

Bókay: Irodalomtudomány

Bókay Antal: Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban. Budapest, 1996.

Bónis: Die ungarischen Stände

Bónis György: Die ungarischen Stände in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: Gerhard (szerk.): Ständische.

Bónis: Feudal Diet

Bónis György: The Hungarian Feudal Diet (13th-18th Centuries). Recueils de la Société Jean Bodin 25 (1965).

Bónis: Ein neuer Plan

Bónis György: Ein neuer Plan zur Erforschung der alten ungarischen Repräsentativforschung. In: Liber memorialis Heinrich Sproemberg, Rostock, 1966. Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock 17 (1968) Gesellschaft- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 1. Herausgeber: der Rektor. [= Études présentées à la Commission internationale pour l'histoire des assemblées d'état et du parlementarisme 36.]

Bónis: Powers of Deputies

Bónis György: The Powers of Deputies in the Hungarian Feudal Diet, 1790–1848. In: Liber memorialis Sir Maurice Powicke, Dublin, 1963. Louvain – Paris, 1965 [= Études présentées à la Commission internationale pour l'histoire des Assemblées d'états 27.]

Borsi-Kálmán: Jegyzetek

Az ideális „asszimiláns”, avagy a „feladat”. Bíró Béla beszélget a szerzővel. Borsi-Kálmán Béla jegyzetei. In: Borsi-Kálmán Béla: Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár. Írások a „nemesi polgárisodás” témaköréből. Pécs, 2002.

Bottló-Veres: Regnicolaris levéltár

Bottló Béla – Veres Miklós: Regnicolaris levéltár. Repertórium. Kézirat. Budapest, 1968.

Brauneder: Österreichische

Wilhelm Brauneder: Österreichische Verfassungsgeschichte. Wien, 1992⁶.

Czigány: Rebellisek

Czigány István: Rebellisek és reálpolitikusok. In: Kurucz Gyula (szerk.): Romlás és reménység. Magyar évszázadok. Budapest, 2000.

Csánki (szerk.): Somogy

Csánki Dezső (szerk.): Somogy vármegye. Budapest, é. n. [1914.]

Csizmadia (szerk.): Hajnóczy

Csizmadia Andor (szerk.): Hajnóczy József közjogi-politikai munkái. Budapest, 1958.

Dávid: Az 1715–20. évi

Dávid Zoltán: Az 1715–20. évi összeírás. In: Kovacsics (szerk.): A történeti statisztika.

Dávid: Kataszteri felmérés

Dávid Zoltán: Magyarország első kataszteri felmérése (1786–1789). Forrástanulmány. In: Történeti Statisztikai Évkönyv 1960.

Degré: Planum tabulare

Degré Alajos: A Planum tabulare keletkezésével kapcsolatos kérdések. In: Degré Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok. Válogatta, szerkesztette és az utószót írta Mezey Barna. Budapest, 2004. (Első megjelenése: Emlékkönyv Kolozsváry Bálint dr. jogtanári működésének 40. évfordulójára. Budapest, 1939.)

Degré: Szavazási rend

Degré Alajos: Szavazási rend a megyegyűléseken 1848 előtt. Fejér megyei Történeti Évkönyv 7 (1973).

Demkó: Conscriptio és elszállásolás

Demkó Kálmán: Országos conscriptio és az állandó katonaság téli elszállásolása 1719–1720-ra. Hadtörténelmi Közlemények 14 (1913).

Demkó: Súrlódások

Demkó Kálmán: Súrlódások az újonczozásnál az 1792–97. évi francia háború alatt. Hadtörténelmi Közlemények 44 (1943).

Dewald: Az európai nemesség

Jonathan Dewald: Az európai nemesség, 1400–1800. h. n., 2002.

Dickson: Finance and Government

P. G. M. Dickson: Finance and Government under Maria Theresia, 1740–1780. I–II. kötet. Oxford, 1987.

Éble: Az insurrectio szervezése

Éble Gábor: Az 1741-iki insurrectio szervezése. Hadtörténelmi Közlemények 11 (1910).

Éble: Károlyi Ferencz

Éble Gábor: Károlyi Ferencz gróf és kora, 1705–1758. A grófi nemzetség levéltárának adatai alapján. Első kötet. Budapest, 1893.

Éble: Törvényhozás az insurrectióról

Éble Gábor: Törvényhozás az insurrectióról 1741-ben. Hadtörténelmi Közlemények 10 (1897).

Ember: A barokk

Ember Győző: A barokk rendi társadalom. In: Wellmann (szerk.): Barokk.

Ember: A Helytartótanács

Ember Győző: A m. kir. Helytartótanács ügyintézésének története 1724–1848. Budapest, 1940.

Ember: Az országgyűlések

Ember Győző: Az országgyűlések. In: Ember – Heckenast (szerk.): Magyarország története.

Ember: Magyarország

Ember Győző: Magyarország a Habsburg-birodalomban. In: Ember – Heckenast (szerk.): Magyarország története.

Ember – Heckenast (szerk.): Magyarország története

Ember Győző – Heckenast Gusztáv (szerk.): Magyarország története 1686–1790. Budapest, 1989. [= Pach Zsigmond Pál (szerk.): Magyarország története IV. kötet]

Endres: Adel

Rudolf Endres: Adel in der frühen Neuzeit. München, 1993. [= Enzyklopädie deutscher Geschichte 18.]

Ereký: Jogtörténelmi

Ereký István: Jogtörténelmi és közigazgatási jogi tanulmányok. I–II. kötet. Eperjes, 1914–1918.

Evans: The Habsburg Monarchy and Bohemia

R. J. W. Evans: The Habsburg Monarchy and Bohemia, 1526–1848, in: Mark Greengrass (szerk.): Conquest and Coalescence. The Shaping of the State in Early Modern Europe. London – New York – Melbourne – Auckland, 1991.

Felhő: Úrbéres birtokviszonyok

Felhő Ibolya (szerk.): Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. I. kötet: Dunántúl. Budapest, 1970.

Fügedi: Az Elefánthyak

Fügedi Erik: Az Elefánthyak. A középkori magyar nemes és klánja. Budapest, 1992.

Fügedi: Szentgyörgyi Vincze

Fügedi Erik: A Szentgyörgyi Vincze család. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 11 (1972).

Gárdonyi: A vármegye és a város

Gárdonyi Albert: A vármegye és a város társadalma. In: Wellmann (szerk.): Barokk.

Gerhard (szerk.): Ständische

Dietrich Gerhard (szerk.): Ständische Vertretungen in Europa im 17. und 18. Jahrhundert. Göttingen, 1969. [= Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 17.; Études présentées à la Commission internationale pour l'histoire des assemblées d'état et du parlementarisme 37.]

Glósz: Tolna

Glósz József: Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében. [= A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 16 (1991)] Szekszárd, 1991.

Grünwald: A régi Magyarország

Grünwald Béla: A régi Magyarország, 1711–1825. Budapest, 1910³. (Első kiadás: Budapest, 1888.)

Gyulai Gaál

A Gyulai Gaál család büssü-batái ágának története. Kézirattörredék szerző feltűntetése nélkül. Özv. Gaál Gyuláné Vasdényei Mária és Jankovich Miklós letétje az O. L. Gyulai Gaál család levéltárában való megőrzése céljából. 1968. dec. 16. [= MOL P290 6. csomó].

Hajnóczy: De diversis subsidiis

[Hajnóczy József:] De diversis subsidiis publicis dissertatio. s. l., 1792.

Hajnóczy: Közjogi értekezés

Hajnóczy József: Közjogi értekezés a királyi hatalom korlátairól Magyarországon [*Dissertatio politico-publica de regiae potestatis in Hungaria limitibus. s. l., 1791.*]. In: Csizmadia (szerk.): Hajnóczy.

Hajnóczy: A különféle közterhekről

Hajnóczy József: A különféle közterhekről szóló értekezés [*De diversis subsidiis publicis dissertatio. s. l., 1792.*]. In: Csizmadia (szerk.): Hajnóczy.

Hajnóczy: Magyarország országgyűléséről

Hajnóczy József: Magyarország országgyűléséről és annak szervezetéről szóló közjogi értekezés [*De comitiis Regni Hungariae deque organisatione eorundem dissertatio iuris publici Hungarici. s. l., 1791.*]. In: Csizmadia (szerk.): Hajnóczy.

Haselsteiner: Joseph II und die Komitate

Horst Haselsteiner: Joseph II und die Komitate Ungarns. Herrscherrecht und ständischer Konstitutionalismus. Wien – Köln – Graz, 1983.

Holub: Az újjáépítés megindulása

Holub József: Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1730-ig. Tanulmányok Tolna megye Történetéből 5 (1974).

Horváth Á.: Tolnavármegye

Horváth Árpád: Tolnavármegye és a rendi országgyűlések (1712–1805). Tanulmányok Tolna megye Történetéből 5 (1974).

Horváth J.: Végrendeletek

Horváth József: A 17. századi Sopron megyei végrendeletekről. In: Horváth József – Dominkovits Péter: 17. századi Sopron megyei végrendeletek. Sopron, 2001.

Horváth M.: Magyarország történelme

Horváth Mihály: Magyarország történelme VI. kötet. Pest, 1872² és VII. kötet, Budapest, 1873².

Hudi: Politikai elit

Hudi József: A Veszprém megyei politikai elit a 18–19. században. In: Á. Varga László (szerk.): Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Salgótarján, 1986. szeptember 28–30. Salgótarján, 1987.

Iványi: Esterházy Pál

Iványi Emma: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713). Budapest, 1991.

Juhász: A porta története

Juhász Lajos: A porta története 1526–1648. Századok 70 (1936).

Kalmár: A kontribúció

Kalmár János: A kontribúció kérdése az 1714. évi országgyűlésen. In: E. Kovács Péter – Kalmár János – V. Molnár László (szerk.): Unger Mátyás emlékkönyv. Budapest, 1991.

Kanyar: Somogy közgyűlése

Kanyar József: Somogy megye közgyűlése a hódoltság idején és a felszabadító háborúk utáni első évtizedekben (1658–1718). Somogy megye Múltjából. Levéltári évkönyv 17 (1986).

Kaposi: Nagybirtok és népessége

Kaposi Zoltán: Nagybirtok és népessége Somogyban a 18. század elején. In: Á. Varga László (szerk.): Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Salgótarján, 1986. szeptember 28–30. Salgótarján, 1987.

Katona: *Historia critica* XXXIX

Historia critica regum Hungariae stirpis Austriacae, ex fide domesticorum et externorum scriptorum concinnata a Stephano Katona, metropolitanae Colocensis ecclesiae canonico et bibliothecae praefecto. Tomus XX ordine XXXIX. Ab anno Christi MDCCXL ad annum usque MDCCCLXXX. Buda, 1809.

Kérészy: Rendi országgyűléseink

Kérészy Zoltán: Rendi országgyűléseink tanácskozási módja. Jogtörténeti tanulmány. Kassa, 1906.

N. Kiss: Új adatok

N. Kiss István: Új adatok Magyarország demográfiai fejlődéséhez (XVI–XVII. század). In: H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Makkai László: Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér emlékkönyv. Budapest, 1984.

Klingenstein: Skizze

Grete Klingenstein: Skizze zur Geschichte der erbländischen Stände im aufgeklärten Absolutismus der Habsburger (etwa 1740 bis 1790). In: Baumgart (szerk.): Ständetum.

Kónyi: A rendszeres bizottság

Kónyi Mária: Az 1715–22. évi rendszeres bizottság javaslatai (*Systema politico-oeconomico-militare*). A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 2 (1932).

Kosáry: Bevezetés (1954)

Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába II. kötet (1711–1825). Budapest, 1954.

Kosáry: Művelődés

Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, 1983².

Kovacsics (szerk.): A történeti statisztika

Kovacsics József (szerk.): A történeti statisztika forrásai. Budapest, 1957.

Kováts: Somogy népessége

Kováts Zoltán: Somogy megye népessége a XVII–XVIII. század fordulóján. Kaposvár, 1969.

Kováts Z.: Somogy népességi viszonyai

Kováts Zoltán: Somogy megye és községeinek népességi viszonyai a török uralom megszűnésétől az első népszámlálásig. Kézirat, 1959.

Le Roy Ladurie: Carnival

Emmanuel Le Roy Ladurie: Carnival. A People's Uprising at Romans, 1579–1580. London, 1980. (Eredeti címe: Le Carneval de Romans. Paris, 1979.)

Lehmann: Die württembergischen

Hartmut Lehmann: Die württembergischen Landstände im 17. und 18. Jahrhundert. In: Gerhard (szerk.): Ständische.

Lieberich: Die bayerischen Landstände

Die bayerischen Landstände 1313/40–1807. Zusammengestellt und eingeleitet von Heinz Lieberich. München, 1990.

Málnási: Csáky Imre

Málnási Ödön: Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora (1672–1732). Kalocsa, 1933.

Mályusz: A reformkor nemzedéke

Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke. Századok 57 (1923).

Marczali: Az 1790/1-diki országgyűlés

Marczali Henrik: Az 1790/1-diki országgyűlés. Budapest, 1907.

Marczali: A hadsereg élelmezése

Marczali Henrik: A hadsereg élelmezése az 1788–90-iki háborúban. Századok 49 (1915).

Marczali: Magyarország története

Marczali Henrik: Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig (1711–1815). Budapest, 1898. [= Szilágyi Sándor (szerk.): A magyar nemzet története VIII. kötet]

Máriássy: A magyar törvényhozás

Máriássy Béla: A magyar törvényhozás és Magyarország történelme. III. kötet: I. Miksától – III. Károlyig. (Forradalmi korszak.) Győr, 1887. és IV. kötet: III. Károlytól – I. Ferenczig. (A nő örökösödés. A nemzet ébredése.) Győr, 1888.

Márkus (szerk.): Magyar jogi lexikon

Márkus Dezső (szerk.): Magyar jogi lexikon. IV. kötet. Budapest, 1903.

Melhárd: Somogyvármegye

Melhárd Gyula: Somogyvármegye a rendi országgyűléseken. I. kötet. Veszprém, 1906.

E. Melton: Prussian Junkers

Edgar Melton: The Prussian Junkers, 1600–1786. In: Scott (szerk.): European Nobilities II.

Mezey-Szente: Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet

Mezey Barna – Szente Zoltán: Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet. Budapest, 2003.

Mezey (szerk.): Magyar alkotmánytörténet

Mezey Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Budapest, 2003⁵.

Mocsáry: Régi magyar nemes

Mocsáry Lajos: A régi magyar nemes. Észrevételek Grünwald Béla „A régi Magyarország” című munkájára. Budapest, 1889.

Nagy I.: A Kamara adóigazgatási

Nagy István: A Magyar Kamara adóigazgatási tevékenysége a XVI–XVII. században. Levéltári Közlemények 66 (1995).

Nagy I.: Magyarország családai

Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII. + pótkötet, Pest, 1857–1868.

Nagy L.: Levéltári

Nagy Lajos: Levéltári kis tükör. Kézirat. I–III. kötet. Kaposvár, 1870. (A Somogy megyei Levéltárban. Mivel a három kötetben a lapszámozás folyamatos, a kötet számát nem idézem hivatkozáskor.)

Neugebauer: Politischer Wandel

Wolfgang Neugebauer: Politischer Wandel im Osten. Ost- und Westpreussen von den alten Ständen zum Konstitutionalismus. Stuttgart, 1992.

Neugebauer: Standschaft

Wolfgang Neugebauer: Standschaft als Verfassungsproblem. Die historische Grundlagen ständischer Partizipation in ostmitteleuropäischen Regionen. Goldbach, é. n. [1994.]

Neuhaus: Das Reich

Helmut Neuhaus: Das Reich in der frühen Neuzeit. München, 1997.

Ódor: Nemesei társadalom

Ódor Imre: Nemesei társadalom és inszurrekció a török hódoltság utáni Baranyában. Kandidátusi disszertáció. Kézirat, 1992.

Pecze: Az összeférhetetlenségi jog

Pecze Ferenc: A magyar parlamenti összeférhetetlenségi jog (inkompatibilitás) szabályozása a századforduló előtt (1861–1901). In: Csizmadia Andor (szerk.): Jogtörténeti tanulmányok I. Budapest, 1966.

Pálosi: Az összeférhetetlenségi kérdés

Pálosi Ervin: Az összeférhetetlenségi kérdés Magyarországon. Társadalmi selejtezés és emelkedés. Budapest, 1932.

Pauler: Alsó-Tábla

P[auler]r [Tivadar]: Alsó-Tábla. In: Török János (szerk.): Egyetemes magyar encyclopaedia II. kötet. Pest, 1860.

Péter L.: Montesquieu

László Péter: Montesquieu's Paradox on Freedom and Hungary's Constitutions, 1790–1990. History of Political Thought 16 (1995).

Péter L.: Verfassungsentwicklung

Péter László: Die Verfassungsentwicklung in Ungarn. In: Verfassung und Parlamentarismus 1. Teilband Verfassungsrecht, Verfassungswirklichkeit, zentrale Repräsentativkörperschaften, Wien, 2000. [= Helmut Rumppler – Peter Urbanitsch (szerk.): Die Habsburgermonarchie, 1848–1918. VII. kötet]

Péter L.: Verfassungsentwicklung 1. változat

László Péter: Verfassungsentwicklung in Ungarn. Angol nyelvű kézirat, 1995. Ez úton köszönöm a szerzőnek, hogy felhasználását lehetővé tette. (A szöveg rövidebb változata német fordításban azóta megjelent, lásd fent. A kimaradt szövegrészekre továbbra is a kéziratot idézve hivatkozom.)

Poór: Kényszerpályák

Poór János: Kényszerpályák nemzedéke, 1795–1815. Budapest, 1988.

Reiszig: Somogy története

Reiszig Ede: Somogy vármegye története. In: Csánki (szerk.): Somogy.

Relkovic: Bányavárosok sérelmei

Relkovic Neda: Felvidéki hét alsó bányavárosunk sérelmei 1696-ban. Századok 57 (1923).

Ring: Lengyelország

Ring Éva: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” (A nemesi köztársaság válságának anatómiája). Budapest, 2001.

Rorty: Trockij

Richard Rorty: Trockij és a vad orchideák. Hiány, 1994: 5. szám.

Sabeau: The conscience of the poor

David Warren Sabeau: The conscience of the poor: A village detective story. In: uő.: Power in the blood. Popular culture and village discourse in early modern Germany. Cambridge, 1984.

Salamon: Rendi országgyűléseink

Salamon Ferenc: Rendi országgyűléseink jellemzéséhez. In: uő.: Kisebb történelmi dolgozatai, Budapest, 1889².

Scott: A társadalmi nem

Joan Wallach Scott: A társadalmi nem (gender): a történelmi elemzés hasznos kategóriája, in uő.: Van-e a nőknek történelmük? Balassi Kiadó: Budapest, 2001.

Scott (szerk.): European Nobilities

H. M. Scott (szerk.): The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. Volume I: Western Europe. Volume II: Northern, Central and Eastern Europe. London – New York, 1995.

Somssich: Somssich Pál

Véssey Lajosné Somssich Agath: Somssich Pál élete és működése. Budapest, 1944.

Szabó D.: Az állandó hadsereg

Szabó Dezső: Az állandó hadsereg becikkelyezésének története III. Károly korában. Hadtörténelmi Közlemények 11 (1910).

Szabó M.: Diszkurzív politikatudomány

Szabó Márton: A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések. Budapest, 2003.

Székely: Az egyházi nemesség

Székely Ottokár: Az egyházi nemesség. A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 5 (1935).

Szekfü: Magyar történet

Hóman Bálint – Szekfü Gyula: Magyar történet VI. kötet: A tizennyolcadik század. Budapest, é. n. (A kötet szerzője Szekfü Gyula.)

Szita J.: Adómentesség

Szita János: A magyar nemesség adómentessége és adómegajánlási joga a XVIII. és XIX. században. In: Benedek Ferenc – Szita János (szerk.): Jogtörténeti tanulmányok VI. Budapest, 1986.

Szita L.: Somogy megyei nemzetiségek

Szita László: Somogy megyei nemzetiségek településtörténete a XVIII–XIX. században. Kaposvár, 1993.

Takáts S.: Kémvilág

Takáts Sándor: Kémvilág Magyarországon I–II. kötet. Budapest, é. n. [1932]

Taubert: A katonaság elszállásolása

Taubert Ernő: A katonaság elszállásolása és ellátása Somogyvármegyében a XVIII. század első felében. Pécs, 1928.

Thallóczy: A Kamara Haszna

Thallóczy Lajos: A Kamara Haszna (lucrum camerae) története, kapcsolatban a magyar adó- és pénzügy történetével. Budapest, 1879.

Tóth I. Gy.: Három ország

Tóth István György: Három ország – egy haza. [= Magyarország krónikája VII. kötet] Budapest, 1992.

Tóth L.: Bevezetés

Tóth Lőrinc: Bevezetés. III. Károly uralkodása. A Pragmatica Sanctio. In: Márkus Dezső (szerk.): Magyar törvénytár. IV. kötet: [Az] 1657–1740. évi törvényczikkek. Budapest, 1900.

Tóth T.: Hitelezők

Tóth Tibor: Hitelezők és adósok. A kölcsönforgalom kérdéséhez Somogyban, 1756–1812. [= Történeti Statisztikai Füzetek 2.] Budapest, 1979.

Trócsányi: Az erdélyi

Trócsányi Zsolt: Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései. (Adalék az erdélyi rendiség történetéhez). Budapest, 1976.

Turbuly: Zala közigazgatási feladatai

Turbuly Éva: Zala megye fontosabb közigazgatási feladatai a XVIII. század első évtizedeiben. I. rész. Zalai Gyűjtemény 21. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból, 1984–1985. Zalaegerszeg, 1985. II. rész. Zalai Gyűjtemény 22. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból, 1986. Zalaegerszeg, 1986.

Ujhelyi: Az állandó hadsereg

Ujhelyi Péter: Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig (1657–1780). Budapest, 1914.

Varga J.: Szervitorok

Varga J. János: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Budapest, 1981.

R. Várkonyi: A Habsburg-abszolutizmus és a jobbágyság

R. Várkonyi Ágnes: A Habsburg-abszolutizmus és a magyarországi jobbágyság a XVII–XVIII. század fordulóján. Századok 99 (1965).

R. Várkonyi: A Habsburg-abszolutizmus berendezkedése

R. Várkonyi Ágnes: A Habsburg-abszolutizmus berendezkedése Magyarországon (1686–1703). In: Ember – Heckenast (szerk.): Magyarország története.

R. Várkonyi: Küzdelmek

R. Várkonyi Ágnes: Küzdelmek a korszerű magyar állam megteremtéséért. In: Ember – Heckenast (szerk.): Magyarország története.

- Vörös K.: A feudális megye
Vörös Károly: A feudális megye bürokráciája. *História* 10 (1988) 1. szám.
- Vörös K.: A társadalmi fejlődés
Vörös Károly: A társadalmi fejlődés fő vonalai. In: Ember – Heckenast (szerk.): Magyarország története.
- Weis: The Yellow Cross
René Weis: The Yellow Cross. The Story of the Last Cathars, 1290–1329. London, 2000.
- Wellmann: Barokk és felvilágosodás
Wellmann Imre: Barokk és felvilágosodás. In: uő. (szerk.): Barokk.
- Wellmann: A köznemesség gazdálkodása
Wellmann Imre: A köznemesség gazdálkodása a XVIII. században. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 7 (1981).
- Wellmann: Magyarország népessége
Wellmann Imre: Magyarország népességének fejlődése a 18. században. In: Ember – Heckenast (szerk.): Magyarország története.
- Wellmann: Az udvari ember
Wellmann Imre: Az udvari ember. In: uő. (szerk.): Barokk.
- Wellmann (szerk.): Barokk
Wellmann Imre (szerk.): Barokk és felvilágosodás. Budapest, 1941. [= Domanovszky Sándor (szerk.) Magyar művelődéstörténet IV. kötet]
- Wroe: A Fool
Ann Wroe: A Fool and His Money. Life in a Partitioned Medieval Town. London, 1995.
- Zachar: Az állandó hadsereg pénzügyei
Zachar József: A cs. (kir.) állandó hadsereg pénzügyei (1683–1792). Századok 129 (1995).
- Zachar: Habsburg-uralom
Zachar József: Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság, 1683–1792. Budapest, 2004.

Zeller: Összeférhetetlenség

Zeller Árpád: Az országgyűlési képviselők összeférhetetlenségéről. Az 1901. évi XXIV. törvénycikk keletkezése, magyarázata az eljárási szabályok és az eddigi joggyakorlat alapján. Budapest, 1930.

Zsilinszky: Az 1708-ki

Zsilinszky Mihály: Az 1708-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. (Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1888. máj. 7-ki ülésén.) Budapest, 1888.

Zsilinszky: Az országgyűlések vallásügyi

Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve. IV. kötet: 1687–1712. Budapest, 1897.

A tanulmányok eredeti megjelenési helye

1. A köznemesség társadalmi kapcsolatainak térbelisége

Első változatában a magyar-angol történészkonferencián hangzott el előadásként 1991. szeptember 18-án Budapesten. Magyarul a Somogy megyei Levéltár évkönyvének 1992. évi kötetében jelent meg „Rokonok és mérföldek. A Somogy megyei köznemesség társadalmi kapcsolatainak térbelisége a 18. században” címmel: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 23 (1992) 29–46.

2. Nemes nők és földtulajdon a 18–19. század fordulóján

Rövid formájában elhangzott a Hajnal István Kör 2002. évi nyíregyházi konferenciáján, megjelent hosszabb változatban ennek anyagával 2004-ben „Armpruszter Anna »földesasszony«. Nemes nők és földtulajdon a 18–19. század fordulóján” címmel: Lácza Magdolna (szerk.): Nők és férfiak..., avagy a nemek története. Rendi társadalom – polgári társadalom 16. Nyíregyháza, 2003. 164–177. Itt lényegesen kibővítve és módosítva olvasható.

3. Somogy megye 18. századi betelepülése és az 1740-es évek nemesi felkelései

Megjelent „Adalék Somogy megye 18. századi újratelepülésének kérdéséhez” címmel: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 28 (1997) 85–110. Erre az elemzésre támaszkodnak A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792 (Budapest, 2005.) című monográfia 34. függelékének egyes bekezdései.

4. Követi napidíj és vármegyei önállóság

Megjelent „A követi napidíj és a vármegyei önállóság a 18. században” címmel: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 30 (1999) 155–162.

5. A vármegye és a jómódú birtokos köznemesség

Eredetileg 1998-ban megvédett kandidátusi dolgozatom (Rendiség és rendi intézmények a 18. századi Magyarországon) zárófejezete volt. Megjelent „A vármegye és a jómódú birtokos köznemesség a 18. században” címmel: AETAS 1998/2–3. szám. 107–142. Ezen vizsgálat eredményeire építettem A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792 (Budapest, 2005.) című monográfia 5.c alfejezetét, és több bekezdést át is vettem innen annak szövegébe.

6. A nemesi adómentesség

A szöveg itt jelenik meg először.

7. A magyar rendek adómegajánlási joga és a 18. századi adómegajánlási rend kialakulása.

Megjelent: Történelmi Szemle (46) 2004. 241–295. Ezen vizsgálat eredményeit összegzi röviden A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792 (Budapest, 2005.) című monográfia 3.e alfejezete, és együtt néhány oldalnyira rúgó szövegrész innen kerül át annak szövegébe.

8. A *conkursus* a 18. századi politikában.

A szöveg itt jelenik meg először. A vizsgálat eredményei azonban már bekerültek A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792 (Budapest, 2005.) című monográfia 3.e alfejezetébe, és két összegző bekezdés is innen került át a monográfiába.

9. Összeférhetlenségi törvényhozás a kora újkori diétákon.

A szöveg itt jelenik meg először.

10. Az országgyűlési naplók forrásértéke – avagy a történelem, mint konstrukció

Megjelent „A 18. századi országgyűlési naplók forrásértékéről – avagy a történelem mint konstrukció” címmel a következő kötetben: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.): Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére. Budapest, 2003. 431–445.

Kisebbs-nagyobb módosításokat és kiegészítéseket valamennyi szövegen tettem.

Gentry Society – Gentry Politics

Studies about the Hungarian Estates in the 18th Century

Studies in this volume address the problems of gentry society and noble politics first on the level of the county, then on a national level. The well-to-do gentry, the so called *bene possessionati*, stands in the focal point. The chapters try to explore several sides of the *bene possessionati*'s political activity, which determined the political life of 18th-century Hungary: who formed the politics of the age and how – either in the counties or at the Diet. It is not the political events themselves but the social history of politics or 'the structure of politics' which is our subject here. As a result, we can get a re-evaluation as well as a new interpretation of the relationship between politics and the estates of Hungary in the 18th century.

Several chapters treat the institutions of the estates. The cardinal relationship of the dualistic political system, that between the ruler and the estates is investigated through the analysis of the history of both the right of the estates, of Hungary to vote for the tax and a representative body, the *concursus* in the 18th century. They demonstrate that the war of independence, led by Prince Ferenc II Rákóczi, set Hungary's political development on a track which turned away from the trends of the region and maintained the dualism of ruler and estates in Hungary into the 18th century, a clear anachronism. This way, the elite of the lesser nobility, the landed gentry could achieve exemption from paying the contribution (although on this account, it is an exaggeration to claim that the whole nobility enjoyed a full tax immunity in the early modern period), but also the weight of the contribution, carried by the taxpayers was eased significantly: the estates' success brought significant improvement for Hungary's whole population – stronger estates meant an easier life for everyone through either lower taxes or a slower increase of taxes. It is therefore worth reconsidering the relationship between the interests of the estates and the population of Hungary.

The history of the 18th-century Hungarian parliament suggested that in this period, the party of the estates of Hungary underwent a restructuring. While at the beginning of the century, its leading force was the aristocracy, at the end of the 18th century it was led by the *bene possessionati*. Chapters of this book explore the social process in the background of this 'rise of the well-to-do Hungarian gentry', examining sources from the County of Somogy. Our analyses indicate that the county organization dominated by the *bene possessionati* displayed a high level of independence from central power: both the story of the noble levy of 1744 and that of the daily allowance

of the county's representatives sent to the Diet testifies to that. Certain developments in Somogy clearly show an increasing interest of the well-to-do gentry towards politics in the middle and second half of the 18th century, they demonstrate how their participation in local political life was growing, and their parliamentary deputies' instructions demonstrate the increasing effort made on their part to influence national politics. An important factor in this emancipation process was, at least in the County of Somogy, that the aristocracy did not dominate the county directly despite their large landholdings. The income from these sources was partly misappropriated by the aristocracy's local agents to increase their own personal wealth, and these people in their turn were integrated into the *bene possessionati*.

I think that it is still fully legitimate in present-day historical discourse to regard either social progress or national values as central, as was done in most narratives of the Hungarian historiography in the 20th century. But other points of view also have a claim to existence. In these studies, I have chosen the angle of democratic values, which has prompted me to look with sympathy towards the estates that represented in some way and to a certain extent the principle of constitutionalism. Although in this it was inconceivable that political representation should extend to the whole of the population, within the institutions of the estates of Hungary, a political participation was practised that was unusually wide by 18th-century standards.

The most outstanding characteristic of the history of the estates of Hungary from the point of view of world history is that they were able to advocate and put into effect social reforms in the Age of Reform as a liberal political force. This is due to the fact that they did not leave the political stage in the late 17th century, but having survived this perilous period, they strengthened their positions in the early 18th and then persisted well into the fundamentally different world of the 19th century. It is this fact that gives us the significance of their 18th-century history: it provides the key to 19th-century Hungarian history.

TARTALOM

Bevezetés: A 18. századi magyar rendiség és a <i>bene possessionati</i> felemelkedése	7
I. A köznemesség mozgástere Somogy megyében	
1. A köznemesség társadalmi kapcsolatainak térbelisége	19
2. Nemes nők és földtulajdon a 18–19. század fordulóján	38
3. Somogy megye 18. századi betelepülése és az 1740-es évek nemesi felkelései.....	57
4. Követi napidíj és vármegyei önállóság.....	91
5. A vármegye és a jómódú birtokos köznemesség	100
II. A vármegyétől az országgyűlésig	
6. A nemesi adómentesség	145
7. A magyar rendek adómegajánlási joga és a 18. századi adómegajánlási rend kialakulása.....	162
8. A <i>conkursus</i> a 18. századi politikában.....	218
9. Összeférhetetlenségi törvényhozás a kora újkori diétákon.....	237
10. Az országgyűlési naplók forrásértéke – avagy a történelem, mint konstrukció	242
A hivatkozott források és irodalom.....	255
A tanulmányok eredeti megjelenési helye	287
<i>Gentry Society – Gentry Politics</i> (Summary in English).....	289

Jelen kötet fejezetei a 18. századi nemesi társadalom és nemesi politika kérdéskörét járják körül előbb a vármegyében, majd országos szinten. A középpontban a jó módú birtokos köznemesség politikai szerepe áll, de nem a szokásos eseménytörténeti megközelítésben: jelen vizsálat témáját a politika társadalomtörténete és – Sir Lewis Namier kifejezésével – „a politika szerkezete” alkotja. Az esettanulmányokból a 18. századi nemesi-rendi politizálás új értelmezése bontakozik ki. Az európai trendeknek ellenállva ekkor nemcsak megőrződött, hanem alapvetően át is strukturálódott a magyar rendiség. Itt rejlik a kulcsa a kivételes magyarországi reformkori fejlődésnek, amikor azután a liberális jó módú birtokos köznemesség a polgári átalakulás felé vezette a társadalmat.